

T. C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
DOĞU DİLLERİ VE EDEBİYATLARI ANABİLİM DALI
FARS DİLİ VE EDEBİYATI BİLİM DALI

ŞAİR VE TEZKİRE YAZARI OLARAK FAHRÎ-İ HEREVÎ

DOKTORA TEZİ

SONAY ÜNAL

ANKARA-2021

T. C.

ANKARA ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

DOĞU DİLLERİ VE EDEBİYATLARI ANABİLİM DALI

FARS DİLİ VE EDEBİYATI BİLİM DALI

ŞAİR VE TEZKİRE YAZARI OLARAK FAHRÎ-İ HEREVÎ

DOKTORA TEZİ

SONAY ÜNAL

TEZ DANIŞMANI

PROF. DR. HİCABİ KIRLANGIÇ

ANKARA-2021

T. C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
DOĞU DİLLERİ VE EDEBİYATLARI ANABİLİM DALI
FARS DİLİ VE EDEBİYATI BİLİM DALI

ŞAİR VE TEZKİRE YAZARI OLARAK FAHRÎ-İ HEREVÎ

DOKTORA TEZİ

Tez Danışmanı

PROF DR. HİCABİ KIRLANGIÇ

TEZ JÜRİSİ ÜYELERİ

Adı ve Soyadı

İmzası

- 1. Prof. Dr. Hicabi KIRLANGIÇ (Danışman)**
- 2. Prof. Dr. Adnan KARAIŞMAİLOĞLU (Oturum Başkanı)**
- 3. Prof. Dr. Saadettin Yağmur GÖMEÇ**
- 4. Doç. Dr. Sefer SOLMAZ**
- 5. Doç. Dr. Abdüsselam BİLGİN**

Tez Savunması Tarihi: 18.01.2021

T. C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Prof. Dr. Hicabi Kırlangıç danışmanlığında hazırladığım “Şair ve Tezkire Yazarı Olarak Faḫrî-i Herevî” adlı doktora tezimideki bütün bilgilerin akademik kurallara ve etik davranış ilkelerine uygun olarak toplanıp sunulduğunu, başka kaynaklardan aldığım bilgileri metinde ve kaynakçada eksiksiz olarak gösterdiğimi, çalışma sürecinde bilimsel araştırma ve etik kurallarına uygun olarak davrandığımı ve aksinin ortaya çıkması durumunda her türlü yasal sonucu kabul edeceğimi beyan ederim.

SONAY ÜNAL

ANKARA-2021

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER	I
ÖN SÖZ	I
TRANSKRİPSİYON SİSTEMİ	IV
KISALTMALAR	V
GİRİŞ	1
TEZKİRE YAZIMININ ORTAYA ÇIKIŞI VE GELİŞİMİ	1
BİRİNCİ BÖLÜM	15
FAHRÎ-İ HEREVÎ	15
1.1. YAŞADIĞI DÖNEME UMUMÎ BİR BAKIŞ	15
1.1.1. Yaşadığı Dönem.....	15
1.1.2. Dönemin Dil ve Üslûp Hususiyetleri.....	29
1.2. HAYATI, ÇEVRESİ VE MEMDUHLARI	34
1.2.1. Hayatı.....	34
1.2.1. Çevresi ve Memduhları.....	44
1.3. ESERLERİ VE EDEBÎ KİŞİLİĞİ	63
1.3.1. Eserleri.....	63
1.3.1.1. Leţâifnâme (Tercüme-i Mecâlisü'n-Nefâis).....	63
1.3.1.2. Tuĥfetu'l Ĥabîb.....	65
1.3.1.3. Bostân-i Ĥiyâl.....	66
1.3.1.4. Heft Kişver.....	67
1.3.1.5. Senâiyu'l Ĥüsn.....	68
1.3.1.6. Divanı.....	69
1.3.2. Edebî Kişiliği.....	71

İKİNCİ BÖLÜM	77
TEZKİRE-İ RAVZATU'S-SELÂTİN	77
2.1. ESERİN YAZILDIĞI YER VE YAZILIŞ TARİHİ	77
2.2. ESERİN KONUSU VE KAPSAMI	83
2.3. BİYOGRAFİK BİLGİ VE DEĞERLENDİRME	89
2.4. ESER YAZILIRKEN FAYDALANILAN KAYNAKLAR	91
2.5. ESERDE ZİKREDİLEN ŞAHSİYETLER	96
2.5.1. Şairler.....	96
2.5.2. Hükümdar ve Devlet Adamı Şairler	109
2.6. ESERİN EDEBÎ VE TARİHÎ DEĞERİ.....	111
2.6.1. Eserde Türkçe Şiir Söyleyen Hükümdarlar ve Devlet Adamları	113
2.6.2. Eser Tanıklığında Selçuk'un Oğulları ve Torunları.....	141
2.7. ESERİN DİL, ÜSLUP VE İMLÂ ÖZELLİKLERİ	167
2.8. ESERİN MEVCUT YAZMA NÜSHALARI.....	170
2.8.1. Türkiye'de Bulunan Nüshası	171
2.8.2. Fransa'da Bulunan Nüshası	172
2.8.3. Almanya'da Bulunan Nüshası	173
2.8.4. Rusya'da Bulunan Nüshası.....	173
2.9. ESERİN BASMA NÜSHALARI	173
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	177
CEVÂHİRÜ'L-'ACÂYİB (TEZKİRETU'N-NİSÂ)	177
3.1. ESERİN YAZILDIĞI YER VE YAZILIŞ TARİHİ	178
3.2. ESERİN KONUSU VE KAPSAMI	185
3.3. BİYOGRAFİK BİLGİ VE DEĞERLENDİRME	189
3.4. ESER YAZILIRKEN FAYDALANILAN KAYNAKLAR	191
3.5. ESERDE ZİKREDİLEN KADIN ŞAİRLER	192
3.6. ESERİN EDEBÎ VE TARİHÎ DEĞERİ.....	193
3.7. ESERİN DİL, ÜSLUP VE İMLÂ ÖZELLİKLERİ	198

3.8. ESERİN MEVCUT YAZMA NÜSHALARI	199
3.8.1. Hindistan’da bulunan Nüshaları	200
3.8.2. İngiltere’de Bulunan Nüshası	202
3.8.3. Pakistan’da Bulunan Nüshası	202
3.8.4. Amerika’da Bulunan Nüshası.....	203
3.9. ESERİN BASMA NÜSHALARI	203
DÖRDÜNCÜ BÖLÜM	205
TEZKİRE-İ RAVZATU’S-SELÂTİN VE CEVÂHİRÜ’L-‘ACÂYİB (TEZKİRETU’N-NİSÂ) ADLI ESERLERİN TÜRKÇESİ	205
4.1. TEZKİRE-İ RAVZATU’S-SELÂTİN ADLI ESERİN TÜRKÇESİ	205
4.1.1. Birinci Bâb: Şiirin Tanımı, Behrâm-i Gûr’un Ahvâli, Fars Şiirinin Başlangıcı.....	209
4.1.2. İkinci Bâb: Nazımla Beyanda Bulunan Özbek ve Moğol Hânlarının Ahvâli	223
4.1.3. Üçüncü Bâb: Şiire Meyletmiş Emîr Timur Küregen Sülalesinden Semerkand ve Horasan Sultanlarının Ahvâli.....	231
4.1.4. Dördüncü Bâb: Kimi Zaman Şiire Meyletmiş Irak ve Rûm Sultanlarının Ahvâli	260
4.1.5. Beşinci Bâb: Şiire Meyletmiş Hindistan Sultanlarının ve Meliklerinin Ahvâli	276
4.1.6. Altıncı Bâb: Şiire Meyletmiş Saltanat Emirlerinin Ahvâli	285
4.1.7. Yedinci Bâb: Hazreti Nevvâbın Ahvâli, O Hazretin Günden Güne Büyüyen Devletine Dua ve Kitabın Tamamlanması.....	293
4.2. CEVÂHİRÜ’L-‘ACÂYİB (TEZKİRETU’N-NİSÂ) ADLI ESERİN TÜRKÇESİ	304
SONUÇ	342
ÖZET	346
SUMMARY	347
KAYNAKÇA	348
GENEL DİZİN	366

ÖN SÖZ

“*Şair ve Tezkire Yazarı Olarak Fahrî-i Herevî*” başlıklı bu çalışma, Fahrî-i Herevî tarafından kaleme alınmış olan *Tezkire-i Ravzatu’s-Selâtîn* ile *Tezkire-i Cevâhiru’l-‘Acâyib* adlı tezkireler üzerine hazırlanmıştır. Mehmed Fuad Köprülü’nün 1927 senesinde *Hayat Mecmuası*’nda kaleme aldığı “Heratlı Fahrî ve Tezkiresi” başlıklı kıymete hâiz iki sayfadan oluşan çalışması dışında bahse konu bu iki eser üzerine Türkiye’de herhangi bir çalışmanın yapılmamış olması zihnimize hem edebî ve hem tarihî açısından önem arz eden bu eserlerle ilgili çalışma düşüncesini hâsıl etmiştir. Çalışmada Hüsâmeddîn Râşidî’nin bu tezkireler üzerine olabildiğince hatasız ve noksansız intikalini sağladıkları *Tezkire-i Ravzatu’s-Selâtîn ve Cevâhiru’l-‘Acâyib* tenkitli neşiri çalışma için esas alınmıştır. Ayrıca ‘Abdu’r-resûl Hayyâmpûr’un *Tezkire-i Ravzatu’s-Selâtîn* adlı çalışmasından faydalanılmıştır. Ek olarak en eski, sahih ve eksiksiz oldukları düşünülen *Ravzatu’s-Selâtîn* adlı tezkire için İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi’nde bulunan 4097 numaralı mecmuanın içerisinde 267b -275b varakları arasında yer alan yazma nüshası; *Cevâhiru’l-‘Acâyib* için ise Kalküta Milli Kütüphanesi’nde Bihâr koleksiyonunda bulunan 482 numaralı yazma nüshası ve Harvard Üniversite Kütüphanesi’nde 40-99011565065203941 numaralı yazma nüshası elde edildi. Temin edilen bu yazma nüshalar daima el altında bulundurulup yararlandı. Belirtmek gerekir ki çalışmamızdaki gayemiz mevcut olan diğer nüshaları temin edip eserleri yeniden tenkid etmek değildir. Çalışmadaki amacımız konumuz olan ve özel bir içeriğe sahip tezkireler başta olmak üzere yazarın diğer eserlerini Türk bilim ve kültür dünyasına sunmaktır.

Çalışmanın esasını bahse konu bu iki tezkirenin tahlili, değerlendirilmesi ve yazarın hayatı teşkil etmektedir. Çalışma tezkire yazımının ortaya çıkışı ve gelişimi

başlıklı bir giriş ile başlamakta ve dört bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde yaşadığı dönem, dönemin dil ve üslubu, Fahrî-i Herevî'nin hayatı, çevresi ve memduhları, eserleri ve edebî kişiliği ile ilgili malumatlar belli başlı eserlere başvurmak suretiyle verildi. İkinci ve üçüncü bölüm için, belirli bir değerlendirme ışığında, aynı yol izlendi. Bu bölümlerde söz konusu tezkirelerin yazıldığı yer ve yazılış tarihi, konusu ve kapsamı, eserin edebî ve tarihî değeri başta olmak üzere bazı başlıklar eşliğinde araştırma ve inceleme yapıldı. Dördüncü bölümde hem edebiyat hem de tarih çevresince başvuru kaynağı olabilecek bahse mevzu bu iki Farsça tezkireye ulaşımı kolaylaştırmak maksadıyla ihtimam gösterilerek günümüz Türkçesine çevirisi sunuldu ve bölümler bu şekilde tamamlandı.

Çalışma hazırlanırken dikkate alınan diğer bazı hususlar ise şöyledir: Eserde geçen şahıs ve yer adlarının doğru yazımının tespiti için ilgili eser ve makalelere başvuruldu. Bilhassa İslâm Ansiklopedisi'nde yer alan alanında uzman tarih-edebiyat çevrelerinin kullandığı yazım şekli dikkate alındı. Birkaç farklı şekilde kullanılmış olan isimlerden en çok tercih edileni kullanıldı ve diğer kullanımlar da belirtildi. Metin içerisinde geçen özel isimlerin ve yer adlarının yazımında ayn harfi kesme işareti ile gerekli aslî uzunluklar ise ilgili harfin üzerine şapka koyularak yazıldı. Ayrıca şahıs ve yer adları için bilgiye ihtiyaç duyulduğunda gerekli açıklama dipnot olarak eklendi. Çalışmada bahse konu hükümdar şahsiyetler anıldığında isimlerinin yanına hüküm sürmüş olduğu yıl aralığı, şairler anıldığında isimlerinin yanına parantez içinde ölüm tarihleri kaydedildi. Devlet isimleri geçtiğinde de hüküm sürmüş olunan yıllar aralığı belirtildi.

Çalışmayı sürdürürken karşılaştığım güçlüklerde söylemleri ve yönlendirmeleri ile bana ışık olan, çalışmanın ortaya çıkmasını sağlayan kıymetli danışman hocam Prof.

Dr. Hicabi Kırlangıç'a en kalbî şükranlarımı sunarım. Ayrıca görüşlerine başvurduğumda yardımlarını ve desteklerini hiçbir zaman benden esirgemeyen değerli hocalarım Prof. Dr. Adnan Karaismailoğlu, Prof. Dr. Nimet Yıldırım, Prof. Dr. Önal Kaya, Prof. Dr. Kemal Tuzcu, Prof. Dr. Üçler Bulduk, Prof. Dr. Saadettin Yağmur Gömeç, Doç. Dr. Abdüsselam Bilgen, Doç. Dr. Sefer Solmaz, Doç. Dr. Gülhan Türk başta olmak üzere öğrencileri olmaktan ötürü iftihar duyduğum tüm hocalarıma sonsuz şükranlarımı sunarım. İlâveten katkıları bulunan değerli meslektaşlarım Dr. Öğr. Üyesi Özgür Türker, Öğr. Gör. Emel Siylim Başarır, Dr. Arş. Gör. Davut Şahbaz, Arş. Gör. Abdülmetin Çelikkilek, Dr. Öğr. Nizamettin Topcu nezdinde tüm arkadaşlarımla her birine çok teşekkür ederim. Ayrıca bu zorlu süreçte varlıkları ile güç verip her daim yanımda olan eşim Özkan Ünal'a içten teşekkür ederim. Son olarak kimi zaman kendisine yeterli vakit ayıramadığımı farkında olan ve bu sebeple sitemde bulunan sevgili oğlum Mehmet Öktem'in affına sığındığımı da belirtmek isterim.

SONAY ÜNAL

Ankara-2021

TRANSKRİPSİYON SİSTEMİ

Çalışma içerisinde yer alan Çağatay Türkçesi ile yazılı beyitler için aşağıda sunulan transkripsiyon sistemi uygulanmıştır. Türkçede yaygın olarak kullanılmayan Arapça ve Farsça özel isimler ve yer adalarının yazımı için de bu transkripsiyon sistemi dikkate alınmıştır. Esas alınan transkripsiyonun alfabetik olarak karşılığı ise şöyledir;

ا	a, e, ā	ذ	z	غ	ğ
آ	ā	ر	r	ف	f
ب	b, p	ز	z	ق	q
پ	p	ژ	j	ك	g
ت	t	س	s	ل	l
ث	ṯ	ش	ş	م	m
ج	c	ص	ş	ن	n
چ	ç	ض	z	نك	ñg
ح	h	ط	ṭ	ه	h, a, e
خ	ḫ	ظ	ẓ	و	o, ö, u, ü, ū, v
د	d	ع	‘	ى	ı, i, ī, y

KISALTMALAR

Metnin içinde kullanılan birtakım kelimeler ve özel isimler aşağıda belirtildiği gibi kısaltılmıştır:

AÜ DTCF : Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi

AÜ SBE : Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

a.s. : aleyhis selam

ASAM : Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi

b. : bin

Çev. : Çeviren

Bkz. : Bakınız

d. : dipnot

GAUN JSS : Gaziantep University Journal of Social Sciences

Haz. : Hazırlayan

KÜ SBE : Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

No : Numara/Sayı

Nşr. : Neşreden

ö. : ölüm tarihi

Tsh. : Tashih

vd. : ve devamı

vr. : varak

Yz. : Yazma

GİRİŞ

TEZKİRE YAZIMININ ORTAYA ÇIKIŞI VE GELİŞİMİ

Muhtevası şair ve şiir olan tezkire kitaplarının yazımı üzerine açıklama ve değerlendirme yapmadan evvel şiirin isim yönünün tarihî arka planına ve Fars şiirinin başlangıcına yer vermek gerektiğini düşünüyoruz. Şüphesiz, ilk şiirin İslâmiyetin zuhurundan önceki döneme ait olduğu kabul görmüş bir gerçektir. Bu dönemde söylenen yahut yazılan şiirlerin övgü, öğüt, ölüm, matem, pişmanlık, kahramanlık, cengâverlik, mertlik veya doğa üzerine olması muhtemeldir.

Ortaya çıktığından bu yana bizlere intikal eden sadece meşhur olan İslâm şairlerinin şiirleridir ve bunlar ise birer mısra yahut birer beyit şeklindedir. Ancak âlimler ilk şiir söyleyenin Hz. Âdem olduğu hususunda hem fikirdirler.

Tarih kitaplarında aktarılır ki, günlerden bir gün Arapça konuşup kelimelerin terkibi ve ibarelerin tertibi üzerinde çalışan Ya'rub b. Kahtân¹ yakınlarının ve ileri gelenlerin bulunduğu özel bir mecliste kimsenin o güne kadar duymadığı ve mecliste bulunanları hayrete düşürecek hatta kendisinin dahi o güne kadar kendi zatında fark

---

¹ Ensâb âlimleri Arapları iki kola (Adnânîler ve Kahtânîler) ayırmaktadır. Arapların iki kolundan birini teşkil eden ve Yemenliler veya Arab-ı âribe denilen Kahtânîlerdir. Ataları ise Kahtân'dır. Bütün İslâm kaynaklarına ve Tevrat'a göre Kahtân Hz. Nûh'un oğlu Sâm'ın soyundan gelmektedir. Ancak hayatı ile ilgili hemen hemen hiç bilgi verilmemektedir. Söylenenlere göre Yemen'de hüküm sürmüş olan Ya'rub iki yüz yıl yaşamış olduğu ileri sürülen Kahtân'ın otuz bir oğlundan biridir ve Kahtân'dan sonra Arapça konuşan ilk kişidir. Daha fazla bilgi için bkz. Mustafa Fayda, "Kahtân" *İslâm Ansiklopedisi*, C.24, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2001, s. 201-202.

etmediği ahenkli iki beyit söyler. Bu minval üzere eğitim ve öğretim almaksızın uyumlu bir şekilde ahenkli söz söyleme kabiliyeti onda ortaya çıkmıştır.²

Başka bazı tarih kitaplarına göre aktarılır ki, İslâmiyetten önceki dönemlerden Arapçayı fasih bir şekilde konuşan Şi'r b. Sebe³ adında Yemenli bir kabile lideri vardır. Kurduğu her cümle uyumludur ve adı da “Şi'r” olduğu için onun estetik konuşmasına “Şiir” adı verilmiştir.⁴

Her ne kadar bu rivayetlere istinaden şiir kavramının nasıl teessüs ettiği anlaşılıyor ise de başka rivayetlerin var olması muhtemeldir. Zira bu mesele hakkında aksi bir kanaate varmak pek yanlış olur. Ayrıca elimizde hiçbir yazılı vesika olmadığı için tenkide tabii tutulsa dâhi ilk defa şiir söyleyenlerin isimlerini tayin etmek oldukça güç hatta imkânsızdır.

Arapçanın yanı sıra az da olsa Farsçaya da vakıf olup şiir söylemiş üstadların var olduğu zihinlerde hep tazeliğini korusa da tezkire yazarları ve edebiyat tarihçileri

---

² Faḥrî-i Herevî, *Tezkire-i Ravzatu's-Selâtin*, (Tsh. Hayyâmpûr), İntişârât-i Mu'essese-i Târih ve Ferheng-i İrân, Tebriz, 1345/1966, s. 5; Faḥrî-i Herevî, *Tezkire-i Ravzatu's-Selâtin ve Cevâhiru'l-'Acâyib*, (Tsh. Hüsâmeddîn Râşidî), Haydarâbâd, 1388/1968, s. 7.

³ Savaşlarda esir tutsak eden ilk Arap hükümdarı olan ve Yemen'e çok fazla sayıda esir (sebâyâ) getiriyor olması sebebiyle kendilerine Sebe lakabının verildiği söylenmektedir. Ya'rub b. Kahtân'dan sonra hükümdar olan Sebe'nin Yemen Arap kabilesinin atası sayılması ve Kur'ân-ı Kerîm'de sadece onun adının geçtiği delil gösterilerek bölgede kurulmuş en eski devletin Sebe (Seba, Sebâ) olduğu ileri sürülmektedir. Kur'ân'da onun tevhid dinini kabul ettiği bildirilmektedir. Ancak ortada tespit edilmiş tarihî bir gerçek olmadığı için bu devletin kuruluş tarihi kesin olarak bilinmemektedir. Verimli topraklara sahip olan Sebelilerin güzel kokan bitkiler yetiştirdikleri, ticaret ve ziraat ile ilerledikleri zikredilmektedir. Hz. Süleyman ve Sebe melikesi arasında geçen hikâyeden bahseden bir kitabeye henüz rastlanmamıştır. Daha fazla bilgi için bkz. İsmail Yiğit, “Sebe”, *İslâm Ansiklopedisi*, C.36, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2009, s. 241-243.

⁴ Faḥrî-i Herevî, *Tezkire-i Ravzatu's-Selâtin*, s. 5; Faḥrî-i Herevî, *Tezkire-i Ravzatu's-Selâtin ve Cevâhiru'l-'Acâyib*, s. 7.

tarafından İslâmiyet öncesi Farsça şiir söyleyenlerin ilki olarak tesadüf edilen Sâsânîlerin (226-651) meşhur padişahı Behrâm-i Gûr (420-438) kabul edilmektedir. Arap coğrafyasında büyüüp yetişmiş olması hasebiyle çok tabii olarak Arapça şiirleri mevcut olan bir kişidir.⁵ Nitekim ilk Farsça şiir söyleyenlerin Arapça bildikleri, şekil ve içerik bakımından mühim hususiyetleri Arap edebiyatından aldıkları da bilim adamlarının hemfikir olduğu bir husustur. Yani ilk Farsça şiirin tohumları toprakla buluştuğunda adeta Arap edebiyatının ilkbahar yağmurlarıyla tomurcuklandığı söylenmiş ve tekrar edilmiştir. Velhasıl henüz yeni tomurcuklanan İran edebiyatı doğup kemale ererken Farsça yazan şairlerin verdikleri misâller Arap edebiyatı kaidelerinden olmakla beraber bu edebiyatın aruz türüne ait eserler Farsçaya uyarlanmıştır.⁶ Kaydetmek gerekir ki, göz önünde tutulan ve belli olgulara dayanan bu varsayım tezkire yazarlarına ve edebiyat tarihçilerine göre bir postüladır, denilebilir.

Farsça şiir söyleyenlerin ilki olarak kabul gören Behrâm-i Gûr hakkında aktarımlarda şöyle rivayet edilir; mizacı sağlam, güzel sesli, nükte bilen, çeng çalan Dilârâm adında bir sevgilisi vardır. Behrâm her anını bu sevgilisi ile geçirir ve bazı vakitler onunla münazara yapar. Dilârâm ile birlikte olduğu günlerden bir gün Behrâm ormanda bir aslan ile vuruşur. Aslanı derdest eden Behrâm kendi cengâverliği, pehlivanlığı ve cesaretine mukabil övünerek şu mısrayı söyler:

---

⁵ Muhammed Avfi, *Lübâbü'l-Elbâb*, (Nşr. E. G. Browne), C.1, İntişârât-i Leiden, Tahran, 1361/1982, s. 19-20; Adnan Karaismailoğlu, *Klasik Dönem Türk Şiiri İncelemeleri*, Akçağ Yayınları, Ankara, 2001, s. 3.

⁶ Muhammed b. Omar ar-Râdüyânî, *Kitâb Tercümân al-Balâga*, (nşr. Ahmed Ateş), İbrahim Horoz Basımevi, İstanbul, 1949, s. 3-4; Karaismailoğlu, *Klasik Dönem Türk Şiiri...*, s. 27;

منم آن شیر ژیان و منم آن بیر یله⁷

O yırtıcı aslan benim ve o güçlü kaplan benim

Behrâm-i Gûr'un âşık olduğu sevgilisi Dilârâm da yerinde söz söyleyen ve hazırcevap biriydi. Onun söylemiş olduğu bu mısraya karşılık Dilârâm aynı münasebet ve uygunlukla kendi duygularını şöyle ifâde eder:

نام بهرام ترا و پدرت بوجبله⁸

Senin adın Behrâm ve babanın adı Bûcebele

Bu sözler Behrâm-i Gûr'un ziyadesiyle hoşuna gider. Bunun üzerine âlimleri çağırır ve okunan mısrayı onlarla paylaşır. Bir beyitten fazla olmasa da âlimler şiir üzerine kural oluştururlar.⁹

İslâmiyetten önceki dönemde Farsça şiir söylendiğine işaret eden başka mühim bir misâl ise şöyledir. Ebû Tâhir-i Hâtûnî (529/1135)¹⁰ kendi eserinde rivayet etmiştir

---

⁷ Hayyâmpûr'un Faḥrî-i Herevî'nin eserini tashih ettiği çalışmasında söz konusu yukardaki mısra dipnotda şöyle de yer almaktadır: منم و شیر ژیان و منم بیل یله Faḥrî-i Herevî, *Tezkire-i Ravzatu's-Selâtîn*, s. 5-6; Hüsâmeddîn Raşîdî'nin çalışmasında ise ilgili mısra *Cevâhiru'l-'Acâyib* bölümünde yukardaki gibidir. Ancak *Ravzatu's-Selâtîn* bölümünde ise şöyledir: منم و شیر ژیان و منم بیل یله Faḥrî-i Herevî, *Tezkire-i Ravzatu's-Selâtîn ve Cevâhiru'l-'Acâyib*, s. 118, 7-8; Devletşâh-i Semerḳandî'nin eserinde ise söz konusu mısra şöyle kayıtlıdır: منم آن پیل دمان و منم آن شیر یله Devletşâh-i Semerḳandî, *Tezkiretü's-Şu'arâ*, (Tsh. E. G. Browne), *İntişârât-i Esâtîr*, Tahran, 1382/2003, s. 29.

⁸ Devletşâh-i Semerḳandî, *Tezkiretü's-Şu'arâ*, s. 29; Faḥrî-i Herevî, *Tezkire-i Ravzatu's-Selâtîn*, s. 6; Faḥrî-i Herevî, *Tezkire-i Ravzatu's-Selâtîn ve Cevâhiru'l-'Acâyib*, s. 8.

⁹ Devletşâh-i Semerḳandî, *Tezkiretü's-Şu'arâ*, s. 29; Faḥrî-i Herevî, *Tezkire-i Ravzatu's-Selâtîn*, s. 6; Faḥrî-i Herevî, *Tezkire-i Ravzatu's-Selâtîn ve Cevâhiru'l-'Acâyib*, s. 8.

¹⁰ Melikşâh'ın oğlu Gıyâseddin Muhammed Tapar (498-511/1105-1117)'ın himayesine girmiş İran asıllı şair ve devlet adamıdır. Hayatı hakkında yeterince bilgi bulunmamaktadır. Sultanın zevcesi Gevher Hâtûn'un muhasebecisi olduğu için Hâtûnî nisbesini almıştır. İran'ın Sâve vilâyetinde kendisine ait bir kütüphanesi olduğu için Sâveli olduğu ileri sürülmektedir. *Târîh-i Âl-i Selçuk, Menâkıbü's-Şu'arâ*,

ki, Deylemliler (320-454/932-1062) padişahlarından İzzü'd-devle Deylemî (356-367/967-978)¹¹ zamanında Hânekin¹² nahiyesi yakınında olan Kaşr-ı Şîrîn henüz tamamıyla yıkılmamışken Eski Farsça ile yazılmış bu beyiti buldular.

جهان را بیدار او شه بودی¹³

ثری را نگهبان انوشه بودی

Ülker yıldızının bekçisi Enûşe idi, görünürde o dünyanın padişahıydı.

Görüldüğü üzere belli kurallar dâhilinde olmasa da zarif duygularla yazılmış olan Farsça şiirin tarihi İslâmiyetten önceki döneme dayanmaktadır. Zira şiir her toplumda en eski edebiyat türüdür. Ancak bu hususta söylenecek fazlaca söz, anlatılacak çokça rivayet vardır. Bilhassa edebiyat tarihi için önemli bir yere sahip olan bu yöndeki bilgilere tezkire kitapları aracılığıyla ulaşılmaktadır. Başta şairler olmak üzere çeşitli ilim dallarında yetkin şahsiyetlerin hayatı hakkında bilgi verip şiirlerinden belirli bir ölçüde örnek ya da örnekler barındıran eserlere tezkire denmektedir. Tezkire denilince akıllara ilk olarak şu'arâ tezkireleri yani şairler tezkireleri gelse de belirli meslek grupları için kaleme alınmış tezkireler de mevcuttur.

Şikârname adlı eserlerinin varlığından bahsedilmektedir. Ancak şimdiye kadar bu eserlerine rastlanmamıştır. Elimizde bulunan tek eseri küçük bir risale olan *Tenzîrü'l-Vezîri 'z-Zîri'l-Hınzîr*'dir. Bkz. Mürsel Öztürk, Ebû Tâhir-i Hâtûnî, *İslâm Ansiklopedisi*, C.10, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1994, s. 236.

¹¹ Muizzü'd-devle Ahmed b. Büveyh'in oğlu olup asıl adı Ebû Mansûr Bahtiyâr'dır. "İzzü'd-devle" ünvanıyla bilinmektedir. Babasının ölümünün ardından miladî on ve on birinci asırda hüküm sürmüş Deylem asıllı Büveyhîlerin Bağdat kolunun hükümdarı olmuştur. Bkz. Muhammed Rızâ Nacî, "İzzü'd-devle Bahtiyâr", *Dânişnâme-i Cihân-i İslâm*, C.2, 1375/1996, s. 411; Muhammed Kasımzâde, "İzzü'd-devle Deylemî", *Dâiretü'l Me'ârif Teşeyyu'*, C.11, 1391/2012, s. 277.

¹² Günümüzde Irak'ın başkenti olan Bağdat'ın takriben iki yüz kilometre doğusunda yer almaktadır. Diyale vilâyetine bağlı bir ilçedir. Bkz. Necdet Yaşar Bayatlı, *Irak Türkmen Halk Kültürü Araştırmaları*, Berikan Yayınevi, Ankara, 2011, s. 251-254.

¹³ Faḫrî-i Herevî, *Tezkire-i Ravzatu's-Selâtin*, s. 6; Faḫrî-i Herevî, *Tezkire-i Ravzatu's-Selâtin ve Cevâhiru'l-'Acâyib*, s. 8.

Tezkire kelimesi Arapça bir kelime olup zikir kökünden türemiştir ve çoğulu tezâkirdir. Bu sözcük sözlükte “hatırlatma, hatırlatmak, hatırlamaya vesile olan şey, anı, anma, anmak, anılacak şey” manalarını ihtiva etmektedir.¹⁴ Terim olarak ise eski dönemlerde yazılmış olan biyografik-antolojik eserleri ifade etmektedir ve Arap edebiyatında tabakât olarak zuhur etmiştir. Fars-Türk edebiyatında bilhassa şairler için yazılan tabakât eserlerine tezkire adı verilmiştir ve zamanla farklı özellikler kazanarak bu adla gelişmiştir.¹⁵ Bu sözcük Arap edebiyatında hiçbir zaman şairlerin yaşam öykülerini ve şiirlerinden örnekleri içeren bir kitap anlamında kullanılmamıştır. Safevîler zamanına dek bütün edebî kitaplarda *Devletşâh Tezkiresi* olarak bilinen *Tezkiretü’ş-Şu’arâ* haricinde bugünkü anlamının dışında kullanılmıştır.¹⁶

Arap edebiyatında vücut bularak hicrî altıncı yüzyıl sonlarına kadar devam eden biyografi yazma geleneği hicrî yedinci yüzyıldan itibaren yerini Farsça eserlere bırakmaya başlamıştır.¹⁷ Evliya ve şeyhlerin menkıbelerine dair Ferîdüddîn Attâr (ö. 618/1221)’ın yazdığı *Tezkiretü’l-Evliyâ* adlı eseri, isminde “tezkire” kelimesi bulunan bazı Farsça kitaplardan olup Farsça ilk biyografik eserdir.¹⁸ Hicrî yedinci yüzyıldan evvel şairler ve şiirlerinden örnekler dağınık bir şekilde Nizâmî-i Arûzî (ö.

---

¹⁴ Seyyîd Alî Rızâ Nağâvî, *Tezkire Nivîsî-i Farsî der Hind ve Pakistan*, Mu’essese-i Metbû’ât-i İlmî, Tahran, 1347/1968, s. 1; Abdüsselam Bilgen, *Muhammed ‘Avfi’nin Lubâb Al-Albâb Tezkiresindeki Sebki (Üslubu) ve Sebk ile İlgili Görüşleri*, (Danışman Prof. Dr. Meliha Anbarcıoğlu), Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, AÜ DTCF, Ankara, 1982, s. 1; Yusuf Öz, “Tezkire”, *İslâm Ansiklopedisi*, C.41, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2012, s. 68.

¹⁵ Öz, “Tezkire”, s. 68.

¹⁶ Nağâvî, *Tezkire Nivîsî-i Farsî der Hind ve Pakistan*, s. 1-2; Bilgen, *Muhammed ‘Avfi’nin Lubâb Al-Albâb Tezkiresindeki...*, s. 1

¹⁷ Derya Adalar Subaşı, *Klasik Arap Edebiyatında Şair Tezkireleri*, Engin Yayınevi, Ankara, 2016, s. 63.

¹⁸ Nağâvî, *Tezkire Nivîsî-i Farsî der Hind ve Pakistan*, s. 3,784; Efsâne Münferid, “Tezkire Nivîsî-i Fârsî”, *Dânişnâme-i Cihân-i İslâm*, C.6, 1380/2002, s. 772; Öz, “Tezkire”, s. 68.

560/1164)'nin 551/1156 senesinde kaleme aldığı *Çehâr Maqâle*'si, Zekeriyâ Kazvînî (ö. 682/1284)'nin *Âşâru'l-Bilâd ve Ahbâru'l-İbâd*'ı gibi bazı tarihî, edebî ve coğrafi eserlerde bahsedilmektedir.¹⁹ Ancak hicrî yedinci yüzyılın başında Muhammed Avfi (ö. 630/1233)'nin telif ettiği *Lübâbü'l-Elbâb* adlı eseri tezkire alanında yazılan ilk ve en eski şuarâ tezkiresi sayılmaktadır.²⁰ Muhammed Avfi de çalışmasının İran edebiyatında kendi türünde ilk örnek eser olduğunu savunmaktadır ve bu konudaki görüşlerini eserinin ön sözünde “*Bu konuda Arap şairlerinin tabakaları hakkında birkaç kitap yazıldığı kuşkusuzdur... Ama Fars şairlerinin tabakaları hakkında hiçbir kitap göze çarpmamıştır*” ifâdeleriyle açıklamaktadır.²¹

Lübâbü'l-Elbâb'dan evvel yazılmış, tezkireye benzeyen ve kendisinden haberdar olduğumuz bir kitap daha vardır. Bu eser hicrî altıncı yüzyılın başlarına kadar yaşamış olan Ebû Tâhir-i Hâtûnî'nin kaleme aldığı *Menâkıbü'ş-Şu'arâ* adlı çalışmasıdır. Bu eser günümüze ulaşmadığı için onun hakkında muhakeme edip bir hükme varmak mümkün değildir. Ancak hicrî altıncı yüzyıl sonu müelliflerinden ünlü tarihçi Muhammed Râvendî (ö. 603/1207) bu eserin rikâ hattıyla yazıldığını kaydetmektedir.²² Devletşâh-i Semerçandî (ö. 900/1495)'nin 892/1486'da kaleme aldığı *Tezkiretü'ş-Şu'arâ*'da ve Fahrî-i Herevî'nin 960/1552'de kaleme aldığı *Tezkire-i Ravzatu's-Selâtîn*'de adı anılan bu esere atıfta bulunulmuştur.²³ Her iki tezkirede de günümüze aktarılan hadise aynıdır.

---

¹⁹ Efsâne Münferîd, “Tezkire Nivîsî-i Fârsî”, s. 772.

²⁰ Sepîde Kûtî, “Tezkire Nivîsî-i Fârsî der Âsyâ-i Miyâne”, *Dânişnâme-i Edeb-i Fârsî*, C.1, 1380/2001, s. 276; Nimet Yıldırım, *Fars Edebiyatında Kaynaklar*, Atatürk Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Yayınları, Erzurum, 2001, s. 3; Efsâne Münferîd, “Tezkire Nivîsî-i Fârsî”, s. 772.

²¹ Bilgen, *Muhammed 'Avfi'nin Lubâb Al-Albâb Tezkiresindeki Sebki...*, s. 1.

²² Efsâne Münferîd, “Tezkire Nivîsî-i Fârsî”, s. 772.

²³ Devletşâh-i Semerçandî, *Tezkiretü'ş-Şu'arâ*, s. 39. Fahrî-i Herevî, *Tezkire-i Ravzatu's-Selâtîn*, s. 6; Fahrî-i Herevî, *Tezkire-i Ravzatu's-Selâtîn ve Cevâhiru'l-'Acâyib*, s. 8.

Ancak aynı vakanın anlatılmış olması Faḥrî-i Herevî'nin esas metni bizzat görmediği anlamına gelmez. Lakin onun bu yapıtı görmemiş olduğu farz edilse dâhi *Menâḫbü'ş-Şu'arâ* adlı eserin en az hicrî dokuzuncu yüzyıla kadar mevcudiyetini korumuş olduğu öngörülmektedir. Ayrıca adı anılan yukarıdaki tüm eserlerin kendisinden sonra kaleme alınmış olan eserlere örnek teşkil ettiğini söylemek mümkündür.

Lübâbü'l-Elbâb'dan sonra şuarâ tezkiresi geleneğinin ikinci en değerli örneği Devletşâh-i Semerḫandî'nin *Tezkiretü'ş-Şu'arâ* adlı eseridir. *Tezkiretü'ş-Şu'arâ* “tezkire” adını barındıran Farsça ilk kitaplardan bir diğeridir.²⁴ Abdurrahman-i Câmî (ö. 898/1493)'nin otuz sekiz şairin biyografisini anlattığı edebî ve ahlâkî eseri *Bahâristân* ve kimisi şair olan altı yüzden fazla sûfinin hayat öyküsünü içeren *Nefeḫâtü'l-Üns* adlı eserler de tezkire geleneği içerisinde anılmaktadır.²⁵

Hicrî yedinci yüzyıl öncesi varlık göstermeye başlamış olan Farsça tezkire yazımının ciddi anlamda inkişafının en üst derecesine ulaşması ve kaleme alınan tezkire kitabı sayısının hatırı sayılır bir oranda artması hicrî onuncu yüzyıla tesadüf etmektedir. Bu dönem şiirinin hem içerik olarak halka ait birçok unsuru içermesi hem de dilsel bakımdan halka yakın olması şiir konusunda yeterli donanıma sahip olmayan çeşitli mesleklerden şairlerin ortaya çıkmasına yol açmıştır. Öyle ki bu asır tezkire kitaplarında kuyumculuk, bakkallık, sıvacılık, odunculuk çalgıcılık, attârlık, terzilik, aşçılık, falcılık gibi mesleklerden olan pek çok şair yer almaktadır.²⁶

---

²⁴ Naḫâvî, *Tezkire Nivîsî-i Farsî der Hind ve Pakistan*, s. 3,784; Rızâzâde Şafaḫ, *Târîḫ-i Edebiyât-i İnan*, (Tsh. Muhammed), İntişârât-i Muhammedî, Tahran, 1321/1942, s. 363

²⁵ Öz, “Tezkire”, s. 68.

²⁶ Kamer Ayan, “Vijegîhâ ve Menşe'-i Peydâyiş-i Sebki Meşhûr be Hindî der Seyr-i Tehevvul-i Şiir-i Fârsî”, *Mecelle-i Dânişkede-i Edebiyât ve Ulûm-i İnsânî-i Meşhed*, Sayı 2, 1352/1974, s. 269.

Şüphesiz hicrî onuncu yüzyıldan itibaren dönemin kültürüne, edebiyatına, tarihine katkı sunan birçok müstakil tezkire kitabı kaleme alınmıştır.²⁷ Tezkire yazımının toparlanma ve güçlenme yüzyılı olarak adlandırılabilen olan hicrî on ve on birinci yüzyılda kaleme alınmış, varlıklarından haberdar olduğumuz bilinen bazı tezkire kitapları şunlardır: *Leîâifnâme (Tercüme-i Mecâlisü'n-Nefâis)*, *Tuḥfe-i Sâmi*, *Tezkire-i Ravzatu's-Selâtin*, *Ṭabaḳât-i Ekberî*, *Tezkire-i Vakı'ât*, *Müzekkir-i Aḥbâb*, *Mecma'u'l-Fuzelâ*, *Heft İḳlim*, *Ḥülâşatu'l-Eş'âr* ve *Zübdetu'l-Ebrâr*, *Mecâlisu'l-Mu'minin*, *Tezkiretü's-Şu'arâ-i Mutribî*, *Mecma'u'l-Ḥavâş*, *'Arafâtu'l-Ârifîn* ve *'Araşâtu'l-Âşîḳîn* ya da *'Arafâtu'l-Âşîḳîn* ve *'Araşâtu'l-Ârifîn* *Tezkire-i Meyḥâne*, *Tezkire-i Naşrâbâdî*, *Mir'âtu'l-Ḥiyâl*, *Tezkiretu'l-Mu'âşırîn* gibi...

Leîâifnâme telif bir eser olmayıp Alî Şîr Nevâî (ö. 906/1501)'nin 896/1491 senesi dolaylarında Çağatay Türkçesi ile yazmış olduğu *Mecâlisü'n-Nefâis*'in Farsça tercümesidir. Bu eserin ilk mütercimi olan Farî-i Herevî tarafından 927/1521 senesinde hazırlanarak Şâh İsmâil (907-930/1501-1524) ve Sâmi Mîrzâ (ö. 974/1567)'ya ithaf edilmiştir. Nispeten bu yüzyıla ait ilk Farsça tezkire olarak nitelendirilebilir.²⁸ Eser ayrıca Hekîm Şâh Muhammed Kazvînî'nin 929/1523 yılında yaptığı Farsça tercüme *Leîâifnâme* ile birlikte Alî Asgar Hikmet tarafından yayınlanmıştır.²⁹ Türk edebiyatının ilk şuarâ tezkiresi olan *Mecâlisü'n-Nefâis*'in kendisinden sonra yazılmış olan eserlere modellik etmiş eserlerden biri olduğunu da belirtmek elzemdir.

Câmî'nin *Bahâristân*'ına ve Alî Şîr Nevâî'nin *Mecâlisü'n-Nefâis*'ine bir zeyil olarak Safevî şehzâdesi Ebû Nasr Sâmi Mîrzâ Safevî'nin 957/1550 senesinde kaleme

---

²⁷ Sîrûs Şemisâ, *Sebk Şinâsi-i Nesr*, İntişârât-i Mitrâ, Tahran, 1392/2013, s. 262.

²⁸ Öz, "Tezkire", s. 68.

²⁹ Yıldırım, *Fars Edebiyatında Kaynaklar*, s. 8-9.

aldığı *Tuḥfe-i Sâmi* de, Timurluların son ve Safevîlerin ilk yarısında yaşamış şairlerin biyografileri ve şiirlerinden seçmeler yer almaktadır.³⁰ Mehmed Fuad Köprülü'nün tespitine göre bu eserde, “çoğunlukla Farsça şairlerin biyografileri yer almaktadır. Türkçe eserler vücuda getiren şairlere de tesadüf edilmektedir. Müellifin kullandığı ifâdeler yazarın siyasi ve mezhebî kanaatinin tesiri altında kalarak yanlı bir aktarım yaptığını göstermektedir. Fakat her ne olursa olsun oldukça önemli bir kaynaktır”.³¹ Alî Şîr Nevâî'nin *Mecâlisü'n-Nefâis*'inin zeyli durumunda olan diğer çalışma Faḥrî-i Herevî'nin 960/1552 senesinde telif ettiği *Ravzatu's-Selâtîn* adlı eser olup şair sultan ve aile-i saltanata mensup devlet adamlarının biyografisine yer vermektedir. İçerik bakımından ilk olma özelliğine sahiptir.³² Hâce Hasan Bahâeddîn Nisârî-i Buhârî (ö.1005/1597)'nin 974/1566 yılında yazdığı *Müzekkiri Aḥbâb*'ı da Alî Şîr Nevâî'nin *Mecâlisü'n-Nefâis*'ine zeyl şeklinde kaleme almıştır. Mukaddime, dört bölüm ve hatimeden oluşan bu eser hicrî onuncu yüzyılda yaşamış iki yüz seksen civarı Fars şairi yanı sıra bazı Türk şairler hakkındaki bilgilerden teşekkül etmektedir.³³ Eser Alî Şîr Nevâî'nin *Mecâlisü'n-Nefâis*'ini kronolojik açıdan tamamlar niteliktedir. Orjinal tam metni Seyyîd Muhammed Fazlullâh tarafından Haydarâbâd'ta 1389/1969 senesinde yayınlanmıştır.³⁴

---

³⁰ Mansûr Restgâr Fesâî, *Envâ-i Nesr-i Fârsî*, İntişârât-i Simet, Tahran, 1380/2001, s. 523.

³¹ Mehmed Fuad Köprülü, “Sâm Mîrzâ ve Tezkiresi”, *Hayat Mecmuası*, C.2, Sayı 27, 1927, s. 2-3.

³² Yıldırım, *Fars Edebiyatında Kaynaklar*, s. 10; Öz, “Tezkire”, s. 68.

³³ Hasan Nisârî-i Buhârî, *Müzekkiri Aḥbâb*, (Haz. Necib-i Herevî), Neşr-i Merkez, Tahran, 1377/1998, s. 1-vd; Mehmed Fuad Köprülü, “On Altıncı Asra Ait Edebî Menbalar Müzekkiri-i Aḥbâb”, *Hayat Mecmuası*, C.2, Sayı 29, 1927, s. 42-43; Haluk İpekten, *Türk Edebiyatının Kaynaklarından Türkçe Şu'arâ Tezkireleri*, AÜ Fen Edebiyat Fakültesi Yayınları, Erzurum, 1988, s. 20.

³⁴ Yıldırım, *Fars Edebiyatında Kaynaklar*, s. 11.

Emîn Ahmed-i Râzî (ö. 1002/1594)'nin yedi coğrafi bölge esas alarak düzenlediği *Heft İklim* 996-1002//1588-1594 yılları arasında yazılmış olup söz konusu bölgelerde varlık göstermiş büyük şahsiyetlerin biyografilerini ihtiva etmektedir. Eserin içerisinde tarihî ve coğrafi bilgiler de bulunmaktadır.³⁵ *Heft İklim, Lübbü'l-Elbâb*'dan bizleri haberdar kılan ilk eser olması bakımından tezkireler arasında ayrı bir öneme ve ayrı bir yere sahiptir.³⁶ Muhteşem-i Kâşânî'nin öğrencisi olan ve Tâkî-i Kâşî diye de anılan Tâkîyuddîn Kâşânî (ö. 1016/1607) *Hülâşatu'l-Eş'âr ve Zübdetu'l-Efkâr* adlı tezkiresi ile tanınmaktadır. Müellif şairlerin hayatlarını anlatırken her biri hakkında bir aşk öyküsüne yer verdiği bu eserini 975-1016/1567-1607 yılları arasında yazmış ve Âdilşâhîler Hanedanı³⁷ Şâh İbrahim b. Tahmasb (987-1036/1579-1626)'a sunmuştur.³⁸ Örnek olarak verilen şiirler bakımından Farsça şu'arâ tezkirelerinin en hacimli olan bu eserin Safevî Hükümdarı I. Şâh Abbas (995-1038/1587-1629)'a ithaf edildiği de zikredilmektedir.³⁹

Hicrî onuncu asrın son çeyreğinde Nûrullah-i Şuşterî (ö. 1019/1610) tarafından yazılmış olan *Mecâlisu'l-Mu'minîn* Şiî edipleri ve şairleri konu edinmektedir. Giriş ve

---

³⁵ Emîn Ahmed-i Râzî, *Tezkire-i Heft İklim*, (Tsh. Seyyid Muhammed Rızâ Tâhirî), C.1, İntişârât-i Surûş, Tahran, 1378/1999, s.1- vd.

³⁶ Abdüsselam Bilgen, "Muhammed 'Avfi'nin Lubâb Al-Albâb Tezkiresi ve Üslup ile İlgili Görüşleri", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, C.4, 1985, s. 209.

³⁷ İran ile siyasi, ticarî ve kültürel yönden çok yakın temaslarda bulunmuş olan Âdilşâhîler, Hindistan'ın güneybatısında yer alan Bîcâpûr bölgesinde 1489-1686 yılları arasında hüküm sürmüş bir Türk Hânedanlığı'dır. Detaylı bilgi için bkz. Erdoğan Merçil, "Âdilşâhîler", *İslâm Ansiklopedisi*, C.1, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1988, s. 384-386.

³⁸ Ahmed Gülçin-i Meânî, *Târîh-i Tezkirehâ-i Fârsî*, C.1, İntişârât-i Dânişgâh-i Tahran, Tahran, 1348/1970, s. 524-544.; İpekten, *Türk Edebiyatının Kaynaklarından Türkçe Şu'arâ Tezkireleri*, s. 21.

³⁹ Mehmet Kanar, "Hülâşatu'l-Eş'âr", *İslâm Ansiklopedisi*, C.18, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1988, s. 321.

on iki meclisten oluşmaktadır. Oldukça sade bir üslûp kullanıldığı gözlemlenmektedir. Ancak kimi zaman Arap nesri etkisi altında kalmış bir eserdir.⁴⁰

Mecma'ul-Havâs, I. Şâh Abbas'ın (995-1038/1587-1628 kütüphanecisi aynı zamanda dönemin ressam ve şairi olan Sâdikî-i Kitâbdâr (ö. 1022/1613) tarafından Çağatay Türkçesi ile 1007/1599 yılında kaleme alınan bir şuarâ tezkiresidir.⁴¹ Hüseyin Baykara ve Alî Şîr Nevâî'nin katkıları ile yükselişe geçen ve eserlerinde Türkî Tili (Türk Dili) şeklinde dile getirdiği Türkçenin gelişim seyrine katkı sağlayan bir eserdir. Bu eser giriş, sekiz bölüm ve hatimedden oluşmaktadır. Eserin giriş bölümünde *Bahâristân*, *Mecâlisü'n-Nefâis*, *Tezkiretü's-Şu'arâ*, *Tuḥfe-i Sâmi* adlı eserler anılmaktadır. Eser I. Şâh İsmâil zamanından I. Şâh Abbas dönemine kadar olan zaman diliminde yaşamış (şehzâdeler, Türk ve İranlı devlet adamları, Türk ve İranlı devlet adamlarının çocukları, Türk şairler, çağdaş İran şairleri gibi) tanınmış şairleri içermektedir.⁴² Daha önce kaleme alınan tezkirelerden faydalanan müellif bu eserini Alî Şîr Nevâî'nin *Mecâlisü'n-Nefâis* eserini örnek alarak sekiz bölüme ayırmış ve *Mecma'ul-Havâs* adını koymuştur.⁴³

Nebî mahlasıyla bilinen Abdunnebî-i Fahrüzzamânî Kazvîni (ö. 1041/1631'den sonra) üç bölüm olarak kaleme aldığı *Tezkire-i Meyhâne*'de sâkînâmeler ve Sâkînâme yazarlarına yer vermiştir.⁴⁴ Bu dönemin değerli tezkirelerinden biri de *Tezkire-i*

---

⁴⁰ Şemîsâ, *Sebk Şinâsî-i Neşr*, s. 262.

⁴¹ Yıldırım, *Fars Edebiyatında Kaynaklar*, s. 13; Öz, "Tezkire", s. 68.

⁴² Ağâh Sırrı Levend, *Türk Edebiyatı Tarihi*, C.1, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1973, s. 256-257.

⁴³ Levend, *Türk Edebiyatı Tarihi*, C.1, s. 257.

⁴⁴ Abdunnebî Fahrüzzamânî Kazvîni, *Tezkire-i Meyhâne*, (Haz. Ahmed Gülçîn-i Meâni), İntişârât-i İkbâl, Tahran, 1028/1619, s. 1- vd.; Yıldırım, *Fars Edebiyatında Kaynaklar*, s. 14.

Naşrâbâdî'dir. Kendisi de şair olan fakat divanı günümüze intikal etmemiş, döneminin saygın şahsiyeti Muhammed Tâhîr Naşrâbâdî (ö. 1101/1690)'nin 1083/1673 yılında yazmaya başladığı eseridir. Yazım aşaması takribî olarak on yıl süren bir çalışmadır. İlgi ve teveccühüne mazhar olduğu Süleyman Şâh Safevî (1076-1105/1666-1694) adına yazılmış ve kendilerine sunulmuştur. Safevî döneminde yaşamış bin kadar şairin biyografisi ve örnek şiirleri bulunmaktadır. Giriş, beş bölüm ve hatimeden oluşan bu eser Irak, Horasan, Mâverâünnehir ve Horasan vilâyetlerinde yaşamış şairleri, yazarları, bilginleri, dervişleri ve seçkinleri konu edinen hacimli bir tezkiredir.⁴⁵

Safevîler döneminin son dönem şair ve yazarlarından olan Muhammed Alî b. Ebû Tâlib Hazin-i Lâhîcî (ö. 1180/1767)'nin *Tezkiretu'l-Mu'âşırîn* da müellifin 1103-1180/1692-1767 yılları arasında çağdaşı olan âlim ve şairlerin yaşam öyküleri ve şiirlerinden örnekler yer almaktadır. Eser mukaddime, iki bölüm ve hatimeden oluşmaktadır. Mukaddimedede intihalin çokça yapılmasına değinilmiş, güzel ve kaliteli şiir yazarların azaldığı sıradan şairlerin ise çoğaldığı kaydedilmiştir. Kötü yazılmış olan şiirin hiçbir değerinin olmadığı aksine şair için çok büyük utanç verici bir durum olduğu vurgulanmıştır. Eserde yer alan şairlerden genel olarak övgü ile bahsedilmiştir. Bununla beraber yazarın yaşadığı dönemin tarihî, siyasi ve sosyal olayları hakkında bilgiler de ön plandadır.⁴⁶

Şâh İsmâil'in oğlu Şâh Tahmasb-ı Safevî (930-984/1524-1576)'nin kaleme aldığı Tezkire-i Şâh Tahmasb adlı eser de kısmen bu dönem tezkire kitaplarına örnek

---

⁴⁵ Muhammed Tâhîr-i Naşrâbâdî, *Tezkire-i Naşrâbâdî*, (Haz. Vahîd-i Destgirdî), İntişârât-i Kitâbfurûşî-i Furûğî, Tahran, 1361/1982, s. ٨-٢.

⁴⁶ Ahmed Gülçîn-i Meânî, *Târîh-i Tezkirehâ-i Fârsî*, C.1, s. 339-359; Muhammed Alî Hazin-i Lâhîcî, *Tezkiretu'l-Mu'âşırîn*, (Tsh. Ma'sûme Sâlik), Tahran, 1375/1996, s. 1- vd.

olarak gösterilebilir. Adında tezkire sözcüğünü barındırıyor olsa da içerik olarak ele alındığında tarihî bir kitap olduğu rahatlıkla söylenebilir. Kendi tezkiresinde olayları anlatırken doğaçlama olarak yazdığı şiirler de yer almaktadır.

Anılması gereken tezkirelerden biri de Faḥrî-i Herevî'nin telif ettiği *Cevâhîru'l-'Acâyib*'idir. Bu eser bahse konu olan yüzyıllar içerisinde yazılmış olup sadece kadın şairlere yer vermiş mühim bir tezkiredir.

BİRİNCİ BÖLÜM

FAHRÎ-İ HEREVÎ

1.1. YAŞADIĞI DÖNEME UMUMÎ BİR BAKIŞ

Hicrî onuncu asırda yaşamış kalem ehli Fahrî-i Herevî'yi daha iyi tanıyabilmek için öncelikle doğduğu ve yetişmiş olduğu muhitin o asırda siyasi, içtimaî ve kültürel anlamda nasıl bir iklime sahip olduğunu bilmek gereklidir. Aynı şekilde dönemin dil ve üslup hususiyetleri üzerinde durulması îcap eden önemli bir mevzudur.

1.1.1. Yaşadığı Dönem

Çok eski dönemlerden itibaren konum olarak devletlerin sınır bölgesinde bulunması ve önem arz etmesinden ötürü daimî olarak el değiştirmiş olan Horasan bölgesinde bulunan Herat vilâyeti, İslâmiyet öncesi ve sonrası farklı çevrelerce yönetilmiştir. 913/1507'de Özbekler (Şeybânîler)'in hâkimiyetine geçen Herat o bölge civarında yeni yeni varlık gösteren Safevîler ile çatışma konusu oldu. Bir süre sonra 916/1510'da Şâh İsmâil tarafından zapt edildi. Bölgeye Safevî Devleti'nin kurulmasında etkin rol oynamış olan Şamlu Türkmenleri hâkim oldu. Böylece Herat'ta Safevîler (906-1148/1501-1736) dönemi başlamış oldu.⁴⁷ Fahrî-i Herevî'nin doğduğu yıl olarak kabul gören 903/1498 senesinde Herat, Timurluların hâkimiyetindeydi. Fahrî-i Herevî, bahsi geçen dönemleri de içine alan ve Safevîler döneminin bir süresi boyunca

---

⁴⁷ Recep Uslu, "Herat", *İslâm Ansiklopedisi*, C.17, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1998, s. 215-216.

doğduğu vilâyet olan Herat'ta yaşamını sürdürmüştür. Hayatının geri kalan dönemini ise Hindistan'da geçirmiştir.

Şüphesiz Herat, tarihî ve kültürel öneme sahip olması hasebiyle uzun vadede yoğun bir şekilde debdebeli mücadelelere sahne olan bir vilâyettir. Bu siyasi iklim kimi kalem erbabının rahatsızlık duymasına ve buradan uzaklaşıp sakin bir yere gitmesine yol açmıştır. Örneğin, Faḫrî-i Herevî ile yakın arkadaşlığı bulunan ve Hâce Kerimüddîn Habîbullah Sâvecî'nin ikinci büyük meddahi, ünlü tarihçi Ḥândmîr de bunlardan biridir.⁴⁸ Özbek hükümdarı Şeybânî Han'ın Şâh İsmâil eliyle mağlup edilmesinden sonra Safevîler Herat'a girdiklerinde Ḥândmîr (ö. 942/1536) bu şehirde bulunmaktaydı. Horasan'ın içine düştüğü karışık durumundan endişe duyarak 920/1514 senesinde eserlerini daha rahat yazabileceğini düşündüğü Herat'ın doğusunda yer alan Poşt ya da Peşt olarak anılan köye çekildi. Şâh İsmâil'in, Osmanlı Devleti'ne yenilmesiyle Garcistan'da hâkimiyeti ele geçiren Belh hâkimi Bedüzzaman Mîrzâ'nın oğlu Muhammed Zamân Mîrzâ'nın ilgisine mazhar olup onun ile Belh'e giderek hizmetine girdi. Ancak Safevîler'in artan baskısından dolayı Muhammed Zaman Mîrzâ'dan ayrılmaya karar verdi ve Poşt'a geri döndü. Son hâmisi olan Mîr Gıyâseddîn Muhammed'in ölümünün ardından bir süre daha Herat'ta kalmışsa da 933/1527'de Hindistan saraylarına yönelenlerden olmuştur.⁴⁹

---

⁴⁸ Hüsâmeddîn Râşidî, "Faḫrî-i Herevî ve Se Eser-i U", (Çev. Muhammed Muzaffer), *Mecelle-i Dânişkede-i Edebiyyât ve Ulûm-i İnsânî-i Meşhed*, Sayı 2, 1387/2008, s. 450.

⁴⁹ Ḥândmîr, Hindistan'a varınca orada bulunan Mevlânâ Şehabeddîn ve Mîrzâ İbrahim Kânûnî ile birlikte huzuruna çıktıkları Bâbü hükümdarlarından Bâbü Şâh'ın iltifat ve himayesine mazhar oldu. Bâbü Şâh'ın ölümünün ardından oğlu Hümâyün Şâh'ın hizmetine girdi. Bâbü Şâh ve Hümâyün Şâh'ın seferlerinde bulunmuş olup yapılan Gucerât seferinde vefat etti. Vasiyeti gereğince Delhi'ye defnedildi.

Horasan'a saldırarak Herat'ı ele geçirmek isteyen Özbekler (906-1008/1500-1599) ile Safevîler arasında gerçekleşen çatışmalar "Allah'ın dilediği olacaktır" kelamıyla hareket eden Şâh Tahmasb döneminde de devam etmiştir.⁵⁰ Safevîlere karşı oldukça aktif bir siyaset takip eden Özbekler'in Herat ve civarına sık tekrarlanan istikrarlı seferleri olmuştur. Herat'ın kuşatmasında Durmuş Hân (ö.930/1524)'ın şiddetli mukâbelesi ile karşılaşılırsa da yılgınlık gösterilmemiştir. 930/1524'ten sonra Herat'ın muhafazasında Tekelü olarak bilinen taifesi sorumlu olmuştur. Ubeydullah Hân liderliğinde yapılan hücumlara karşı pek âciz kalan bu taifenin lideri Gâzî Hân'ın kötü davranışları da ahâliyi hayli memnuniyetsizliğe sürüklediğinden Şâh Tahmasb, Herat'a tayin ettiği lalası ile birlikte Sâm Mîrzâ'yı yeniden göndermişti. Ancak Özbeklerin seferleri durmak bilmiyordu. 943/1537 senesine kadar çok kez kuşatmaya uğrayan bölgenin hâkimiyeti zaman zaman kısmen el değiştirmekteydi.⁵¹ Kesin netice elde edilemeyen peşpeşe yapılmış bu seferlerle her iki taraf da ağır kayıplar vermiştir. Bölgede güvensizlik ve siyasi istikrarsızlık baş göstermiş, ahâli zor anlar yaşamıştır. Pek kesin olmamakla birlikte bu durum Fahrî-i Herevî'nin doğduğu topraklardan uzaklaşıp Hindistan'a gitmesine sebep olarak işaret edilebilecek neden ya da nedenlerden bir tanesi olarak gösterilebilir.

Hicrî yedinci yüzyılın ortalarına gelindiğinde tek bir merkezden yönetilemeyecek kadar büyümüş olan ve göçebe bir gelenekten gelen Moğol

---

Daha fazla bilgi için bkz. İsmail Aka, "Hândmîr", *İslâm Ansiklopedisi*, C.15, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1997, s. 550-552.

⁵⁰ Şâh Tahmasb-ı Safevî, *Tezkire-i Şâh Tahmasb-ı Safevî*, (Giriş ve çev. Hicabi Kırlangıç), Anka Yayınları, İstanbul, 2001, s. 23-43; Tufan Gündüz, "Tahmasb" *İslâm Ansiklopedisi*, C.39, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2010, s. 413-414.

⁵¹ Köprülü, "Sâm Mîrzâ ve Tezkiresi", s. 2.

Devleti'nin⁵² hükümdarı Cengiz Hân (603-624/1206-1227) yasalara uyarak ölmeden önce Moğolistan haricindeki fethedilen yerleri oğulları arasında tahsis etmiştir. Paylaşım yapılırken doğuda Beş-Balık bölgesini kapsayan, batıda Ceyhun Irmağı'na ulaşan Türkistan ikinci oğlu Çağatay Hân (624-639/1227-1241)'ın payına düşmüştü.⁵³ Bu sahada Çağatay ulusu adını alan bir hanlık kuruldu. Nesilden nesile aktararak varlığını sürdürmüş olan edebî Türk dilinin bu dönemi adını bu ulustan alarak Çağatay edebî dili olarak anılır hale gelmiştir. Türk Dili lehçelerinin tayini ve sınıflandırılması hususunda muhtelif birçok görüş bulunmaktadır. Bu hadisenin geniş kapsamlı bir çalışma olduğunu dile getiren Mehmet Fuat Köprülü, edebî Türk dili olan Çağatayca kelimesinin Cengiz Han'ın çocukları tarafından kurulan Çağatay (624-772/1227-1370), İlhanlı (654-754/1256-1353), Altın Orda (639-908/1241-1502) Hanlıkları'nın merkezlerinde hicrî yedinci ve sekizinci yüzyıllarda gelişim gösteren ve özellikle hicrî dokuzuncu yüzyılda Timurluların himayesinde zengin bir edebiyat yaratan Orta Asya lehçesinden olduğunu tebarüz ettirmektedir. Ayrıca Mehmed Fuad Köprülü, Moğol istilasından sonra Hakaniye Türkçesi'nin çeşitli sahalarda bilhassa “Oğuz ve Kıpçak Türkçesi” dil unsurları ile hemhâl olmasından meydana gelen ve bu sebepten ötürü birtakım ayrılıklar gösteren bu edebî lehçe ürünlerini klasik Çağatay devrinin ilk eserleri olarak kabul etmektedir. Evvela Türkistan, Horasan ve İran sahalarında akabinde Hârezm ve daha sonra da Altın Orda'da gelişim sağlayan bu dilin Timurlular devrinin ikinci yarısından itibaren Herat ve Semerkand başta olmak üzere ilim ve siyaset

---

⁵² Moğollar hakkında geniş bir bilgi için bkz. Osman Gazi Özgüdenli, “Moğollar”, *İslâm Ansiklopedisi*, C.30, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2005, s. 225-229.

⁵³ Mustafa Kafalı, *Çağatay Hanlığı (1227-1345)*, Berikan Yayınevi, Ankara, 2005, s. 33-34; F. Sema Barutçu, *Ali Şîr Nevâî Mu'hâkemetü'l Lugateyn*, A.Ü. Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, 1983-1984 Öğretim Yılı Türk Dili Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 1984, s. 2-3.

merkezlerinde inkişaf gösteren devri Klasik Çağatay devrinin başlangıcı, yine bu devrin ikinci yarısından itibaren Alî Şîr Nevâî'nin önderliğini yaptığı devri ise klasik Çağatay devri olarak telâkki etmektedir.⁵⁴

Edebî Türk dilinin hicrî dokuzuncu yüzyıla kadar Çağatay, İlhanlı, Altın Orda Hânlıkları'nın medeniyet merkezlerinde filizlendiği, Timurlular zamanında gelişip güçlendiği, Hüseyin Baykara'nın gayreti ve Alî Şîr Nevâî'nin himmetiyle klasik bir nitelik kazanarak doruk noktasına ulaştığı kabul gören genel bir hükümdür. Türkçenin altın çağını yaşadığı bu dönem Nevâî-Baykara devri olarak da anılmaktadır. Bu edebî Türk dili Bâbü Şâh zamanında ve Bâbü Şâh'tan sonra da Hindistan'da hayli uzun bir süre varlığını sürdürmüştür. Belirtmek gerekirse Çağatay edebiyatının zirveye ulaştığı Timurlular zamanında Türkçe büyük bir değer kazanmış ve eli kalem tutan herkes “Türkî” dilinden bahseder hale gelmiştir.⁵⁵ Edebî kaynaklarda Türkçe, Türkmençe, Çağatayca, Uygurca, Moğolca adının geçtiği görülmektedir. Bahsi geçen dönemlerde Orta Asya'da edebî ürünler veren lehçeleri tek bir ad altında toplamak mümkün değildir. Çağatayca adı, o devrin dil bilimcileri tarafından ortaya atılmış ve bununla Çağatay'ın soyunun hüküm sürdüğü Batı Türkistan, Horasan ve Harezmi bölgelerinde yazılan eserlerin dili anlatılmak istenmiştir. Bu ad bu lehçenin etkisiyle başka bölgelerde kaleme alınmış eserlere de verilmiştir. Bu yolla Çağatayca genel bir isim olarak kalmıştır⁵⁶. Bununla birlikte Mustafa Kafalı'ya göre hicrî dokuzuncu yüzyılın

---

⁵⁴ Mehmed Fuad Köprülü, “Çağatay Edebiyatı”, *İslâm Ansiklopedisi*, C.3, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1945, s. 270; Barutçu, *Alî Şîr Nevâî Mu'hâkemetü'l Lugateyn*, s. 2-3.

⁵⁵ Daha fazla bilgi için bkz. Kemal Eraslan, “Çağatay Edebiyatı”, *İslâm Ansiklopedisi*, C.8, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1993, s. 168-vd.

⁵⁶ Ağâh Sırrı Levend'e göre, hicrî yedinci yüzyıldan sekizinci yüzyılın sonlarına kadar uzanan dönem Hakaniye Türkçesinden Çağatay Türkçesine bir geçiş devri sayılır ve bu devrin edebi lehçesine Harezmi lehçesi denilmektedir. Bkz. Levend, *Türk Edebiyatı Tarihi*, C.1, s. 91-92.

ikinci yarısından itibaren Lutfî ve Alî Şîr Nevâî ile Türkistan'da Doğu Türkçesi'nin yeniden canlanış hareketini de Çağatay ismi altında vermek doğru değildir.⁵⁷

Günümüz edebî çevresince Çağatayca yahut Çağatay Türkçesi olarak kullanılagelen bu isim dönemin kaynaklarında mevzu bahis bu dilden veya bu dili kullananlardan bahsedilirken “Türkî Gûy”, “Türkî Gûyende” (Türkçe Söyleyen) şeklinde geçtiği gözlemlenmektedir. Bu dönem edebiyatının önemli ismi Alî Şîr Nevâî'nin eserlerinde de Türkî Tili (Türk Dili) şeklinde kullandığını belirtmek gerekir.

Timurlular döneminde Türkçe eserler yazma ve derleme hareketi bilhassa bu dönemin sonunda Hüseyin Baykara ve Alî Şîr Nevâî'nin katkıları ile meydana gelen Herat edebiyat merkezinde büyük bir kuvvet kazanmıştır.⁵⁸ Timurluların son bulmasından sonraki devirde de Türkçenin revaç bulduğu ve gönüllere tesir ettiği çok net bir şekilde kendini göstermektedir. Örneğin, Fağrî-i Herevî'nin ve Hekîm Şâh Muhammed Kazvî'nin Çağatay edebiyat tarihi açısından oldukça büyük önem arz eden *Mecâlisü'n-Nefâis* adlı eseri kıymete hâiz bulup Farsçaya çevirmiş olmaları dönem itibariyle Türkçe yazılan eserlere atfedilen önemi vurgular niteliktedir. Yani bu durumun tezahürü Fağrî-i Herevî ile Hekîm Şâh Muhammed Kazvî'de de görülmektedir, denilebilir. Bu dönemin önemli şairlerinden biri olan Sâib Tebrîzî'nin Türkçe gazel söylemiş olmasını, aynı şekilde Hatâyî mahlasını kullanarak şiirler yazmış olan Şâh İsmâil (ö. 930/1524)'in Türkçe divanının var olmasını da Türk edebiyatı ve kültürü adına dikkate şayan bir değer olarak saymak mümkündür.

---

⁵⁷ Kafalı, *Çağatay Hanlığı (1227-1345)*, s. 12.

⁵⁸ Zebihullâh-i Safâ, *İran Edebiyatına Genel Bir Bakış*, (Çev. Hasan Almaz), Nüşa Yayınları, Ankara, 2003, s. 61.

Geniş kültür münasebetlerinin olduğu Timurlular zamanında Herat ve çevresinde çoğunlukla Türkçe konuşan Türkmenler, Türkçe ile karışık Farsça konuşan Çehârlar ve Peştuca konuşan Peştunlar yaşamaktaydı. Bunlar Sünnî'dirler. Bölgede Çiştîyye ve Kâdiriyye tarikatına mensup Nakşibendilere de rastlanır. Çok az sayıda Şîi de vardır.⁵⁹ Anlaşılacağı üzere Herat'ın da dâhil olduğu bu bölgede Türkmen nüfus yoğun bir şekilde egemenliğini hissettirmektedir. Konuşma dili olarak her ne kadar Türkçe kullanılmış ise de kültür, sanat ve edebiyat dili olarak daha çok Farsça kabul gören bir dil olmuştur. Alî Şîr Nevâî dönemin Türkçe bilen müelliflerinin Farsçayı tercih ederek eserler icra etmesinden ciddi anlamda rahatsızlık duyduğunu *Muhâkemetü'l-Lügateyn* adlı eserinde muhteşem bir şekilde dile getirmektedir.⁶⁰

Hüseyin Baykara (ö. 912/1507)'nin ölümünün ardından Mâverâünnehir ve Harezmi de ele geçiren Özbekler, Horasan bölgesini de hâkimiyetleri altına alarak Timurlular dönemine son verdi. Çağatay kültürünün mirasçısı olan Özbekler de bu dil ve edebiyatın gelişimine ve devamına katkı sağladı. Ancak bu dönem içerisinde Çağatayca tabirinin yerini Özbekçe tabiri aldı. Fakat eski geleneğe bağlı kişilerce daha çok "Türkî Tili" ve "Türkî" tabirleri tercih edilmiştir.⁶¹

Hicrî onuncu yüzyılda Oğuzların Horasan'da tamamen yayılması ile bölgeye hâkim olan Kıpçak ve Özbek gibi Türk unsurlarının lehçelerinin dil hususiyetlerinin etkisi altında kalan edebî lehçe "Kuzey Horasan Türkçesi" ve "Güney Horasan

---

⁵⁹ Uslu, "Herat", s. 217.

⁶⁰ Alî Şîr Nevâî, *Muhâkemetü'l-Lügateyn*, (Nşr. Ahmed Cevdet), İkdâm Matbaası, 1315/1898, s. 1-11.

⁶¹ Eraslan, "Çağatay Edebiyatı", s. 168.

Türkçesi” diye ikiye ayrılmıştır.⁶² Türkmenlerin Horasan’a gelişleri Gazneli Devleti (352-963/582-1186) ve Büyük Selçuklular (429-552/1038-1157) döneminde olmuştur. İslâm âleminin en kuvvetli devletlerinden olan Gazneli Devleti’ne karşı büyük bir zafer kazanan Büyük Selçuklular döneminden itibaren akın akın çeşitli yerlerden gelen Oğuz topluluklarından birçok Türkmen boy ve oymak bu sahaya gelip yerleşmiştir.⁶³

Akkoyunlular (740-919/1340-1514)’dan Tebriz’i alarak bölgede varlık gösteren ve kısa zamanda güçlü bir devlet kurarak tüm Türk dünyası tarihinde adından söz ettiren Safevî Devleti’nin kuruluş sürecinden I. Şâh Abbas’ın reformlar yaptığı zamana kadar, Türkler tarafından yönetilen bir devlet olduğu kanaati kabul görmektedir. Faruk Sümer’in Safevîler üzerine yaptığı araştırmalarla bu devletin bir Türk devleti olduğu geniş bir yankı bulmuştur. Pek çok Batılı müsteşrik, Gazneli Devleti’nden itibaren Kaçar Hânedanlığı (1211-1796/1344-1925)’nin yıkılışına kadar İran’ın muhtelif Türk Hânedanları tarafından yönetildiğini belirtmektedir.⁶⁴ Safevîler döneminde konuşma dili Arapça, Farsça, Türkçedir.⁶⁵ Farsçanın resmî saray dili olarak kullanıldığına şahit olmaktayız. Ancak devletin hükümdarlarınca özellikle Türk diline karşı hususi bir ilgi ve alâka vardı. Bu dönemin saray - askerî kavramlarının hemen hemen hepsinin Türkçe olduğu ve sarayda Türkçenin yaygın bir şekilde konuşulduğu hususu zikredilmesi lazım

---

⁶² Zeynep Korkmaz, *Türkiye Türkçesinin Temeli Oğuz Türkçesinin Gelişimi*, Türk Dil Kurumu Yayınevi, Ankara, 2013, s.192-193.

⁶³ Faruk Sümer, “Selçuklular”, *İslâm Ansiklopedisi*, C.36, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2009, s. 365-367.

⁶⁴ Namıg Musalı, “I. Şâh İsmâil’in İdarî-Askerî ve İctimai-İktisadî Politikaları Üzerine Bazı Notlar ve Değerlendirmeler”, *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, No. 5/14, 2018, s. 7-8.

⁶⁵ Osman Çetin, “Horasan”, *İslâm Ansiklopedisi*, C.18, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1998, s. 235.

gelen bir mevzudur.⁶⁶ Ayrıca Batılı seyyahlardan Safevîler sarayında konuşma dili olarak Türkçenin tam bir hâkimiyet kazandığını da öğrenmekteyiz.⁶⁷

Hicrî dokuzuncu yüzyılda hüküm sürmüş olan Türkmen Akkoyunlu Hânedanlığı'nda şehzâdeler arasında devam eden taht mücadelesinden kaynaklı yaşanan istikrarsızlık neticesinde 905/1499'da Tebriz ele geçirilerek Safevîler Devleti'nin temeli atılmıştı. Bu süreçte siyasi birlik kurmak isteyen Avşar, Çepni, Dulkadir, Rumlu, Şamlu, Ustaclu, Tekelü Türkmenleri ve kızılbaş Türkmenler Şâh İsmâil'in etrafında toplanmışlardır.⁶⁸ Safevîlerin gücünün temelini konar-göçer Kızılbaş Türkmen oymaklarından teşkil olduğu âşikârdır. “Şamlu”, “Ustacalu/Ustaclu”, “Rumlu”, “Tekelü”, “Afşar”, “Kaçar”, “Zülkadırlu/Dulkadırlu”, “Varsak”, “Çepni”, “Arabgırlü”, “Turgudlu”, “Bozcalu”, “Hınıslu”, “Çemişkezeklü” Safevî Devleti tesis edilirken önemli rol oynamış, bilinen Türk boy ve aşiretlerindendir.⁶⁹ Şâh İsmâil zamanında “Şamlu” bütün oymakların en büyüğü olarak anılmaktadır. “Şamlu Oymağı” Beğ Dili, İnallu/İnanlı, Hudâbendelu/Harbendelu ve benzeri obalardan meydana gelmektedir.⁷⁰ Osmanlılar tarafından Halep Türkmenleri diye anılmaktadırlar. Herat valisi ve Sâm Mîrzâ Safevî'nin lalası Durmuş Hân Şamlu da bu boyun şanı büyük muteber

---

⁶⁶ Safâ, *İran Edebiyatına Genel Bir Bakış*, s. 75-76.

⁶⁷ Cihat Aydoğmuşoğlu, *Safevî Devleti Tarihi*, Kimlik Yayınları, Ankara, 2015, s. 154.

⁶⁸ Tufan Gündüz, “Safevîler” *İslâm Ansiklopedisi*, C.35, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2008, s. 365-452.

⁶⁹ Faruk Sümer, *Safevî Devletinin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1999, s. 43-56.

⁷⁰ Faruk Sümer, *Oğuzlar (Türkmenler) Tarihleri-Boy Teşkilatı-Destanları*, Ana Yayınları, İstanbul, 1980, s. 308.

emirlerindedir.⁷¹ Vilâyet idaresinde görevlendirilen devlet adamları “Hân”, “Sultan” ve “Emîr” ünvanı almışlardır.⁷²

Bilindiği üzere Safevî döneminde Şâh İsmail ile beraber Şîlik ülkede resmî mezhep haline gelip kısa bir süre içerisinde gelişerek saray başta olmak üzere bilim, eğitim ve sanat faaliyetlerinin icra edildiği medreselerde vücut bulmuştur. Arap coğrafyasından İran’a gelip yerleşen Şî ulema ile bu mezhebe kitleler halinde katılımlar gerçekleşmiştir. Filizlenmekte olan Şîlik bu süreçte daha da yayılmıştır. Bu yolla saray ve medrese çevresinde mezhebî bir tutum hâkimiyeti ortaya çıktı. Söz konusu mezhep taassubunun tesiri altında şiirde hâkim olan diğer temalar ve unsurlar değersiz görüldü, dışlandı. Hz. Ali, ehl-i beyt ve On İki İmam sevgisi temalı dinî methiyelere, mersiyelere önem verildi.⁷³ Ancak Şâh Tahmasb döneminin saray kâtibi İskender Beg yazmış olduğu bir kaside vasıtasıyla şahlara methiyeler yazan şairlerin iltifat görmedikleri, Şia düşüncesini ele alan sanat ve sanatçıya da az miktarda caizeler verildiğini kaydetmektedir.⁷⁴ Verilen bilgiye göre edebî sahada hâkim olan gelenekler ortadan kaldırılmış ve bu süreçte hükümdarlar başta olmak üzere sanatsever himayeciler methiye şairlerine iltifat göstermemişlerdir. Şairler istenilen konularda şiirler yazsalar bile müreffeh bir hayat sürdürebilmeleri için cömertçe ihya edilmemişlerdir.

---

⁷¹ *Kızılbaşlar Tarihi (Târîh-i Kızılbaşan)*, (Notlar ve çev. Tufan Gündüz), Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2015, s. 21-22; Zülfiyye Veliyeva, “Safevîler Devrinde Türkmenler ve Yayıldıkları Bölgeler”, (Çev. Leyla Aksüt Kuzucular), *Yurt Kitap-Yayın*, Ankara, 2014, s. 7-8.

⁷² Tufan Gündüz, *Son Kızılbaş Şâh İsmâil*, Yeditepe Yayınevi İstanbul, 2013, s. 93-93.

⁷³ Hüseyin Ferîver, *Tarih-i Edebiyat-ı İran ve Tarih-i Şu'arâ*, İntişârât-i Emîr Kebîr, Tahran, 1341/1962, s. 314; Cafer Mum, “Sebk-i Hindî’de Beyit Yapısı, Paradoksal İmajlar ve Çoklu Duyulama”, *Söz ve Anlamda Farklılaşma Sebk-i Hindî*, (Haz. Hatice Aynur, Müjgân Çakır, Hanife Koncu), Turkuaz Yayınları, İstanbul, 2006, s. 113.

⁷⁴ Mehmet Nuri Çınarcı, Söz Meyanında İki Hükümdar: Kanuni Sultan Süleyman ve Şâh Tahmasb’ın Müşâ’aresi, *Tarih Okulu Dergisi*, Yıl 8, Sayı XXIII, 2015, s. 197.

Şiirin Şia ve Ehlibeyt hizmetinde görölmek istenmesi, Safevî hükümdarlarının methiyeci şairlere teveccüh göstermemesi daha evvel kabul görmüş biçim ve içerik ile şiir yazan şairlerin yoğun bir biçimde rahatsızlık duymaları sonucunu doğurmuştur. Bu durum ise saray ve medreseden bazı şairlerin uzaklaşıp Hindistan'a göç etmelerine sebebiyet vermiştir.⁷⁵ Zira Hindistan'da hüküm süren dönemin Türk hükümdarları, benimsenmiş klasik sanat estetiği ile şiir yazan şairleri koruyup himaye altına almaktaydılar ve caizelerle onları ödüllendirip daha özel şiir yazmaları için teşvik etmekteydiler. Şiirin ve şairin gelişimine katkı sağlayan ve aynı zamanda kendileri de şair olan bu hükümdarlar tüm sanat ehlini kendi şemsiyesi altında toplayıp onlara yakınlık göstermekteydi. Yani saray şairliği burada olumlu karşılık görmeye devam ediyordu. Hindistan saraylarında sunulan imkânların yanı sıra adı geçen ülkenin kozmopolit kültür yapısı da şairlere çekici gelmekteydi. Özetle şiir ve edebiyatın koruyucusu olan bu ülkenin hükümdarları İran topraklarında tedirgin olan kimi şairleri adeta cezbetmekteydi.⁷⁶ Tüm bu sebepler eşliğinde dönemin ilim ve edebiyatında köklü bir değişime yol açacak olan beyin göçü başlamış olduğu bazı çevrelerce dile getirilmektedir. Faḥrî-i Herevî de İran'dan Hindistan'a göç edenler arasındadır. Normal şartlarda yukarıda kısmen bahsedilen zamanın koşulları dikkate alındığında Faḥrî-i Herevî'nin doğmuş olduğu topraklardan ayrılma gerekçesi ya da gerekçelerinden bir diğeri olarak gösterilebilir. Ancak müellifin kaleme aldığı *Ravzatu's-Selâtin* adlı eserinin dördüncü bölümünde hâmlerinden olan ve onun zamanında ayrıldığı bilinen Şâh Tahmasb hakkında verdiği "Âlimleri gözeten, adalet timsali Ebû Muzaffer Şâh

---

⁷⁵ Adnan Karaismailoğlu, "Üslûp", *İslâm Ansiklopedisi*, C.42, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2012, s. 386; Mum, "Sebk-i Hindî'de Beyit Yapısı...", s. 113.

⁷⁶ Hicabi Kırlangıç, "İran Şiiri İçin Bir Değerlendirme", *Nüsha Şarkiyat Araştırmaları Dergisi*, Yıl 1, Sayı 1, 2001, s. 103-104.

Tahmasb'ın nasıl büyük bir hazret olduğu bütün âlemde âşikârdır. Zamanının sultanlarından kimse ülke topraklarını onun gibi koruyamamıştır. Birçok padişahlık meşguliyetine karşın kimi zaman o hazretin temayülü şiire olurdu ve bu taifeye iltifatla nazar edip ihsanda bulunurdu”⁷⁷ ifâdeleri bu yönde bir düşünceyi olası kılmamaktadır.

Hicretinden evvel Faḥrî-i Herevî hayatının bir dönemini doğduğu yerde geçirmiştir. Babasının yakın dostluğu bulunan dönemin tanınan güçlü şairlerinden Mevlânâ Hilâlî-i Çağatâyî (ö. 936/1530) ve Mevlânâ Abdullah Hâtifi (ö. 927/1521) gibi alim sanatçılarla ilim meclislerinde bulunmuş olması muhtemeldir. Herat'ta bulunduğu süre zarfında evvela Horasan valisi Sâ'm Mîrzâ Safevî'nin naibi Durmuş Hân'ın ve onun veziri Hâce Kerimüddîn Habîbullah Sâvecî'nin ardından Şâh Tahmasb'ın ihsan ve ilgisine nail oldu. Onun Şâh Tahmasb zamanında takribî olarak 944-945/1537-1538 yılları dolaylarında Herat'tan ayrılmış olabileceği tahmin edilmektedir. Kaynaklarda Faḥrî-i Herevî'nin hangi sebep ya da sebeplerden ötürü Herat'tan ayrıldığı yahut ayrılmış olabileceği hakkında bilgi ve görüş yer almamaktadır.

Faḥrî-i Herevî'nin Herat'tan ayrıldığında seyahati esnasında nerelere uğradığı, kimlerle görüştüğü, yolculuğunun nasıl geçtiği ve ne kadar sürdüğü bilgisi de bahsinin geçtiği hiçbir kaynakta bulunmamaktadır. Bu bağlamda bir fikir yahut yorum yapmak oldukça güç ve hatta imkânsızdır. Sind'e vardığında burada hüküm süren Ebû Feth Hüseyin Şâh Argûn'un akabinde Muhammed Âsâ Tarhân ve Ekber Şâh'ın himayesine girmiştir

---

⁷⁷ Faḥrî-i Herevî, *Tezkire-i Ravzatu's-Selâtin*, s. 70; Faḥrî-i Herevî, *Tezkire-i Ravzatu's-Selâtin ve Cevâhiru'l-'Acâyib*, s. 71.

Bilindiği üzere o dönemlerde âlimlere, sanatkârlara, bilhassa şairlere kerem, lütuf, hürmet göstermek, koruyup kollamak, ihsanda bulunmak ve meclisinde bulundurmak ulu hükümdarlar, hânedan üyeleri, melikler, şehzâdeler, vezirler, seçkin saray mensubu zengin hâmiler özetle devletin ileri gelenleri için övünç kaynağıydı ve hatta mecburiyet icabında birgelenekti. Nitekim bu hâmiler de şahsiyetlerine, mizaçlarına, vizyonlarına bağlı olarak şiir söylemek ve yazmakla meşgul olmuş ve hatta güzel eserlerin zuhuru için ön ayak olmuşlardır.⁷⁸ Hindistan sınırları dâhilinde hüküm süren ve hatta kendileri de şair olan hükümdarlar âlimlere, şairlere, yazarlara büyük bir önem vermekteydi. Sanatkârlar himaye edilmekte ve eserler kaleme almaları için teşvik edilmekteydiler. Hal böyle iken sanat ve sanatkâr camiası dönemin ilim merkezî olarak benimsenen bu çevrelerde toplanmışlardır. Hükümdarlar başta olmak üzere civarın ileri gelenlerinden himaye görmüşlerdir. Yine pek kesin olmamakla birlikte Faḫrî-i Herevî'nin doğmuş olduğu topraklardan ayrılma gerekçesi ya da gerekçelerinden bir diğeri olarak ilmî ve manevî olarak yeni şeyler öğrenip bilgisini ilerletmek arzusu ile beraber Hindistan'da Türk asıllı hânedanlıkların var olması, bu saraylarında sanatkârlara, kalem ehline verilen değer ve dillere destan ihtişamının tesiri altında kalmış olması düşünülebilir.

Sanat, bilim ve edebiyat sahasının kalem ehli tabakası hayatlarını idame ettirebilmeleri, yaşam telaşesine düşmeksizin zihinlerindeki güçlü duyguları rahatlıkla sayfalara aktarabilmeleri için bu durum bir zaruretti. Ayrıca gelenek haline de dönüşmüştü. Namı duyulmuş yetenekli ve meziyetli kişilerle hâmiler ya da kendileri hâmilerle bir vesile ile temas kurmaktaydı. Faḫrî-i Herevî'nin himayesi altına girdiği kişiler ile nasıl irtibat kurduğu bilinmemektedir. Faḫrî-i Herevî'nin kişisel tercihi ve

---

⁷⁸ Devletşâh-i Semerkandî, *Tezkiretü 'ş-Şu'arâ*, s. 7-10.

girişimi neticesinde olabilir. Tanınmış bir aileden geldiği, dönemin güçlü edip ve şairlerinden olduğu göz önünde bulundurulursa kesin olmamakla birlikte hâmleri ile temas kurabilmesinin zor olmadığını söyleyebiliriz.

Hindistan sarayı ile ilgili İbni Battûta'nın naklettiğine göre Hindistan'da bölgeye girişlerin kontrol altında olduğunu, âdet ve kural gereğince tahkikat yapıldıktan sonra ilgili iznin alınması için mektup yazıldığını ve ulaktan ulağa verilerek günler sonra iletilebildiğini, hükümdarlarla hatta bölgenin emirleri ile bile görüşebilmenin ziyadesi ile vakit aldığını öğrenmekteyiz.⁷⁹ Verilen bu bilgiler doğrultusunda iletişim kurabilmesinin soylu bir aileye mensup olmasından mütevellit zor olmasa da kesinlikle zaman almış olabileceğini yönünde bir intiba zihinlerde yer edinebilir. Faḫrî-i Herevî'nin hâmleri ile nasıl ve ne şekilde irtibat kurduğu bilinmemektedir. Ancak onun bir vesileyle Hâce Kerimüddîn Habîbullah Sâvecî'nin, Şâh Tahmasb'ın, Ebû Feth Hüseyin Şâh Argûn'un, İsâ Tarhân'ın ve Ekber Şâh'ın methiyecisi yani övgücüsü olduğu yönünde bilgiler vardır.

Hükümdar ya da şehzâde ile münasebet ve yakınlığın oldukça fazla çeşidi vardır. Bunlardan en çok bilineni ve akla geleni “Mâdih” yani övgücü olmaktır. Bilindiği üzere bu ünvan zamanla genelleşmiştir. Kullanılan bu kelimenin tanımı, anlamı, kapsamı çok geniş olduğu için “Mâdih” kelimesinden şairin hükümdara yahut şehzâdeye yakınlığı tam olarak anlaşılammaktadır. Genel olarak bu söz ile şairlerin çok yönlü vasfının yanı sıra hükümdar ile kurulan temas ve münasebetin en özel nitelikte ve en ileri derecede olan musâhiblik, nedimlik, mahremlik ünvanları da kastedilmiş olabilmektedir. Bu gibi tabirler hükümdarlara, şehzâdelere yakın bir münasebet kurulduğunu gösteren

---

⁷⁹ Hindistan seyahati ile ilgili daha fazla bilgi için bkz. H. Avni Şanda, “İbni Battûta, Hind Padişahının Sarayında” *Hayat Tarih Mecmuası*, C.1, Sayı 5, 1966, s. 29-32.

terimlerdir. Şairlere iyi bir gelir kaynağı sağlayıp sağlamadıkları değişkenlik gösterebilir. Fakat ciddi bir saygınlık ve itibar kazandırdığı âşikârdır.

1.1.2. Dönemin Dil ve Üslûp Hususiyetleri

Dil ve üslûp kişiye özgü olsa bile tarihsel bir sıraya göre her devir ve bölge için yazılan eserler üzerinde etkili olup önemli izler bırakan kabul görmüş dil ve üslûp özellikleri bulunmaktadır. Bu hususiyetler genel olarak şöyledir:

1. Şiir

Bu yüzyılda şiirde işlerlik kazanan dil ve üslûp“Geçiş Dönemi Üslûbu”dur. Diğer bir deyişle “Mekteb-i Vukû” (Vâkı‘â Gûyî)’dur. Şimdi çoğu eserde bir ölçüye kadar geçerliliğini koruyan bu şiir özelliklerini ana çizgileriyle aktaralım:

İran edebiyatı ve tarihinde coğrafi bölgeye göre bu dönemin birçok merkezinde hâkim olan şiir üslûbu Sebk-i Irakî ile İsfahan üslubu diye de anılan Sebk-i Hindî şiir akımı arasında geçiş dönemi olup Mekteb-i Vukû‘ (Vâkı‘â Gûyî) olarak isimlendirilmektedir. Aslında Sebk-î Hindî üslubuna geçişin zemininin hazırlandığı bir dönem olarak düşünülebilir. Ara dönem olarak da bilinen bu geçiş dönemi yaklaşık yüz yıl varlığını sürdürmüştür.⁸⁰ Büyük Selçuklu Devleti’nin kurulduğu yıllarda zuhur ettiği var sayılan Sebk-î Irakî üslubu ile Arapça kelime ve terkipler yoğun olarak kullanılmaktaydı. Dinî ilimler ve tasavvufî yaklaşımın tesiriyle yeni özellikler kazanmıştı. Tamamıyla aklî, fikrî ve hayalî bir havaya bürünmüş bilimsel kavramlar

---

⁸⁰ Hüsrev-i Ferşidverd, *Derbâre-i Edebiyyât ve Naqd-i Edebî*, C.2, İntişârât-i Emîr Kebîr, Tahran, 1373/1994, s.776-777; Sîrûs Şemisâ, *Sebk Şinâsî-i Şi‘r*, İntişârât-i Mitrâ, Tahran, 1393/2014, s. 257-258.

tercih edilmekteydi.⁸¹ Mekteb-i Vukû‘ adı verilen bu hareketin tarih sahnesine çıkışı Sebk-î Irakî üslubunun barındırdığı hususiyetler olmuştur. Çünkü hakikatlerden uzaklaşıldığı ve artık gerçekleri yansıtmadığı düşünülmekteydi. O halde hakikate yani gerçek olaylara yönelinmeliydi.⁸² Hicri onuncu yüzyılın başlarında Herat’ta ortaya çıkmış ve bu yüzyılın tamamına damgasını vurup on birinci yüzyılın ilk çeyreğinden itibaren yerini Sebk-i Hindî’ye bırakmıştır. İlk olarak Hindistan’da zuhur etmiş olduğu kabul edilen bir üsluptur. Sebk-i Irakî üslûbunda eser veren Emîr Husrev-i Dihlevî (ö. 725/1325) ve Hâfız-i Şîrâzî (ö. 792/1390)’nin bazı şiirlerinde bu üslûbun kimi özellikleri görülmektedir.⁸³ Daha eski dönem şairlerin şiirlerine bakıldığında, Nâsır-i Husrev (ö. 455/1073’ten sonra) Mevlânâ (ö. 672/1273), Sa‘dî-i Şîrâzî (ö. 691/1292) gibi şairlerin şiirlerinde de bu üslûbun özelliklerine çok az da olsa rastlamak mümkündür.⁸⁴

Dönem şairleri arasında yaygınlık kazanan bu üslup, Irakî üslup içinde değerlendirilen bazı şairlerin taklit edilmesine tepki olarak doğmuştur. Bu üsluba sahip şairlerinin kullandığı dil oldukça akıcı, anlaşılır ve sadedir. Irakî üslubun tekrarına düşmemek için kullanılmamış yeni mazmun ve terkip oluşturma modası hasıl olmuştur. Mazmun ve terkipler halka mal olmuş bilinen, basit ve anlaşılır olan arasında seçilmiştir. Kullanılan üslup âmiyâne kelime ve tabirlerin yer aldığı güncel konuşma diline yakındır. Kısacası edebî söz sanatlarından münezzeh bir şiirdir. Anlatılanlar halkın hoşuna giden zevkine hitap eden elle tutulur gözle görülür şeylerdir. Yani

---

⁸¹ Karaismailoğlu, “Üslûp”, s. 386.

⁸² Şemîsâ, *Sebk Şinâsî-i Şi‘r*, s. 258.

⁸³ Mum, “Sebk-i Hindî’de Beyit Yapısı...”, s. 111-112.

⁸⁴ Ali Güzelyüz, “Sebk-i Irakî ile Sebk-i Hindî Arasında Geçiş Dönemi Üslûbu: Mekteb-i Vuku”, *Söz ve Anlamda Farklılaşma Sebk-i Hindî*, (Haz. Hatice Aynur, Müjgân Çakır, Hanife Koncu), Turkuaz Yayınları, İstanbul, 2006, s. 104.

şiiirlerde ele alınan aşk gerçek hayatta yaşanabilen bir aşktır. Aşk gibi işlenen sevgili de ilahî değil bizzat görülebilen, var olan bir sevgilidir.⁸⁵ Söz konusu ekole göre gazelin konusu sevgili, aşk, âşıklık, maşuk ve günlük yaşam âlemi üzerinedir. Olayların gerçek olması ve gerçekliği esas alması hasebiyle ilgi görmüştür. Fakat konunun darlığı sebebiyle kısır bir döngüye girmiştir. Bu kısır döngü hâkimiyet kurmak üzere olan Mekteb-i Vukû‘ üslubunun zamanla etkisiz, ruhsuz kalmasına ve ortadan kalkmasına yol açmıştır.⁸⁶ Aslında tamamen ortadan kalkmamıştır. Yerini gerçekçilik esasına kuvvetli hayallerin ve aşırı abartılı yeni unsurların eklenmesiyle çığır açıp meşhur olan Sebki Hindî’ye bırakmıştır. Bu üslubun kurucusu olarak kabul gören isim konusunda farklı görüşler bulunmaktadır. Fakat bu ekolün en önemli temsilcileri arasında Baba Figânî-i Şîrâzî (ö. 925/1519), Şehîdî-i Kummî (ö. 935/1529), Lisânî-i Şîrâzî (ö. 940/1534), Ehlî-i Şîrâzî (ö.943/1536), Şeref Cihân-i Kazvînî (ö. 968/1561), Vahşî-i Bâfkî (ö.991/1583), Muhteşem-i Kâşânî (ö. 996/1588), Vukû‘î-yi Nişâbûrî (ö. 999/1591)’yi sayabiliriz.

2. Nesir

Klasik dönemin sonu olan bu yüzyılda nesirde işlerlik kazanan dil ve üslûp “Geçiş Dönemi Üslûbu”dur. Her dönem olduğu gibi bu dönemde de saray çevresi başta olmak üzere dönemin ileri gelenlerince muhtelif dallarda kalem oynatan nesir yazarları korunup himaye edilmiştir. Nesir sahasında muhtelif dallarda çeşitli eserler yazılmıştır. Halkın anlama memnuniyeti ön planda tutulduğu için geniş bir sahaya etki eden mevzu bahis bu asırda sanatlı bir üslûbun zevk ve anlamdan uzak olduğu kanaati kabul

---

⁸⁵ Mum, “Sebk-i Hindî’de Beyit Yapısı...”, s. 112.

⁸⁶ Güzelyüz, “Sebk-i Irakî ile Sebk-i Hindî Arasında...”, s. 105.

görmüştür. Aslında bu düşüncenin Timur Devleti'nin son dönemlerini de kapsadığını söylemek yanlış olmayacaktır. Safevîler döneminin başlangıcı şiirde olduğu gibi nesirde de üslûp olarak yetkinliğin bitişine tekabül etmektedir. Kendisine Hindistan sahasında da gelişim olanağı bulan nesir daha evvel varlık göstermiş dil ve üslûp hususiyetinden kısmen farklı bir nitelik taşımaktadır. Çoğu eserde bir ölçüye kadar muteber yapısını koruyan bu dönem nesir özelliklerini ana çizgileriyle aktaralım:

Yazılan eserlerin halk tarafından anlaşılmasının önemsendiği bu dönemde taklit ve tekrardan kaçınılmış, söylemin ve düşüncenin anlaşılır olmasına özen gösterilmiştir. Ancak hâkim olan nesir üslûbunun tamamıyla her türlü gösterişten uzak, anlaşılır ve akıcı olduğunu söylemek pek mümkün değildir. Fakat en belirgin özelliği dilde sadeleşmeye doğru gidilmeye çalışılmış olmasıdır. Zira eserlerde herkesin anlayabileceği bir üslûp kullanılmalıydı. Fakat işin ilginç tarafı kimi eserlerde sadeleşme ile birlikte âmiyâne kelime ve deyişler, Arapça âyetler, hadisler hatta atasözleri, terkipleri sık kullanır bir noktaya ulaşmıştır. Uzun cümleler, konunun anlaşılmasını güçleştiren yersiz eşanlamlı kelimeler çokça tercih edilmiştir. Fesahat ve belagat ölçülerinin gereğine uymaksızın usul ve kaidelerden yoksun bir şekilde eserler kaleme alınmaya başlanmıştır.⁸⁷ Şüphesiz bu durum ise dönem nesrinin zayıflığına ve temelsizliğine yol açmıştır. Adeta doğum sancısı çeken bu dönem dil ve üslûbu Farsçanın revaçta olduğu Hindistan'da da bahsi geçen bütün hususiyetleri üzerinde barındırmaktaydı. Hatta yazarların bilgilerini ve üstünlüklerini göstermek için fazlaca

---

⁸⁷ Şemîsâ, *Sebk Şinâsî-i Nesr*, s. 253-258.

çaba sarf ettikleri dâhi söylenebilir. Tüm bunlara rağmen bazı destanî ve tarihî kitaplarda oldukça doğal bir üslûp kullanımına şahit olunmaktadır.⁸⁸

Genel bir ifâdeyle bu asırda nesir belli bir kurala bağlı kalarak yazılmadığı için bazı eserlerde “Nesr-i Sâde”, bazı eserlerde “Nesr-i Masnû’”, bazı eserlerde “Nesr-i Beynâbeyn” olmak üzere üç çeşit üslûp görülebilmektedir. *Habîbu’s-Siyer* gibi kimi eserlerde adı anılan her üç üslûp yer almaktadır.

Nesr-i Sade: Bu üslûptan kasıt açık ve beğenilen “Nesr-i Mürsel” değildir. Nesir içinde azımsanmayacak kadar şiir de bulunmaktadır. Anlaşılabilirliğinin yanı sıra Arapça kelime ve terkipler, âyet ve hadisler fazlacadır. *Tezkire-i Şâh Tahmasb* örnek verilebilir.

Nesr-i Masnû’: Bu üslûp hicrî altıncı ve yedinci yüzyıla damgasını vurmuş olan “Nesr-i Fenni”nin fesahat ve belâgatından çok uzaktır. Yer yer bozuk ve anlaşılması güç ifâdelere rastlamak mümkündür. Eşanlımlı kelimeler öylesine çoktur ki inceliği olmayan tekellüf ve teessüf, zevksizlik ve yanlışlıklarla doludur. Eserlerin başlangıç kısımlarında, fermanlarda ve münşeâtta kullanılmıştır.

Nesr-i Beynâbeyn: Bu üslûp ile yazılan eserin sadece sadeliğinden yahut sadece zorluğundan bahsetmek olanaksızdır. Aslında Nesr-i Fenni ile Nesr-i Mürsel arasında bir üslûp olduğu söylenebilir. *‘Alem Ârây-i ‘Abbâsî* tam olarak bu üslûp ile yazılmış bir eserdir.⁸⁹

---

⁸⁸ Safâ, *İran Edebiyatına Genel Bir Bakış*, s. 88.

⁸⁹ Şemîsâ, *Sebk Şinâsî-i Nesr*, s. 255-256.

1.2. HAYATI, ÇEVRESİ VE MEMDUHLARI

1.2.1. Hayatı

Dönemin umumî Hint ve İran edebiyatına önemli kaynak eserler sunmuş olan fazîlet sahibi Faḥrî b. Mevlânâ Muhammed Emîrî-i Herevî'nin* doğum tarihi tam olarak bilinmemektedir. Hicrî dokuzuncu asrın sonu hicrî onuncu asrın başlarında Horasan'ın Herat vilâyetinde dünyaya geldiği tevatürle sabittir.⁹⁰ Kendisinin takribî olarak 903/1498 senesinde doğduğu belirtilmektedir.⁹¹ Mevlânâ Emîrî-i Horâsânî'nin oğludur. İran'ın ve Hindistan'ın hicrî onuncu yüzyıl önemli mütercim, şair ve yazarlarından.⁹² Dünyaya geldiği dönemde düzenli herhangi bir soyadı düzenlemesi olmadığı için eski dönemlerdeki herkes gibi mahlası bulunmaktadır ve malum olduğu üzere Heratlılar çoğunlukla “Herevî” nisbesiyle anılmaktadır. Bu nisbeyle tanınan birçok meşhur sîmâ bulunmaktadır.⁹³ Bu mahlas ile bilinen ünlü isimlerden olup “Faḥrî-i Herevî” adıyla şöhret bulmuştur.⁹⁴ Onun ile ilgili kaynaklarda “Herevî”, “Heratî”, “Faḥrî” yahut “Emîrî” mahlaslarının kullanıldığı görülmektedir. “Herevî”, “Heratî” ve “Faḥrî”

---

* Çalışmanın tamamında isim olarak Faḥrî-i Herevî tercih edilmiştir.

⁹⁰ Zebîhullâh-i Şafâ, *Târîḥ-i Edebiyyât der İran ve der Kalemrov-i Zebân-i Fârsî*, C.5/3, İntişârât-i Firdevs, Tahran, 1373/1994, s. 1645-1646.

⁹¹ Mehdî Fîrûzyân, “Peyvendhâ-i Beynâmetnî-i Dîvân-i Faḥrî-i Herevî ve Hâfız-i Şîrâzî”, *Nâme-i Ferhengistân*, No. 3, 1393/2014, s. 352.

⁹² Şafâ, *Târîḥ-i Edebiyyât der İran...*, C.5/3, s. 1646; Mansûr Restgâr Fesâî, *Envâ-i Nesr-i Fârsî*, s. 522-523.

⁹³ Bu nisbeyle tanınmış meşhur isimler şunlardır: Seyfî-i Herevî, Abdullah-ı Herevî, Mîr Alî-i Herevî gibi... bkz. Uslu, “Herat”, s. 217.

⁹⁴ Faḥrî-i Herevî, *Divân-ı Faḥrî-i Herevî*, (Haz. Ahmed Keremî), İntişârât-i Tâlâr-i Kitâb Tahran, 1366/1987, s. الف.

mahlasları üzerine herhangi bir görüş ayrılığı bulunmamaktadır. Fakat “Emîrî” mahlası üzerine birkaç farklı şahsi fikir yer almaktadır

Türk tarihi ve edebiyatına büyük katkı sunan *Kâmûsu'l-A'lâm*'in müellifi Şemseddîn Sâmî'nin, yukarıda bahsi geçen ve Herevî'ye nispet edilenlerden “Emîrî” mahlasıyla “Kaleme aldığı *Bostân-i Hiyâl* manzumesi, birkaç mesnevisi vardır. Şâh Tahmasb-ı Safevî zamanında yaşamış İran şairlerindedir ve Alî Şîr Nevâî'nin Çağatay Türkçesiyle yazdığı *Mecâlisü'n-Nefâis*'ini Farsçaya çevirmiştir”, şeklinde Faḥrî-i Herevî'ye işaret etmiştir.⁹⁵ Bu hususta edebiyatçı, şair ve devlet adamı olan Ali Asgar Hikmet ise, Şemseddîn Sâmî'nin onu Safevî Hükümdarı Şâh Tahmasb döneminde yaşamış *Bostân-i Hiyâl* adlı manzumesi ve birkaç mesnevisi bulunan “Emîrî” mahlaslı başka bir şair ile karıştırmış olduğunu belirtmektedir.⁹⁶ Seyyîd Alî Rızâ Naḳâvî de Şemseddîn Sâmî'nin Faḥrî-i Herevî için “Emîrî” mahlasını nispet etmesinin bir yanlışlık olduğunu kaydedip *Kâmûsu'l-A'lâm*'da hem Emîrî hem de Mevlânâ Faḥrî b. Emîrî başlıkları altında müellif ile ilgili verilen bilgilere yer vermiştir.⁹⁷

Şemseddîn Sâmî'nin bu lakabı bilerek ya da sehven kullanıp kullanmadığı yönünde net bir fikir ileri sürmek normal şartlarda mümkün görünmemektedir. Zira Ali Asgar Hikmet'in iddia ettiği üzere Şâh Tahmasb zamanında *Bostân-i Hiyâl* adlı eseri ve birkaç mesnevisi bulunan ve hatta aynı mahlasla anılan başka bir şairin olması da muhtemeldir. Ancak bu mahlas adı altında ayrıca “Alî Şîr Nevâî'nin *Mecâlisü'n-Nefâis*'ini Çağatay Türkçesi'nden Farsçaya çevirmiştir”, şeklinde bir cümle de vardır.

---

⁹⁵ Şemseddîn Sâmî, “Emîrî”, *Kâmûsu'l-A'lâm*, C.2, 1306/1888, s. 1042.

⁹⁶ Alî Şîr Nevâî, *Mecâlisü'n-Nefâis*, (Çev. Hekim Şâh Muhammed Kâzvinî, Nşr. Ali Asgar Hikmet), *Bank-i Millî-i İran*, Tahran, 1323/1944, s. ۷۵ .

⁹⁷ Naḳâvî, *Tezkire Nivîsî-i Farsî der Hind ve Pakistan*, s. 92-93.

Bu sebeple Şemseddîn Sâmi'nin bu lakabı bilerek ve farkında olarak kullandığı söylenebilir. Bunun yanı sıra Agâh Sırrı Levend kaleme aldığı Alî Şîr Nevâî adlı eserinde “*Kâmûsu'l-A'lâm*”da kaydedilen “Emîrî” mahlaslı kişi Faḥrî-i Emîrî-i Herâtî'dir” şeklinde bir ifâdeye yer vermektedir.⁹⁸ Öyle ki, Faḥrî-i Herevî'nin babasının Herat emirlerinden olmasından mütevellid “Emîrî” mahlasını kullandığı yönünde bir rivayet de mevcuttur. Bu söylem göz önünde bulundurulursa Şemseddîn Sâmi'nin bahse konu mahlası, Faḥrî-i Herevî için de kullanmış olması ihtimaller dâhilindedir. Ayrıca kaynaklarda anılan tam ismi içerisinde “Emîrî” adının mutlaka geçtiği dikkati çekmektedir. Bu açıdan da bakıldığında böyle bir mahlasın Şemseddîn Sâmi tarafından kullanılmış olması mantıksal olarak oldukça doğal bir yaklaşım görünmektedir. İlave olarak Sa'îd Nefisî de onun hakkında bilgi verirken mahlasını “Emîrî” olarak vermektedir.⁹⁹

Kaynaklarda dört farklı nisbesinin kullanıldığı görülen Faḥrî-i Herevî'nin tam adı hususunda ise birbirine yakın ama çeşitlilik arz eden söylemler bulunmaktadır. Kendisi ve eserleri hakkında bilgi bulunan kaynaklardan “*Kâmûsu'l-A'lâm*” da Mevlânâ Faḥrî b. Muhammed Emîrî; “*Hülâşatu'l-Efkâr*” da Mevlânâ Sultan Muhammed Emîrî; “*Târîh-i Edebiyyât der İrân*” ve “*Târîh-i Tezkirehâ-i Fârsî*”de Sultan Muhammed b. Emîrî-i Herevî; “*Târîh-i Nazmu Neşr der İrân ve der Zebân-i Fârsî*”de Sultan Muhammed Faḥrî-i Herevî, Sultan Muhammed Faḥrî b. Emîr-i Herevî; *Tezkire-i Ravzatu's-Selâtîn*'de “Mevlânâ Sultan Muhammed”; *Tezkire-i Ravzatu's-Selâtîn ve Cevâhiru'l-'Acâyib*'de Sultan Muhammed Faḥrî b. Muhammed Emîr-i Herevî, Faḥrî b.

---

⁹⁸ Agâh Sırrı Levend, *Alî Şîr Nevâî Hayatı, Sanatı ve Kişiliği*, C.1, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1965, s. 261, d. 17.

⁹⁹ Sa'îd Nefisî, *Târîh-i Nazm u Neşr der İrân ve der Zebân-i Fârsî*, C.2, Çâphâne-i Mîhen, Tahran, 1344/1965, s. 438.

Emîrî Herevî, Faḥrî b. Muhammed Emîrî, Faḥrî b. Muhammed Emîrî Herevî isimleri ile zikredilmektedir. Adı geçen bazı çalışmalarda ise yukarıda belirtilen isimlerden biri ya da Muhammed b. Emîr, Muhammed b. Emîrî-i Herevî, Faḥrî b. Sultan Muhammed Emîrî, Faḥrî Sultan Muhammed b. Emîrî gibi künyelerle anılmaktadır.

Babası Mevlânâ Emîr-i Horâsânî Orta Asya, İran ve bugünkü Afganistan topraklarını kapsayan alanda hüküm süren Türk-Moğol başta olmak üzere diğer reâyâ unsurlarının kültürel değerlerinin karışmasından oluşan İslâm hanedanı Timurlular¹⁰⁰ (771-912/1370-1507)'in son yıllarında ve Türkmen bir devlet olup mezhepsel olarak On İki İmâm Şiîliğini benimseyerek İran'da hüküm süren Safevîler¹⁰¹ (906-1148/1501-1736) döneminin ilk zamanlarında yaşamıştır. Horasan'ın ileri gelen devlet adamlarından olup çağının şiir söyleyenlerindedir. Mevlânâ Hilâlî-i Çağatâyî (ö. 936/1530) ve Mevlânâ Abdullah Hâtifi (ö. 927/1521) gibi şairlerle yakın dostluğu bulunmaktadır.¹⁰² Umumî olarak bu ifâdelerden hareketle onun saygın ve tanınan bir aileye mensup olduğu, çocuk yaştan itibaren asil aile ortamında ilim sahiplerinin meclislerinde bulunarak devrin ilimlerine vakıf olarak yetiştiği yönünde bir kanıya ulaşabiliriz. İlmî olarak ilham alıp beslendiği çevreler kesin bir şekilde bilinmemekle birlikte dönemin meşhur şairleri olan Mevlânâ Hilâlî-i Çağatâyî ve Mevlânâ Abdullah Hâtifi'nin gençlik yıllarının tamamını Herat'ta geçirdiği bilinen Faḥrî-i Herevî'ye edebî ve ilmî olarak katkı sağlamış olmaları ihtimal dahilindedir.

---

¹⁰⁰ Timurlular ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. İsmail Aka, "Timurlular", *İslâm Ansiklopedisi*, C.41, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 1995, s. 1-vd.

¹⁰¹ Safevî Devleti ile ilgili daha fazla bilgi için bkz. Aydoğmuşoğlu, *Safevî Devleti Tarihi*, s. 1-vd.

¹⁰² Şafâ, *Târîḥ-i Edebiyyât der İran...*, C.5/3, s. 1645-1646.

İrânlı şair ve tezkire yazarı Taqiyuddîn Evhadî-i Belyânî (ö. 1042/1633) ‘*Arafâtu’l-Ârifîn* ve ‘*Araşâtu’l-Âşîkîn* ya da ‘*Arafâtu’l-Âşîkîn* ve ‘*Araşâtu’l-Ârifîn* adlı tezkiresinde Mevlânâ Emîr-i Horâsânî hakkında dönemin hoş tabiatlı, hekim, bilge, belagat sahibi, itibar gören ileri gelenlerinden ve büyüklerinden olduğunun söylendiğine yer vermektedir. Ayrıca onun emir olmasından ötürü “Emîrî” mahlasını kullandığının rivayet edildiğinden bahsetmektedir. İlaveten Şâh İsmâil (907-930/1501-1524)’in Herat’ı 916/1510’da ele geçirdikten sonra orayı onun ve Durmuş Hân Şamlu (ö.930/1524)’nun sorumluluğuna bıraktığını, onların da burayı oldukça iyi bir şekilde idare ettiklerini aktarmaktadır.¹⁰³ Fahrî-i Herevî’nin babası ile ilgili verilen bu ifâdeler dışında hayatının evreleriyle ilgili kaynaklarda bir malumat geçmemektedir.

Anlaşılabacağı üzere Fahrî-i Herevî’nin babası Herat bölgesinden sorumlu Horasan emirlerindedir ve dönemin yüksek makam sahibi Şamlu oymağındandır. Kaynaklarda Fahrî-i Herevî’nin devlet ricâli arasında herhangi bir görev aldığına dair açık bir delil bulunmamaktadır. Ancak kendisine atfedilen “Emîrî” mahlasından mütevellid devlet idaresinde bir şekilde yer almış olabileceğini akıllara getirmektedir. Diğer taraftan babasının ünvanı olan bu paye Fahrî-i Herevî’nin şahsına da nispet edilmiş olabilir.

Bölgede Türkmenlerin egemen olması, Safevî Devlet’nin hükmü altında Herat’ın idare ve düzeninin Türk asıllı “Şamlu” boyunun uhdesinde olması ve Fahrî-i Herevî’nin babasının da bölgede emir olarak sorumlu olduğu bilgisinden hareketle bu ailenin soyunun Türk asıllı olduğunu ortaya koymaktadır. Ayrıca Alî Şîr Nevâî’nin *Muhâkemetü’l-Lügateyn* adlı eserinde işaret edildiği üzere de Fars kökenli ediplerin

---

¹⁰³ Hândmîr, *Târîh-i Habîbü’s-Siyer*, C.4, İntişârât-i Kitâbhâne-i Hayyâm, Tahran, 1333/1954, s. 575-594; Şafâ, *Târîh-i Edebiyyât der İrân...*, C.5/3, s. 1646; Ahmed Gülçîn-i Meânî, *Târîh-i Tezkirehâ-i Fârsî*, C.1, s. 430.

sağlam bir Türkçeye vakıf olmadıkları anlaşılmaktadır. Faḥrî-i Herevî'nin çalışmaları arasında Çağatay Türkçesiyle yazılmış bir eseri Farsçaya aktarması kendisinin iyi bir derecede Türkçe bildiğini ortaya koymaktadır. Bu yöndeki ifâde de öngörülen savı destekler niteliktedir.

Faḥrî-i Herevî dönemin oldukça mahir, güçlü şair ve mümtaz ediplerinden olup ziyadesiyle güzel gazeller söylemekteydi.¹⁰⁴ Ayrıca son derece hoş tabiatlı ve fazîlet sahibiydi. İçinde bulunduğu zamanın ender kişilerindendi.¹⁰⁵ Şâh İsmâil zamanında Horasan valisi Sâm Mîrzâ Safevî'nin naibi Durmuş Hân'ın ve onun veziri Hâce Kerimüddîn Habîbullah Sâvecî (ö. 936/1530)'nin himayesine girdi. Habîbullah Sâvecî'nin methiyecisi oldu. Bir süre yaşamını burada idame ettirdi. Burada onun gözetiminde Alî Şîr Nevâî'ye ait *Mecâlisü'n-Nefâis*'in tercümesini Şâh İsmâil ve oğlu Sâm Mîrzâ namına 928/1522 yılında tamamlayıp ismini *Leṭâifnâme* koydu.¹⁰⁶ Bu bilgiler ışığında Faḥrî-i Herevî'nin gençlik yıllarının ilk dönemlerinden itibaren saraya intisap etmiş olduğu söylenebilir.

Faḥrî-i Herevî, Şâh İsmâil (ö. 930/1524)'in ölümünün ardından henüz on yaşında iken Safevî Devleti'nin başına geçen Şâh Tahmasb'ın himayesine girdi ve onun methiyecisi oldu.¹⁰⁷ Şâh Tahmasb'ın hâkimiyet sürecinin bir dönemine kadar Herat'ta

---

¹⁰⁴ Nefîsî, *Târîḥ-i Nazm u Neşr der İnan ve der Zebân-i Fârsî*, C.2, s. 277, 377.

¹⁰⁵ Naḳâvî, *Tezkire Nivîsî-i Farsî der Hind ve Pakistan*, s. 93; Ahmed Gülçîn-i Meânî, *Târîḥ-i Tezkirehâ-i Fârsî*, C.1, s. 429.

¹⁰⁶ Nefîsî, *Târîḥ-i Nazm u Neşr der İnan ve der Zebân-i Fârsî*, C.2, s. 277-278,438; Şafâ, *Târîḥ-i Edebiyât der İnan...*, C.5/3, s. 1646.

¹⁰⁷ Faḥrî-i Herevî, *Tezkire-i Cevâhiru'l-'Acâyib*, Yz., National Library of Kalkûta, No: 482, Kütüphane Katalog Bilgisi; Ahmed Gülçîn-i Meânî, *Târîḥ-i Tezkirehâ-i Fârsî*, C.1, s. 420, 430.

yaşadı.¹⁰⁸ Bir müddet sonra Herat'tan ayrıldı. Faḥrî-i Herevî'nin Herat'tan nasıl ayrıldığı ile ilgili bir ifâde farkı yoktur. Sadece özünde küçük bir deyiş nüansı aksettirmektedir. *Târîḥ-i Naẓm u Neşr der İran ve der Zebân-i Fârsî'de ve Kamûsu'l-âlam*'da Faḥrî-i Herevî'nin hac görevini yerine getirmek üzere Herat'tan ayrıldığı ve hac vazifesini ifa ettikten sonra Hindistan sınırları içerisinde yer alan Sind eyaletine doğru yola çıktığı kaydedilir.¹⁰⁹ Öte yandan Faḥrî-i Herevî'nin Şâh Tahmasb zamanında hac vazifesini yerine getirmek niyetiyle Herat'tan çıkıp doğrudan Sind'e gittiği ve bahsi geçen yerde bir müddet kaldığı zikredilir.¹¹⁰

Kaynaklarda hangi mezhebe bağlı olduğu, hangi mezhebi tercih ettiği hususunda bir ifâde bulunmamaktadır. Ancak *Cevâhiru'l-'Acâyib* adlı eserinde kendisinin verdiği bilgiye göre Haremeyn-i Şerifeyn'i ziyaret etmek için yola çıkmıştır ancak yolu Sind'e düşmüştür.¹¹¹ Hac vazifesini yerine getirip getirmediği hususunda kaynaklarda üzerinde hem fikir olunan bir söylem bulunmasa da bazı kaynaklarda zikredildiğine ve kendi ifâdesine göre niyetini gerçekleştirilmeden Sind'e gittiği anlaşılmaktadır. Ehli sünnetten olması muhtemeldir. Bahsi geçen "Hac"dan kasıt da İslâm alemi için kabul gören Mekke ve Medine olmalıdır. Fakat Şii inancına mensup bir Türk devleti olan Safevîler döneminde bahsedilen hac söyleminden Meşhed'e yahut Necef'e gitmek üzere ayrılmış olması muhtemeldir. Zira Şâh İsmâil zamanında Tebriz ele geçirildikten sonra Sünnî mezhebine mensup ahâlinin kılıçtan geçirildiği bilinmektedir.

---

¹⁰⁸ Nefisî, *Târîḥ-i Naẓm u Neşr der İran ve der Zebân-i Fârsî*, C.2, s. 377.

¹⁰⁹ Şemseddîn Sâmî, "Mevlânâ Faḥrî b. Muhammed Emîrî", *Kamûsu'l-A'lâm*, C.5, 1314/1896, s. 3348.

¹¹⁰ Şafâ, *Târîḥ-i Edebiyyât der İran...*, C.5/3, s. 1646; Firûzyân, "Peyvendhâ-i Beynâmetnî-i Dîvân-i Faḥrî-i Herevî ve Hâfız-i Şîrâzî", s. 352.

¹¹¹ Faḥrî-i Herevî, *Tezkire-i Ravzatu's-Selâtin ve Cevâhiru'l-'Acâyib*, s. 113.

Herat'tan ayrıldıktan sonra Sind bölgesindeki Tatta vilâyetine gitti. Burada hüküm süren Argûn Hanedanlığı hükümdarlarından Ebû Feth Hüseyin Şâh Argûn'un (928-962/1522-1554) himayesine girdi ve onun methiyecisi olarak hayli övgülerde bulundu.¹¹² *Senâiyu'l Hüsn ve Tezkire-i Ravzatu's-Selâtîn* adlı çalışmalarını onun adına yazdı.¹¹³ Faḥrî-i Herevî'nin Herat'ta ne kadar kaldığı ve buradan ne zaman ayrıldığı yönünde net bir bilgi bulunmamaktadır. Ancak Sind'te yaklaşık olarak on yedi sene kaldığı rivayet edilmektedir.¹¹⁴ Onun *Tezkire-i Ravzatu's-Selâtîn*'i Ebû Feth Hüseyin Şâh Argûn'un namına 958/1551'de kaleme almaya başlayabilmesi için bu tarihten evvel Sind'e ulaşmış olması gerekmektedir.

Ayrıca Sind'te takribî on yedi sene kaldığı ve 963/1556 senesinde tahta yeni çıkmış olan Ekber Şâh'ın sarayına intisap etmiş olduğu zaman dilimi dikkate alınırsa o, Sind'e 946/1539 yılı civarında varmış olmalıdır. Memleketi olan Herat'tan ayrılmış olabileceği yıl aralığı da hicrî onuncu asrın ilk yarısının sonlarına vârid olunan 944-945/1537-1538 seneleri öngörülebilir. Zira yukarıdaki verilere dayanarak yapılan bu çıkarımlar Faḥrî-i Herevî'nin, Şâh Tahmasb'ın hâkimiyet sürecinin bir dönemine kadar Herat'ta yaşadığı malumatı ile de örtüşmektedir.

Faḥrî-i Herevî'nin himayesinde bulunduğu "Meliku'l Müeyyed" ünvanına sahip olan Hüseyin Şâh Argûn takribî olarak altmış üç yaşındayken geçirdiği felç sonucu hareket edemez ve konuşamaz hale geldi. Bu durumu fırsat bilen aynı soya mensup olan

---

¹¹² Faḥrî-i Herevî, *Tezkire-i Ravzatu's-Selâtîn*, s. ١١٦-١١٧. Şafâ, *Târîḥ-i Edebiyyât der İran...*, C.5/3, s. 1646.

¹¹³ Faḥrî-i Herevî, *Tezkire-i Ravzatu's-Selâtîn*, s. ١١٦; Şafâ, *Târîḥ-i Edebiyyât der İran...*, C.5/3 s. 1647,1652.

¹¹⁴ Firûzyân, "Peyvendhâ-i Beynâmetnî-i Dîvân-i Faḥrî-i Herevî ve Hâfîz-i Şîrâzî", s. 353.

Muhammed İsâ Tarhân ve devletin ileri gelenleri Tatta şehrini yağmalayıp 962/1554 senesinin Aralık ayında yönetimi ele geçirdi. Ertesi yılın Şubat ayında Hüseyin Şâh Argûn'un vefatı ile Muhammed İsâ Tarhân'ın hükümranlığı başlamış oldu.¹¹⁵

Ancak Ebû Feth Hüseyin Şâh'ın ölümünün akabinde Argûn Hanedanlığı için Muhammed İsâ Tarhân ve Sultan Mahmûd Gökeltaş arasında taht mücadelesi vuku buldu. Mücadele sonrası pek çok kültüre ev sahipliği yapmış Sind bölgesi ikiye bölündü. Tatta merkezli Aşağı Sind Muhammed İsâ Tarhân (962-983/1555-1575)'ın ve Bakkar merkezli Yukarı Sind Sultan Mahmûd Gökeltaş (962-974/1555-1566)'ın hâkimiyetine geçti. Böylece Argûn Tarhân Hanedanı (962-999/1555-1591) dönemi başlamış oldu.¹¹⁶ O vakit Tatta'da bulunan Faḫrî-i Herevî, Ebû Feth Hüseyin Şâh'tan sonra Argûn Tarhân Hanedanı'nın Tatta merkezli Aşağı Sind bölgesinin başına geçen Hindistan ümerasından Muhammed İsâ Tarhân'ın ilgisine ve ihsanına mazhar oldu.¹¹⁷ Ancak Ahmed Gülçîn-i Meânî'nin vermiş olduğu bilgiye göre Faḫrî-i Herevî, Ebû Feth Hüseyin Şâh'ın ölümünün ardından Sind'ten ayrılarak Hindistan'a gitti. Bu yolculuğu Bâbürlülerin üçüncü hükümdarı Hümâyun Şâh (937-963/1530-1556)'ın vefatına ve Ekber Şâh'ın tahta geçtiği zaman dilimine tesadüf etmektedir.¹¹⁸

Hindistan'da Ekber Şâh'ın cülûs merasimi cihetiyle Süleyman (a.s.)'a hediye sunan karınca misali herkesin hediye gönderdiğini dile getiren Faḫrî-i Herevî

---

¹¹⁵ Hüsâmeddîn Râşidî, "Faḫrî-i Herevî ve Se Eser-i U", s. 452.

¹¹⁶ Abdülkerim Özyayın, "Argûn", *İslâm Ansiklopedisi*, C.3, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1991, s. 357.

¹¹⁷ Şemseddîn Sâmî, "Mevlânâ Faḫrî b. Muhammed Emîrî", C.5, s. 3348; Nefisî, *Târîḫ-i Nazm u Neşr der İnan ve der Zebân-i Fârsî*, C.2, s. 377.

¹¹⁸ Ahmed Gülçîn-i Meânî, "Tuḫfetü'l Ḥabîb", *Neşriyye-i Ferheng-i Horasan*, Yıl 5, Sayı 3-4, 1343/1964, s. 8.

kendilerinin de törene katılıp tüm güzellikleri üzerinde toplayan o hazret için kaside inşa edip tahta geçişi münasebetiyle övgüde bulduklarını belirtmektedir.¹¹⁹ Bu vesileyle 963/1556'da henüz yeni tahta geçmiş olan Hümâyün Şâh'ın oğlu Ebû Feth Celâleddîn Muhammed Ekber Şâh (963-1014/1556-1605)'ın himayesine girdi.¹²⁰ Ve ömrünün geri kalan yıllarını Hindistan'da geçirdi.¹²¹

Faḥrî-i Herevî'nin Ekber Şâh'ın tahta çıktığı yıl olan 963/1556 senesinin Şubat ayında Hindistan'da olabilmesi için Sind'te başlayan yolculuğunun Ebû Feth Hüseyin Şâh'ın ölümünden hemen sonraki aylara tekabül ediyor olması muhtemeldir. Şairi, edipleri himaye altına alıp koruyup gözetmek dönemin büyüklük alametlerinden olması sebebiyle Muhammed Îsâ Tarhân'ın Faḥrî-i Herevî başta olmak üzere sarayda bulunan diğer kalem erbablarına alâka göstermiş olması ve Faḥrî-i Herevî'nin bu esnada onun himayesine sığınmış olması gayet doğal bir durumdur. Yani bazı kaynaklarda belirtildiği gibi onun ilgi ve ihsanına mazhar olduğu doğru bir bilgi olmalıdır. Ancak kısa ve geçici bir dönemi kapsadığını vurgulamak yerinde olacaktır. Faḥrî-i Herevî'nin, Muhammed Îsâ Tarhân'ın himayesinde uzun süre kalmasına engel olan sebep ya da sebepler neydi? Bu suâle cevap mukabilinde elde bir veri olmadığı için burası tamamıyla karanlıktır. Fakat bu hususta bir bilgi olmasa da onun gerçekleşen taht değişikliği hadisesi, hemen akabinde yaşanan ve devam eden taht kavgasının sonlanmaması üzerine içine düşmüş olabileceği manevî boşluk göz önünde canlandırılırsa hâletiruhiyesi cihetinden gitmiş olabileceği söylenebilir.

---

¹¹⁹ Ahmed Gülçîn-i Meânî, “Tuḥfetu'l Ḥabîb”, s. 8; Nefîsî, *Târîḥ-i Naẓm u Neşr der İrân ve der Zebân-i Fârsî*, C.2, s. 377; Faḥrî-i Herevî, *Tezkire-i Ravzatu's-Selâtn ve Cevâhiru'l-'Acâyib*, s. 114.

¹²⁰ Fîrûzyân, “Peyvendhâ-i Beynâmetnî-i Dîvân-i Faḥrî-i Herevî ve Hâfîz-i Şîrâzî”, s. 353.

¹²¹ Nefîsî, *Târîḥ-i Naẓm u Neşr der İrân ve der Zebân-i Fârsî*, C.2, s. 376.

Ayrıca Faḥrî-i Herevî'nin *Cevâhiru'l-'Acâyib* adlı eserini Muhammed Îsâ Tarhân zamanında mı yoksa Ekber Şâh zamanında mı telif ettiği bilgisi de müphemdir. Muhammed Îsâ Tarhân'ın yanında çok kısa bir süre kalmış olmasına rağmen Hüseyin Şâh Argûn'un vefatından sonra Muhammed Îsâ Tarhân'ın zevcesi olan ve uzun bir süre lütfunu gördüğü Hacı Mâh Begüm'e borcunu ödemek için yazıp takdim etmiş olması muhtemeldir. Müellif tarafından bu eserin Ekber Şâh'ın süt annesine hediye olarak sunulduğu bilgisi de mevcuttur.

Yaşamı boyunca birçok alanda eserler veren Faḥrî-i Herevî'nin ölüm tarihi hakkında bilgi veren Nimet Yıldırım onun ölüm tarihini 970/1562'den sonra olarak kaydetmiştir.¹²² Şemseddîn Sâmî de onun hicrî onuncu asrın sonlarında hayata gözlerini yumduğunu belirtmektedir.¹²³ Kaç yaşında ve hangi tarihte öldüğünü belirten herhangi başka bir kayda hiçbir yerde rastlanılmamıştır. Yani ölüm tarihi kesin olarak belli değildir. Ancak ömrünün son yıllarını Ekber Şâh'ın himayesinde geçirdiği bilinen Faḥrî-i Herevî'nin var olan yukarıdaki bilgilere göre yüz yıla yakın uzun bir ömür sürdüğü tahmin edilebilir. Mezarının bulunduğu yer konusunda ise aydınlatıcı en küçük bir bilgi dahi henüz ortaya konmamıştır.

1.2.1. Çevresi ve Memduhları

Bilindiği üzere her insanın mukadderatını tayin eden ve hayatında etkili olan kişiler hep var olmuştur. Mevlânâ Hilâlî-i Çağatâyî, Mevlânâ Abdullah Hâtifi, Şâh İsmâil, Şâh Tahmasb, Sâm Mîrzâ Safevî, Durmuş Hân, Hâce Kerimüddîn Habîbullah Sâvecî, Ebû Feth Hüseyin Şâh Argûn, Muhammed Îsâ Tarhân, Ekber Şâh gibi adı

---

¹²² Yıldırım, *Fars Edebiyatında Kaynaklar*, s. 10.

¹²³ Şemseddîn Sâmî, "Mevlânâ Fahrî b. Muhammed Emîrî", C.5, s. 3348.

zikredilen şahsiyetler de Faḥrî-i Herevî'nin hayatına dokunmuş tespit edilen mühim kişilerdendir. Faḥrî-i Herevî'nin lütuf görüp himayesine girdiği şahsiyetlerin göz önünde bulundurulup üzerinde durulması elzem ve mühim bir mevzudur. Aynı şekilde Faḥrî-i Herevî'ye düşünsel ve yaşamsal olarak bir vesileyle katkıda bulunan kişileri de yakından tanıtmak gereklidir.

1. Mevlânâ Hilâlî-i Çağatâyî'nin Hayatı ve Şairliği (ö. 936/1529)

Dönemin önemli mutasavvıf şairlerinden biri olan Mevlânâ Hilâlî-i Çağatâyî aslen Çağatâyî Türklerindedir. “Hilâlî” ve “Çağatâyî” nisbeleri ile tanınmaktadır. Taberistan bölgesinin Esterâbâd vilâyetinde doğmuş ve çocukluk yıllarını doğduğu yerde geçirmiştir.¹²⁴ Kaynaklarda babası ile ilgili bir bilgi bulunmamaktadır. Gençliğinde zamanın önemli ilim merkezî olan Herat'a gitmiş ve ömrünün sonuna kadar burada yaşamıştır. Burada Alî Şîr Nevâî onu izzetle karşılamıştır. Bir müddet sonra Hüseyin Baykara'nın himayesine girdiği de bilinmektedir. Hüseyin Baykara'nın ölümünün akabinde Özbekler ile Safevîler arasında siyasi mücadeleye sahne olan Herat'ta zor günler geçiren alîm ve şairlerdendir. Gizli ve açık faaliyetlerle Şiîliği yaymaya çalışan Safevîleri Horasan'dan çıkarmak için mücadele eden Özbek Hükümdarı Ubeydullah Hân tarafından yapılan başarılı seferler neticesinde Herat 936/1529 yılında ele geçirildikten kısa süre de Ubeydullah Hân'ın yakın dostluğunu kazanmıştır. Fakat bu durumdan rahatsız olan kişilerce Hilâlî-i Çağatâyî'nin Sünnî olmasına rağmen Şiî olduğu dedikodusu çıkarılmış ve Şiî olduğu şikayetleri üzerine

---

¹²⁴ Rızâ Kûlî Hân Hidâyet, *Mecmau'l-Fuṣṣâḥâ*, (Haz. Müzâhir Musaffâ), C.4, İntişârât-i Emîr Kebîr, Tahran, 1339/1960, s. 118.

Ubeydullah Hân'ın emriyle idam edilmiştir.¹²⁵ Rızâ Kûlî Hân Hidâyet *Mecmau'l-Fuṣaḥâ* adlı eserinde hayatının bir dönemini Esterâbâd'ta bir dönemini ise Herat'ta geçirdiği bilinen Hilâlî-i Çağatâyî'nin Esterâbâd'ta Sünnî, Herat'ta Şîî olarak anıldığına yer vermektedir.¹²⁶ Onun Türk olduğunu belirten Alî Şîr Nevâî kaleme aldığı *Mecâlisü'n-Nefâis* adlı tezkiresinde onun anlama kabiliyeti yüksek, hafızası oldukça güçlü ve hoş tabiatlı olduğundan bahsetmektedir.¹²⁷ Gazel, kaside rubâiden oluşan bir divanı ve *Şâh u Dervîş, Sifâtu'l-Âşıkîn, Leylâ u Mecnûn* adlı mesnevileri vardır.¹²⁸

2. Mevlânâ Abdullah Hâtifi'nin Hayatı ve Şairliği (ö. 927/1521)

Timur ve Safevî dönemi önemli şairlerinden olan Mevlânâ Abdullah Hâtifi Horasan'ın Herat vilâyetinin Câm'a bağlı Hargird nahiyesinde doğdu. Annesi, âlim ve şair olan Mevlânâ Abdurrahman-i Câmî (ö. 898/1493)'nin kız kardeşidir.¹²⁹ “Hâtifi”, “Câmî”, “Hargirdî” ve Herevî nisbeleri ile anılmaktadır. “Hâtifi” nisbesi kendisinin tercih ettiği bir mahlasdır. Diğer künyeler ise ona nisbet edilmiştir.¹³⁰ Gençlik çağının baharında Irak ve Rum (Anadolu)'a giderek eğitim almış ve dayısı Mevlânâ Abdurrahman-i Câmî'den çokça ilgi ve alâka görmüştür. Tezkire kitaplarında Herat'ta yaşayan dayısını sıklıkla ziyarete giden Mevlânâ Abdullah Hâtifi'nin orada Hüseyin

---

¹²⁵ H. Ahmet Sevgi, “Hilâlî-i Çağatâyî”, *İslâm Ansiklopedisi*, C.18, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1998, s. 22.

¹²⁶ Rızâ Kûlî Hân Hidâyet, *Mecmau'l-Fuṣaḥâ*, C.4, s. 119.

¹²⁷ Alî Şîr Nevâî, *Mecâlisü'n-Nefâis*, s. 68, 242.

¹²⁸ Rızâ Kûlî Hân Hidâyet, *Mecmau'l-Fuṣaḥâ*, C.4, s. 119; Sâm Mîrzâ Safevî, *Tezkire-i Tuḥfe-i Sâmî*, (Haz. Rukneddîn Humâyün Ferruh), İntişârât-i Esâtîr, Tahran, 1384/2005, s. 153-155.

¹²⁹ Sâm Mîrzâ Safevî, *Tezkire-i Tuḥfe-i Sâmî*, s. 160; Abdünnebî Fahrüzzamân-i Kazvîni, *Tezkire-i Meyhâne*, s. 112.

¹³⁰ M. İbrahim Yıldırım, “Abdullah Hâtifi'nin Hayatı ve Bir Tarih Kaynağı Olarak Timurnâme'nin Değeri”, *Türk Mecmuası*, C.28, Sayı 2, 2018, s. 233.

Baykara ve Alî Şîr Nevâî gibi önem arz eden şahsiyetlerle görüşebilme şerefine nail olduğu, ismi zikredilen kişilerce cömert bir lütuf ve izzetle karşılandığı aktarılmaktadır.¹³¹

Mevlânâ Abdullah Hâtifi'nin Şâh İsmâîl ile de tanışmış olduğu bilinmektedir. *Tuḥfe-i Sâmi* de Herat'ın fethinden sonra Hargird nahiyesinde bulunan Şâh Kâsım-i Envâr'ın türbesini ziyaret eden Şâh İsmâîl'in civarı dolaşırken onun yaşadığı bağ evine tesadüf etmesi sonucu tanıştıkları zikredilmektedir. Rastlantı sonucu gerçekleşen bu görüşmenin ardından ömrünün son yıllarında olan Mevlânâ Abdullah Hâtifi'nin şiirlerinden oldukça etkilenen Şâh İsmâîl, *Futûhât-i Şâhi* adlı mesneviyi nazmetme görevini ona vermiştir. Şâh İsmâîl'in emri üzerine başladığı bu eseri için bin beyit nazmedebilmişse de ömrü bu vazifesini tamamlamasına kâfi gelmemiştir. Doğduğu yerde 927/1521 senesinde hayata gözlerini yuman Mevlânâ Abdullah Hâtifi'nin *Leylâ u Mecnûn*, *Husrev u Şîrîn* ve *Heft Peyker*'den etkilenerek yazdığı *Heft Menzer* mesnevileri vardır. Ayrıca *İskendernâme*'ye nazire olarak yazdığı ve kırk yılda tamamladığı *Timurnâme (Zafernâme)* adlı eseri bulunmaktadır.¹³² Bu çalışmalarını dışında gazel, kaside, kıt'a ve rubâiden oluşan bir divanın varlığından da bahsedilmektedir.¹³³

3. Şâh İsmâîl'in Hayatı ve Devlet Adamlığı

---

¹³¹ Abdünnebî Fahrüzzamân-i Qazvîni, *Tezkire-i Meyhâne*, s. 112-113.

¹³² Sâm Mîrzâ Safevî, *Tezkire-i Tuḥfe-i Sâmi*, s. 161-164.

¹³³ M. İbrahim Yıldırım, "Abdullah Hâtifi'nin Hayatı ve Bir Tarih Kaynağı Olarak Timurnâme'nin Değeri", s. 241.

Şâh İsmâil, Safevî tarikatının lideri Şeyh Haydar (ö. 893/1488)'ın oğlu olup 892/1487 yılında Erdebil'de dünyaya gözlerini açtı. Annesi Akkoyunlu Hükümdarı Uzun Hasan (855-882/1452-1478)'ın kızı Âlemşâh Halime Begüm'dür. 899/1494'da tam yedi yaşındayken Safevî tarikatının başına geçti. Şemseddîn Lâhîcî (ö. 912/1506)'nin yanında Arapça, Farsça ve Kur'ân dersleri aldı. Bunun yanı sıra Kızılbaş liderlerinden savaş teknikleri ve inceliklerini öğrendi. Büyük kitleler halinde Kızılbaş Türkmenlerinin kendisine bağlanmasıyla güçlenen Şâh İsmâil, Akkoyunluları ağır bir yenilgiye uğrattıktan sonra 907/1502 senesinde Tebriz'de tahta çıktı. On İki İmam adına hutbe okutup Şîilîği resmî mezhep olarak ilan etti. Burada Sünnî mezhebinde olup bu mezhepte kalmakta direnenlere ve Akkoyunlu ailesine karşı büyük bir katliam yaptı. 920/1514 senesinde Çaldıran Ovası'nda gerçekleşen savaşta Osmanlı Devleti Sultanı Yavuz Sultan Selim (918-926/1512-1520)'e karşı ağır bir yenilgiye uğradı. Bu savaş halk nazarında yenilmez olarak görülen Şâh İsmâil'in itibarını oldukça sarsmıştır. Savaşın akabinde savaş esnasında hatalı davrandıklarına kanaat getirdiği komutanlarını öldürttü. Diğer taraftan Özbekler ile de mücadelesi olmuştur. 930/1524'te hayata gözlerini yuman Şâh İsmâil'in hükümrانlığı süresince devlet işlerini emirlerine havale ettiği, kendisinin av ve eğlence ile meşgul olduğu zikredilmektedir. Bu bakımdan ölümüne kadar sakin bir hayat sürdüğünü söyleyebilmek mümkündür.¹³⁴

Şâh İsmail'in Ehlibeyt ve On İki İmam muhabbetini vurguladığı birçok tasavvufi şiirleri vardır. Şiirlerini ideolojisini daha geniş kitleye yaymak için araç olarak kullandığına şahit olunmaktadır. Beşerî, lirik ve sanat değeri yüksek şiirlerine de rastlamak mümkündür. Hatâyî mahlasını kullanarak yazdığı Türkçe şiirleri mevcuttur.

---

¹³⁴ Tufan Gündüz, "Şâh İsmâil" *İslâm Ansiklopedisi*, C.38, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2010, s. 253-255.

Arapça ve Farsça biliyor olmasına rağmen Türkçe şiirler de yazmıştır. Bu durumun Türkçenin gelişmesinde önemli bir rol oynadığını söylemek mümkündür. Erken yaşta şiir kaleme almaya başladığı bilinen Şâh İsmâil'in Seyyîd Nesîmî (ö. 820/1418) ve Alî Şîr Nevâî gibi Türk edebiyatında dikkate değer şahsiyetlerin eserlerini okuduğu anlaşılmaktadır. Gazel, kaside, rubâiden oluşan divanı evladı Şâh Tahmasb'ın emriyle derlenerek oluşturulmuştur.¹³⁵

Farsça ve Türkçe şiirleri bulunan Şâh İsmail'in şiirdeki üslubu oldukça güzeldir.¹³⁶ Ayrıca şair yaradılışlı Şâh İsmâil ve Sâm Mîrzâ Safevî'nin emriyle Faḥrî-i Herevî'nin Çağatay Türkçesi ile yazılmış olan *Mecâlisü'n-Nefâis* isimli eseri Farsçaya çevirmiş olması onun ilmî ve edebî gelişimlere bilimsel anlamda katkı sağladığı gerçeğini de yansıtmaktadır.

4. Şâh Tahmasb'ın Hayatı ve Devlet Adamlığı

Şâh İsmâil'in en büyük oğlu olup 919/1513 yılında Tebriz'de hayata gözlerini açtı. Henüz iki yaşındayken lalası ile birlikte Horasan'a gönderildi ve Horasan valisi ünvanını aldı. Bir süre sonra geri çağırıldığı için lalasıyla beraber 927/1521 senesinde babasının yanına dönmek zorunda kaldı. Tahta çıkıncaya kadar ise babasının yanından ayrılmamıştır. Babasının ölümü üzerine 930/1524 senesinde on bir yaşında Safevî Devleti'nin tahtına oturdu. Elli yılı aşan saltanatı 984/1576'ya kadar sürmüştür.¹³⁷

---

¹³⁵ Adile Yılmaz Anıl, "Şâh İsmâil", *İslâm Ansiklopedisi*, C.38, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2010, s. 256.

¹³⁶ Faḥrî-i Herevî, *Tezkire-i Ravzatu's-Selâtîn*, s. 68; Faḥrî-i Herevî, *Tezkire-i Ravzatu's-Selâtîn ve Cevâhiru'l-'Acâyib*, s. 69.

¹³⁷ Şâh Tahmasb-ı Safevî, *Tezkire-i Şâh Tahmasb-ı Safevî*, s. 9; Gündüz, "Tahmasb", s. 413-414.

Kendisinin bizzat kaleme aldığı dönemin olaylarını anlatan, anımsadığı şairlerin şiirlerine yer verdiği, yer yer kendi hayatına dair bilgileri serpiştirdiği ve günümüze intikal eden *Tezkire-i Şâh Tahmasb* adlı eseri vardır. Peygamber (s.a.v)'in “Sâlih rüyayı sâlih mümin görür” buyruğuna kalben inanan Şâh Tahmasb, rüyalara ve tabirlerine aşırı derecede önem vermektedir. Mühim kararlardan evvel mutlaka o niyetle yattığı ve gördüğü rüyaya göre amel ettiğinden bizzat kendisi bahsetmektedir. Din ve devlet işleri de dâhil olmak üzere çaresiz kaldığını hissettiği tüm zamanlarda esenlik bulmak için her daim Yüce Allah'a sığınmış ve karar verme konusunda rüyaları adeta rehber edinmiştir. Yirmi yaşında gördüğü bir rüyanın tesiri altında kalarak afyondan, şaraptan, zinâdan, bütün kötülüklerden tövbe etmiş, Allah'a sonsuz şükrünü dile getirmiştir. Saltanatı süresince savaş ile arası hiç iyi olmamış, savaşıtlardan uzak kalmayı tercih etmiştir. Dolayısıyla savaşla ilgili üstün niteliğinin varlığından bahsedilemez. Şâh Tahmasb çok hassas duygulu, inanç ve îtikadı yüksek mertebede olan sofu mizaçlı bir şahsiyettir. Güzel anlamlar barındıran Farsça ve Türkçe şiirleri vardır.¹³⁸

*Tezkire-i Tuħfe-i Sâmi'*de şiir yazma zevkine sahip Şâh İsmâil'in bütün çocukları içerisinde şairlikte en üstün olanı Şâh Tahmasb'ın olduğu zikredilmektedir.¹³⁹ Birçok padişahlık meşguliyetine rağmen onun şiire fazlaca temayülü olduğuna ve bu taifeye iltifatla nazar edip ihsanda bulunduğuna kaynaklarda işaret edilmektedir.¹⁴⁰ Hatta öylesine büyük şiir zevki ve öylesine şiirle güçlü bir bağı vardı ki özellikle

---

¹³⁸ Şâh Tahmasb-ı Safevî, *Tezkire-i Şâh Tahmasb-ı Safevî*, s. 12-42.

¹³⁹ Şâh Tahmasb-ı Safevî, *Tezkire-i Şâh Tahmasb-ı Safevî*, s. 14.

¹⁴⁰ Faħrî-i Herevî, *Tezkire-i Ravzatu's-Selâtîn*, s. 70; Faħrî-i Herevî, *Tezkire-i Ravzatu's-Selâtîn ve Cevâhîru'l-'Acâyib*, s. 71.

şairlere çok değer vermiştir. Bazen onların işledikleri kusurları, kabahatleri görmezden gelmiştir. Hatta suçları ölüm olabilecekleri dâhi affetmiştir.¹⁴¹

Birçok âlim ve şaire ev sahipliği yapmış olan Şâh Tahmasb zamanının ünlü şair ve yazarlarından biri de Faḫrî-i Herevî'dir. Faḫrî-i Herevî'nin Şâh Tahmasb'ın methiyecisi olduğu yönünde bilgi bulunmaktadır.¹⁴²

5. Sâ'm Mîrzâ Safevî'nin Hayatı ve Şehzâdeliği

Şâh İsmâ'il'in ikinci oğlu olan Sâ'm Mîrzâ Safevî 923/1517 yılının Eylül ayında dünyaya geldi. Şâh Tahmasb'ın kardeşidir. Siyasi hayatı 928/1522 senesinde henüz beş yaşındayken yani pek küçükken Horasan valiliğine vazifelendirilmesi ile başlamaktadır.¹⁴³ Lalası Durmuş Hân Şamlu'dur. 930/1524'te vefat etmiş olan Durmuş Hân'ın yerine kardeşi Hüseyin Hân Şamlu görevlendirilmiştir.¹⁴⁴ Kuruluş evresinde sancılı dönemler geçiren Safevî Devleti'nde iç karışıklar dinmek bilmiyordu. Bu süreçte Safevîler ile Özbekler arasında daimî bir hâkimiyet mücadelesi de olduğu için çocukluk ve ilk gençlik yıllarını siyaseten oldukça karışık geçirdiği söylenebilir. Tarih boyunca şehzâdelerin istiklâl davaları var olmuştur ve bu çok eski olan anane Sâ'm Mîrzâ Safevî'de de kendisini göstermektedir. Gençlik zamanına tekabül eden on dokuzuncu yaşında lalası ve hizmetinde bulunan kimselerle Herat hâkimliğiyle yetinmeyen Sâ'm Mîrzâ Safevî, Safevî Devleti'nin başında olan abisi Şâh Tahmasb'a baş kaldırarak

---

¹⁴¹ Muhammed Ahmed Penâhî-i Simnânî, *Şâh İsmâ'il-i Safevî Murşid-i Sorḫ Kulâhân*, İntişârât-i Numûne, Tahran, 1371/1992, s. 284; Şâh Tahmasb-ı Safevî, *Tezkire-i Şâh Tahmasb-ı Safevî*, s. 14.

¹⁴² Faḫrî-i Herevî, *Tezkire-i Cevâhiru'l-'Acâyib*, Yz., Kütüphane Katalog Bilgisi; Ahmed Gülçîn-i Meânî, *Târîḫ-i Tezkirehâ-i Fârsî*, C.1, s. 430.

¹⁴³ Köprülü, "Sâ'm Mîrzâ ve Tezkiresi", s. 2; Sâ'm Mîrzâ Safevî, *Tezkire-i Tuḫfe-i Sâ'mî*, s. ٤٤; Hüsâmeddîn Râşidî, "Faḫrî-i Herevî ve Se Eser-i U", s. 442.

¹⁴⁴ Şâh Tahmasb-ı Safevî, *Tezkire-i Şâh Tahmasb-ı Safevî*, s. 21.

941/1534 yılının son çeyreğinde Kandehâr'a seferler düzenledi. Baş kaldırış neticesinde ortaya çıkan karışıklık bir yılı aşan bir süreyi kapsamaktadır. Kandehâr kalesini kuşatmakta zorlanan genç şehzâde burada ağır bir mağlubiyet aldı. Lalası Ağrıvâz Hân (ö.942/1535) savaşta öldü.¹⁴⁵ Özbek hükümdarı Ubeydullah Hân ise zuhur etmiş olan bu iç karışıklıktan faydalanarak 942/1535'te yeniden Herat'a saldırdı.¹⁴⁶ Durumun vahametinin farkına varan Sâm Mîrzâ sadakatini göstermek için kendisini isyana teşvik edenleri idam ettirip başlarını kardeşine gönderdi.¹⁴⁷ Şâh Tahmasb bu olaydan pişmanlığını dile getiren Sâm Mîrzâ'yı affetti.¹⁴⁸ 937/1531 yılında da izni olmaksızın Herat'ı bırakıp Şiraz'a gitmiş olan Hüseyin Hân ve Sâm Mîrzâ'yı emirlerin şefaati üzerine huzuruna kabul edip duydukları utanca kâni olduktan sonra kardeşini affetmiştir.¹⁴⁹ Çok zor durumda kalmadığı sürece öldürmekten ve savaşmaktan imtina eden duygusal mizaçlı Şâh Tahmasb'ın kardeşini affetmiş olmasında onun itaat arz eden tavrının yanı sıra ona duyduğu inanç ve derin sevgi de etkili olmuş olabilir.

Sâm Mîrzâ Safevî'nin bundan sonraki siyasi hayatında pek mühim hadiseler olmamıştır. Ömrünün sonlarına doğru dünya telaşesinden uzak kalarak şairlikle meşgul olmuştur.¹⁵⁰ Onun şiir ile olan meşguliyeti gençlik yıllarında başlamış olsa dahi şiir ile alâkasının gerçek anlamda son dönemlerine rastladığını anlayabilmek mümkündür.

---

¹⁴⁵ Köprülü, "Sâm Mîrzâ ve Tezkiresi", s. 2.

¹⁴⁶ Gündüz, "Tahmasb" s. 414.

¹⁴⁷ Köprülü, "Sâm Mîrzâ ve Tezkiresi", s. 2.

¹⁴⁸ Gündüz, "Tahmasb" s. 414.

¹⁴⁹ Şâh Tahmasb-ı Safevî, *Tezkire-i Şâh Tahmasb-ı Safevî*, s. 27-28.

¹⁵⁰ Köprülü, "Sâm Mîrzâ ve Tezkiresi", s. 2.

Faḥrî-i Herevî *Ravzatu's-Selâtîn* adlı eserinde Sâ'm Mîrzâ Safevî'ye yer vererek onun şiirde güzel söz söyleme ve yazma yeteneğinin olduğunu nakletmektedir.¹⁵¹

Sâ'm Mîrzâ Safevî ilerleyen zamanlarda yeni bir itaatsizliğe, taşkınlığa teşebbüs etmesi üzerine ceza almaktan kurtulamamış ve 969/1562 senesinde ağabeyi Şâh Tahmasb tarafından zindana atılmıştır. Böylece devlet işlerinden tamamıyla elini çekmek zorunda kaldı. Şair, tezkire yazarı ve şehzâde kimlikleriyle tanınan Sâ'm Mîrzâ Safevî dindar ve aydın fikirli bir kişilik olup devrin gereği üzere ilim ve sanat sahalarında çok iyi bir eğitim tahsil etmiştir. Ta'lik ve şikeste hattını kullanmakta oldukça mahirdir. Şiirlerinde "Sâmî" mahlasını kullanmış mutaassıp bir şahsiyettir. Dönemin ediplerini ve âlimlerini gözetip himaye altına almıştır. Onlara gönüldaş, dost ve arkadaş olmuştur. *Tuḥfe-i Sâmî* adlı tezkiresi vardır. Bu eseri ile onları ölümsüz kılması bu yaklaşımının bir neticesi olduğunu akıllara getirebilir.¹⁵² Sâ'm Mîrzâ Safevî'nin bir müddet Gilan valisi olarak vazife almış olduğu da bilinmektedir.¹⁵³

6. Durmuş Hân Şamlu'nun Hayatı ve Şahsiyeti

Hayatı hakkında detaylı bir bilgi olmayan Durmuş Hân'ın ne zaman doğduğu bilinmemektedir. Şamlu oymağına mensup olup şehzâde Sâ'm Mîrzâ Safevî'nin lalasıdır. 23 Ağustos 1514'te Osmanlılar ile Safevîler arasında gerçekleşmiş olan

---

¹⁵¹ Faḥrî-i Herevî, *Tezkire-i Ravzatu's-Selâtîn*, s. 69-70; Faḥrî-i Herevî, *Tezkire-i Ravzatu's-Selâtîn ve Cevâhiru'l-'Acâyib*, s. 71-72.

¹⁵² Sâ'm Mîrzâ Safevî, *Tezkire-i Tuḥfe-i Sâmî*, s. ده-حوالده.

¹⁵³ Rızâ Kûlî Hân Hidâyet, *Mecmau'l-Fuṣṣahâ*, (Haz. Müzâhir Musaffâ), C.1, İntişârât-i Emîr Kebîr, Tahran, 1336/1957, s. 58.

Çaldıran Savaş'ında bulunmuş beylerden biridir¹⁵⁴. Sâm Mîrzâ Safevî'nin ağabeyi Şâh Tahmasb'a baş kaldırdığı dönem Durmuş Hân'ın ölümünden sonraki yıllara tekabül etmektedir.

916/1510 senesinde Herat'ı ele geçiren Şâh İsmâil'in burayı Faḥrî-i Herevî'nin babası ve Durmuş Hân'ın yönetimine bıraktığı rivayet edilmektedir. Bu ikisinin buradaki vazifelerini iyi bir şekilde ifa ettikleri söylenmektedir. Özbek Hükümdarı Ubeydullah Hân'ın ilk Herat kuşatmasında Durmuş Hân güçlü bir mukabele ve üstün bir başarı sergilemiştir. Durmuş Hân 930/1524 senesinde Herat'ta ölmüştür. 930/1524'te Şâh İsmâil'in ölümünden sonra tahta on yaşında oturmuş olan Şâh Tahmasb'ın tecrübesizliğinden faydalanabilmek için Herat'a saldıran Özbekler ile yapılan savaşta onun hayatını kaybetmiş olması muhtemel gözükmektedir.

Sanata ve sanatçıya önem veren ve yüksek derecede fazîlet sahibi olan Durmuş Hân'ın hüner ve erdem sahibi şair ve bilginler yetiştirdiği aktarılmaktadır.¹⁵⁵ Şair ve yazar olan Faḥrî-i Herevî'yi himayesi altına aldığı bilinmektedir. Hakkında çok az malumat olması sebebiyle ilgi ve teveccüh göstermiş olduğu kişi olarak anabileceğimiz tek isim Faḥrî-i Herevî'dir.

7. Hâce Kerimüddîn Habîbullah Sâvecî'nin Hayatı ve Şahsiyeti

---

¹⁵⁴ Şâh İsmâil ile Yavuz Sultan Selim arasında yapılan bu savaşın akıl dışı olduğunu samîmiyetle dile getiren Şâh Tahmasb savaşın başladığı gün Durmuş Hân başta olmak üzere babası Şâh İsmâil'in etrafında bulunun diğer beylerin hatta tüm ordunun sarhoşluğuna yer vermektedir. Bkz. Şâh Tahmasb-ı Safevî, *Tezkire-i Şâh Tahmasb-ı Safevî*, s. 40.

¹⁵⁵ Sâm Mîrzâ Safevî, *Tezkire-i Tuḥfe-i Sâmî*, s. ۵۲.

Hayatı hakkında çok az bilgi bulunan Hâce Kerimüddîn Habîbullah Sâvecî, Sâve vilâyetinde dünyaya gözlerini açtı. Babası Emîr Seyyîd Şerafüddîn Cürçânî'dir. Horasan vezirliği ona tefvîz edilmiştir. Faḥrî-i Herevî'nin en kadirşinas ve en değerli memduhu olduğu söylenmektedir.¹⁵⁶ Hatta onun kendisine çok büyük iyilik ve yardımı dokunan Hâce Kerimüddîn Habîbullah Sâvecî'ye “Velînîmet” olarak hitap ettiği zikredilmektedir.¹⁵⁷ Hâce Kerimüddîn Habîbullah Sâvecî, Sâm Mîrzâ Safevî'nin lalası Horasan valisi Durmuş Hân'ın veziri olduğu gibi, şiir seven ve şair yetiştiren bir şahsiyet olarak temayüz ettiğinden şairler için şiir müsabakaları düzenlemiştir. Yani şiire oldukça ilgi duyan, şairler yetiştirip onları koruyan ve himaye eden birisidir.¹⁵⁸ Himayesine alıp yetiştirdiği şair ve yazarlardan birisinin de Faḥrî-i Herevî'nin olduğu söylenebilir.

Dönemin sahabelerinden olan Hâce Kerimüddîn Habîbullah Sâvecî adına ilim ve irfan sahiplerince eserler derlenmiş ve yazılmıştır. Faḥrî-i Herevî onun adına kaleme aldığı *Tuḥfetu'l Ḥabîb*'in yanı sıra *Mecâlisü'n-Nefâis*'in tercümesi olan *Leḫâifnâme* adlı eserini de kendisine takdim etmiştir.¹⁵⁹ Herat'ın ileri gelenlerinden olan meşhur İranlı tarihçi Ḥândmîr de onun adına eser yazanlardan biridir. Hümâyun'un Gucerât seferinde vefat eden Ḥândmîr'in 927/1521 senesinde başladığı ve 930/1524'te tamamladığı *Ḥabîbu's-Siyer* olarak da anılan umumî dünya tarihi *Ḥabîbu's-Siyer fî Aḥbârî Efrâdî'l-*

---

¹⁵⁶ Hüsâmeddîn Râşidî, “Faḥrî-i Herevî ve Se Eser-i U”, s. 442.

¹⁵⁷ Naḳâvî, *Tezkire Nivîsî-i Farsî der Hind ve Pakistan*, s. 93; Hüsâmeddîn Râşidî, “Faḥrî-i Herevî ve Se Eser-i U”, s. 442.

¹⁵⁸ Sâm Mîrzâ Safevî, *Tezkire-i Tuḥfe-i Sâmî*, s. ۴۲.

¹⁵⁹ Ahmed Gülçîn-i Meânî, “Tuḥfetu'l Ḥabîb”, s. 7.

Beşer adlı eserini hâmlerinden biri olan Hâce Kerimüddîn Habîbullah Sâvecî'nin namına yazdığı bilinmektedir.¹⁶⁰

8. Ebû Feth Hüseyin Şâh Argûn'un Hayatı ve Devlet Adamlığı

“Melikü'l-müeyyed” ünvanıyla anılan ve Argûn Hânedanı (884-999/1479-1591) hükümdarı olan Ebû Feth Hüseyin Şâh 896/1491 senesinde Kandehâr'da doğdu. Mîrzâ Şâh Hüseyin veya Şâh Hüseyin Argûn adları ile de anılmaktadır. Soyunun Cengiz Hân'a dayandığı zikredilmektedir. Şâh Şücâ' (913-931/1507-1524)'nın oğlu olup gençliğinde Bâbü'r Şâh'ın hizmetinde bulundu. Bâbürlüler, Kandehâr'ı fethedince babası Sind bölgesinde bulunan Bakkar'ı hanedanlığın baş şehri yaptı. Hüseyin Şâh Argûn, Şâh Şücâ'nın ölümünün ardından 930/1524'te ülkenin başına geçti. Argûn Hânedanlığı'nın başına geçtikten sonra Bâbü'r Şâh adına hutbe okutarak sadakat ve bağlılığını bildirdi. Kuzey Hindistan'da hüküm süren İslâm Hânedanı olan Sûrîler (947-972/1540-1564)'in kurucusu Şîr Şâh (947-952/1540-1545) ile yapılan mücadelede ağır bir yenilgiye uğrayıp mağlup olan Hümâyün Şâh 1541 yılının Şubat ayında Sind'e sığındı. Ancak bu gelişmede ikilem yaşayan Hüseyin Şâh Argûn, Şîr Şâh'ın gazabından çekindiği için Hümâyün Şâh'ın talep ettiği yardımı yapamadı. Bunun üzerine Hümâyün Şâh, Sihvân'ı kuşatmışsa da Hüseyin Şâh Argûn'un muvaffakiyetli müdafaası karşısında sonuç alamadan çekilmek zorunda kaldı.¹⁶¹

Ebû Feth Hüseyin Şâh'ın hükümlerinin son yıllarında geçirdiği rahatsızlık sebebiyle akıl muvazenesini kaybetmesinden ötürü Türk asıllı bir hânedanlık olan

---

¹⁶⁰ Ahmed Gülçîn-i Meânî, “Tuḥfetu'l Ḥabîb”, s. 7; İsmail Aka, “Hândmîr”, s. 552.

¹⁶¹ Enver Konukcu, “Hüseyin Şâh Argûn”, *İslâm Ansiklopedisi*, C.19, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1999, s. 12.

Argûn Hânedanlığı'nda taht değişikliğine gidildi. Hüseyin Şâh Argûn tahttan indirildi ve aynı soya mensup Muhammed Âsâ Tarhân hükümdar ilân edildi. 1555 senesinde hayata veda eden Hüseyin Şâh Argûn'un ilim adamlarına ilgi ve alâka gösterip onları himaye ettiği bilinmektedir.¹⁶² Onun himayesi altına girmiş olan Faḥrî-i Herevî'nin Hüseyin Şâh Argûn ile Herat'ta tanıştıkları ve bu sebeple Tatta'ya vardığında ortamın kendileri için yabancı olmadığı bilgisine yer veren Hüsâmeddîn Râşidî, Hüseyin Şâh Argûn'un sarayında Heratlı şairlerin varlığına ve ihtişamına dikkat çekmektedir.¹⁶³ Ayrıca Hüseyin Şâh Argûn'un Bâbüür Şâh'ın oğlu Kâmrân Mîrzâ* ile evli olan Mâh Çiçek Begüm ismiyle bilinen bir kızı vardır.¹⁶⁴

9. Muhammed Âsâ Tarhân'ın Hayatı ve Devlet Adamlığı

Muhammed Âsâ Tarhân hakkında çok fazla bilgi bulunmamaktadır. Ebû Feth Hüseyin Şâh'ın akıl muvazenesini yitirmesinin ardından 962/1554 senesinde Argûn Hânedanlığı tahtına geçmiş olsa da hükümlanlığı 1555 senesinin Şubat ayında başlamaktadır. Ancak Muhammed Âsâ Tarhân hâkimiyetini sağlamada güçlüklerle karşılaştı ve bunun neticesinde bir yıl sonra hanedanlık ikiye ayrıldı. Böylece Argûn Hânedanlığı son bulmuş oldu. Yerine devamı niteliğinde olan Argûn-Tarhân Hânedanlığı varlık gösterdi. Bu süre zarfında Tatta'da olan Faḥrî-i Herevî, Hüseyin Şâh Argûn'un vefatının ardından yeni hükümlan olan Muhammed Âsâ Tarhân'ın himayesine girdi ve tam olarak bir yıl kadar onun yanında hayatını idame etti. Faḥrî-i Herevî, Ekber

---

¹⁶² Konukcu, "Hüseyin Şâh Argûn", s. 12.

¹⁶³ Hüsâmeddîn Râşidî, "Faḥrî-i Herevî ve Se Eser-i U", s. 451.

* Hümâyün Şâh'ın üvey kardeşidir.

¹⁶⁴ Enver Konukcu, "Kâmrân Mîrzâ", *İslâm Ansiklopedisi*, C.24, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2001, s. 287.

Şâh'ın tahta çıktığı yıl olan 1556 yılının Şubat ayında ise Hindistan'a gitmiştir. Onun bir yıl sonra Muhammed Îsâ Tarhân'ın yanından ayrılarak Hindistan'a yönelmesinden içinde bulunduğu durumun kendisini mutlu edecek bir ortam olmadığına işaret etmek gerekir.

10. Ekber Şâh'ın Hayatı ve Devlet Adamlığı

Günümüz Pakistan sınırları içerisinde yer alan Sind vilâyetinde 949/1542 senesinde dünyaya gözlerini açan Ekber Şâh, Bâbü Hükümdarı Hümâyun Şâh'ın¹⁶⁵ oğludur. Annesi Hâmide Bânû Begüm'dür.¹⁶⁶ Asıl adı Ebû Feth Celâleddîn Ekber Şâh olup çocukluk zamanının ilk evresinden itibaren âlim, edip ve mutasavvıfların yer aldığı meclislerde bulunmuştur. Sanata ilme meraklı, oldukça zeki ve güçlü bir şahsiyettir. Babası Hümâyun Şâh, dönemdeki iç karışıklıklar ve savaşlardan ötürü oluşan

---

¹⁶⁵ Bâbü İmparatorluğu'nun kurucusu ve ilk hükümdarı Bâbü Şâh (932-936/1526-1530)'ın soylu bir aileden gelen Mâhım Begüm isimli eşinden doğan büyük oğludur. Bâbü İmparatorluğu'nun ikinci hükümdarıdır. Kardeşler arasında ihtilaf ve Sûrî Hanedanı'nın kurucusu Şîr Şâh'a ağır bir şekilde yenilmesi üzerine İran'a sığınıp yardım talep etti. Dönemin Safevî Hükümdarı Şâh Tahmasb mağlubiyete uğrayıp tahtından uzaklaştırılan Hümâyun Şâh'a misafirperverlik göstererek ona destek oldu. Şâh Tahmasb'tan arzu ettiği yardımı alan Hümâyun Şâh askerî kuvvetlerle Hindistan'a yönelip birkaç yıl içerisinde Kâbil, Kandehâr ve Bedehşân'ı alarak hâkimiyetini yeniden tesis etti. Kardeşleri ile yaptıkları müzakerelerle çözemediği elim vaziyeti elde ettiği güçle kısmen neticelendirip iç düzeni sağladı. Bkz. Erdoğan Merçil, *Müslüman Türk Devletleri Tarihi*, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul, 2013, s. 316-317; Muhammed Ali Furugi, *İran Tarihi*, (Çev. Ömer Halis Bıyıktay; Yayına Haz. Saadettin Yağmur Gömeç), Berikan Yayınevi, Ankara, 2020, s.10; Hüsne Hilal Şahin, *Orta Çağ Hindistan'ında Yönetim: Bayram Han'ın Ekber Şâh'a Etkisi*, *GAUN JSS*, C.18, Sayı 3, 2019, s. 1195.

¹⁶⁶ Begüm, hükümdarların anne, eş, kız kardeş gibi aile fertlerine verilen bir ünvandır. Hindistan'da Bâbü İmparatorluğu (932-1274/1526-1858) ve halefleri devrinde kullanımı pek yaygındır. "Bey" ünvanının müennesi olup Beyim, Begim, Bigim, Begam, Begum şeklinde kullanımı da mevcuttur. Hicrî onuncu yüzyılda zikredilen birçok begümler vardır. Örneğin; Gülrenk Begüm, Gülçehre Begüm, Gülbeden Begüm, Cîcî Begüm, Mâhım Begüm, Ak Begim, Apâk Begim bu asrın en önde gelen begümleridir. Bkz. Enver Konukcu, "Begüm", *İslâm Ansiklopedisi*, C.5, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1992, s. 344.

güvensiz ortamdan şehzâde Ekber'i korumak için onu kendisinden uzak tuttu.¹⁶⁷ Bu sebeple Ekber Şâh'ın çocukluğu, babasından uzakta süt annelerinin himayesinde geçmiştir.

Şemseddîn Muhammed Atagâh¹⁶⁸ Hân, Kâmrân Mîrzâ (ö. 964/1557)'nın ordusunda sıradan bir asker iken Hümâyun Hân'ı Ganj Nehri'nde boğulmaktan kurtardı. Bunun neticesinde Hümâyun Şâh, ödül olarak onu kendi kişisel hizmetine aldı, ona "Hân" ünvanını verdi, karısı Cîcî Anagâh Begüm'ü de Ekber'in süt annesi yaptı. Ayrıca Şemseddîn Muhammed'in Ekber'i koruyup muhafaza ettiği zikredilmektedir. Cîcî Begüm'ün oğlu Azîz de Ekber'in hem oyun arkadaşı hem de süt kardeşi olmuştur. Ekber'in diğer süt annesi Mâhım Anagâh Begüm'dür. Ekber'in Mâhım Anagâh Begüm'ün oğlu Edhem Kûkeh isimli süt kardeşi de vardır. Edhem'in babasının adı ise bilinmemektedir.¹⁶⁹ Anlaşılacağı üzere Ekber Şâh'ın bilinen iki süt annesi vardır. Birçok da süt kardeşinin bulunduğu anlaşılmaktadır. Yeni yerler fethederek başarılar kazanmak isteyen şahın hayatında sevip değer verdiği akıl hocası atabegi Bayram Hân ve süt annesinden biri olan Mâhım Anagâh Begüm'ün etkin olduğu görülmektedir.

Bilindiği üzere Ekber Şâh şehzâdelik döneminde atabegi Bayram Hân (ö. 967/1560)'ın yardım ve desteğini çokça almıştır. Hatta hükümrânlık yıllarının en zor

---

¹⁶⁷ Enver Konukçu, "Ekber Şâh", *İslâm Ansiklopedisi*, C.10, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1994, s. 542.

¹⁶⁸ Atagâh; "Ata", "Ağa" anlamına gelip "Ataka" veya "Eteke" olarak da kullanılmaktadır ve süt baba anlamına gelmektedir. Bkz. Yusuf Hikmet Bayur, *Hindistan Tarihi: Gurkanlı Devletinin Büyüklük Devri*, C.2, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1947, s. 70; Şahin, "Orta Çağ Hindistan'ında Yönetim: Bayram Han'ın Ekber Şâh'a Etkisi", s. 1204.

¹⁶⁹ O dönem Hint coğrafyasında "Anagâh" süt annenin karşılığı olarak kullanılmıştır. "Kûkeh" ise süt kardeş tabiri yerine kullanılmıştır ve "Kokah" şeklinde kullanımı da mevcuttur. Bkz. Frederick Augustus, *The Emperor Akbar*, (Çev. Annette S. Beveridge), C.1, Forgotten Books Publisher, London, 1890, s. 78.

günleri olan ilk zamanlarında da öngörü ve becerisiyle olası tehlikeler onun sayesinde bertaraf edilmiştir. Öyle ki, 1556-1560 yılları arası Bayram Hân dönemi olarak da anılmaktadır. Ekber Şâh yönetimini güvence altına alıncaya kadar onun tavsiyeleri doğrultusunda hareket etmişti.¹⁷⁰ Ancak zamanla atabeginin kendisine danışmadan başına buyruk hareket etmesi yönetsel anlamda otoriteyi sıkı tutmak isteyen şahı huzursuz etmekteydi. Şüphesiz onun bu yaklaşımı güçlenmekte olan iktidarına zarar vermekteydi. Hoş karşılanmayan bu tür gelişmelerle hem Ekber Şâh'ın hem kendisinin hem de taraftarlarının çıkarlarına gölge düştüğünün farkında olan Mâhım Anagâh Begüm başta olmak üzere bazı çevreler şah üzerinde tesir edecek söylemlerde bulunmaktaydılar. Devlet işlerinde otorite boşluğunun neticelerini iyi bilen Ekber Şâh hâkimiyetini güçlendirdikten sonra 967/1560 senesinde devlet yönetiminde ciddi bir nüfuza sahip olan ve çokça itibar gören Bayram Hân'ı, duyduğu güvensizlikten ötürü hüsn-ü muamele ile görevden azlederek hac bahanesiyle Mekke'ye zorunlu seyahate gönderdi. Mâhım Anagâh Begüm koruyuculuğunu üstlendiği şehzâde Ekber'i kardeşler arasında baş göstermiş olan taht mücadelesinde de amcaları Hindâl Mîrzâ (ö. 958/1551), Askerî Mîrzâ ve Kâmrân Mîrzâ'ya karşı olağanüstü bir şekilde korumuştur. Hükümdar onun sadakatinden dolayı saraya döndüğünde haremının sorumluluğunu ona verdi. Olanaklarını mümkün olduğunca iyi değerlendiren Mâhım Anagâh Begüm bu vazifesini iyi bir şekilde kullanıp genç ve tecrübesiz şehzâdeye desteğini sürdürmeye devam etti. Ekber Şâh tahta çıktıktan sonra da bütün yetkileri elinde bulunduran Bayram Hân'ın siyasi nüfuzunun kırılabilmesi için çokça çaba sarf etmişti.¹⁷¹ Sonunda da başarılı oldu. Bâbü İmparatorluğunun büyümesi ve gelişmesinde katkıları olup siyaset bilen güçlü

---

¹⁷⁰ Şahin, "Orta Çağ Hindistan'ında Yönetim: Bayram Han'ın Ekber Şâh'a Etkisi", s. 1198.

¹⁷¹ Augustus, *The Emperor Akbar*, s. 78-88.

komutan Bayram Hân'ın, Ekber Şâh zamanında kısmen hırslarının neticesinde gözden düştüğüne, kısmen de tutum ve davranışları ile yol açtığı saray entrikalarının kurbanı olduğuna şahit olunmaktadır.

Ekber Şâh'ın siyasi hayatı babası tarafından dönemin tecrübeli kumandanı Bayram Hân'ın atabegliği eşliğinde dokuz yaşındayken Kâbil valiliğine tayin edilmesiyle başlamaktadır. Kütüphanesinin merdivenlerinden düşerek ölen babası Hümâyün Şâh (ö. 963/1556)'ın yerine tahta çıkan Ekber Şâh tahta çıktığında henüz on dört yaşındadır¹⁷². Babasından kendisine miras kalan topraklar oldukça az olup hâkimiyet sahası Pencap, Kâbil, Delhi ve Agra'dan ibaretti. Ancak küçük yaşına rağmen hükümdarlığının ilk yıllarından itibaren yayılmacı bir siyaset benimseyip hâkimiyet sahası olan ülke topraklarını genişletmeyi başaramıştı. Ekber Şâh döneminde başına geçtiği Bâbü İmparatorluğu en geniş sınırlarına ulaşmıştır. O, siyasi anlamda otorite boşluğuna olanak bırakmayan büyük bir fâtihtir.¹⁷³ Bengâl, Sind, Keşmîr, Kâbil, Kandehâr gibi önemli yerleşim bölgelerini fethederek imparatorluğa dâhil eden bu hükümdar, Bâbü sülalesinin en ünlü şahsiyetlerinden biri olup, Safevî Devleti hükümdarı Şâh Abbas (995-1038/1587-1629), Osmanlı Devleti hükümdarı III. Murat (982-1003/1574-1595), Özbek hükümdarı Abdullah Hân (991-1006/1583-1598) ile münasebetler kurdu. Hindular ile Müslümanları birbirine yakınlaştıracak politikalar takip edip onları birlikte hareket etmeye sevk etti. Bütün sahalarda özellikle din alanında reformlar gerçekleştirdi.¹⁷⁴

---

¹⁷² James Wynbrandt, *A Brief History of Pakistan*, (Foreword Fawaz A. Gerges), Fact on Files Publishing, New York, 2009, s. 76-77.

¹⁷³ Konukçu, "Ekber Şâh", s. 542.

¹⁷⁴ Saadettin Yağmur Gömeç, Müslime Melis Çelikaş, *Hindistan'da Türkler*, Berikan Yayınevi, Ankara, 2019, s. 137-138.

Bâbü İmparatorluğu mensupları birçok şair ve ilim adamına saraylarında yer vermiş ve onları himaye etmişlerdir. Ziyadesi ile güçlü yöneticilik vasıflarını üzerinde barındıran Ekber Şâh da zamanının gerek şairleri gerekse ilim adamlarına alâka gösterip önem verdi. Onları sarayında koruması altına aldı. Onun sanat ehline göstermiş olduğu bu ihtimam dönem itibariyle onların birçoğunu Bâbü İmparatorluğu'na çekerek imparatorluğun kültürel ve sanatsal olarak da ilerlemesine katkı sağladı. Ekber Şâh zamanında sanat ve ilim açısından en ihtişamlı dönem yaşamıştır, denilebilir. Onun devrinin bilginleri beş kısma ayrılmaktaydı ve sayı olarak yüz kırk kişiyi bulmaktaydı. Meşhur şairlerinin tamamına yakını İnan ve Türkistan'dan gelmiştir. Büyük bir kısmı da Türk'tür. Hândmîr (ö. 942/1536), Gülbeden* (ö. 1011/1603), İbrikçi Cevher, Ebû Fazl Allâmî (ö. 1011/1603) bu dönemin önemli tarihçilerindendir. Feyzî-i Hindî (ö.1004/1596), Örfî-i Şîrâzî (ö. 999/1591), Nazîrî-i Nîşâbûrî (ö. 1021/1612), Zuhûrî Tûrşîzî (ö. 1025/1616) devrin önde gelen şairleri arasındaydı.¹⁷⁵ Fağrî-i Herevî de Ekber Şâh'ın sarayı etrafında toplanan ünlü edip ve şairlerindendir. Hicrî onuncu yüzyılın sonlarına kadar burada yaşadığı düşünülen Fağrî-i Herevî yukarıda adı zikredilen yazar ve şairlerle çağdaştır.

---

* Hümâyün Şâh'ın kız kardeşlerinden biridir. Hümâyün Şâh dönemi ile ilgili önemli bilgiler içeren Hümâyunnâme'yi telif etmiştir.

¹⁷⁵ Merçil, *Müslüman Türk Devletleri Tarihi*, s. 329.

1.3. ESERLERİ VE EDEBÎ KİŞİLİĞİ

1.3.1. Eserleri

“*Dünyaya gelmekten maksat iyi bir ad bırakmaktır*” düsturuyla hareket eden Faḥrî-i Herevî çeşitli dallarda güzel eserler yadigâr olarak bırakmıştır. Faḥrî-i Herevî'nin bütün şiirlerinin toplandığı bir divanı, bilimsel açıdan farklı bilimsel disiplinlere katkı sağlayan iki tezkire kitabı, dönemin şairlerinin gazellerini bir araya getirdiği *Tuḥfetu'l Ḥabîb* ve *Bostân-i Ḥiyâl* adlı iki eseri, lafzî ve mânevî sanatlar üzerine yazdığı *Senâyiü'l Ḥüsn*, *Heft Kişver* adlı bir tarih kitabı ve *Leṭâifnâme* isimli bir de tercüme çalışması vardır. Konumuz olan tezkire kitaplarının haricinde haberdar olduğumuz ve bilinen eserleri ve içerikleri üzerine şu bilgileri vermek mümkündür.

1.3.1.1. Leṭâifnâme (Tercüme-i Mecâlisü'n-Nefâis)

Mecâlisü'n-Nefâis, Alî Şîr Nevâî'nin 897/1492 senesi dolaylarında Çağatay Türkçesi ile yazdığı eseridir. Türk edebiyatının ilk tezkiresi olarak kabul edilmektedir. Giriş ve sekiz meclisten (bölüm) oluşmaktadır. Eserde yer alan şairlerin büyük bir kısmı Farsça şiirde şöhret kazanmış kişilerdir. Türkçe şiirler yazan şairler de bulunmaktadır. Türkçe şiir söyleyenlerin “Türkî Gûy” şeklinde nitelendirildiği görülmektedir. Eser çocukluk döneminden itibaren isimlerini duyup tanıma fırsatı bulamadığı ve küçüklüğünde tanıyıp gençliğinde görüştüğü belli başlı şairler başta olmak üzere sultanlar, şehzâdeler, çağın ileri gelen şairleri ve örnek şiirlerini içermektedir. İsimleri anılan kişilerin şair vasıflarının yanı sıra ön planda olan insanî mizaçları da ele

alınmaktadır. Sekizinci meclis tamamıyla Hüseyin Baykara (875-912/1470-1506)'ya ayrılmıştır.¹⁷⁶

Hüseyin Baykara¹⁷⁷ adına Semerkand'ta Türkçe olarak yazılan *Mecâlisü'n-Nefâis* ilk şairler tezkiresi olması bakımından önem arz etmektedir. Bir giriş ve sekiz meclisten oluşmaktadır. Takriben dört yüz elli şairin biyografî ve örnek şiirlerini içerdiği söylenebilir. Sahasında büyük bir önem arz eden bu eser ilk olarak şair ve yazar Faḫrî-i Herevî tarafından Farsçaya çevrilmiştir. Faḫrî-i Herevî tercüme yaparken temin ettiği yazma nüshalara müsteniden ilavelerde bulunarak Alî Şîr Nevâî'nin eserinde bulunmayan yüz seksen civarında şairin biyografî ve örnek şiirlerini ihtiva eden orijinal bir bölüm ekleyerek çalışmasının hatime kısmını Nevâî'ye hasretmiştir. Yaptığı çeviriyi Safevîler dönemi hükümdarı Şâh İsmâil ve oğlu Sâm Mîrzâ Safevî'ye sunmuştur.¹⁷⁸ Faḫrî-i Herevî, *Mecâlisü'n-Nefâis*'in tercümesini tamamladıktan sonra adını *Leṭâifnâme* koyduğu bu eseri Dûrmûş Hân'ın ve veziri Hâce Kerimüddîn Habîbullah Sâvecî'nin himayesi altındayken kaleme almıştır.¹⁷⁹ Eser tamamlandığında bu çalışmasını ilgi ve

---

¹⁷⁶ Levend, *Türk Edebiyatı Tarihi*, C.1, s. 254-256.

¹⁷⁷ 842/1438 yılında Herat'ta doğan Sultan Hüseyin Baykara sanata, kültüre, edebiyata önem veren bir şahsiyettir. Soyu hem anne hem de baba tarafından Timur'a dayanmaktadır. Hüseyinî mahlasıyla yazdığı Farsça ve Türkçe şiirleri vardır. Kıvrak bir zekaya sahip güçlü bir şair ve âdil bir Türk hükümdarıdır. Hüküm sürdüğü otuz yedi yıllık hükümranlılığı süresince meclis kurarak şairleri, edebiyatçıları, ilim adamlarını, sanatçıyı koyup himaye etti. Bu yolla sanat, kültür, edebiyat ve sanatın gelişimine büyük olanak ve katkı sundu. Herat civarında çıktığı bir seferde 912-1506 senesinde öldü. Bkz. Hamid Algar-Ali Alparşlan, "Hüseyin Baykara", *İslâm Ansiklopedisi*, C.18, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1998, s. 530-532.

¹⁷⁸ Faḫrî-i Herevî *Mecâlisü'n-Nefâis*'in tercümesine 926/1520 yılında başlayıp bir yıl sonra tamamlamıştır. Bkz. Kemal Eraslan, "Mecâlisü'n-Nefâis", *İslâm Ansiklopedisi*, C.28, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2003, s. 216.

¹⁷⁹ Naḳâvî, *Tezkire Nivîsî-i Farsî der Hind ve Pakistan*, s. 93; Şafâ, *Târîḫ-i Edebiyyât der İnan...*, C.5/3, s. 1646.

alâka gördüğü Hâce Kerimüddîn Habîbullah Sâvecî'ye de takdim etmiştir.¹⁸⁰ *Le'tâifnâme* adı ile Farsçaya tercüme edilmiş olan bu eser ilk olarak 1908 yılında Taşkent'te yayınlanmıştır.¹⁸¹ Belirtmek gerekir ki, *Le'tâifnâme* Faḥrî-i Herevî'nin kendisini temayüz ettiği gençlik yıllarının ilk çalışmasıdır, denilebilir.

Önem arz eden bahse konu eser daha sonra Hâcî Mübârek Şâh Kazvîni'nin oğlu Hekîm Şâh Muhammed Kazvîni tarafından 927-929/1521-1523 yılları arasında Farsçaya tercüme edilmiştir.¹⁸² Hekîm Şâh Muhammed Kazvîni'nin yaptığı tercüme de Alî Asgar Hikmet tarafından *Le'tâifnâme* ile birlikte yayınlanmıştır.¹⁸³

1.3.1.2. Tuḥfetu'l Ḥabîb

Faḥrî-i Herevî'nin Herat'ta iken dönemin muhtelif şairlerinin gazellerini bir araya getirerek 929/1523 senesinde Horasan valisi Sâm Mîrzâ Safevî'nin lalası Durmuş Hân'ın veziri Hâce Kerimüddîn Habîbullah Sâvecî adına Herat'ta tanzim ettiği bir mecmuadır.¹⁸⁴ Şiirlerine çok az rastlanan ya da divanları günümüze ulaşmamış şairlere yer verilmiş olduğu için ansiklopedik mahiyette çok mühim bir eserdir ve alfabetik

---

¹⁸⁰ Ahmed Gülçîn-i Meânî, "Tuḥfetu'l Ḥabîb", s. 7; Hüsâmeddîn Râşidî, "Faḥrî-i Herevî ve Se Eser-i U", s. 463.

¹⁸¹ Yıldırım, *Fars Edebiyatında Kaynaklar*, s. 9.

¹⁸² Mansûr Restgâr Fesâî, *Envâ-i Nesr-i Fârsî*, s. 522; Belirtilen tercümelerin dışında bir diğer tercüme de Ubeydullah Hân'ın kız kardeşi olan Cânî Özbek'in oğlu Sultan Muhammed Özbek adına Abdülalî'nin oğlu Şâh Alî tarafından yapılmıştır. Bu tercümenin bir nüshası Britanya Müzesi'nde mevcuttur. Bkz. Hüsâmeddîn Râşidî, "Faḥrî-i Herevî ve Se Eser-i U", s. 461-462

¹⁸³ Yıldırım, *Fars Edebiyatında Kaynaklar*, s. 9.

¹⁸⁴ Nefîsî, *Târîḫ-i Nazm u Nesr der İran ve der Zebân-i Fârsî*, C.2, s. 278; Faḥrî-i Herevî, *Tezkire-i Ravzatu's-Selâtîn*, s. ١٤.

olarak düzenlenmiştir.¹⁸⁵ Hâce Kerimüddîn Habîbullah Sâvecî'nin adı ile isimlendirmiş olan bu mecmua onun ikinci divanı olarak kabul görmektedir. Ancak Ahmed Gülçîn-i Meânî'ye göre ikinci bir divanı olarak bilinmesi, gerçeği yansıtmayan büyük bir yanılgıdır.¹⁸⁶ Herat'ta kaleme almış olduğu bu mecmuanın yazıldığı tarih beyitte de belirlendiği üzere 941/1534-12 = 929/1523'tür.

تاریخ این صحیفه کسی را عیان شود   کوی «حد» آورد بنظر تحفة الحبيب¹⁸⁷

1.3.1.3. Bostân-i Hiyâl

Faḥrî-i Herevî'nin *Tuḥfetu'l-Ḥabîb* adlı eserinde yer verdiği şairlerin gazellerinin sadece matla' beyitlerinden müteşekkil eseridir.¹⁸⁸ Bu eserin Faḥrî-i Herevî'ye ait olup olmadığı yönünde farklı görüşler bulunmaktadır. Bazı yazarlar eserin ona ait olmadığını söylemektedir. *Cevâhiru'l-'Acâyib* adlı tezkirenin Hindistan'da bulunan yazma nüshasının kütüphane katalog tanıtım yazısını yazan kişi başta olmak üzere bazı yazarlar ise bu eseri ona nisbet edip Faḥrî-i Herevî'nin eserleri arasında zikretmektedir.¹⁸⁹ İki farklı görüşün var olması elbette tartışmalı bir durumdur. Ancak aynı zaman diliminde başka bir yazarın aynı isimle adlandırılan başka bir eserinin olması uzak bir ihtimal değildir.

---

¹⁸⁵ Hamîd Rızâî - Muhammed İbrâhîm İrecpûr, "Mu'arrifi, Berresî ve Tashîh-i Nushe-i Senâiyu'l Ḥüsn Te'lîf Faḥrî-i Herevî", *Heṣtomîn Humâyîş-i Pejûheşhâ-i Zebân ve Edebîyât-i Fârsî*, 1394/2015, s. 958.

¹⁸⁶ Ahmed Gülçîn-i Meânî, "Tuḥfetu'l Ḥabîb", s. 7,10.

¹⁸⁷ Ahmed Gülçîn-i Meânî, *Târîḥ-i Tezkirehâ-i Fârsî*, C.1, s. 420.

¹⁸⁸ Naḳâvî, *Tezkire Nivîsî-i Farsî der Hind ve Pakistan*, s. 94; Nefisî, *Târîḥ-i Naẓn u Neşr der İrân ve der Zebân-i Fârsî*, C.2, s. 278; Ahmed Gülçîn-i Meânî, *Târîḥ-i Tezkirehâ-i Fârsî*, C.1, s. 421.

¹⁸⁹ Faḥrî-i Herevî, *Tezkire-i Cevâhiru'l-'Acâyib*, Yz., Kütüphane Katalog Bilgisi; Şemseddîn Sâmî, "Emîrî", s. 1042; Mansûr Restgâr Fesâî, *Envâ-i Nesr-i Fârsî*, s. 523.

Yirminci yüzyıl İranlı tarihçilerinden olan Ahmed Gülçîn-i Meânî, Faḥrî-i Herevî'nin *Tuḥfetu'l Ḥabîb*'te yer alan gazellerin matla' beyitlerinin bir araya toplamasıyla oluşturduğu bir çalışmasının olabileceği hakkında bilgi verdikten sonra aynı dönemde yaşamış Bektâşî Kulî Abdâl Rûmî'nin de 950/1544 senesinde aynı içerik ve isimle yazmış olduğu *Bostân-i Ḥiyâl* adlı eserinin varlığına değinmekte, aynı isimle anılan bu eserin muhtelif yerlerde çokça yazma nüshalarının mevcudiyetinden söz etmektedir. Ahmed Gülçîn-i Meânî, ayrıca bu eseri Faḥrî-i Herevî'nin Farsça şiir antolojisi olarak nitelendirilmesinden bahsetmekte ve bunun yanlışlığını da kesin bir dille ifâde etmektedir.¹⁹⁰

1.3.1.4. Heft Kişver

Zamanımıza intikal eden ve Şâh İsmâil'e takdim ettiği *Heft Kişver*, Faḥrî-i Herevî'nin efsane ve ahlâk konularını harmanlayıp yazdığı tarih konulu önemli bir eseridir.¹⁹¹ Yedi bölümden müteşekkil olan eserin 930/1524 yılından evvel yazılı olduğu kaydedilmiştir. Önceleri Tahran Edebiyat Fakültesi kütüphanesinde bulunan bir yazması şu an o fakültenin merkez kütüphanesine taşınmıştır.¹⁹² 970/1562 senesinde telif edildiği de belirtilen bu eserin İran ve yurt dışı kütüphanelerinde yazma nüshaları bulunmaktadır. Eser İbnü'l Turâb olarak da bilinmektedir¹⁹³.

Ahlâkî öğütler vermeyi amaçlayan bir eserdir. Her bölüm pek çok hikmetli konu içermektedir. Konusu tarih olan bu eser destansı bir yaklaşım ve üslupla yazılmıştır.

---

¹⁹⁰ Ahmed Gülçîn-i Meânî, *Târîḫ-i Tezkirehâ-i Fârsî*, C.1, s. 421.

¹⁹¹ Ahmed Gülçîn-i Meânî, "Tuḥfetu'l Ḥabîb", s. 9; Faḥrî-i Herevî, *Tezkire-i Ravżatu's-Selâtin*, s. ۱۶.

¹⁹² Rızâî & İreçpûr, "Mu'arrifi, Berresî ve...", s. 959-961.

¹⁹³ Faḥrî-i Herevî, *Heft Kişver*, (Tsh. İrec Afşâr, Mihrân Afşârî), Neşr-i Çeşme, Tahran, 1394/2015, s. 11-13.

Eserde, hikâyeler gerçeğe uygun olarak pragmatik bir anlatımla ele alınıp işlenmiştir. Müellifin oldukça hoş, tekellüfsüz, pürüzsüz, akıcı sağlam ve etkileyici bir üslubu vardır. Şiirlerde olduğu kadar nesirlerde de söz konusu olan sehl-i mümteni¹⁹⁴ örnekleri eserde yer almaktadır. Anlatılmak istenen düşünce anlatılırken maksadın dışına çıkmaya yol açacak fazla kelimelerden uzak durulmuştur. Eserde yer alan hikâyeler İran padişahları ve diğer büyüklerin seciyesi niteliğindedir ve hayranlık uyandıracak değerler taşımaktadır. İhtiva ettiği birtakım irfanî, hikemî ve destanî unsurlar bakımından oldukça dikkat çekicidir. Eser barındırdığı söz varlığı ve yazarın kalem oynatışı ile dönemin dil özelliklerine tanıklık etmektedir.

1.3.1.5. Senâiyu'l Hüsni

Fahrî-i Herevî'nin Sind'te hüküm süren Argûn Hânedanı Hüseyin Şâh Argûn adına telif ettiği eser, edebî sanatlar üzerinedir.¹⁹⁵ Üstadların kitaplarından genç şairler için derlediğini belirten müellifin bu eserinde evvela Farsça şiirin başlaması üzerine bilgiler zikredilmektedir. Ardından fesâhat ve balagât kaideleri başta olmak üzere lafzî ve mânevî sanatlar ile ilgili konular örnekleriyle birlikte kaydedilmektedir. Eserde Unsurî (ö. 431/1040), Mes'ûd-i Sa'd-i Selmân (ö. 515/1221), Sa'dî-i Şîrâzî (ö. 691/1292), Hâfız-i Şîrâzî (ö. 792/1390), Ubeydullah Hân (ö. 946/1539) ve benzeri şairlere ait örnek beyitler yer almaktadır. Yer yer kendi yazdığı beyitler de

---

¹⁹⁴ Yalın ve kısa ifâdelerle yoğun ve özlü bir anlatım şeklinde tanımlanabilen sehl-i mümteni” örnekleri Fars edebiyatında Sâ'dî-i Şîrâzî'nin eserleri başta olmak üzere Hâfız-i Şîrâzî'nin gazellerinde, Ferruhî-i Sîstânî'nin kasidelerinde bulunmaktadır. Nesir için de söz konusu olan sehl-i mümteni örneklerinin Târih-i Beyhâki, Siyasetnâme, Kâbûsnâme adlı eserlerde varlık gösterdiği kabul edilmektedir. Bkz. Mine Mengi, “Sehl-i Mümteni”, *İslâm Ansiklopedisi*, C.36, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2009, s. 320-321.

¹⁹⁵ Nağâvî, *Tezkire Nivîsî-i Farsî der Hind ve Pakistan*, s. 94; Ahmed Gülçîn-i Meânî, “Tuhfetu'l Hâbib”, s. 8; Fahrî-i Herevî, *Tezkire-i Ravzatu's-Selâtîn*, s. ٤٤; Şafâ, *Târîh-i Edebiyyât der İran...*, C.5/3, s. 1642.

bulunmaktadır. Tekellüfsüz sade bir üslupla kaleme alınmış bir eserdir. Yazarın maksadı rahatlıkla anlaşılmalıdır. İyi bir şekilde kavranması adına pek çok örnekten istifâde edilmiştir.¹⁹⁶

1.3.1.6. Divanı

Dönemin divan edebiyatının inceliklerine vakıf olup tekamülünde rol oynamış mühim şairlerinden olan Faḫrî-i Herevî'nin Farsça şiirlerinin olduğu yaklaşık beş bin beyitlik eseridir. Taḫiyuddîn Evḫadî-i Belyânî *'Arafâtu'l-Ârifîn ve 'Araşâtu'l-Âşîḫîn ya da 'Arafâtu'l-Âşîḫîn ve 'Araşâtu'l-Ârifîn* adlı eserinde günümüzde Hindistan sınırları içerisinde yer alan Agra vilâyetinde bu esere rastladığını kaydetmektedir.¹⁹⁷ Divanda gazel, kaside, rubâî, do beytî ve mesnevi nazım şekilleri yer almaktadır. Eserde bulunan gazellerin konusu kahramanlık, aşk, âşık, sevgili ve şarap üzerinedir. Bunların yanında hem tasavvufî hem de günlük hayata dair şiirler yer almaktadır. Şiirlerinde geleneksel söz nakışlarını içeren unsurlar hâkimdir. Ele alınan şiirlerde konunun darlığı aynı mazmunların tekrarlı olarak işlenmesine yol açmıştır.¹⁹⁸

Kasideyi gazele ilhak eden ve bilinmeyen sırlara aracı olduğu için “Lisânü'l-Gayb” diye anılan ve hatta Fars edebiyatında derin izler bırakarak geniş bir coğrafyanın en küçük kütüphanelerinde dahi nüshaları bulunan ve okunan Hâfız-i Şîrâzî (ö. 792/1390)'yi kendisinden sonraki hemen hemen bütün gazel şairlerinin doğrudan yahut

---

¹⁹⁶ Rızâî & İrecpûr, “Mu'arriḫî, Berresî ve...”, s. 959-961.

¹⁹⁷ Ahmed Gülçîn-i Meânî, “Tuḫḫetu'l Ḥabîb”, s. 10; Ahmed Gülçîn-i Meânî, *Târîḫ-i Tezḫirehâ-i Fârsî*, C.1, s. 419.

¹⁹⁸ Faḫrî-i Herevî, *Divân-ı Faḫrî-i Herevî*, s. 1-146.

dolaylı olarak bir şekilde onu göz önünde bulundurduklarına şahit olunmaktadır.¹⁹⁹ Hâfız'ın zamanından Faḥrî-i Herevî'nin zamanına kadar onun gazellerine gösterilen ilgi birçok şairin gazeline tesir etmiştir. Onun gazellerinin tesiri en çok Şems-i Mağribî (ö. 809/1406), Kâtibî-i Nişâbûrî (ö. 839/1436), Kemâl Gıyâs-i Şîrâzî (ö. 848/1444), Emîr Şâhî-i Sebzvâr (ö. 857/1453), Âzerî-i İsferyânî (ö. 866/1462) gibi şairlerin şiirlerinde görülmektedir. Birçok şairin şiirlerinde olduğu gibi Faḥrî-i Herevî'nin şiirlerinde de Hâfız- ı Şîrâzî'nin gönülleri süsleyen gazellerinin önemli bir yer tuttuğu görülmektedir. Kullanılan vezin, redif ve kafiye bakımından benzerlik gösteren gazelleri vardır. Hâfız-i Şîrâzî'ye ait olan beyitlerden iktibaslar yaparak kendi gazellerinin arasına serpiştirdiği şiirleri de mevcuttur.²⁰⁰ Şiirlerinde büyüleyici ve sağlam bir üslûp hâkimdir, anlaşılır ve sade olarak nitelendirilebilir olsa da yer yer kısmen anlaşılır olmaktan uzaktır.

Vezin ve kafiye kullanmakta oldukça mahir ve kudretli olduğunu ispat eden Faḥrî-i Herevî şiirlerinde genellikle aşka zaman zaman da tarihî, siyasi, hikemî, dinî ve tasavvufî unsurlara yer vermiştir. Gazellerinde zühd ve takvayı ön planda tuttuğu söylenebilir. Tasavvuf ehli mutasavvıf şairlerin söyleyişine rast gelmektedir. İlerlediği güzergâhta yol haritası olarak özellikle Hâfız'ı rehber edinerek yazdığı şiirleri onun tasavvufa meyilli olduğunu göstermektedir. Şiirlerinde genellikle tasavvufî bir etki hâkimdir. Muhtelif tasvirlerin yer aldığı gazellerinde kullanılan kelimelerde maksadına uygun bir renk ve ahenk hâkimdir. Önceki dönemlerin kültürüne, söyleyiş inceliklerine ve şiir ahengine vakıf olduğunu söylemek mümkündür. Şiirlerini son derece sanatkârane

---

¹⁹⁹ Hâfız, *Hâfız Divânı*, (Çev. Hicabi Kırılancı), Kapı Yayınları, İstanbul, 2013, s. 1-553.

²⁰⁰ Faḥrî-i Herevî'nin söz konusu şaire ait bazı beyitleri kendi şiirlerinde naklettiği tespit edilmiş olan beyitlerin mukayeseli bir şekilde verilen örnekleri için bkz. Fîrûzyân, "Peyvendhâ-i Beynâmetnî-i Dîvân-i Faḥrî-i Herevî ve Hâfız-i Şîrâzî", s. 355-369.

bir biçimde ele almaktadır. Kullandığı kelimeler anlam ve konu bakımından bütünlük içerisindedir.

1.3.2. Edebî Kişiliği

Hicrî onuncu asrın önemli sîmâlarından olan Faḫrî-i Herevî'nin tahsil ve terbiyesi hakkında bilgiler oldukça sınırlıdır. Eğitim ve öğretimini nerelerde yaptığı, kimlerden ders aldığı bilinmemektedir. Tesadüf edilen kaynaklarda ve eserlerinde bu hususta herhangi bir bilgi hemen hemen bulunmamaktadır. Fakat bu husustaki küçük veriler bir araya toplanıp beyin süzgecinden geçirilirse onun edebî kişiliğini kısmen aydınlatmak mümkündür. O, ömrünün en güzel çağları olan çocukluk evresinin ve gençlik yıllarının tamamını doğmuş olduğu Herat'ta geçirmiştir. Şüphesiz Herat dönemin önemli bilim, kültür, fikir, sanat, siyaset faaliyetlerinin merkeziydi. Şairler, yazarlar, kalem ehilleri için gözde mekân olarak görülmekteydi. O dönemde ilim, irfan ve fazîlet sahibi kalem erbabı evde, sokakta, meclislerde bir araya gelmekteydi ve bu topluluk arasında ilmî konularda üstün olma rekabeti mevcuttu. Çocukluk döneminden itibaren Faḫrî-i Herevî'nin büyüklerin mertebesine ulaşmak için âlimlerin yetiştiği bu çevreden kolayca imkân elde edip kendisini edebî terbiye ve bilgilerle donatmış olması, devrin geçerli ilimlerini öğrenmesi pek tabiidir.

Şair, mütercim ve yazar vasıflarını üzerinde barındıran Faḫrî-i Herevî baba tarafından âlim ve şair bir aileden gelmektedir. Bilgi, zekâ, yetenek işi olan nazım ve nesir alanında ustaca kalem oynatıp başarılı eserler ortaya çıkarmıştır. Edebiyat dünyasına kazandırdığı ilk eseri olan ve “*Leṭâifnâme*” adını koyduğu *Mecâlisü'n-Nefâis*'in tercümesini yirmili yaşlarında tamamlamıştır. Ülkemizde bilhassa bu eseri ile tanınmaktadır. İlim çevresinde kendisinden ve *Tezkire-i Ravzatu's-Selâtîn* adlı eserinden bahseden ilk kişi Türk tarihinin ve edebiyatının önemli ismi Mehmed Fuad

Köprülü'dür. Türk edebiyatının mühim şahsiyetlerinden biri olan büyük şair ve devlet adamı Alî Şîr Nevâî'nin (ö. 906/1501) Çağatay Türkçesi ile yazdığı bu eserini ustalıklı Farsçaya çevirmiş olması Faḥrî-i Herevî'nin hem disiplinli bir mizaca sahip olduğunun kanıtı hem de Türkçe ve Farsça ile yazılmış olan edebî klasik eserleri okuyup incelemiş olduğunun göstergesidir. Faḥrî-i Herevî, Farsça yazdığı *Tezkire-i Ravzatu's-Selâtin*'de de Türk dili ile şiir yazmış şairlere ve eserlerinden örneklere yer vermektedir. Bu onun şüpheye mahal bırakmaksızın Türk dilini rahatlıkla kullanabildiğini ortaya koymaktadır. Bu durum aynı zamanda onun kıymete hâiz bir derecede Türkçe ve Farsça dilbilgisi kurallarına vâkıf olduğuna da bir nişanedir. Ayrıca eserlerinde yeri geldiğinde uygun düşen yerlere Arapça beyitleri yerleştirerek aktardığı bilgileri pekiştirmiş olması kendisinin Arapçayı da iyi bildiğini göstermektedir.

Safevî Devleti'nde konuşma dili olarak Türk dilinin hâkim bir dil olması ve Faḥrî-i Herevî'nin babasının "Türkmen Şamlu" aşiretine mensup emirlerden olması ve hatta soyunun bu oymağa dayanma ihtimali hasebiyle Türkçeyi iyi derecede bildiği düşünülmektedir. Kaleme aldığı eserlerinden onun hem Türkçenin hem Farsçanın hem de Arapçanın dil ve edebiyatının teknik ve inceliklerine vakıf olduğu anlaşılmaktadır. Bu durum onun küçük yaşlardan itibaren hocalardan ders alarak iyi bir edebiyat kültürüne sahip olduğunu, sağlam bir medrese tahsili gördüğünü, zihin hazinesini edebî ve ilmî sahada bilgiler ile donattığını da kanıtlar niteliktedir. Dönemin hangi hocalarından ders aldığı bilinmemektedir. Fakat Faḥrî-i Herevî'nin çocukluk evresinde babasının yakın dostluğu bulunduğu bilinen zamanın ünlü âlîmleri Mevlânâ Hilâlî-i Çağatâyî, Mevlânâ Abdullah Hâtifi'nin edebî görgü ve ilminden faydalanmış olması muhtemeldir. Gençlik evresinde ise şair ve fazıl şahsiyetler yetiştirdikleri bilinen mesleğinde mâhir ilk hâimleri Durmuş Hân ve onun veziri Hâce Kerimüddîn Habîbullah Sâvecî'den ders almış olması ve hatta şairlere oldukça önem veren Şâh

Tahmasb'ın meclislerinde çok şey öğrenmiş olması da mümkün gözükmemektedir. Hatta gençlik dönemi memduhlarından olan Hâce Kerimüddîn Habîbullah Sâvecî'ye “Velînîmet” olarak hitap ettiği nakledilen Faḥrî-i Herevî'nin, kendilerinden insanî, edebî ve ilmî anlamda iyi bir eğitim aldığını, birçok yönden çokça şeyler öğrendiğini iddia etmek akla yatkın görünmektedir.

Küçük yaştan itibaren tertip edilen türlü meclislerde bulunarak kendisini yetiştirdiği, edebî ve ilmî yönüne mütemadiyen katkı sağladığı düşünülen Faḥrî-i Herevî'nin, eserlerinden zamanının edebiyat ve tarihle uğraşan ilim erbabı âlim, edip ve fazıllar ile ünsiyet kurup onların bilgi ve fazîlet harmanlarından kendisine lazım gelen faydalı malumatlardan istifâde ettiğine, kendisini etkileyen konuşmaların tesiri altında kalarak zamanının ilimlerini öğrendiğine *Ravzatu's-Selâtîn* adlı eserinin ön sözünde bizzat kendisi de işaret etmektedir. Örneğin, şeref ve şan sahibi Ebû Feth Hüseyin Şâh'ın meclisinde bulunarak benzeri olmayan manaların inceliğini ve akıl kulağını etkileyen söz cevherleri ile gönül sayfasını doldurduğunu söylemektedir. Bu hususta Faḥrî-i Herevî, Ebû Feth Hüseyin Şâh'a sunduğu *Ravzatu's-Selâtîn* adlı eserinde şunları kaydetmektedir: “Cennetmekân Hâkânî-i Şîrvânî hazretlerinin şiir divanını ve şahsiyetlerinin büyüklüğünü niyaz halinde anlattıkları bir gün akıllarına şiirin başlamasından, kimi zaman şiire alâka göstermiş şerefli mizaca sahip yerel cevherlerden olan sultanların ahvâli, şiir yazma yetenekleri, inciler saçan söyledikleri güzel beyitleri yadigâr olarak kaydetmek geldi ve buna binâen dostların gönlünü ferahlatmak için gül yaprakları misali her bahçeden bir araya topladım”.²⁰¹

---

²⁰¹ Faḥrî-i Herevî, *Tezkire-i Ravzatu's-Selâtîn*, s. 2; Faḥrî-i Herevî, *Tezkire-i Ravzatu's-Selâtîn ve Cevâhiru'l-'Acâyib*, s. 3.

Faḥrî-i Herevî'nin muhtelif meclislerde gönül sayfasını doldurmasının yanı sıra ilham aldığı ve zihin dünyasının güçlenmesine vesile olan şeylerden diğeri de kendisinden önceki usta isimlerin eserleridir. Faḥrî-i Herevî'nin *Cevâhiru'l-'Acâyib* adlı eserinin ön sözünde yer verdiği küçük olan evinin bir köşesinde *Tuḥfetu'l Ḥabîb* mecmuasının içinde bulunan güzide şiiirlere göz gezdirirken ansızın gözlerinin Hâce Hâfız hazretlerinin gazeline nazîre yaparak yazdığı Mihrî'ye ait bir gazele iliştiği söyleminden de onun Hâfız'ın şiiirlerini çok iyi incelediği ve Hâfız'ın şiiir sanatına hâkim olduğu anlaşılmaktadır. Faḥrî-i Herevî ayrıca adını andığı Mihrî'nin gazelinin mükemmelliğini dile getirdikten sonra bazı insanların bu gazelin Hâfız'ın şiiiri olduğu düşüncesine kapıldıklarına yer vermektedir.²⁰² Verdiği bu bilgiler ışığında kendisi başta olmak üzere çağındaki kimi aydın çevrenin de Hâfız-ı Şîrâzî'nin tesiri altında kaldığını açıkça gözler önüne sermektedir. Böylece hicrî sekizinci ve dokuzuncu yüzyılda olduğu gibi onuncu yüzyılda da Hâfız-ı Şîrâzî'ye ilgisiz kalınmadığını ispat etmektedir.

Faḥrî-i Herevî şairlik vadisinde kılavuzsuz ilerlenemeyeceğini benimseyerek tasavvuf neşvesine sahip olan eski üstadlardan Hâfız-ı Şîrâzî-yi adeta kendisine rehber olarak seçmiştir. Onun kaleme aldıklarını derinlemesine okuyup irdelediği ve etkilenerken onun üslubuna yakın şiiirler yazdığı net bir şekilde görülmektedir. Hatta onun tesiri altında kalması taklit boyutuna ulaşmıştır.

Müellifin eserleri incelendiğinde Unsurî (ö. 431/1040), Mes'ûd-i Sa'd-i Selmân (ö. 515/1221), Sa'dî-i Şîrâzî (ö. 691/1292), Hâfız-ı Şîrâzî (ö. 792/1390) gibi kendisinden önceki güçlü şairlerin divanlarından istifâde ettiği ve ilham aldığı anlaşılmaktadır. Divanların dışında hem edebî hem de tarihî kaynaklardan iltikat ettiği

---

²⁰² Faḥrî-i Herevî, *Tezkire-i Ravzatu's-Selâtin ve Cevâhiru'l-'Acâyib*, s. 116.

de eserlerinde âşikârdır. *Lübâbü'l-Elbâb*, *Tezkiretü's-Şu'arâ*, *Mecâlisü'n-Nefâis*, *Silsiletü'z-Zeheb*, *Nasuh-i Ekâbir*, *Mantuku't-Tayr* ve *Ahlâk-i Nâşirî*, *Enisu'l-Âşîkîn*, *Hadâiku's-Sihr*, *Târîh-i Mîr*, *Zafernâme* bunlardan bazılarıdır. Faḥrî-i Herevî'nin eğitim ve öğretimi ile alâkalı engin bir bilgiye maalesef sahip değiliz. Devrin hâkim dillerinden olan Türkçe ve Farsçayı kalem oynatacak kadar iyi bilmektedir. Tercüme ve telif eserleri vardır. Döneminin şöhret bulup saygı uyandırmış kimselerinden olduğu söylenmektedir. Tüm yaşamını saray erkânı çevresinde himaye ve lütuf göyerek geçirdiği anlaşılmaktadır. Böyle mahfillerde yetişmiş olması hasebiyle kaynaklarda zikredildiği gibi Faḥrî'i Herevî'nin hem döneminin zengin bilgi birikimine sahip olduğu hem de oldukça iyi bir edip ve şair olduğunu söylemek mümkündür. Edep bakımından da üstün vasıflara sahip olduğu âşikârdır. Zira lütfu uğramanın yolu hem edep hem de bilgidir.

Belirtilmesi gereken bir diğer nokta da devrin hükümdarları tarafınca ihsanla lütfedilmesi ve ömrünün sonuna kadar bu makamını korumuş olmasından mütevellid Faḥrî-i Herevî'yi saray şairi olarak nitelemek doğru bir yaklaşım olmayabilir. Himayesi altına girdiği hükümdarlarla ilgili övgü niteliği taşıyan şiirleri bulunmaktadır. Elbette ki himayesi altına girdikleri kişilere övgü dolu sözlerle methiyeler yazmış olması doğal bir yaklaşımdır. Nitekim, methiye kimi zaman bir şeyler elde etmek için zarurî olarak yapılmış olsa da çoğu zaman saygının, hayranlığın, sevginin, en samimî ve içten duyguların ifâdesi de olabilmektedir.

Bunun yanısıra divanında yer alan gazellerinde saray şairi olsa da sarayda gözünün olmadığı yaşam anlayışını yansıtan ve örnek teşkil eden ipuçları bulunmaktadır. Şiirleriyle dünyevî âlemdeki maddî varlıklara karşı istek ve eğilim gayesinin olmadığını çok güzel bir şekilde ifâde etmiştir. Bu sebeple kendisinin saray

şairi olduğunu söylemek yanlış olur. Hükümdarlar başta olmak üzere diğer devlet büyüklerinden maddî bir beklentiye girmediğini yansıtan beyitlerinden bir tanesi şöyledir:

پادشاه وقت خویش فقر فخری را از آن می نهم بر سرچو تاج شه سیوی خویش را²⁰³

Kendi vaktimin padişahıym fakirliğim ondan gelen bir iftihadır, padişah tacı gibi başıma koyarım kendi testimi

---

²⁰³ Faḥrî-i Herevî, *Divân-ı Faḥrî-i Herevî*, s. 11.

İKİNCİ BÖLÜM

TEZKİRE-İ RAVZATU'S-SELÂTİN

2.1. ESERİN YAZILDIĞI YER VE YAZILIŞ TARİHİ

Dönemin edebî, sosyal ve kültürel tarihine ışık tutan *Ravzatu's-Selâtin* Faḥrî-i Herevî'nin önemli tezkire eserlerinden bir tanesidir. Eser telif etmek için uygun şartları muhafaza eden Ebû Feth Hüseyin Şâh Argûn'un ihtişamlı sarayında düzenlenen ilmî ve edebî mahfillerin birinde zuhur eden bir gelişmenin ardından Faḥrî-i Herevî'nin bu eseri yazmaya başladığı anlaşılmaktadır. Eserin ön sözünde bu yazılış hikâyesi bulunmaktadır. Bununla birlikte şair kimliğini üzerinde barındıran ve hükümranlılığı zamanında etrafında edip ve şairleri bulunduran Hüseyin Şâh Argûn'un sarayına Herat diyarından gelen birçok şairin var olduğu belirtilmiştir. Bu şairlerin şaha hediye olarak kendileriyle kitaplar ve şairlerin divanlarını getirdikleri rivayet edilmektedir. Sultan Hüseyin Baykara'nın şiir divanı takdim edilenlerden bir tanesi olarak anılmaktadır.²⁰⁴ Meclisin olduğu günlerden bir başka gün Sultan Hüseyin Mîrzâ'nın divanı da sultana hediye olarak getirilmiştir. Hüseyin Şâh Argûn hazretlerinin niyaz halinde eserin yüceliğini dile getirdiğini nakleden Faḥrî-i Herevî, her şeyden üstün olan sözün değerinin dile getirildiği şu beyiti aktarmaktadır.

سخن بنزد سخندان بزرگوار بود   سخن ز آسمان آمد، سخن نه خوار بود²⁰⁵

---

²⁰⁴ Hüsâmeddîn Râşidî, "Faḥrî-i Herevî ve Se Eser-i U", (Çev. Muhammed Muzaffer), *Mecelle-i Dânişkede-i Edebiyyât ve Ulûm-i İnsânî-i Meşhed*, Sayı 2, 1387/2008, s. 451.

²⁰⁵ Hem fesâhatın hem de belâgatın gücünü ve önemini gözler önüne seren bu matla' beyit Mevlânâ Celâleddîn Rûmî'nin Divân-ı Şems adlı eserinde bulunan dokuz yüz sekizinci gazelidir.

Söz sözden anlayanın yanında değer kazanır, öyle ki söz gökyüzünden nazil oldu, değersiz olamaz.

Tevafuk olan bu hadisenin ardından telif sebebini müellif şöyle kaydetmektedir: “Yüceliği ve lütfu anlayan o hazretin aklına Fars şiirinin başlangıcından itibaren şerefli mizaca sahip yerel cevherlerden olan sultanların ahvâlini, kimi zaman şiire alâka gösterenlerin şiir yazma yeteneğini, onların güzel beyitlerini ve inciler saçan şiirlerinden esintiler hissettiren bir nüshanın yadigâr olarak kaydedilmesi geldi. Buna binâen bu muhtasarı dostların gönlünü ferahlatmak için gül yaprakları misali her bostandan bir araya topladım ve adını *Ravzatu’s-Selâtîn* koydum”.²⁰⁶

Var olan bilgilere göre bu eser müellifin doğduğu yer olan Herat’tan ayrıldıktan sonra kaleme aldığı eserlerden bir tanesidir. Uzun bir yolculuğun ardından Sind’e ulaştığı bilinen Fahrî-i Herevî burada kendisinden ilgi ve itibar görünce Argûn Hânedanlığı hükümdarlarından Ebû Feth Hüseyin Şâh Gâzi’nin sarayına intikal etmiştir. Eserini, burada bulunduğu süre zarfına tekabül eden 958-962/1551-1554 yılları arasında Sind bölgesinin Tatta şehrinde kaleme almıştır. Himayesinde olduğu sultan adına Farsça yazılmış bir eserdir.²⁰⁷ Bu eserin Ebû Feth Hüseyin Şâh Gâzi namına yazıldığıнын Berlin Kütüphanesi katalogunu tanzim eden kişi tarafından da kesin bir şekilde belirtilmiş olduğunu Mehmed Fuad Köprülü “Heratlı Fahrî ve Tezkiresi” adlı makalesinde ifade etmektedir. İlaveten Mehmed Fuad Köprülü, eser Ebû Feth Hüseyin Şâh Gâzi namında birine ithaf olunmuşsa da bu kişinin Sultan Hüseyin Baykara’nın

---

²⁰⁶ Fahrî-i Herevî, *Tezkire-i Ravzatu’s-Selâtîn*, (Tsh. Hayyâmpûr), İntişârât-i Mu’essese -i Târîh ve Ferheng-i İrân, Tebriz, 1345/1966, s. 3; Fahrî-i Herevî, *Tezkire-i Ravzatu’s-Selâtîn ve Cevâhiru’l-‘Acâyib*, (Tsh. Hüsâmeddîn Râşidî), Haydarâbâd, 1388/1968, s. 2-3.

²⁰⁷ Fahrî-i Herevî, *Tezkire-i Ravzatu’s-Selâtîn*, s. iç kapak ve mukaddime; Fahrî-i Herevî, *Tezkire-i Ravzatu’s-Selâtîn ve Cevâhiru’l-‘Acâyib*, s. iç kapak ve mukaddime

Feridun Hüseyin Mîrzâ, Muhammed Hüseyin Mîrzâ, Sultan Hüseyin Mîrzâ adında sanatkar çocukları ile karıştırılmaması gerektiğine vurgu yapmaktadır. Ardından doğrudan doğruya *Ravzatu's-Selâtin*'in mukaddimesinde yer alan bir beyite işaret ederek mevzu bahis Sultan Hüseyin'in Argûnîlerden Sultan Hüseyin b. Şâh Şücâ' olduğunu kati surette ispat ederek ortaya koymaktadır.²⁰⁸ Oysa Faḥrî-i Herevî'nin eserinin yedinci bölümünde yer verdiği hükümdar da Mîrzâ Şâh Hasan ve Hasan Şâh Argûn olarak da bilinen Hüseyin Şâh Argûn'dur. Eserde tercih edilen isim Hüseyin Şâh Argûn olarak değil de Hasan Şâh Argûn şeklindedir. Bu ayrıntı Mehmed Fuad Köprülü'nün itina ile kaleme aldığı anlaşılın makalesinde sehven gözden kaçmış olmalıdır.

Bu eserin yazım tarihi ile Sâmi Mîrzâ Safevî'nin *Tuḥfe-i Sâmi* adlı eserinin yazım tarihi hemen hemen aynı zamana rast gelmektedir. Ancak Faḥrî-i Herevî'nin bu eserini *Tuḥfe-i Sâmi*'den evvel mi yoksa sonra mı yazdığı kesin olarak bilinmemektedir. Faḥrî-i Herevî eserinde Sâmi Mîrzâ hakkında bilgi verirken “O, yaradılıştan güzel söz söyleme ve yazma yeteneğine sahiptir” ifâdesini kullanmıştır. Bu iki matladan onun zevk ve ruh okşayıcılığı anlaşılır diyerek Safevî şehzâdesinin birkaç beytini nakletmiştir. Ancak onun tezkiresinden hiç bahsetmemektedir. Keza her iki eserin mukaddimesinde ne Sâmi Mîrzâ *Ravzatu's-Selâtin*'den ne de Faḥrî-i Herevî *Tuḥfe-i Sâmi*'den haberdar görünmektedirler. M. Fuad Köprülü'ye göre Zahîrüddîn Muhammed Bâbü Şâh'tan bahsederken ikisi de ona ait olan aynı beyiti örnek olarak nakletmişlerdir. Peki bu durum intihal mi yoksa tevârüd müdür?²⁰⁹ İntihal ile tevârüdün sınırlarını bilinir kılmaya çalışmış ve bazı kriterler ortaya koymuş olan edebiyat eleştirmenlerince iki şair

---

²⁰⁸ Mehmed Fuad Köprülü, “Heratlı Faḥrî ve Tezkiresi”, *Hayat Mecmuası*, C.1, Sayı 52, 1927, s. 502.

²⁰⁹ Köprülü, “Heratlı Faḥrî ve Tezkiresi”, s. 503.

çağdaş olup şairlik düzeyleri de eşit ise benzeşen mısra ve beyitleri için tevârüde, iki şair çağdaş değilse şayet yeni ve şairlik düzeyi düşük olan kişinin diğerinden intihal yaptığına hükmedilir. Ünlü Arap şairi Mütenebbî (ö. 354/965)'ye tevârüdün yani rastlantının mümkün olup olmadığı sorulduğunda “Şiir er meydanı şairler de bu meydanın süvarileridir. Aynı meydanda koşan atların birbirinin ayak izlerine basması gibi aynı mahalde yaşayan kişilerin de duygu ve düşüncelerde birleşmesi mümkündür” şeklinde cevap vermiştir.²¹⁰

M. Fuad Köprülü de Zahîrüddîn Muhammed Bâbür Şâh'tan bahsediyorlarken ikisinin de aynı beyiti nakletmelerinin sıradan bir tevarüd neticesi olduğuna kanaat getirmektedir. Bu kanaatinin ardından “Öyle zannediyorum ki *Tuḥfe-i Sâmi* ve *Ravzatu's-Selâtîn* pek az bir fark ile aynı zamanda yani hicrî onuncu asrın ikinci yarısının başlarında yazılmıştır. Her iki müellif de birbirinden haberdar olamamışlar. Zira, Faḥrî-i Herevî'nin Safevîlerle hasmî ilişkiler içerisinde bulunan Şeybanî Hân ve Ubeydullah Hân hakkında fazlaca övgülerde bulunması onun Safevîler sarayında yaşamadığına yeterince kuvvetli bir delil oluşturmaktadır. Faḥrî-i Herevî'nin eserinde Sâmi Mîrzâ hakkında bilgi bulunması bahsine gelince bu hususu Safevî ailesine mensup bir şehzâde olması ve Sâmi Mîrzâ'nın siyasi hayatı hasebiyle bütün Asya Türk saraylarında tanınmasına ve Argûnîler ile Safevîler arasında eskiden beri süren daimî ilişkilere atfedebiliriz” ifâdelerine yer vermektedir.²¹¹

Ravzatu's-Selâtîn ve *Tuḥfe-i Sâmi* adlı tezkirelerin yazımı M. Fuad Köprülü'nün de belirttiği gibi hicrî onuncu asrın ikinci yarısının başlarına yani 957/1550'li yıllara

---

²¹⁰ İsmail Durmuş, “Tevârüd”, *İslâm Ansiklopedisi*, C.40, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2011, s. 582-583.

²¹¹ Köprülü, “Heratlı Faḥrî ve Tezkiresi”, s. 503.

rastlamaktadır. Ancak biz Sâm Mîrzâ'nın siyasi hayatı itibariyle bütün Asya Türk saraylarında tanınması ve Argûnîler ile Safevîler arasında süregelen daimî ilişkilerden ötürü Faḥrî-i Herevî tarafından da bilinmesi yönündeki varsayımın sehven yapılmış bir tespit olduğu fikrindeyiz. Zira iki ismin de birbirini tanımamaları imkân dâhilinde gözükmemektedir. Öyle ki, Faḥrî-i Herevî Sind'ten evvel doğum yeri olan Herat'ta bir süre bulunmuş ve bu süre içerisinde Horasan valisi Sâm Mîrzâ Safevî'nin naibi Durmuş Hân'ın ve onun veziri Hâce Kerimüddîn Habîbullah Sâvecî'nin ardından Şâh Tahmasb'ın ihsanına ve ilgisine mazhar olmuştur. Ayrıca Dûrmûş Hân'ın ve veziri Hâce Kerimüddîn Habîbullah Sâvecî'nin himayesi altındayken Alî Şîr Nevâî'ye ait *Mecâlisü'n-Nefâis*'in tercümesini Şâh İsmâil ve oğlu Sâm Mîrzâ'ya atfederek yapmıştır. Bu meyanda birbirlerini tanımamış olmaları olanak dışıdır. Her ne kadar birbirlerini tanımış olsalar da eserlerini kaleme aldıkları dönemlerde birbirlerinden farklı yerlerde bulunmaları hasebiyle birbirlerinin eserlerinden haberdar olmamaları muhtemeldir. Bunun yanında Zahîrüddîn Muhammed Bâbür Şâh hakkında her iki müellifin de benzer beyitlerden misâl getirmeleri, hakkında beyit kaleme almış oldukları şahsiyeti ikisinin de yakinen tanımış olduklarını gösterebilir. Sonuç olarak tevârüd bahsinin her iki müellif için de tutarlı bir ihtimal olduğu rahatlıkla söylenebilir.

Şunu da belirtmek gerekir ki, Faḥrî-i Herevî *Ravzatu's-Selâtin* adlı eserini telif ederken metin içerisinde zaman zaman faydalandığı kaynaklara yer vermiştir. Zahîrüddîn Muhammed Bâbür Şâh'tan örnek beyit sunarken de şahın bizzat kendisinin

telif etmiş olduğu fıkıh konulu *Mübeyyin* adlı eserinden alıntı yaptığı bilgisine yer vermiştir.²¹²

Diğer bir taraftan *Ravzatu's-Selâtîn* ve *Tuḥfe-i Sâmi* adlı eserlerde Ebû Gâzî Sultan Hüseyin Mîrzâ'dan ve Muhammed Mümin Mîrzâ'dan bahsederken de her iki müellif onlara ait aynı beyitlerden örnek nakletmişlerdir. Şiirlerinin tamamının Türkçe olduğu söylenen Ebû Gâzî Sultan Hüseyin Mîrzâ'dan misâl getirilen Farsça beyitler şöyledir:

آن خیالی گشته و این يك گمانی مانده است	از غم عشقت مرا نی تن نه جانی مانده است
چون کمانم پی بروی استخوانی مانده است	با قد خم گشته ام در هجر آن ابرو کمان
هریکی از ناوک آن مه نشانی مانده است	داغهای استخوانم بین جو خال کعبتین
خاک گشته جسم و سر بر آستانی مانده است	ای که میجویی نشانم گرد کوی نازنین
مست و سر در سجده زیبا جوانی مانده است ²¹³	چون حسینی باز خواهم خویش را پیرانه سر

Senin aşkının gamı bende ne ten bıraktı ne de can, biri bir hayale dönüştü biri bir zan olarak kaldı

O keman kaşlı sevgilinin ayrılık acısı bedenimi iki büklüm bıraktı, (bedenim) kemanım gibi onun peşinde bir deri bir kemik kaldı

Kemiğimin sızısı iki kaşının arasındaki ben gibi, her biri o güzel yüzlü sevgilinin okundan olan bir iz kaldı

---

²¹² Hayyâmûr'un çalışmasında beyitlerin sonunda yer alan است bulanmamaktadır. Faḥrî-i Herevî, *Tezkire-i Ravzatu's-Selâtîn*, 53-54; Râşidî'nin çalışmasında beyitler yukarıda verildiği şekli ile kayıtlıdır. Faḥrî-i Herevî, *Tezkire-i Ravzatu's-Selâtîn ve Cevâhiru'l-'Acâyib*, s. 55.

²¹³ Ali Şîr Nevâî, *Mecâlisü'n-Nefâis*, (Çev. Hekîm Şâh Muhammed Kâzvîni, Nşr. Ali Asgar Hikmet), *Bank-i Millî-i İnan*, Tahran, 1323/1944, s. 131; Faḥrî-i Herevî, *Tezkire-i Ravzatu's-Selâtîn*, s. 39; Faḥrî-i Herevî, *Tezkire-i Ravzatu's-Selâtîn ve Cevâhiru'l-'Acâyib*, s. 43; Sâmi Mîrzâ Safevî, *Tezkire-i Tuḥfe-i Sâmi*, (Haz. Rukneddîn Ferruh Hümâyün), İntişârât-i Esâtîr, Tahran, 1384/2005, s. 15-16.

Ey sevgilinin semtinin yöresinde izimi arayan bedenim toprak oldu ve başım eşikte kaldı

Yaşlılık zamanımda kendimi Hüseyinî gibi geri isterim, kendinden geçmiş başım güzel bir gencin secdesinde kaldı

Sultan Mümin Mîrzâ'nın amcası Muzaffer Mîrzâ ile yaptığı savaşta yenildiği yerde şehadete ulaşmadan evvel söylediği rivayet edilen ve misâl getirilen beyit ise şöyledir:

منم کز ضرب تیغم بیشه خالی از غضنفر شد   فلک یاری نکرد ای دوستان دشمن مظفر شد²¹⁴

Kılıç darbesiyle vurdular beni orman kahramansız kaldı; ey dostlar! felek bana yarenlik etmedi ve düşman muzaffer oldu

Onların aziz hatırasına kaydedilen bu beyitler *Mecâlisü'n-Nefâis*'de ve Sâm Mîrzâ Safevî'nin örnek beyiti sunarken faydalandığını belirttiği *Mecâlisü'l-Uşşâk* da da mevcuttur. Sözün kısası, bu hususlar da her iki yazarın eserlerini telif ederken birbirinden haberdar olmadıklarını ve sunulan örnek beyitlerin basit bir tevarüd neticesi olduğunu pekiştirir niteliktedir, denilebilir.

2.2. ESERİN KONUSU VE KAPSAMI

Faḥrî-i Herevî'nin önemli tezkire eserlerinden bir tanesi olan *Ravzatu's-Selâtin* şair hükümdarlar ve şehzâdeler üzerine neşredilmiştir. Bu büyük edebî âbide eserin tashihi ile meşgul olmasa da hakkında tanıtım yazısı yazıp ilim âlemine kazandırmanın

---

²¹⁴ Alî Şîr Nevâî, *Mecâlisü'n-Nefâis*, s. 175; Faḥrî-i Herevî, *Tezkire-i Ravzatu's-Selâtin*, s. 51; Faḥrî-i Herevî, *Tezkire-i Ravzatu's-Selâtin ve Cevâhiru'l-'Acâyib*, s. 53; Sâm Mîrzâ Safevî, *Tezkire-i Tuḥfe-i Sâmi*, s. 20.

Türk Edebiyat Tarihi ve Türk Tarihinin büyük ismi Mehmed Fuad Köprülü'nün olduğunu özellikle belirtmek lazımdır. Bu sebeple ilim sahasında pek çok ilklere imzasını atmış olan M. Fuad Köprülü'nün bu tezkirenin de ilk kâşifi olduğunu vurgulamak icap eder. M. Fuad Köprülü, *Hayat Mecmuası*'nda kaleme aldığı “Heratlı Fahrî ve Tezkiresi” başlıklı makalesinde, dikkate şayan bu eserle tarih ve edebiyat ile uğraşanların şimdiye kadar hiç alâkadar olmadıklarını dile getirmektedir. Ardından Türk ve Fars kültürünü birleştiren Türkçe ve Farsça şiir yazan hânedanların yedi bâbda memzûc (karışık) olarak verildiği *Tezkire-i Ravzatu's-Selâtin*'in Alî Şîr Nevâî'nin meşhur eseri *Mecâlisü'n-Nefâis*'ine adeta bir zeyl makamında olduğunu zikretmektedir. İlâveten diğer tezkirelerde ancak kısmen tesadüf olunabilen saltanat süren ve aile-i saltanata mensup kimselerin mevcut olduğunu, bilhassa eserde anılan Türk şairler ile ilgili bilgilerin Türk dünyası için gayet elzem olduğunun önemine değinmektedir.²¹⁵

Bilindiği üzere İran halkının İslâmiyeti kabul etmesiyle Derî Farsçasının ortaya çıkması ve olgunlaşması paralellik göstermektedir. Fars edebiyatında İslâmiyetten sonra İranlılar dinî düşüncelerini Arapçanın yanı sıra millî dilleri olan Farsça ile de ifâde etmeye gayret göstermişlerdir. Bu sahada kaleme aldıkları manzum ve mensur eserlerde Hz. Muhammed (s.a.v.)'in özelliklerine ve mucizelerine karşı olan sevgilerini överek aktarmışlardır.²¹⁶ *Târîh-i Bel'amî, Râhatü's-Sudür ve Âyetü's-Sürûr, Tercüme-i Tefsîr-i Tâberî, Hudûdü'l-Âlem, Lübâbü'l-Elbâb, Tezkire-i Naşrâbâdî, Tezkiretü'l-Evliyâ, Keşfü'l-Mahcûb, Merzûbânnâme* gibi eserler bu tarzın işlendiği mensur eserler

---

²¹⁵ Köprülü, “Heratlı Fahrî ve Tezkiresi”, s. 502.

²¹⁶ Mehmet Kanar, “Muhammed (Fars Edebiyatı)”, *İslâm Ansiklopedisi*, C.30, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2005, s. 456.

arasında sayılabilir.²¹⁷ Şair hükümdarlar ve şehzâdeler üzerine telif edilmiş olan *Tezkire-i Ravzatu's-Selâtin* de bu eserlerden biri olarak gösterilebilir.

Dostların gönlünü ferahlatmak için gül yaprakları misali her bostandan azametli ve büyük şahsiyetler bir araya toplanarak oluşturulan *Tezkire-i Ravzatu's-Selâtin* mukaddime ve yedi bölümden müteşekkildir. Eserin mukaddime kısmı bazı eserlerde görülen geleneğe uygun bir biçimde Peygamber Efendimize na't ile başlar. Bittiği yerde ise dünyayı adalet ve lütuf çiçekleriyle güzel kokulu kılan Allah'a sınırsız şükür ve hamd edilmiştir. Ardından “Biz seni iki cihana rahmet için gönderdik” Enbiyâ Sûresi'nin 107. âyetine yer vererek gökyüzünün rahmet zirvesinden ışıklar saçan Peygamber Efendimiz (s.a.v.)'e sınırsız selam ve sayısız salat edilir. Hz. Muhammed (s.a.v.)'in cana can katan ihsanları ile söz ustalarının şiir silsilesinin gönülleri süsleyen, değerli mana mücevherlerinin zuhur ettiğine ithafen yazılmış bir nazım da bulunmaktadır. Resûl-i Ekrem'in nur saçıp feyiz bahşettiğini dile getirdiği ve onun yüzü suyu hürmetine dünyanın yaratıldığını ifade eden şiir şöyledir:

به او خرم گلستان رسالت	زهى سلطان ايوان رسالت
فروغ دیده های اهل بينش	چراغ بارگاه آفرينش
بلى اين بحر را در يتيم است	رسالت را سزاوار عظيم است
مليحند انبيا و اوست املح	فصيحند انبيا و اوست افصح
همه انهار و او دريای جود است	همه انوار و او نور وجود است

---

²¹⁷ Mustafa Çiçekler, “Na't”, *İslâm Ansiklopedisi*, C.32, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2006, s. 435.

Ey peygamberlik kasrının sultanı! Peygamberliğin gül bahçesi onunla şendir

Onun yaratılış dergâhının ışığı, salih insanların gözlerinin nurudur

Peygamberliğe en çok yaraşandır; evet, bu denizin üzerinde yetim incidir

Peygamberler fasihtir ve o en fasihtir, Peygamberler sevimlidir ve o en sevimlidir

Hepsi nurdur ama o varlık nurudur, hepsi ırmaktır ama o cömertlik ırmağıdır

Âlemin yaratılışından amaç onun varlığıdır, tüm yaratılmışların varlığı onun cömertliğiyledir

Bunlar Hz. Muhammed (s.a.v.)'e sunulan küçük hediyelerdir. Faḫrî-i Herevî Peygambere takdim ettiği bu değeri olmayan ufak hediyelerin amacına ulaşır hiçbir şeyi ve hiçbir gücü olmayan kendisinde karşılık bulduğunu da dile getirmektedir. Öyle ki, bu vesileyle Ebû Feth Hüseyin Şâh'ın meclisinde bulunarak akıl kulağını etkileyecek söz cevherleriyle süslediğini ve benzeri olmayan manaların inceliğini hayal kalemiyle gönül sayfasına yazdığını ifâde etmiştir. Bu bahisten sonra, sözün çok saygıdeğer olduğuna ve ölçülü sözün önemini zâhir eden beyte yer vermiştir. Hemen ardından ise şiire alâka göstermiş yüce mizaca sahip şair hükümrânların ve şehzâdelerin hayat hikâyeleri, şiir yazma yetenekleri, başlarından geçen belli başlı olaylar zinciri eşliğinde onlara ait güzel beyitleri içeren bir eser oluşturmasının gerekliliği üzerine bir hikâyeye yer vererek eserin ortaya çıktığını açıklamaktadır.

---

²¹⁸ Faḫrî-i Herevî, *Tezkire-i Ravzatu's-Selâtin*, s. 1-2; Faḫrî-i Herevî, *Tezkire-i Ravzatu's-Selâtin ve Cevâhiru'l-'Acâyib*, s. 1-2.

Faḫrî-i Herevî, şiir ve şairler hakkında bilgiler verdikten ve eserini yazma nedenini mukaddime kısmında belirttikten sonra yapıtını yedi bölüm olarak düzenlediğini bizatihi belirtmektedir. Bu yaklaşım eser içerisinde bulunan şahsiyetlerin kolaylıkla bulunmasına imkân sağlamaktadır. Muhtelif başlıklar altında ele aldığı her bölüme de bâb ismini vermiştir. Müellif, mukaddime kısmını yedinci bab ile ilgili başlığı belirttikten sonra yüzünü Allah'a döndüğünü ve onun izni ve yardımıyla yol alabilmeyi ümit ettiğini “Korunma ve tevfiḳ Allah'tandır” söylemiyle sonlandırmaktadır. Eserde evvela başlıklar ile bir düzen sağlandığı göze çarpmaktadır. Yani Faḫrî-i Herevî içeriğini sınırlandırdığı başlıklar aracılığıyla şairlerin kaydedilmesinde bir nizam gözetmiştir. Bu eserin her bir bölümünde zikredilen kişi sayısı farklıdır. Eserde yer bulan kişiler hakkında bilgiler verilirken yer yer kaydedilmiş menkıbelere rastlanmaktadır. Eserde bölümlerin tahsisi şöyledir:

Birinci Bâb: Eserin bu bölümü kısmen farklı üç konudan teşekkül edilmiştir. Bunlardan ilki “Şiirin Tanımı” olup şiir isminin ontolojisi üzerinde durulmuştur. İkinci olarak “Behrâm-i Gûr'un Ahvâli” ile ilgili Farsça şiir söyleyen ilk kişi olması hasebiyle Behrâm-i Gûr'a atfedilen önemle beraber hayatından kısa bir kesit anlatılmıştır. Üçüncü olarak “Fars Şiirinin Başlangıcı” üzerine olup Farsça söylenen şiirlerin ortaya çıkışı ve tarihsel süreç içerisindeki gelişimi üzerinde durulmuştur. Bunların yanı sıra Büyük Selçuklu İmparatorluğu için büyük önem arzeden mühim bilgiler serpiştirilerek üstün yöneticilik vasıflarının yanı sıra kimi zaman şiire ilgi ve alâka göstermiş hüner ehli hükümdarlara yer verilmiştir.

İkinci Bâb: Eserin bu bölümünde on bir Özbek ve Moğol hükümdarına ve aile-i saltanata mensup olan kişilere yer verilmiştir. Her biri için ayrı bir başlık açılarak genel olarak fiziksel özellikleri, kişilikleri, üstün yöneticilik vasıfları, edebi yönleri ile ilgili

bilgilere değinilmiştir. Bununla birlikte en çok beğenilen ve en çok şöret bulmuş beyitlerden örnekler sunularak şairlik mizaçları ön plana çıkarılmıştır. Eserin bu bölümünde yer alan büyük şahıslardan Türkçe şiir söylemiş olan hükümler ve örnek beyitleri de bulunmaktadır.

Üçüncü Bâb: Eserin bu bölümü tezkirenin en geniş bölümüdür. Bu bölümde şairlikleri ile de ön planda olmuş Emîr Timur Küregen sülalesinden Horasan ve Semerkand hükümlerlerinden otuz altı kişi yer almaktadır. Adı anılan kişilerin genel olarak görsel özellikleri, kişilikleri, üstün yöneticilik vasıfları, edebî yönleri ele alınmıştır. Bu kişilerin kaleme almış oldukları en çok rağbet gören ve ün salmış beyitlerden örneklere yer verilmiştir. Çalışmanın bu bölümünde Türkçe söylemiş oldukları şiirler de bulunmaktadır.

Dördüncü Bâb: Eserin bu bölümünde şair hükümler sayısı on ikidir. Bu bölümde kimi zaman şiire meyletmiş Irak ve Rûm sultanları yer almaktadır.

Beşinci Bâb: Eserin bu bölümünde şair hükümler sayısı yedidir. Bölümde şiire ilgi ve alâka göstermiş Hindistan sultanlarının ve meliklerinin ahvâli üzerine bilgiler vardır. Akabinde son derece beğenilmekte olan örnek beyitleri yer almaktadır.

Altıncı Bâb: Eserin bu bölümünde şair hükümler sayısı on birdir. Bu bölümde aile-i saltanata mensup şiire meyletmiş saltanat emirlerinin hayat hikâyeleri ve örnek şiirleri bulunmaktadır.

Yedinci Bâb: Eserin bu bölümünde şair hükümler sayısı birdir. Mîrzâ Şâh Hasan, Hüseyin Şâh Argûn olarak da bilinen Hasan Şâh Argûn'un biyografisi ve örnek şiirleri yer almaktadır.

Kısaca özetleyecek olursak Türkiye kütüphanelerinde şu an için tespit edilmiş bir yazması mevcut olan Fağrî-i Herevî'nin bu tezkiresinde sultan ve şehzâdelerin hayat

öykülerine yer verilmektedir. Sadece sultan ve şehzâdeleri içermesi esere büyük bir önem kazandırmaktadır. Aynı şekilde bu hususta yazılan ilk eser olarak anılıyor olması da önemini arttırmaktadır. Tezkirede adı geçen şahsiyetlerle ilgili tarihî ve edebî menkıbeler bulunmaktadır. Bunun yanı sıra şiire olan ilgileri belirtilip örnek şiirleri okuyuculara sunulmaktadır. Şiirlerine örnek verilmeyen birkaç şair kişilik de bulunmaktadır. Eserde yer alan şiirlerin konularının övmek (medh) ve övünmek (fah) başta olmak üzere öğüt, özür-merhamet dilemek, hicvetmek, mersiye söylemek, sevgili ve aşk üzerine olduğunu söylemek mümkündür.

2.3. BİYOGRAFİK BİLGİ VE DEĞERLENDİRME

Daha önce belirtildiği üzere şu andaki bilgilere göre Fars edebiyatında tezkire türünün ilk örneği Ebû Tâhir-i Hâtûnî'nin kaleme aldığı *Menâkıbü's-Şu'arâ* adlı çalışmadır. Ancak bu eser günümüze ulaşan bir eser olmadığı için çoğu edebî çevrelerce *Lübâbü'l-Elbâb* ilk örnek olarak kabul görmektedir. Bu eserler başta olmak üzere sonrasında yazılmış eserlerle bu tür güçlenerek büyük bir ivme kazanmış ve zamanla standart bir şekle bürünmüştür. Özellikle hicrî onuncu yüzyıl biyografi eserlerinin sayı bakımından arttığı bir dönem olmuştur. Fahrî-i Herevî tarafından Farsça telif edilen *Ravzatu's-Selâtîn* de hicrî onuncu yüzyılda telif edilmiş olan eserlerdendir. Eserin yazıldığı yüzyıl dikkate alındığında ve önceki yüzyıllarda yazılmış bazı güçlü eserler göz önünde bulundurulduğunda biyografi geleneğinde yeni bir çığır açıcı yapıt olduğu söylenemez. Ancak içerik olarak tezkire türünün önemli yapı taşlarından biridir.

Ravzatu's-Selâtîn'i diğer biyografik eserlerden farklı ve özel kılan taraf eserin şair hükümdarlar ve şehzâdeler hakkında verilen bilgilerden teşekkül etmesidir. Esere bahse konu olan şahısların tanıtımı yapılırken veya yapıldıktan sonra “bu güzel matla‘

yahut beyit ona aittir” deyip örnek şiiirlere yer vermiştir. Eser, kişilerin asıl adının verilmesi ve doğrudan doğruya soyunu bildiren bir husus olan kimin evladı olduğunun kaydedilmesi ile başlamaktadır. Eserde mevzu bahis hükümdarların sadece şairliklerinden bahsedilmez. Bu kişilerin şahsiyet özellikleri, üstün beceri ve meziyetleri, yaşam tarzı hakkında da bilgiler verilmiştir. Kimi zaman isimlerinin hemen ardından, kimi zaman ise kişisel özellikleri belirtildikten sonra mahlası veya lakabı verilmiş olan kişiler bulunmaktadır. Bunların sayısı çok azdır. Budâk Hân, Sultan Sa‘îd, Şâh Bedehşân, Sultan Mahmûd Mîrzâ, Sâni Mîrzâ, Sultan Bedüzzamân Mîrzâ bu cümledendir. Kişilerle ilgili sunulan bilgi akışı içerisinde kişilerin doğum ve ölüm tarihleri, tahsil durumları üzerine malumat bulunmamaktadır.

Faḥrî-i Herevî *Ravzatu’s-Selâtîn*’de şairlerin vasıflarından ayrı ama vasıfları ile bütünlük içerisinde olup zaman zaman anımsatılan menkıbelere yer vermiştir. Müellif, bu yolla şahısla ilgili ayrıntıyı derinleştirerek kıymetli bilgiler kaydetmektedir. Söz konusu şair hükümdarlar ve şehzâdelere yönelik düşünce anlayışları, değer yargıları, halkın dilden dile dolaştırarak kendi gözünde büyüttüğü kerametleri, olağanüstü halleri, bilgelikleri, mertlikleri, adaletli tabiatları, kötü huyları, güzel huyları, cömertlikleri ve merhamet duyguları gözler önüne serilmektedir.

Eserde adı zikredilen kişilerin son derece güzel olan şiirdeki yetenekleri, şairliklerinin ve hoş mizaçlarının âlemde şöhrete sahip olduğu belirtilmiştir. Kişiler üzerine sunulmuş olan portreler son derece ahenkli ve canlıdır. Bunun yanı sıra Faḥrî-i Herevî’nin şiir ve şairler hakkında kanaatini ortaya koyan cümleler de mevcuttur. Kanaatini “*Bu ahenkli şiir ona aittir*”, “*Bu ahenkli gazel ona aittir*”, “*Bu Türkçe matla‘ da ona aittir ve her ne kadar Türkçe olsa da yine de şairlik hususunda sanattan yoksun*

değildir” gibi ifâdelere başvurarak dile getirmiştir.²¹⁹ “*Bu Türkçe matla‘ da ona aittir ve her ne kadar Türkçe olsa da yine de şairlik hususunda sanattan yoksun değildir*” söyleyişiyile dönemin Türkçeye bakış açısını yansıtmaları bakımından önemli bir ifâdedir. Faḥrî-i Herevî’nin bu söylemi daha önceki dönemlerde olduğu gibi hicri dokuzuncu ve onuncu yüzyıllarda da Türkçenin küçümsendiği, ahenksiz ve kusurlu görüldüğü, karakterinde ton ve makam barındırmadığı düşüncesini ortaya koymaktadır. Ancak özünde ise Türkçenin Farsça ile boy ölçüşecek kadar ifâde güzellikleri sunduğunu düşünce dünyamıza nakşetmekle birlikte bu yüzyıllarda Türkçeye karşı var olan ve yaygın bir şekilde kabul gören olumsuz yöndeki değerlendirmelerin temelsiz olduğunu gösterir niteliktedir. Yani Faḥrî-i Herevî’nin Türkçenin edebî gücüne dair düşünceleri olumsuz gibi gözükse de müspet bulgular içermektedir. Zamanın kalem erbaplarının da Türkçe ile ilgili bu yönde olumlu yönde benzer düşünceleri tasavvur etmiş olması muhtemeldir. Daha genel bir ifâdeyle bu yöndeki düşünceler asırlar içerisinde uzun yıllar gizemini koruyarak örtülü kalmasından ötürü kendisini hissettirir kudrete ulaşamamıştır, denilebilir.

2.4. ESER YAZILIRKEN FAYDALANILAN KAYNAKLAR

Ravzatu’s-Selâtin kendisinden önce kaleme alınarak ortaya konmuş edebî ve tarihî kaynaklardan ikmal edilerek sentezlenmiş başarılı bir eserdir. Ancak Faḥrî-i Herevî çalışmasının mukaddimesinde eserini yazdığı esnada hangi kitaptan ne ölçüde faydalanıp iltikat ettiği, hangi kitabın yardımını sayesinde gagesine ulaştığını özel olarak belirtmemiştir. Bunun yerine eserini kaleme alırken dikkate aldığı eserleri metin

---

²¹⁹ *Faḥrî-i Herevî, Tezkire-i Ravzatu’s-Selâtin, s. 24,50,52; Faḥrî-i Herevî, Tezkire-i Ravzatu’s-Selâtin ve Cevâhiru’l-‘Acâyib, s. 25,52,53.*

içerisinde zikretmeyi tercih etmiştir. Bahse konu bu eserle ilgili ilk olarak yazı kaleme almış olan M. Fuad Köprülü, bu yapıtın önemi üzerine yaptığı değerlendirmelerin hemen akabinde eserin bölümleri hakkında her bâb oluşturulurken müellifin belirtmiş olduğu başlıklar eşliğinde kısa bilgiler vermektedir. Vücuda getirilen eserin birinci bölümü için takribî olarak İran edebiyatında ilk şuarâ tezkiresi olarak kabul gören Muhammed Avfi'nin *Lübâbü'l-Elbâb*, İranlı şairler üzerine yazdığı tezkiresi ile ünlü Devletşâh-i Semerkandî'nin *Tezkiretü's-Şu'arâ* ve benzeri kaynaklardan yararlandığını belirtmektedir. İlaveten eserin üçüncü bâbında bulunan şairler hakkındaki malumatları kâmilten *Mecâlisü'n-Nefâis*'ten kısmen de *Tezkiretü's-Şu'arâ*'dan kısmen naklettiği yönünde tespiti bulunmaktadır.²²⁰

Mevzu bahis birinci bölümde şiirin tanımı, Behrâm-i Gûr'un ahvâli, Fars şiirinin başlangıcı üzerine bilgiler bulunmaktadır. Bu yöndeki bilgiler verilirken *Lübâbü'l-Elbâb* ve *Tezkiretü's-Şu'arâ* adlı eserlerin isimleri zikredilmemektedir. Müellif birçok farklı eserden iltikatlarda bulunduğuna işaret etmektedir. Ancak çok genel söylemler olacak ki mevcut bilgiler adı anılan eserlerde de bulunmaktadır. Ancak *Ravzatu's-Selâtin*'in bu bölümünde bulunan kimi bilgiler *Lübâbü'l-Elbâb* ve *Tezkiretü's-Şu'arâ*'da yer alan bilgilerle karşılaştırıldığında benzeşmeler görülmektedir. Bu durum kendisinden önce yazılmış olup adı anılan tezkirelerden de faydalanmış olabileceği ihtimalini ortaya koymaktadır. Üçüncü bölüm Semerkand ve Horasan hükümdarlarının ahvâli üzerine olması hasebiyle zikredilen bazı şahsiyetler ayniyet arz etmektedir. M. Fuad Köprülü'nün bu şahsî görüşünün doğru olduğunu belirtmek gerekir. Bölümde anılan Türk şairlerin örnek şiirlerine yer verilirken aynı beyitlerin kullanıldığına rast gelmek de mümkündür. Tezkirelerdeki ortak şiir örnekleri Fahrî-i Herevî'nin

---

²²⁰ Köprülü, "Heratlı Fahrî ve Tezkiresi", s. 502-503.

kendisinden çok evvel yazılmış olan bu iki eserden faydalandığı izlenimini vermektedir. Nitekim Fahrî-i Herevî de bu bölümü telif ederken faydalandığı bu eserleri hususî olarak açıkça ifâde etmektedir.

Ayrıca eser derinlemesine irdelendiğinde gerçek bir araştırma ürünü olduğu ortaya çıkmaktadır. Müellifin eserinde, sahasında önem arzeden ve birçok eserin zuhuruna ebelik etmiş olan *Lübâbü'l-Elbâb*, *Tezkiretü'ş-Şu'arâ*, *Mecâlisü'n-Nefâis* adlı eserler başta olmak üzere bunlar dışında kaynaklardan da faydalandığı anlaşılmaktadır. Kendi zamanının çoğu eserlerinde var olan ve meclislerde işittiği malumatlara da başvurduğu çok açık bir şekilde görülmektedir. Bu yönde aktarımlarına “tarih kitaplarında rivayet edilir ki”, “derler ki”, “söylenenlere göre” gibi ifâdelerle cümleye başlangıç yapmaktadır. Bunun yanı sıra eserde sözünü ettiği kişilerin yaşam öyküleri ve olaylar üzerine bilgiler verilirken bazı yerlerde kaynak isimler de tasrih edilmiştir. Örneğin, Deylemlîler padişahlarından biri olan İzzü'd-devle Deylemî zamanında Hânekin vilâyeti yakınında olan Kaşr-ı Şîrin henüz tamamıyla yıkılmamışken eski Farsça ile yazılı beyit bulunduğu yönündeki ifâdeleri ve devamındaki aktarımların Ebû Tâhir-i Hâtûnî'nin kendi kitabında kayıtlı olduğunu belirtmektedir.²²¹ Üstad Rûdekî'nin ahvâlini tarif eden bir şiiri ve Emîr Nasır'ı Buhara yolculuğuna teşvik ettiği kasidesinden birkaç beyiti Mevlânâ Abdurrahman-i Câmî'nin *Silsiletü'z-Zeheb* adlı kitabından alarak çalışmasına eklediğini dile getirmektedir.²²²

---

²²¹ Fahrî-i Herevî, *Tezkire-i Ravzatu's-Selâtin*, s. 6; Fahrî-i Herevî, *Tezkire-i Ravzatu's-Selâtin ve Cevâhiru'l-'Acâyib*, s. 8.

²²² Fahrî-i Herevî, *Tezkire-i Ravzatu's-Selâtin*, s. 8-9; Fahrî-i Herevî, *Tezkire-i Ravzatu's-Selâtin ve Cevâhiru'l-'Acâyib*, s. 10-11.

İslâmî devirde Türklerin kurmuş olduğu en büyük siyasi teşekküllerden biri olan Büyük Selçuklu İmparatorluğu ve aile menşei üzerine vermiş olduğu bilgileri Ebû'l 'Alâ b. Ahmed'e ait olan tarih kitabına bağlı kalarak nakletmektedir.²²³

Horasan, Afganistan ve Hindistan'da hüküm sürmüş Müslüman Türk Hânedanı olan Gazneliler Devleti²²⁴ (352-582/963-1186) hükümdarı olan Sultan Mahmûd Gaznevî (388-421/998-1030)'den bahsederken *Nasuh-i Ekâbir*'de ve hemen hemen devrin tüm kitaplarının Sultan Mahmûd Gaznevî'yi hayırla yad ettiğini dile getirmektedir. Onun yüksek olgunluk derecesindeki niteliklerini anlatmada sınır olmadığını belirterek bilhassa *Mantuku't-Tayr* ve *Ahlâk-i Nâsirî* kitaplarının onun ahvâlini anlatan eserler olduğuna değinmektedir. İlaveten Faḥrî-i Herevî'nin “*Uzun zamandır Sultan Mahmûd Gaznevî'nin şiirlerinin peşindeydim. Nihayet bu birkaç gün içerisinde Hüseyin b. Muhammed Şerîf'in Sultan Üveys b. Hüseyin İlḥânî adına yazmış olduğu Enisu'l-Âşîkîn adlı bir nüsha buldum. Bu kitapta şöyle rivayet edilmiştir... Sultan Mahmûd Gaznevî'den çene çukurunu betimleyen bu iki beyit kayıtlıdır... Uğurlu gelsin diye bu nüshaya yazdım*” şeklindeki sözleri ciddi bir kaynak taraması yaparak bu eserini yazdığına işaret ediyor olması bakımından dikkate değerdir.²²⁵

Ayrıca Faḥrî-i Herevî, Sultan Sencer'in kızı ebedî aleme göç ettiğinde sultanın mersiye yazması için Am'ak-i Buhârî'yi Buhara'dan Merv'e davet etmesi, Am'ak-i Buhârî'nin ise yaşlı ve güçsüz olduğu için sultanın isteği üzerine Buhara'ya gidemese de mersiye yazıp göndermesi hadisesi ile ilgili kıssayı Reşîdüddîn Vatvât'ın *Hadâiku's-*

---

²²³ Faḥrî-i Herevî, *Tezkire-i Ravzatu's-Selâtîn*, s. 11-12; Faḥrî-i Herevî, *Tezkire-i Ravzatu's-Selâtîn ve Cevâhiru'l-'Acâyib*, s. 13-14.

²²⁴ Gazneliler Devleti hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Erdoğan Merçil, “Gazneliler”, *İslâm Ansiklopedisi*, C.13, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1996, s. 480-484.

²²⁵ Faḥrî-i Herevî, *Tezkire-i Ravzatu's-Selâtîn ve Cevâhiru'l-'Acâyib*, s. 13.

Sihr adlı eserinde istiṣhâd edilmiş olduğuna ve oradan yararlandığını ifâde etmektedir.²²⁶ Sultan Alâeddîn Cihânsûz hakkındaki malumatları da *Târîḫ-i Mîr* adlı eserden naklettiğini isnat etmektedir²²⁷.

Sultan İskender-i Şîrâzî'nin hoş tabiatlı bir kişiliğe sahip olduğu ve Türkçe iyi şiir söylemeye yetkin olduğunu ifâde eden bilgiler verilirken sultanın himaye ettiği Mevlânâ Haydar-i Türkî Gûy'un kaleme aldıkları *Mahzen-i Esrâr, Gûl u Nevrûz* adlı eserden faydalandığı belirtilmektedir.²²⁸ Emîr Tîmûr Sâhibkırânî'nin hangi çocuğunun oğlu olduğu bilinmeyen ve Sultan Hüseyin'in babasının hükmünde olan Sultan Ahmed Mîrzâ ile ilgili menkıbe eşliğinde verilen bilgilerin Emîr Alî Şîr'in *Tezkiretü's-Şu'arâ* adlı kendi kitabından rivayet ettiği ifâde edilmektedir.²²⁹

Zahîrüddîn Muhammed Bâbür Şâh'ın musiki ilminde benzersizliğinden, Türkçe ve Farsça şiir söylemede, aruzda ve kafiye de yetkin bir maharete sahip olduğundan bahsettikten sonra onun telif ettiği fıkıh konulu *Mübeyyin* adlı eserini zikretmiştir. Her ne kadar Farsça akıcı ve sağlam şiirler söylemişse de Türkçe şiirler söylemeye daha düşkün olduğu aktarımında sonra ise Zahîrüddîn Muhammed Bâbür Şâh'ın şans ve uğur getirsin diye bu esere kaydettiği bir matla' örnek olarak sunulmuştur.²³⁰

---

²²⁶ Faḫrî-i Herevî, *Tezkire-i Ravzatu's-Selâtîn*, s. 14; Faḫrî-i Herevî, *Tezkire-i Ravzatu's-Selâtîn ve Cevâhiru'l-'Acâyib*, s. 17.

²²⁷ Faḫrî-i Herevî, *Tezkire-i Ravzatu's-Selâtîn*, s. 17; Faḫrî-i Herevî, *Tezkire-i Ravzatu's-Selâtîn ve Cevâhiru'l-'Acâyib*, s. 19.

²²⁸ Faḫrî-i Herevî, *Tezkire-i Ravzatu's-Selâtîn ve Cevâhiru'l-'Acâyib*, s. 34.

²²⁹ Faḫrî-i Herevî, *Tezkire-i Ravzatu's-Selâtîn*, s. 38; Faḫrî-i Herevî, *Tezkire-i Ravzatu's-Selâtîn ve Cevâhiru'l-'Acâyib*, s. 41.

²³⁰ Faḫrî-i Herevî, *Tezkire-i Ravzatu's-Selâtîn*, s. 53-54; Faḫrî-i Herevî, *Tezkire-i Ravzatu's-Selâtîn ve Cevâhiru'l-'Acâyib*, s. 55.

Kâinat sultanlarının sultanı, rakiplerin ve ümmetin maliki Sultan Selim Bahâdır Hân hakkında bilgiler verilirken hükümdara ait olan divan şiirlerinin tamamının müellif tarafından görüldüğü belirtilmiştir. Ardından ise azametli padişah olarak nitelendirdiği Sultan Selim'e ait olan eserinden onun mizacını yansıtan birkaç gazel ve matla' örnek olarak kaydedilmiştir.²³¹

2.5. ESERDE ZİKREDİLEN ŞAHSİYETLER

2.5.1. Şairler

Ravzatu's-Selâtîn genel itibarı ile şair hükümdar, şehzâde ve devlet adamları esas alınarak vücuda getirilmiş bir eserdir. Ancak şiirin tanımı, Behrâm-i Gûr'un ahvâli ve Fars şiirinin başlaması başlıklı birinci bölümde özel bir aktarımla isimlerini kaydettiği ve örnek beyitlerini sunduğu devrin büyük şairleri de yer almaktadır. Ayrıca eserde, kişiler ile ilgi bilgiler verilirken kimi zaman metin içerisine menkıbeler eşliğinde devrin büyük şairleri ve örnek beyitleri zikredilmekte kimi zaman ise sadece isimlerini andığı şairlerin adları bulunmaktadır. Eserde isimleri anılmış olan ve özel olarak yer bulmuş şairler aşağıdaki gibidir:

1. Dilârâm	2. Üstad Rûdekî
3. Unsurî	4. Mevlânâ Abdurrahman-i Câmî
5. Firdevsî	6. Nizâmî
7. Ebû Ferec-i Secezî	8. Pindâr-i Râzî

---

²³¹ Faḥrî-i Herevî, *Tezkire-i Ravzatu's-Selâtîn*, s. 72; Faḥrî-i Herevî, *Tezkire-i Ravzatu's-Selâtîn ve Cevâhiru'l-'Acâyib*, s. 72-73.

9. Ascedî

10. Emîr Muizzî

11. Am‘ak-i Buhârî

12. Enverî

13. Edîb Sâbir

14. Reşidüddîn Vatvât

15. Abdülvâsî-i Cebelî

16. Ferîd Kâtib

17. İmâd-i Zûzenî

18. Seyyîd Hasan-i Gaznevî

19. Mehsetî

20. Hâkânî-i Şîrvânî

Fahrî-i Herevî *Ravzatu's-Selâtîn*'de şiirin tanımı ve Fars şiirinin başlangıcı ile ilgili bilgiler vermesinin hemen ardından İran'ın ilk büyük şairleri arasında anılan Rûdekî ve Firdevsî başta olmak üzere Sultan Mahmûd Gaznevî zamanında şöhret bulmuş birkaç şair ile ilgili kısa bilgiler eşliğinde malumatlara yer vermektedir. Eserde üstad olarak isimleri zikredilmiş olup İran edebiyatı ve tarihinde önemli yer tutan bu güzide şahsiyetlere diğer kaynaklar eşliğinde biz de yer verelim:

Üstad Rûdekî

İran edebiyatının ilk ve en büyük şairi olarak kabul edilen Rûdekî (ö. 343/955) kimi kaynakta Rûdekî-i Semerkandî kimi kaynakta ise Rûdekî-i Buhârâyî olarak anılmaktadır. Musikî sahasında büyük mahareti bulunması ve bir tür saz olan “Rud” çaldığı için Rûdekî adını aldığı söylenmektedir.²³² Doğum tarihi ve doğuştan kör olup olmadığı hususu tam olarak bilinmemekle birlikte Rûdek kasabasında doğduğu üzerine herhangi bir ihtilaf bulunmamaktadır.²³³ Ancak Rûdek kasabasının Buhârâya mı yoksa

---

²³²Rızâ Kûlî Hân Hidâyet, *Mecmâu'l-Fusâhâ*, (Nşr. Müzâhir Musaffâ), C.2, İntişârât-i Emîr Kebîr, Tahran, 1339/1960, s. 681.

²³³ Şemseddîn Sâmî, “Rûdekî”, *Kâmûsu'l-A'lâm*, C.3, 1308/1891, s. 2316; Muhammed b. Omar ar-Râdüyânî, *Kitâb Tercumân al-Balâğâ*, (Nşr. Ahmed Ateş), İbrahim Horoz Basımevi, İstanbul, 1949, s. 90; Nimet Yıldırım, Rûdekî-yi Semerkandî, *Doğu Esintileri*, Sayı 3, 2015, s. 135-vd.

Semer kand'a mı bağı olduğu yönünde ihtilaflar olması bakımından kaynaklarda farklı ifâdeler ile karşılaşmak mümkündür. Örneğin Hulâsatü'l-Eş'âr'a göre Semerkadlıdır. Ferheng-i Encümenârâ'ya göre ise Buhârâlıdır.²³⁴ Rûdek kasabasının hem Buhârâ'ya hem de Semerkand'a yakın olması ya da ünlü şairin adı anılan her iki yerde de uzun süre bulunmuş olması bu yönde ifâde karmaşasına yol açmış olmalıdır.

Birçok kaynakta adı zikredilen Rûdekî, Faḥrî-i Herevî'nin de kaydetmiş olduğu bilgilere göre, Fars şairlerinin önde gelen isimlerinden olup Üstad nitelemesi ile anılmaktadır ve Buhârâ'nın Rûdek kasabasında doğmuştur. Künyesi Ebû Hasan-i Rûdekî'dir. Emîr Nasr b. Ahmed-i Sâ mânî (301-331/914-943)'nin şair tayfasının ve dost meclisinin önde gelenlerindedir. Evvela küçük bir makam elde etmiş, daha sonra ise sıradan payesinden yüksek bir makama ulaşmıştır.²³⁵

Muhammed Avfi *Lübâbü'l-Elbâb* adlı eserinde Rûdekî'nin çağdaşı olan şairler tarafından övüldüğünü, “Şairler Sultanı” denildiğini kaydetmekte ve ünlü şair Unsuri'nin onu övdüğü şu şiirine yer vermektedir.

غزلهای من رودگی وار نیست

غزل رودگی وار نیکو بود

بدین پرده اندر مرا بار نیست²³⁶

اگر چه بکوشم بباریک وهم

²³⁴ Rudekî-yi Semerkandî, *Rudekî-yi Semerkandî Divânı*, (Haz. ve çev. Nimet Yıldırım), Dergâh Yayınları, İstanbul, 2020, s. 15.

²³⁵ Faḥrî-i Herevî, *Tezkire-i Ravzatu's-Selâtîn*, s. 7-8; Faḥrî-i Herevî, *Tezkire-i Ravzatu's-Selâtîn ve Cevâhîru'l-'Acâyib*, s. 10.

²³⁶ Muhammed Avfi, *Lübâbü'l-Elbâb*, (Nşr. E. G. Browne), C.2, İntişârât-i Leiden, Tahran, 1361/1982, s. 6; Abdüsselam Bilgen, *Muhammed 'Avfi'nin Lubâb Al-Albâb Tezkiresindeki Sebki (Üslubu) ve Sebki ile İlgili Görüşleri*, (Danışman Prof. Dr. Meliha Anbarcıoğlu), Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, AÜ DTCF, Ankara, 1982, s. 97.

Gazel Rûdekî gibi söylenirse güzel olur, ama benim gazellerim Rûdekî'ninki gibi değil

Ne kadar derin anlamları ifâde etmeye çalışsam yine de bu sahada ağırlığım yok

Kelîle ve Dimne adlı eseri nazma çektiği için Emir Nasr b. Ahmed-i Sâ mânî'nin Üstad Rûdekî'yi çokça bahşişle yüceltmiş olmasıyla ilgili manayı ortaya koyan Emîr Unsurî bir kasidesinde de şöyle söyler:

چهل هزار درم رودکی ز مهتر خویش
عطا گرفت بنظم کلیلہ در کشور²³⁷

Rûdekî cüssesinden büyük kırk bin dinar bahşişi, Kelîle'yi nazma dönüştürdüğü için aldı

Bununla birlikte Mevlânâ Abdurrahman-i Câmî *Silsiletü'z-Zehab* adlı kitabında Rûdekî'nin ahvâlini şöyle tarif ediyor:

رودگی آنگهی که دُر همی سفتی
مدح سامانیان همی گفتی

صله نظمهای همچو دُرش
بود در بار چار صد شترش²³⁸

Rûdekî inciler döktürdüğünde hep Sâ mânîleri överdi

Onun inci gibi şiirlerinin bahşişi dört yüz deve yüküydü

Ancak Rûdekî'nin nazımdaki cevheri bir kasidede ortadadır. Kaydedilenlere göre, Emîr Nasr'ı Merv yolculuğundan Buhara'ya dönmeye teşvik etmiş ve oldukça fazla bahşiş elde etmiştir. Bu kasideden birkaç beyit şöyledir:

---

²³⁷ Fahrî-i Herevî, *Tezkire-i Ravzatu's-Selâtin*, s. 8; Fahrî-i Herevî, *Tezkire-i Ravzatu's-Selâtin ve Cevâhiru'l-'Acâyib*, s. 10.

²³⁸ Fahrî-i Herevî, *Tezkire-i Ravzatu's-Selâtin*, s. 8; Fahrî-i Herevî, *Tezkire-i Ravzatu's-Selâtin ve Cevâhiru'l-'Acâyib*, s. 10.

بوی جوی مولیان آید همی	بوی یار مهربان آید همی
ای بخارا شاد باش و شاد زی	شاه روزی شادمان آید همی
شاه ماهست و بخارا آسمان	ماه سوی آسمان آید همی
شاه سروست و بخارا بوستان	سرو سوی بوستان آید همی
آب آمو با درشتیهای خود	خنگ شه را پر نیان آید همی ²³⁹

Mûliyân ırmağının kokusu geliyor, şefkatli sevgilinin kokusu geliyor

Ey Buhârâ! şen ol ve mutlu yaşa, şah mutlu bir şekilde geliyor

Şâh aydır Buhârâ ise gökyüzü, (şimdi) ay gökyüzüne doğru geliyor,

Şâh servidir Buhârâ ise bostan, (şimdi) servi bostana doğru geliyor

Âmû ırmağının iri çakıl taşları, şahın atının ayağına ipek kumaş gibi geliyor

Tezkiretü'ş-Şu'arâ'da da kısmî farklılıklarla birlikte bu şiir yer almaktadır.

Örneğin, شاه yerine میر sözcüğü; شاد زی yerine دیر زی sözcüğü kaydedilmiştir.²⁴⁰ Şanı yüce olan Rûdekî'nin bu kasideyi ahenkle okuması sebebiyle Emîr'in ziyadesiyle hoşuna gittiği hatta ayağına çizmesini giymeden hemen atına binerek Buhara'nın yolunu tuttuğundan bahsedilmekte ve kasidenin oldukça uzun olduğu

²³⁹ Bu kasidenin ilk mısrası çoğu kaynakta بوی جوی مولیان آید همی şeklinde kayıtlıdır. İlgili mısra Hâfız'ın dört yüz yetmişinci gazelinin sekizinci beyitinde de geçmektedir. Bkz. Muhammed Rızâ Berzger Hâliki, *Şâh-i Nebât-i Hâfız*, İntişârât-i Zevvâr, Tahran, 1393/2014, s. 1036; Hüsâmeddîn Râşidî'nin çalışmasında metin içerisinde بوی کوی لولیان olarak geçmektedir. Nüshalardan birinde bu kasidenin ilk beyitinin بوی جوی بوی یار مهربان آید همی şeklinde geçtiği ise dipnot olarak belirtmiştir. Bkz. Faḥrî-i Herevî, *Tezkire-i Ravzatu's-Selâtin ve Cevâhiru'l-'Acâyib*, s. 10-11; Temin edilmiş olunan İstanbul nüshasında بوی کوی لولیان şeklinde geçmekte olup Hayyâmpûr'un çalışmasında metin içerisinde bu şekilde yer almaktadır. Dipnotta ise بوی کوی لولیان şeklinde kayıtlı olduğu belirtilmiştir. Bkz. Faḥrî-i Herevî, *Tezkire-i Ravzatu's-Selâtin*, s. 8-9.

²⁴⁰ Devletşâh-i Semerḳandî, *Tezkiretü'ş-Şu'arâ*, (Tsh. E. G. Browne), İntişârât-i Esâtir, Tahran, 1382/2003, s. 32.

belirtilmektedir.²⁴¹ İnsanoğlu için pek mühim öğütler bırakarak vefat eden Rûdekî'nin şu kıt'ası oldukça hikmetli ve etkileyicidir:

زمانه پندی آزاد وار داد مرا   زمانه را چو نکو بنگری همه پندست

بروز نیک کسان، گفت غم مخور زنهار   بسا کسان که بروز تو آرزومندست²⁴²

Hür iradesiyle bir öğüt verdi bana zaman; aslında ona iyi bakarsan tamamı öğüttür

Ve dedi: günleri iyi olan kimselere bakarak üzülme sakın; zira senin günlerini arzulayan nice kimseler vardır

Firdevsî

Çocukluğu ve öğrenim hayatı hakkında elde mevcut olan kaynakların hemen hemen hiçbirinde yeterli bir bilgi bulunmayan büyük şair Firdevsî (ö. 411/1020) Tûs vilâyetine bağlı Bâz köyünde dünyaya gözlerini açmıştır.²⁴³ Tûs köylülerinden olan Firdevsî'nin adı Hasan b. İshâk b. Şerefşâh'tır. Kimi zaman İbn-i Şerefşâh mahlasını kullanmıştır. Kudreti ve kabiliyeti dillere destan olan şairle ilgili birçok rivayet bulunmaktadır. Örneğin, adının Firdevsî olması bir rivayete göre şöyledir: 'Amîd-i Horâsân olarak da bilinen Sûrî b. Ma'şer adında birinin Tûs vilâyetinde Firdevs adlı bağ ve bahçeleri varmış. Firdevsî'nin babası da bu bahçelerin bahçıvanıymış. Bu sebeple kendisinin "Firdevsî" mahlasını almış olduğu aktarılır.²⁴⁴ Şüphesiz o, Sultan Mahmûd

²⁴¹ Şemseddîn Sâmî, "Rûdekî", s. 2316; Devletşâh-i Semerkândî, *Tezkiretü 'ş-Şu'arâ*, s. 32.

²⁴² Şemseddîn Sâmî, "Rûdekî", s. 2316.

²⁴³ Mehmet Kanar, "Firdevsî", *İslâm Ansiklopedisi*, C.13, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1996, s. 125-127; Muctebâ Mînovî, *Firdevsî ve Şiiri*, (Çev. Nimet Yıldırım), Demavend Yayınları, 2017, s. 1- vd.

²⁴⁴ Devletşâh-i Semerkândî, *Tezkiretü 'ş-Şu'arâ*, s. 50; Asıl adı Ebû Kasım olan ünlü şaire Firdevs adını babası ve kardeşinin ilgilendiği Firdevs adlı bağ ve bahçeleri olan Tûs valisinin verdiği rivayet

döneminin en kudretli, en yetenekli şairi olarak kabul görmektedir. İran'ın ise en büyük şairi olarak adlandırılmaktadır. Hem İran'ın hem de dünya edebiyatlarının kendisine has bir tarzı olan özgün şairlerinden biri olduğu rahatlıkla söylenebilir. İran tarihine ve millî değerlerine karşı büyük hassasiyeti olan özel bir şairdir. Kahramanlık şiir tarzını zirveye çıkaran Firdevsî, Fars şiirinin en büyük ve en mühim öncülerinden olan Hâkânî-i Şîrvânî (ö. 595/1199), Nizâmî-i Gencevî (ö. 611/1214) gibi önemli isimler tarafından “Hekim”, “Bilge”, “Söz Ustası”, “Tûs’un Bilgesi” şeklinde övgü dolu nitelendirmelerle nitelendirilmiştir. İran millî şairi olarak kabul edilmesi bakımından Ahmed Gazzâlî (ö. 520/1126), Muhammed Gazzâlî (ö. 505/1111), Senâî-yi Gaznevî (ö. 545/1151) gibi İranlı büyük sûfilerce de övülerek anılmıştır. Olağanüstü derecede beğenilmesi ve sevilmesinden dolayı hayatı üzerine verilen gerçek bilgilerin yanı sıra ahâli tarafından yaygınlaştırılmış efsanevî söylemler *Çehâr Maqâle*, *Lübâbü'l-Elbâb*, *Târîh-i Güzîde*, *Tezkiretü'ş-Şu'arâ* başta olmak üzere birçok kaynakta yer almaktadır.²⁴⁵

Fahrî-i Herevî'nin *Ravzatu's-Selâtin* adlı eseri de Firdevsî hakkında bahseden kaynaklar arasında gösterilebilir. Fahrî-i Herevî, hükümdar ve aile-i saltanata mensup şairler hakkında kaleme aldığı bu değerli çalışmasında büyük söz ustası Firdevsî ile ilgili çok muhtasar bir şekilde kaydettiği ifâdeleri de mevcut durumu anımsatırcasına gözler önüne sermektedir. Bu bağlamda şöyle nakledilmektedir: “Sultan Mahmûd Gâznevî zamanında üstadlar ortaya çıkmışlar ki Firdevsî bu taifedendir ve *Şâhnâme*

---

edilmektedir. Bkz. Elizabeth A. Reed, *Persian Literature Ancient and Modern*, S. C. Griggs and Company, Chicago, 1893, s. 216.

²⁴⁵ Nimet Yıldırım, “Firdevsî ve Şâhnâme”, *İran Kültürü: Zerdüş'ten Firdevsî'ye Sadî'den Şamlû'ya İran'ın Sözlü ve Yazılı Kaynakları*, Pinhan Yayıncılık, İstanbul, 2019, s. 213-245.

onun çalışmasıdır. Onu anlatırken büyükler çokça sözler söylemişler”. Faḥrî-i Herevî akabinde ise onun için söylenmiş olan şu beyitlere yer vermiştir.²⁴⁶

Hazreti Şeyh Nizâmî'nin Firdevsî için söylediği kıt'a şöyledir:

آفرین خدا به فردوسی
کو سخن راست آفریننده
او نه استاد بود و ما شاگرد
او خداوند بود و ما بنده²⁴⁷

Övgü Firdevsî'nin ruhuna olsun çünkü sözün yaratıcısı O'dur

Ne o hocaydı ne biz öğrenci, o padişah biz ise kul

Ayrıca bu üstadlar taifesinden fazîletli kimselerden başka biri de şöyle söyler:

سگه اندر جهان فردوسی طوسی نشاند
کافر مگر هیچ کس از جمله فرسی نشاند
اول از بالای کرسی بر زمین آمد سخن
باز او دستش گرفت و بر سر کرسی نشاند²⁴⁸

Dünyadaki değerli sözü Firdevsî-i Tûsî ortaya çıkarmış, eğer İran taifesinden biri ortaya çıkarmış ise kafirim

Söz ilk olarak yüksek bir mertebeden yere düştü, Firdevsî elinden tuttu ve yeniden yüksek makamına koydu

Mümeyyiz vasıflı eskilerden bir diğeri de şöyle söyler:

در شعر سه تن پیمبرانند
هر چند که لا نَبِيَّ بَعْدِي

²⁴⁶ Faḥrî-i Herevî, *Tezkire-i Ravzatu's-Selâtîn*, s. 9; Faḥrî-i Herevî, *Tezkire-i Ravzatu's-Selâtîn ve Cevâhiru'l-'Acâyib*, s. 11.

²⁴⁷ Faḥrî-i Herevî, *Tezkire-i Ravzatu's-Selâtîn*, s. 9; Faḥrî-i Herevî, *Tezkire-i Ravzatu's-Selâtîn ve Cevâhiru'l-'Acâyib*, s. 11.

²⁴⁸ Faḥrî-i Herevî, *Tezkire-i Ravzatu's-Selâtîn*, s. 9; Faḥrî-i Herevî, *Tezkire-i Ravzatu's-Selâtîn ve Cevâhiru'l-'Acâyib*, s. 11; Devletşâh-i Semerkandî, *Tezkiretü 'ş-Şu'arâ*, s. 50.

Her ne kadar benden sonra peygamber yoktur demişse de şiirde üç kişi peygamberdir

Tasvirde Firdevsî, kasidede Enverî ve gazelde Sa‘dî-i Şîrâzî’dir

Ayrıca Firdevsî’nin her alanda önemli kesitler sunduğu ve günümüze intikal eden tek eseri *Şâhnâme*’de de birçok edebiyatçı ve tezkire yazarlarınca kendisine verilen nitelermelerin karşılık bulduğu da söylenebilir. Ölüm tarihi konusunda da birbirinden farklı, muhtelif rivayetler bulunmaktadır. Ancak Firdevsî’nin *Şâhnâme* adlı eserindeki ifâdeleri ve de kaynaklardaki kayıtlar dikkate alındığında 411/1021 senesinde hayat gözlerini yumduğu üzerine yaygın bir görüş ortaya çıkmaktadır. Râfizî olduğu gerekçesiyle Müslümanlar mezarlığına gömülmesine itiraz edilip karşı çıkılmıştır. Bu sebeple naaşı kendisine ait olan bir bahçeye gömülmüştür.²⁵⁰

Ebû Ferec-i Secezî

Ebû Ferec-i Secezî (ö. 393/1003) İnan’ın ünlü ve önemli üstad şairlerinden biridir.²⁵¹ Sîmcûr Hanedanlığı’nın hükümlerinden Ebû Alî Sîmcûrî b. Ebû Hasan (ö. 388/998)²⁵²,’ın meddahı olmuştur. “Söz Ustası” olarak nitelendirilen Ebû Ferec-i Secezî son derece heybetli ve makam sahibi kişilerden biridir. Bilhassa şiir ilminde ve fen

²⁴⁹ Faḥrî-i Herevî, *Tezkire-i Ravzatu’s-Selâtin*, s. 10; Faḥrî-i Herevî, *Tezkire-i Ravzatu’s-Selâtin ve Cevâhiru’l-‘Acâyib*, s. 12; Devletşâh-i Semerkandî, *Tezkiretü’ş-Şu‘arâ*, s. 50.

²⁵⁰ Yıldırım, “Firdevsî ve Şâhnâme”, s. 213-245.

²⁵¹ Faḥrî-i Herevî, *Tezkire-i Ravzatu’s-Selâtin*, s. 10; Faḥrî-i Herevî, *Tezkire-i Ravzatu’s-Selâtin ve Cevâhiru’l-‘Acâyib*, s. 12.

²⁵² Samâni sultanları tarafından Horasan’a emir olarak vazifelenirilmiş olan Türk kumandanı Ebû Alî Sîmcûr, Firdevsî *Şâhnâme*’yi kaleme alırken ona büyük ölçüde destekler sağlamış önemli kişilerden biridir. Bkz. Nimet Yıldırım, “Firdevsî ve Şâhnâme”, s. 213-245.

sahasında son derece maharete sahiptir. Melik‘ş-şu‘arâ ünvanı naspedilmiş olan Unsurî (ö. 431/1040)’nin onun öğrencisi olduğu ifade edilmektedir. Bazı mecmualarda Gazneli olduğu kayıtlı olsa da aslen Sîstânî’dir. Divanı pek bilinmemektedir. Ama büyükler risalelerinde fazîlet ehli Ebû Ferec-i Secezi’nin şiirlerini istihsad göstermişlerdir.²⁵³ Ahâlî arasında meşhur olan bu birkaç beyit ona aittir:

چندانکه گرد عالم صورت بر آدم
غمخواره آدم آمد و بیچاره آدمی
هرکس بقدری خویش گرفتار محنت است
کس را نداده اند برات مسلمی²⁵⁴

Dünyanın dört biryanını dolaştım, gam yiyen de âciz olan da insanoğludur

Herkes kendi kadrince kedere yakalanmıştır, kimseye beratı vermemişler

Tezkiretü’ş-Şu‘arâ’da rivayet edilir ki, Gazneliler’in ilk hükümdarı Sebüktegin (366-387/977-997) Horasan’ı istila ettiği vakit burada Samânîler tarafından emir olarak Horasan’a vazifelendirilmiş olan Ebû Alî Sîmcûr bulunmaktaydı. İstila sebebiyle Sîmcûr Hanedanlığı ile Gazneliler arasında husumet ve çekişme başladı. Tüm bunlar neticesinde ise Horasan tamamen harap oldu. En sonunda Sebüktegin’in oğlu Sultan Mahmûd başarı elde etti ve Ebû Alî Sîmcûr’u esir olarak ele geçirdi. Böylece Horasan’ın yönetimi kısmen Gazneliler’e geçmiş oldu. Yaşanan bu hadiselerden sonra Sîmcûrîler’in isteği üzerine Ebû Ferec-i Secezi, Sebüktegin’i ve hanedanını hicvetmiş ve soyunu küçük düşürmüştür. Horasan’ın idaresi tamamıyla Gaznelilerin eline geçince ve Sîmcûrîlerin kesin olarak etkinliğini yitirmesinden sonra Sultan Mahmûd hicivlerinden dolayı Ebû Ferec-i Secezi’yi öldürmek istedi. Bunun üzerine Ebû Ferec-i Secezi talebesi olan Unsurî’ye sığındı. Sultan Mahmûd’un himayesinde olan Unsurî

²⁵³ Devletşâh-i Semerkandî, *Tezkiretü’ş-Şu‘arâ*, s. 39.

²⁵⁴ Fahrî-i Herevî, *Tezkire-i Ravzatu’s-Selâtîn*, s. 10; Fahrî-i Herevî, *Tezkire-i Ravzatu’s-Selâtîn ve Cevâhiru’l-‘Acâyib*, s. 12; Devletşâh-i Semerkandî, *Tezkiretü’ş-Şu‘arâ*, s. 39-40.

onun hatasını affettirdi. Sultan Mahmûd, Ebû Ferec-i Secezi'yi tüm sahip oldukları ile birlikte değer verip muhafaza ettiği Unsurî'nin himayesine verdi. O da Ebû Ferec-i Secezi'nin hocalık hakkına istinaden mallarının yarısını tekrar kendisine iade etti. Bu bağış karşılığında da Ebû Ferec-i Secezi talebesi Unsurî'ye dualar edip adına kasideler yazdı.²⁵⁵

Pindâr-i Râzî

İran'ın ünlü ve önemli üstad şairlerinden bir diğeri de Kemâleddîn Pindâr-i Râzî (ö. 401/1011)'dir. Cihan büyüklerinden Büveyhî veziri, edip ve şair olan İsmâîl b. Sâhib b. 'Abbâd b. Tâlekânî tarafından yetiştirilmiş olan Pindâr-i Râzî, Büveyhî hükümdarı Mecdü'd-devle b. Fahrü'd-devle (387-420/997-1029)'ye intisap etmiştir. Arapça, Farsça ve Deylemce lisanları ile şiirleri vardır.²⁵⁶ Sözü ve tabiatı kudretli büyük şairin Farsça kaleme aldığı şu kıt'ası son derece ünlüdür:

از مرگ حذر کردن دو روز روا نیست   روزی که قضا باشد و روزی که قضا نیست
روزی که قضا باشد و کوشش نکند سود   روزی که قضا نیست در آن مرگ روا نیست²⁵⁷

Ölüme yüz çevirmek iki gün için münasip olmaz, yazgının olduğu gün ve yazgının olmadığı gün

Yazgının olduğu gün çabalamanın faydası olmaz, yazgının olmadığı günde ise ölüm yakışmaz

²⁵⁵ Devletşâh-i Semerkandî, *Tezkiretü 'ş-Şu'arâ*, s. 40.

²⁵⁶ Şemseddîn Sâmî, "Pindâr", *Kâmûsu'l-A'lâm*, C.2, 1306/1888, s. 1538; Erez Naaman, *Literature and Islamic Court: Cultural Life Under Sahib Ibn 'Abbad*, Routledge Publishing, London and New York, 2016, s. 157.

²⁵⁷ Şemseddîn Sâmî, "Pindâr", s. 1538; Faḥrî-i Herevî, *Tezkire-i Ravzatu's-Selâtin*, s. 10; Faḥrî-i Herevî, *Tezkire-i Ravzatu's-Selâtin ve Cevâhiru'l-'Acâyib*, s. 12; Devletşâh-i Semerkandî, *Tezkiretü 'ş-Şu'arâ*, s. 43.

Babası Fahrü'd-devle'nin 387/997 senesinde ölümü üzerine Mecdü'd-devle Irak-ı Acem'de ve Deylem'de on yedi sene saltanat sürmüştür. Tahta oturduğunda yaşı pek küçük olduğu için Ebû Dulef Deylemî'nin kızı olan annesi niyabetle on üç yıl memleket yönetimini idare etmiştir. Rivayet edilir ki, Sultan Mahmûd b. Sebüktekin, Mecdü'd-devle'nin validesinden bâc²⁵⁸ ve haraç istedi. Oğlu Mecdü'd-devle'nin de kendi maiyetinde yaşamasını talep etti. Kabul görmedikleri takdirde de savaş filleri ile Rey topraklarını kendi devletine dahil edeceği yönündeki taleplerini elçi aracılığı ile ulaştırdı. Elçiye ikramda bulunan Seyyide Hanım kendisine ulaştırılmış olan mektuba cevap olarak; “Eşim Fahrü'd-devle iktidarda bulunduğu on iki sene zarfında devlet sahibi ve büyük padişah Sultan Mahmûd Gaznevî'nin Büveyhîlere düşmanlık gütmesi hasebiyle saldırmamasından çekince duymaktaydım. Eşim öldüğü için artık bu düşüncem kalmamıştır. Çünkü Sultan Mahmûd büyük bir padişah olduğu kadar haysiyetli ve şerefli bir kimsedir. Yaşlı bir kadına karşı ordu göndermez. Ancak ordu gönderip savaşırsa şüphe olmasın ki, ben de kendilerine karşı mukabele edeceğim. Şayet savaşta zafer benim olursa kıyamete kadar şan ve şeref bana ait olacaktır. Eğer savaşı o kazanırsa yaşlı bir kadını mağlup etti diyecekler. Kendilerinin akıl sahibi ve fazîlet ehli bir kimse olduğunu biliyorum. Bu sebepten ötürü rahat bir şekilde döşeğimde uyumaktayım” şeklinde düşüncelerini ifâde etmiştir. Sultan Mahmûd'un elçisi haberi iletince sultan Seyyide Hanım'ın akıl ve zekasını takdire şayan bulmuştur. Akıl, zekâ ve ileri görüşlülük bakımından nice erkekten daha üstün olduğunu dile getirmiştir. Seyyide

---

²⁵⁸ Farsça “Hisse, Pay” anlamına gelen bâc, bilhassa pazar vergisi babında kullanılan bir terimdir. Bkz. Celal Yeniçeri, “Bâc”, *İslâm Ansiklopedisi*, C.4, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1991, s. 411-413.

Hanım hayatta olduğu sürece Sultan Mahmûd Fahrû'd-devle'nin topraklarına saldırmamıştır.²⁵⁹

Ascedî

İran'ın ünlü ve önemli üstad şairlerinden başka biri de Ascedî (ö.432/1041)'dir.²⁶⁰ Ascedî aslen Heratlı olup Sultan Mahmûd b. Sebüktekin'in en itibarlı şair ve nedimi Unsurî (ö. 431/1040)'nin talebelerindendir. Unsurî ve Ferruhî-i Sîstânî (ö. 429/1038) ile birlikte daima Sultan Mahmûd Gaznevî'nin hizmetinde bulunmuş ve onun pek çok ihsanlarına nail olmuştur. Divanı mevcut değilse de şiirleri mecmualarda ve fazîlet sahibi kişilerin risalelerinde bulunmaktadır.²⁶¹ Rubâîleri beğenilen Ascedî'nin şu rubâîsi son derece ünlüdür:

از شراب مدام و لاف مشرب توبه   وز عشق بتان سیم غیغب توبه
دل در هوس گناه و بر لب توبه   زین توبه نادرست یارب توبه²⁶²

*Her vakit şarap içmekten ve arzulu sözlerden tövbeler olsun, Gümüş tenli
güzellerin aşkından tövbeler olsun*

*Gönül günaha meyletmektedir ama dil tövbe etmektedir, Yârab! ihlaslı olmayan
bu tövbelere tövbeler olsun*

---

²⁵⁹ Devletşâh-i Semerkandî, *Tezkiretü 'ş-Şu'arâ*, s. 43-44.

²⁶⁰ Fahrî-i Herevî, *Tezkire-i Ravzatu's-Selâtîn*, s. 11; Fahrî-i Herevî, *Tezkire-i Ravzatu's-Selâtîn ve Cevâhîru'l-'Acâyib*, s. 12.

²⁶¹ Şemseddîn Sâmî, "Ascedî", *Kâmûsu'l-A'lâm*, C.4, 1311/1894, s. 3152.

²⁶² Şemseddîn Sâmî, "Ascedî", C.4, s. 3152; Fahrî-i Herevî, *Tezkire-i Ravzatu's-Selâtîn*, s. 11; Fahrî-i Herevî, *Tezkire-i Ravzatu's-Selâtîn ve Cevâhîru'l-'Acâyib*, s. 12; Devletşâh-i Semerkandî, *Tezkiretü 'ş-Şu'arâ*, s. 47.

2.5.2. Hükümdar ve Devlet Adamı Şairler

Fahrî-i Herevî'nin eserine göre şair hükümdar ve saltanat ailesine mensup devlet adamlarının isimlerinin zikrediliş sırası aşağıdaki gibidir:

Birinci Bâb:

1. Ya'rub b. Kahtân	2. Şi'r b. Sebe
3. Behrâm-i Gûr	4. Sultan Mahmûd Gaznevî
5. Hâce Nizâmülmülk	6. Sultan Sencer
7. Sultan Tuğrul	8. Sultan Alâeddîn Cihânsûz

İkinci Bâb:

1. Muhammed Hân Şeybânî	2. Ubeydullah Hân
3. Yûnus Hân Moğol	4. Sultan Mahmûd Hân
5. Sultan Sa'îd Hân	6. Reşîd Hân
7. Budâk Hân	8. Muhammed Emîn Hân
9. Pûlâd Hân (Sultan)	10. Abdülazîz Hân
11. Sultan Sa'îd	

Üçüncü Bâb:

1. Halîl Sultan	2. Sultan İskender-i Şîrâzî
3. Ebû Bekir Mîrzâ	4. Uluğ Bey Mîrzâ
5. Bâysungur Mîrzâ	6. Bâbür Şâh
7. Abdüllatîf Mîrzâ	8. Şâh Bedehşân
9. İbn La'lî	10. Seyyîd Ahmed Mîrzâ
11. Sultan Ahmed Mîrzâ	12. Mağfûr Hâkan Sultan Hüseyin Mîrzâ

13. Ebû Bekir Mîrzâ

15. Baykara Mîrzâ

17. Sâni Mîrzâ

19. Hân Mîrzâ

21. İbrahim Mîrzâ

23. Sultan Bedüzzamân Mîrzâ

25. Ferîdûn Hüseyin Mîrzâ

27. Sultan Muhsîn Mîrzâ

29. Zahîruddîn Muhammed Bâbü Şâh

31. Muhammed Hümâyûn Pâdişâh

33. Muhammed Askerî Mîrzâ

35. Nâsır Mîrzâ

14. Sultan Mahmûd Mîrzâ

16. Sultan Mesûd Mîrzâ

18. Sultan Ali Mîrzâ

20. Süleyman Şâh Mîrzâ

22. Kîçik Mîrzâ

24. Şâh Garîb Mîrzâ

26. Muhammed Hüseyin Mîrzâ

28. Muhammed Mümin Mîrzâ

30. Muhammed Nâsır Mîrzâ

32. Kâmran Mîrzâ

34. Muhammed Hindâl Mîrzâ

36. Haydar Mîrzâ

Dördüncü Bâb:

1. Şâh Şücâ'-i Kirmânî

3. Sultan Ahmed-i Bağdâdî

5. Cihânşâh Mîrzâ-i Türkmen

7. Şâh İsmâil

9. Ebû Nasr Sâm Mîrzâ

11. Sultan Selîm

2. Sultan Üveys-i İlhânî

4. Sultan Ya'kûb

6. Pîr Budâk Mîrzâ

8. Ebû Muzaffer Şâh Tahmasb

10. Behrâm Mîrzâ

12. Sultan Süleymân

Beşinci Bâb:

1. Sultan Gıyâsuddîn-i Bengâl

3. Melik Şemseddîn Pûzhân

2. Firûz Şâh

4. Melik Hüsâmeddîn

5. Ebû Hasan-i Lingâh

6. Melik Fahreddîn Tûrân Şâh

7. Âdil Şâh

Altıncı Bâb:

1. Emîr Yûsuf

2. Emîr Muhammed Sâlih

3. Emîr Ahmed-i Câmî

4. Emîr Seyyîd Hasan Erdeşîr-i Gilân

5. Emîr Alî Şîr

6. Emîr Hüsâmeddîn

7. Emîr Hâce Kelân

8. Emîr Abdülkerîm

9. Mîrâm Bey

10. Mîrâm Hân

11. Emîr Şâh Şücâ'-i Argûn

Yedinci Bâb:

1. Hasan Şâh Argûn

2.6. ESERİN EDEBÎ VE TARİHÎ DEĞERİ

Ravzatu's-Selâtîn hicrî onuncu yüzyılda telif edilmiş olan eserlerden biri olup siyasi tarihe mührünü vurmuş kudretli yöneticilerin hayat hikâyelerini ve şairliklerini konu edinmesi açısından önem arz etmektedir. Ayrıca bu yapıt sadece hükümdar, şehzâde ve devlet adamlarını içermesi bakımından tezkire türünün bilinen ilk örneği olarak kabul görmektedir. Eserin bu yönü, yapıtı diğer biyografik eserlerden müspet açıdan ayırtırmakta ve yapıtın önemini artırmaktadır. Ancak şunu belirtmek gerekir ki tamamı olmasa da bir bölümü devlet adamları ve mesleği şairlik olmayan kimselere

tahsis edilmiş tezkireler de mevcuttur. Örneğin en eski tezkirelerden biri olan *Lübâbü'l-Elbâb*'ın birinci cildi bu şekilde tahsis edilmiştir.

M. Fuad Köprülü'nün bu eserle ilgili kısa ve genel bir değerlendirmesi vardır. Köprülü'nün vurguladığı gibi küçük hacimli fakat edebiyatımız ve tarihimiz için mühim olan bu eseri değerli kılan en önemli nedenlerin başında tarihe mührünü vurmuş, devlet kurup devlet yıkmış, nice cengaverliklerle ününe ün katmış hükümler, şehzâdeleri ve hanedanları içermesi gelmektedir. Bunun yanında eserde bir takım Türkçe şiir söyleyen şairlere yer verilmektedir ki zikredilen bu şairler bizim için son derece önemlidir.²⁶³

Ravzatu's-Selâtin'de sadece muayyen bir bölge yahut bir ülke yöneticisinden değil Hindistan, Semerkand, Hârezm, Horasan, İnan, Irak, Rûm (Anadolu) gibi İslâm memleketlerinin çeşitli coğrafi iklimlerinde Farsça ve Türkçe şiir söyleyen hükümlerden bahsedilmektedir. Edebî ve tarihî olaylara kısa ve öz bir şekilde yer veren bu eserde söz konusu bazı kişilerin hayatında geçen belli başlı hadiseler de anlatılmıştır. Ayrıca eserde çok kısa biyografiler de bulunmaktadır. Eser içerisinde faydalanılan kaynakların zikredilmesi bakımından dönemin kaynaklarına sadakatle bağlı kalınarak zarif bir üslupla yazılmış olduğu anlaşılmaktadır. Eserde adeta yaşanmış olaylar zincirinin küçük birer parçasını görmek mümkündür. Bu parçalar yaygın olan çoğu malumat ile doğrudan yahut dolaylı olarak örtüşmektedir. Verilen bilgilerde belgelendirilmesi mümkün olmayan yeni bilgiler de bulunmaktadır.

Ayrıca şu an için henüz hiçbir kaynakta karşılaşılmayan malumatlar da ihtiva etmektedir. Dönemin samimî havası rivayetlerle desteklenmiş olup büyük birçoğunun

---

²⁶³ Köprülü, "Heratlı Fahrî ve Tezkiresi", s. 502.

itibar edilecek hadiseler olduğu gözlemlenmektedir. Verilen bazı bilgiler günümüze aksetmiş bilinen olaylar zincirini teyit eder mahiyettedirler. Mühim vakaları gözden kaçırmaksızın zikretmesi, zamanın yaşanan olaylarını günümüze sunması ve en önemlisi anılan bazı isimler için tek kaynak durumunda olması esere büyük bir kıymet kazandırmaktadır.

2.6.1. Eserde Türkçe Şiir Söyleyen Hükümdarlar ve Devlet Adamları

Konu ve kapsam açısından daha önceki tezkire kitaplarından ayrılan bu eserde Türkçe şiirler söyleyen hükümdar ve saltanat ailesinden olan devlet adamları bulunmaktadır. Mevzu bahis bu şahsiyetler eserin ikinci ve üçüncü bölümünde yer almaktadır. Eserdeki diziliş sırasına göre Muhammed Hân Şeybânî²⁶⁴, Ubeydullah Hân, Yûnus Hân Moğol, Sultan Sa'îd Hân, Reşîd Hân, Halîl Sultan, Sultan İskender-i Şîrâzî, Ebû Bekir Mîrzâ, Seyyîd Ahmed Mîrzâ, Sultan Ahmed Mîrzâ, Süleyman Şâh Mîrzâ, Sultan Bedüzzamân Mîrzâ, Şâh Garîb Mîrzâ, Zahîrüddîn Muhammed Bâbü'r Şâh gibi hükümdarlar bu cümledendir.²⁶⁵ Dördüncü bölümde de Türkçe şiir söyleyen iki hükümdarın biyografî ve örnek şiirleri yer almaktadır. Bunlardan biri Safevî Devleti hükümdarlarından Şâh İsmâîl'dir. Diğeri ise Osmanlı İmparatorluğu (698-1340/1299-1922) hükümdarlarından Kânûnî Sultan Süleymân'dır. Altıncı bölümde ise büyük şair

---

²⁶⁴ İsmi yazılışı, bazı kaynaklarda Muhammed Hân Şeybânî, bazı kaynaklarda Muhammed Hân Şîbânî bazı kaynaklarda ise Muhammed Hân Şîbân yahut Şeybân şeklinde karşımıza çıkabilmektedir.

²⁶⁵ Eserde Farsça şiirleri örnek verilmiş olmasına rağmen Türkçe şiirler söylemiş olan isimlerin varlığından da bahsetmek mümkündür. Örneğin, Mağfûr Hâkan Sultan Hüseyin Mîrzâ diğeri bilinen adı ile Ebû Gâzî Sultan Hüseyin Mîrzâ Bahâdır Hân bu isimlerden bir tanesi olarak gösterilebilir. Hatta *Mecâlisü'n-Nefâis*'te ondan bahseden müellif onun şiirlerinin çoğunun Türkçe olduğunu ve bütün şiirlerinin güzel olduğunu belirtmektedir. Ebû Gâzî Sultan Hüseyin Mîrzâ'nın az da olsa Farsça beyitleri de vardır. Bkz. Ali Şîr Nevâî, *Mecâlisü'n-Nefâis*, s. 130-131.

Emîr Alî Şîr yer almaktadır. Eserin bilhassa ikinci bölümünde Çağatay ve Özbekler arasında şöhret kazanan Özbek ve Moğol hükümlerlerinin ahvâlinde bahsedilir ki bunlara sair tezkirelerde ancak kısmen tesadüf olunabilir. Bundan ötürü burada zikredilen Türk şairler bizim için son derece mühimdir. Çalışmamızda “Eser Yazılırken Faydalanılan Kaynaklar” başlığı altında belirtilmiş olduğu gibi üçüncü bölümde ise Emîr Timur Küregen sülalesinden Semerkand ve Horasan’da saltanat sürenler arasında şiire ilgisi bulunanlardan bahsedilir ki buradaki şairler hakkındaki malumat kısmen *Mecâlisü’n-Nefâis*’ten kısmen de *Tezkiretü’ş-Şu‘arâ*’dan alınmıştır.²⁶⁶ Bahse konu olan bu bölümdeki bazı Türk şairler ile ilgili değişik bilgiler ve örnekler de mevcuttur. Diğer tezkirelerde kısmen tesadüf olunabilecek bilgiler olması hasebiyle üçüncü bölümde adı anılan Türk şairler de bizler için son derece önem arz etmektedir.

Eserde Türkçe şiirler de söylemiş olmalarına rağmen sadece Farsça şiirleri sunulan kişiler de yer almaktadır. Şimdi umumiyetle hem Türk tarihi hem de Türk edebiyatı için önem arzeden, hükümlerlikleri ile adından söz ettiren ve Türkçe şiirleri sunulmuş olan bu isimlerin biyografileri ve örnek şiirlerine bakalım:

Muhammed Hân Şeybânî

Şeybânîler Hânedanı (905-1007/1500-1599)’nın ilk hükümdarı olan Muhammed Hân Şeybânî (905-915/1500-1510) -mekânı cennet olsun- Şâh Budâk’ın oğlu ve Ebû’l-Hayr Hân’ın torunudur. Onun büyüklüğü ve adaleti dönemin halkı için âşikârdır. Bunları anlatmak ile başlamak yerinde olacaktır. Cesur, âdil, yüce tabiatlı ve alçak gönüllü bir padişahı. İleri görüşlü ve mizacı güzeldi. Türk olduğu için Türkçeyi

---

²⁶⁶ Köprülü, “Heratlı Fahrî ve Tezkiresi”, s. 502-503.

iyi derecede biliyordu. Bu yüzden kendiliğinden zaman zaman kendisinden bir şiir zâhir olurdu. Meşhed-i Mukaddes'te²⁶⁷ Hazret-i İmâm Mûsâ Alî Rızâ -selam ve senâlar üzerine olsun- adına bir kaside söylemiştir. Bu Türkçe iki beyit o kasidedendir:

طوس و مشهد کیم دیرلار لطف و احسان اندادور   روضه سلطان علی شاه خراسان اندادور

گنبد نینگ قبه سی عالمغا بولدی نور بخش   گوک ایرور کیم پرتو خرشید تابان اندادور²⁶⁸

Ṭūs u Meşhed kim dirlər luṭf u iḥsân andadur / Ravza-i Sulṭân 'Alî Şâh-ı

Ḥorāsân andadur

Günbediniñ ḳubbesi 'âlemğa boldı nūr-baḫş / Gök irür kim pertev-i ḥürşid-i

tâbân andadur

Muhammed Şeybânî Hân'a ait olan bu Farsça matla' da son derece meşhurdur:

بلیان شکرین تا بلیان آوردی   بلیان تو که جانم بلیان آوردی²⁶⁹

Tatlı sözlerini dile getirdiğinde sen canıma bülbülleri getirdin

855/1451 yılında dünyaya gözlerini açan Özbek Hükümdarı Muhammed Şeybânî Hân'ın Kâlmûk prensesi olan annesinin adı Ak Kuzu Begüm'dür. Baba

---

²⁶⁷ İmâm Alî Rızâ'nın aniden rahatsızlanıp ölmesinin ardından Halife Me'mûn onu babasının Senâbâz 'da bulunan mezarının yanına defnetmesinin ardından bütün Şi'ler için çok önemli bir ziyaretgâh haline gelmiştir. Ve zamanla mübarek mezar, mübarek türbe, şehadet yeri olarak anılmaya başlamıştır. İlhanlılar zamanında sikkeler üzerinde bulunan Nûkân adı ile biliniyor olmasına rağmen 730/1330'lu yıllardan itibaren Meşhed olmuştur. Şehrin ismini Meşhed olarak zikreden ilk müellif hicri dördüncü yüzyıl İslâm coğrafyacısı Makdîsî'dir. Burada bulunan İmâm Alî Rızâ türbesinden mütevellid şehir daha sonraları Meşhed-i Rızâ, Meşhed-i İmâm Mûsâ Alî Rızâ, Meşhed-i Tûs, Meşhed-i Mukaddes olarak anılmaya başlanmış. Bkz. Mustafa Öz, "Meşhed", *İslâm Ansiklopedisi*, C.29, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2004, s. 363-365.

²⁶⁸ Faḫrî-i Herevî, *Tezkire-i Ravzatu's-Selâtîn*, s. 21; Faḫrî-i Herevî, *Tezkire-i Ravzatu's-Selâtîn ve Cevâhiru'l-'Acâyib*, s. 23.

²⁶⁹ Faḫrî-i Herevî, *Tezkire-i Ravzatu's-Selâtîn ve Cevâhiru'l-'Acâyib*, s. 23; Hayyâmpûr'un çalışmasında bu beyitin sadece ikinci mısrası mevcuttur. Bkz. Faḫrî-i Herevî, *Tezkire-i Ravzatu's-Selâtîn*, s. 22.

tarafından soyu Cengiz Hân'a dayanmaktadır. Öz dili olan Türkçenin yanı sıra Farsça ve Arapçayı da çok iyi bilmektedir. İran edebiyatına vakıf, tasavvuf nazariyelerini ve İslâmî ilimleri bilen sanatçıları, edebiyatçıları, âlimleri himaye eden nazımda olduğu kadar nesirde de ziyadesiyle başarılı sanatkâr ruhlu bir hükümdardır. Şairliği hususunda Bâbü'r Şâh ve Timur onun fikrî ve edebî yönünü küçümsemiştir. Ancak bu konuda M. Fuad Köprülü aksini iddia ederek onun şairliği ve Çağatay edebiyatının tekamülünde katkısının oldukça fazla olduğu bütün aydın sınıfı koruyup kolladığı hatta dönemin bütün hanlarının bu doğrultuda davrandığını ileri sürmektedir. Batı kaynaklarında söz sahibi kişilerce de bu bakış açısı yer almaktadır.²⁷⁰

Ubeydullah Hân

Ubeydullah Hân (939-945/1533-1539), Sultan Mahmûd'un oğlu ve Muhammed Hân Şeybânî'nin yeğenidir. Yüce yaratılışlı ve hoş tabiatlı bir padişaktır. Horasan eyaletinin alınmasında çok zahmet çekmiştir. Sonunda ele geçirmiş ve önemli bir güce ulaşmıştır. Ubeydullah Hân'ın yaşamında vuku bulmuş hadiselerden en ilginç olanı zamanın eşsizi ve dönemin benzersiz âlimi Mevlânâ Hilâlî-i Çağatâyî'yi şehadete ulaştırmış olmasıdır²⁷¹. Alî Şîr Nevâî ve Hüseyin Baykara'nın himayesinde bulunmuş olan alîm ve şair Mevlânâ Hilâlî-i Çağatâyî'yi onların ölümlerinin akabinde Özbekler ile Safevîler arasında siyasi mücadeleye sahne olan Herat'ta çok zor günler geçirmiştir. Özbek Hükümdarı Ubeydullah Hân tarafından yapılan başarılı seferler sonucunda Herat 936/1529 senesinde ele geçirildikten bir müddet sonra ise Ubeydullah Hân'ın yakın

---

²⁷⁰ Yakup Karasoy, Mustafa Toker, *Türklerde Şecere Geleneği ve Anonim Şibanî-Nâme*, Tablet Yayınları, Konya, 2005, s. 44-61.

²⁷¹ Faḥrî-i Herevî, *Tezkire-i Ravzatu's-Selâtin*, s. 22; Faḥrî-i Herevî, *Tezkire-i Ravzatu's-Selâtin ve Cevâhiru'l-'Acâyib*, s. 24.

dostluğuna nail olmuştur. Ancak Mevlânâ Hilâlî-i Çağatâyî'nin hükümdara olan yakınlığından rahatsızlık duyan bazı kişiler Sünnî olmasına rağmen Şîî olduğu dedikodusu çıkarmışlar. Şîî olduğu şikayetleri üzerine Ubeydullah Hân'ın emriyle idam edilmiştir.²⁷² Şâh Tahmasb-ı Safevî bizzat kendisinin kaleme aldığı tezkiresinde Ubeydullah Hân ile ilgili şunları kaydetmektedir: Onun nazarında kâfir de Müslüman da birdi ve o, son derece acımasız bir adamdı. Öyle ki, bir defasında bir âlimi huzurlarına götürdüklerinde ölüm fermanı verir. “Bu şahıs seyyidlerdendir” diye şefaathçi olanlara Ubeydullah Hân, “Ben zaten onu âlim ve seyyîd olduğu için öldürüyorum” diye söyler.²⁷³ Ancak mizacının acımasızlığına ve sertliğine rağmen Türkçe ve Farsça şiir yazmakta epey iyidir. Bu Türkçe matla‘ ona aittir:

بیر بیر ایئتینگ دوستلار حالیمنی دلدار الیدا   ایئتیب ایئتیب بیغلانگیز زنه‌ار زنه‌ار الیدا²⁷⁴
Bir bir aytıñg dostlar hâlimni dildâr allıda / Aytıb aytıb yığlanğız zinhâr zinhâr allıda

Ona ait olan bu birkaç Farsça beyit de meşhurdur ve oldukça mükemmeldir:

آن سرو قد بجامه گلگون قیامت است   آتش بجان من زده است این چه قامت است²⁷⁵
O servi endamlı gül renkli kıyafetiyle bir afettir, canıma ateş düşürmüş bu nasıl

boydur?

---

²⁷² H. Ahmet Sevgi, “Hilâlî-i Çağatâyî”, *İslâm Ansiklopedisi*, C.18, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1998, s. 22.

²⁷³ Şâh Tahmasb-ı Safevî, *Tezkire-i Şâh Tahmasb-ı Safevî*, (Giriş ve çev. Hicabi Kırılancıç), Anka Yayınları, İstanbul, 2001, s. 32.

²⁷⁴ Faḥrî-i Herevî, *Tezkire-i Ravzatu's-Selâtîn*, s. 22; Faḥrî-i Herevî, *Tezkire-i Ravzatu's-Selâtîn ve Cevâhiru'l-'Acâyib*, s. 24.

²⁷⁵ Alî Şîr Nevâî, *Mecâlisü'n-Nefâis*, s. 174; Faḥrî-i Herevî, *Tezkire-i Ravzatu's-Selâtîn*, s. 22; Faḥrî-i Herevî, *Tezkire-i Ravzatu's-Selâtîn ve Cevâhiru'l-'Acâyib*, s. 24.

بتان! شما شه حسنيډ و ما گډای شما ز دست ما چه بر آيد بجز دعای شما

بخاک پای شما چهره سوډنم هوس است جزآن مراد نداريم بخاک پای شما²⁷⁶

Ey güzeller siz temiz yürekli şâhsınız biz ise sizin dilenciniz, size dua etmekten başka elimizden ne gelir?

Sizin ayağınızın toprağına yüzümü sürmektir muradım ve sizin ayağınızın toprağından başka muradım yoktur

Bilhassa şairliği ile şöhret bulmuş döneminin en seçkin şahsiyetlerinden biri olan Ubeydullah Han, aynı zamanda hattatlık, nakkaşlık, musikişinaslık gibi zanaatlarda da mahirdir. Ancak Mehmed Fuad Köprülü başta olmak üzere bazı araştırmacılar onun şairlik yönünü zayıf bulmuştur. Buna karşın Ahmed Ateş hem dinî hem de ahlâkî konularda duygularını şiire aktarmayı başarmış büyük bir şair olarak nitelemiştir.²⁷⁷

Yûnus Hân Moğol

Yûnus Hân Moğol (866-892/1462-1487), Yûnus Bûkâ Hân Moğol (865-866/1461-1462)'un oğludur. Rivayete göre, keremden ve saltanat işlerinden el çekerek dervişlik kisvesi içerisinde dolaşıp bir süre Rûm (Anadolu) vilâyetlerinde ikamet etti. Kalemtraşlık zanaatında usta olması ve kaşık yaparak geçimini sağlamasından ötürü gittiği beldelerde ona “Kaşıktraşcı Yûnus Usta” derlerdi. Bir müddet sonra vatanına döndü. Moğolistan'da Moğol padişahlarından kimse kalmamıştı. Halk kendisini zorla hân olarak seçti. Şeyh Nizamî Hazretleri'nin de söylediği gibi:

---

²⁷⁶ Faḫrî-i Herevî, *Tezkire-i Ravzatu's-Selâtin*, s. 22-23; Faḫrî-i Herevî, *Tezkire-i Ravzatu's-Selâtin ve Cevâhiru'l-'Acâyib*, s. 24.

²⁷⁷ Mualla Uydu Yücel, “Ubeydullah Han”, *İslâm Ansiklopedisi*, C.42, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2012, s. 22-23.

Nasip olan şeyden az vermezler, almazsan da zorla verirler

Kimileri der ki, Yûnus Hân Moğol, Anadolu yolculuğundan dönüp Semerkand'a gelince merhum Sultan Ebû Sa'îd Mîrzâ'nın yardımıyla Moğol saltanatına hükümdar oldu. Öyle ya da böyle sultan oldu. Padişahlık hususunda iyiydi. Nitekim, tüm halk ona minnettar kaldı. Moğolistan'da Algû vilâyetinde padişahlık tahtında vefat etti. Şiir söyleme yeteneği son derece iyiydi. Bu Türkçe matla' ona aittir:

منونگجه حسن و جمالینگ گورارسه تار ایله گل   کیلور یوزونگ هوسی بیرله بورسار ایله گل²⁷⁹

Mununğca ħüsn ü cemâlinğ görerse tār ile gül / Kilür yüzünğ hevesi birle bürsār ile gül

Bu Türkçe matla' da ona aittir. Her ne kadar Türkçe olsa da yine de şairlik hususunda sanattan yoksun değildir:

قاز و قمیز و قوزی و فیز و قازی کیرک   چنگ و رباب و بریط و عود آوازی کیرک²⁸⁰

Qaz u kımız u quzı vü kız u qazi kirek / Çeng ü rebâb u berbuṭ u 'ūd âvâzı kirek

Sultan Sa'îd Hân

Olca Hân Moğol'un oğlu olan Sultan Sa'îd Hân, hüsnü cemalde zamanının bulunmazıydı. Fazîlet ve kemalde ise çağının benzersiziydi. Bütün letafetine, cesaretine

²⁷⁸ Faḥrî-i Herevî, *Tezkire-i Ravzatu's-Selâtîn*, s. 23; Faḥrî-i Herevî, *Tezkire-i Ravzatu's-Selâtîn ve Cevâhîru'l-'Acâyib*, s. 24-25

²⁷⁹ Faḥrî-i Herevî, *Tezkire-i Ravzatu's-Selâtîn*, s. 23; Faḥrî-i Herevî, *Tezkire-i Ravzatu's-Selâtîn ve Cevâhîru'l-'Acâyib*, s. 25

²⁸⁰ Faḥrî-i Herevî, *Tezkire-i Ravzatu's-Selâtîn*, s. 24; Faḥrî-i Herevî, *Tezkire-i Ravzatu's-Selâtîn ve Cevâhîru'l-'Acâyib*, s. 25

ve yürekliliğine rağmen Arap diyarından çok az kişiyle geri dönmüştü ve şiirleriyle şöhret bulmuş olan Ebû Bekir Alef'i yenerek memleketi kendi yönetimi altına aldı. Ayrıca şiir söylemeye büyük bir ilgisi vardı. Bu Türkçe matla' ona aittir:

قايسی گلشن نینگ يوزونگ ينگليغ گل رعناسی بار قايسی گل نینگ هم مينینگ تك بلبل شيداسی بار²⁸¹
*Ḳaysı gülşenniḡ yüzüḡ yaḡlıḡ gül-i ra'nāsı bar / Ḳaysı gülniḡ hem miniḡ tek
bülbül-i şeydāsı bar*

Reşid Hân

Sultan Sa'îd Hân Moğol'un oğlu olan Reşid Hân, son derece zarif ve hoş tabiatlı bir padişah'tır. Bu Türkçe beyitler ona aittir:

يوزونگنی گور گالی دیوانه دور مین جهان نینگ اهلی دین بیگانه دور مین
دیمان کیم لاله و گلنی گوروب مین که دولت لارغه مین خود یانه دور مین²⁸²
*Yüzüḡni görgeli dīvānedür-min / Cihānnıḡ ehlidin bī-gānedür-min
Dimen kim lāle vü gülni görüp-min / Ki devletlerğa min ḥod yanadur-min*

Halil Sultan

Timur'un büyük oğlu Mîrân Şâh Mîrzâ'nın oğlu olan Halil Sultan (808-812/1405-1409) Semerkand tahtında bulunan Emîr Timur Sâhibkırân'ın²⁸³ ölümünden

---

²⁸¹ Faḡrî-i Herevî, *Tezkire-i Ravzatu's-Selâtîn*, s. 24-25; Faḡrî-i Herevî, *Tezkire-i Ravzatu's-Selâtîn ve Cevâhîru'l-'Acâyib*, s. 26.

²⁸² Faḡrî-i Herevî, *Tezkire-i Ravzatu's-Selâtîn*, s. 25; Faḡrî-i Herevî, *Tezkire-i Ravzatu's-Selâtîn ve Cevâhîru'l-'Acâyib*, s. 27.

²⁸³ Türk-İslâm devletlerinde talihî yaver, kutlu, uğurlu, bahtiyar, daima savaşlarda galip gelen ve cihangir hükümdarlar için kullanılan bir ünvandır. Bu kelime Türkçe sözlüklerde “güçlü, üstün, muzaffer

sonra hükümdar olmuştur. Oldukça hoş tabiatlı, zarif ve nükte yapan biriydi. Güzel ve olgun şiirler söylerdi ve bir divanı vardı. Her zaman onun meclisinde hoş tabiatlılar hazır bulunurlardı.²⁸⁴ Hâce İsmet-i Buhârî (ö. 840/1436) bu cümledendir. Buhara'nın mümtaz ailelerinden birine mensup olup asıl adı İsmetullah olan Hâce İsmet, Emir Timur'un ölümü üzerine Semerkand'da tahta geçmiş olan Halil Sultan ile yakınlık kurmuş ve onun meclisinde bulunmuştur. Özellikle edebî bilgiler alanında Halil Sultan'a hocalık yapmıştır.²⁸⁵ Öyle ki, Hâce İsmet onun şiir divanını tanıtırken şöyle demektedir:

دل کبابیست کزو شور بر انگیخته اند   وز نمکدان خلیش نمکی ریخته اند²⁸⁶

Gönül kendisinden tuz çıkarılan bir kebaptır ve Halîl'in tuzluğundan onun üzerine tuz dökerler

Ravzatu's-Selâtîn 'de verilen malumata göre Halil Sultan, görkemli makam ve kudretli ordusu Bağdat'ta bulunan Celâyîrliler (784-813/1382-1410)'in hükümdarı, Ahmed Bahâdır ya da Sultan Gıyâseddin Ahmed diye de tanınan, Sultan Ahmed Celâyîr'in mahfilinde iken bu kıt'ayı yazmış ve Emîr Timur Sâhibkırân'a göndermiştir.

---

hükümdar" şeklinde ifade edilmektedir. Bu ünvan yaygın olarak Büyük İskender, Cengiz Hân ve Emîr Timur için kullanılmıştır. Ancak bilhassa Timur'a hasredilen bir sıfattır. Ayrıca edipler ve şairler tarafından yüceltmek istedikleri her hükümdar, emir ve şair için kullanılmış ise de sâhibkırân denilince ilk akla gelen Emîr Timur'dur. Timurlular zamanında kaleme alınmış eserlerde Timur'un cihangirliği "Hazret-i Sâhibkırân" olarak zikredilmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Hayrunnisa Alan, "Sâhibkırân", *İslâm Ansiklopedisi*, C.Ek-2, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2016, s. 448-449.

²⁸⁴ Ali Şîr Nevâî, *Mecâlisü'n-Nefâis*, s. 125; Faḥrî-i Herevî, *Tezkire-i Ravzatu's-Selâtîn*, s. 29; Faḥrî-i Herevî, *Tezkire-i Ravzatu's-Selâtîn ve Cevâhiru'l-'Acâyib*, s. 33.

²⁸⁵ Daha fazla bilgi için bkz. Adnan Karaismailoğlu, "Hâce İsmet-i Buhârî", *İslâm Ansiklopedisi*, C.23, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2001, s. 138-139.

²⁸⁶ Ali Şîr Nevâî, *Mecâlisü'n-Nefâis*, s. 12; Faḥrî-i Herevî, *Tezkire-i Ravzatu's-Selâtîn*, s. 29; Faḥrî-i Herevî, *Tezkire-i Ravzatu's-Selâtîn ve Cevâhiru'l-'Acâyib*, s. 33.

گرددن چرا نهيم جفاى زمانه را
منت چرا کشيم بهر کار مختصر
دریا و کوه را بگذاريم و بگذريم
سيمرغ وار زیر پر آريم خشک و تر
یا بر مراد برسر گردون نهيم پای
یا مردوار در سر همت کنیم سر²⁸⁷

Feleğin cevrine niçin boyun eğelim, kısa süreliğine geçim için niçin minnet edelim

Denizi, dağı aşalım ve geçelim, Simurg gibi kuru ve yaşı kanadımızın altına alalım

Ya muradımız için feleğin arzusuna ayak uyduralım, ya er gibi himmet yoluna baş koyalım

Yine *Ravzatu's-Selâtîn* 'de verilen bilgiye göre bu kıt'a Emîr Timur'a ulaştığında onun ruh hali oldukça değişmiştir. Biraz hayret biraz da teessüfle "Nasıl oldu da şiir yazma kabiliyetini benden saklayabildin. Umulur ki, bunun açıklamasını bana yazasın" ve ekleyerek, "Çocuklarımızdan kim sorunun cevabını tertip etmeye güç yettirebilir?" demiştir. Halîl Sultan da suale karşılık aşağıdaki kıt'ayı yazıp göndererek mukabele etmiştir:

گرددن بنه جفاى زمان را و سر مپیچ
کار بزرگ را نتوان کرد مختصر
سيمرغ وار از چه کنى قصد کوه قاف
چون صعوه خرد باش و فروريز بال و پر

---

²⁸⁷ Faḥrî-i Herevî, *Tezkire-i Ravzatu's-Selâtîn*, s. 29-30; Faḥrî-i Herevî, *Tezkire-i Ravzatu's-Selâtîn ve Cevâhîru'l-'Acâyib*, s. 33; Taḳiyuddîn Evḥadî-i Belyânî'nin tezkiresinde yer verdiği bilgiye göre ise, işgal ve yağma etmek için Emîr Timur Sâhibkrân'ın Bağdat'a yönelmesi üzerine Sultan Ahmed Celâyîr bu kıt'ayı yazıp Emîr Timur'a göndermiştir. Ayrıca yazar, bu kıt'anın başka kişilere nisbet edildiğine şahit olduğu bilgisine de yer vermektedir. Bkz. Taḳiyuddîn Evḥadî-i Belyânî, *'Arafâtu'l-Âşîkîn ve 'Araşâtu'l-Ârifîn*, (Tsh. Zebihullâh-i Sâhibkârî – Âmine Fahr Ahmed), C.1, Merkez-i Pijûhiş-i Mîrâs-i Mektûb, Tahran, 1389/2010, s. 439.

بیرون کن از دماغ خیال محال را   تادر سرت دگر نشود صد هزار سر²⁸⁸

Zamanın cevrine boyun eğ ve isyan etme, büyük iş önemsizleştirilemez

Simurg gibi Kaf Dağı'na erişmeyi niçin istiyorsun, kuyruksallayan²⁸⁹ gibi akıllı

ol ve kolunu kanadını aşığı indir

Boş hayallere dalma ki kafanda yüzbinlerce arzu olmasın

Halil Sultan Türkçe şiir ile de meşgul olmuştur. Bu Türkçe matla' ona aittir:

ای ترک پری پیکریمیز ترک جفا قل   کام دلیمیز لعل روان بخش دوا قل²⁹⁰

Ey Türk-i perî peykerimiz terk-i cefâ kııl / Kâm-i dilimiz la'î-i revân-bağş devâ kııl

Sultan İskender-i Şîrâzî

Sultan İskender-i Şîrâzî, Emîr Timur Sâhibkırânî'nin torunu olup Mîrzâ Ömer Şeyh b. Sâhibkırânî'nin oğluydu. Hoş tabiatlı olup güzel Türkçe şiir söylemiştir. Şîrâz hükümrânlığı yapmıştır. Saltanatının ihtişamı o zamanın hiçbir sultanında yoktu, derler. “Mahzen-i Esrâr” ve “Gül u Nevrûz” adlı eserlerin sahibi Türkî-gûy diye anılan Mevlânâ Haydar Türkî Gûy²⁹¹, Sultan

---

²⁸⁸ Faḥrî-i Herevî, *Tezkire-i Ravzatu's-Selâtin*, s. 30; Faḥrî-i Herevî, *Tezkire-i Ravzatu's-Selâtin ve Cevâhiru'l-'Acâyib*, s. 33-34.

²⁸⁹ Kuyruksallayan, Motacilla cinsinden küçük ötücü kuş familyasının ortak adıdır. Serçe büyüklüğünde olan bir tür küçük kuştur. Vücudunun alt bölümü renklidir ve birçok türleri vardır. Kuyruklarını sürekli salladıkları için bu şekilde anılırlar. Bkz. Tahsin Yazıcı - Dilek Yelkenci vd. (Yay. Kur.), “Kuyruksallayan, Kuyruksallayangiller”, *Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedisi*, C.14, 1986, s. 7237.

²⁹⁰ Alî Şîr Nevâî, *Mecâlisü'n-Nefâis*, s. 125; Faḥrî-i Herevî, *Tezkire-i Ravzatu's-Selâtin*, s. 30; Faḥrî-i Herevî, *Tezkire-i Ravzatu's-Selâtin ve Cevâhiru'l-'Acâyib*, s. 34.

²⁹¹ Hârezm Türklerinden olduğu söylenen Mevlânâ Haydar, Türkistan'ta şöhrete sahip Çağatay şairlerindedir. Sekkâkî veya Haydar Hârezmî diye de bilinmektedir ve Türkçe şiirler yazdığı için Türkî Gûy olarak da şöhret kazanmış bir şairdir. Bazı kaynaklarda *Mecâlisü'n-nefâi* adlı eserde adı geçen Mîr

İskender-i Şîrâzî'nin meddahcısı olup onun iltifat ve himayesini görmüştür. Kaleme aldığı bu iki kitabını onun adına yazmıştır.²⁹²

Mahzen-i Esrâr'da yer alan bu Türkçe beyit ona aittir:

همت ایلی دور ید بیضا دیکان   ایر نفسی دور دم عیسی دیکان²⁹³

Himmet ilidür yed-i beyzâ dikan / İr nefesidür dem-i 'İsâ dikan

Gül u Nevrûz'da yer alan sabır içerikli bu Türkçe beyit de ona aittir:

تیلار بوسانگ کونکول مقصودین ای گل   تحمل قیل تحمل قیل تحمل²⁹⁴

Tiler busanġ künkül maqsudın ey gül, taĥammül kıl taĥammül kıl taĥammül

Tecnîs sanatını içeren bu Türkçe şiir de ona aittir:

تولون آیغا نسبت ایتم یاردمی   اول خجالت دین کم اولدی یاردمی

تار مویونگ نینگ ذکاتین مین برای   یا مصرنی یا حلبنی یا رومی²⁹⁵

Tolun ayġa nisbet ittim yâr demi / Ol ĥucâletdın kem oldı yâr dumi

Târ-ı müyünġniġ zekâtın min birey / Yâ Mışırni yâ Ĥalebni yâ Rûmi

---

Haydar Meczûb'un da bu kişi olduğu kaydedilmiştir. Ancak Mehmed Fuad Köprülünün kaydettiği ve ilk defa E. Blochet'in ortaya koyduğu üzere Mevlânâ Haydar Türkî Gûy'un Mîr Haydar Meczûb adı ile hiçbir münasebeti bulunmamaktadır. Çağatay şairlerinden olan Lürfi'den sonra döneminin en kudretli Türk şairidir. Şüphesiz; Türkçenin, Türk dilinin önemini benimseyen ve anlatan önemli bir şahsiyet olduğu rahatlıkla söylenebilir. Bkz. Mehmed Fuad Köprülü, "Çağatay Edebiyatı" *İslâm Ansiklopedisi*, C.3, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1945, s. 290-291.

²⁹² Faḥrî-i Herevî, *Tezkire-i Ravzatu's-Selâtin*, s. 31; Faḥrî-i Herevî, *Tezkire-i Ravzatu's-Selâtin ve Cevâhîru'l-'Acâyib*, s. 34-35.

²⁹³ Alî Şîr Nevâî, *Mecâlisü'n-Nefâis*, s. 125.

²⁹⁴ Faḥrî-i Herevî, *Tezkire-i Ravzatu's-Selâtin ve Cevâhîru'l-'Acâyib*, s. 35.

²⁹⁵ Faḥrî-i Herevî, *Tezkire-i Ravzatu's-Selâtin ve Cevâhîru'l-'Acâyib*, s. 35; *Mecâlisü'n-Nefâis*'te ilk beyitin sonu یارومی şeklinde geçmektedir. Bkz. Alî Şîr Nevâî, *Mecâlisü'n-Nefâis*, s. 125.

Ebû Bekir Mîrzâ

Ebû Bekir Mîrzâ, Emîr Timur Sâhibkırânî'nin torunu ve Sultan Ebû Sa'îd Mîrzâ'nın oğludur. Valideleri Bedehşân şahlarının neslindedir. Yiğitliği ve kılıcının mütekâmilliği Çağatay mücahitleri arasında malumdur.²⁹⁶ Bu Türkçe beyit ona aittir:

اير كيرك ارتانسه يانسه يالينا   ياره ييب ياتسه اتى ننگ يالينه
ايت الومى بيرله اولسون نامرد   اير اتانپ دشمنيغا يالينه²⁹⁷

İr kirek örtense yansa yalina / Yare yip yatsa atınıḡ yalina

İt ölümü birle olsun nâ-merd / İr atanıp düşmeniḡa yalina

Yiğitliği ile birlikte hüsn-ü cemâlde de eşi ve benzeri yoktur. Türkçe ve Farsça şiir yazmadaki üslubu gayet güzeldir. Rivayet edilir ki; kardeşi Sultan Mahmûd Mîrzâ'dan incinip Mâverâünnehir'den Horâsân'a geldi. Merhum hükümdar Sultan Hüseyin Mîrzâ onu kendi çocuklarından daha üstün tuttu. Saltanat bahçesinden bir kızını onun ile nişanlayarak onu damadı olarak belirledi. Ama o, bir gece icâzet almaksızın Mâverâünnehir tarafına gitti. Bununla beraber orada babasının pek kıymetli emirlerinden biri olan Emîr Seyyîd Mezîd Argûn'u kendi talihsizliğinden dolayı katlettirdi. Bu hadiseden sonra tekrar Horasan'a geldi ve Sultan Gâzî'nin yoldaşlığına müşerref oldu. Sultan Hüseyin Mîrzâ hazretleri onun işlemiş olduğu suçtan ötürü kendisini cezalandırmaktan vazgeçip affetti. Gözetmeye gayret gösterdi. Melik Timur da ona ihsanda bulundu. Kısa bir süre sonra aslen Türkmen olan iki fitneci emir

---

²⁹⁶ Alî Şîr Nevâî, *Mecâlisü'n-Nefâis*, s. 124; Faḡrî-i Herevî, *Tezkire-i Ravzatu's-Selâtîn*, s. 31; Faḡrî-i Herevî, *Tezkire-i Ravzatu's-Selâtîn ve Cevâhiru'l-'Acâyib*, s. 36.

²⁹⁷ Alî Şîr Nevâî, *Mecâlisü'n-Nefâis*, s. 124.

Semer kand'tan kaçıp ona ilhak oldular ve onu merhum hükümdar hazretlerine muhalif yaptılar. Sonunda bu fitne nedeniyle o hazretin eliyle öldürüldüler.²⁹⁸

Seyyîd Ahmed Mîrzâ

Seyyîd Ahmed Mîrzâ, Şeyh Ömer Mîrzâ b. Emîr Tîmûr Sâhibkırânî'nin oğludur. Yaradılıştan sağlam bir tabiatı vardı. İyi derecede Türkçe ve Farsça bilmekteydi. Şiir söylemede oldukça mahirdi. Ahâli arasında şöhrete sahip birçok beyiti vardı. Bu Türkçe matla' ona aittir:

صيد ايتتى فراقینگ مینی مرغ سحرى ديك   قيل آدمى ليك تاراتما نهان يوزنى پرى ديك²⁹⁹
Şayd itti firâkıñg mini murğ-i seherî dik / Qıl âdemîlik taratma nihân yûzni perî dik

Bu Farsça matla' da ona aittir:

مهم گر بیش ازین پنهان بماند   عجب گر هیچکس را جان بماند³⁰⁰
Güzel yüzlü sevgilim bundan daha fazla gizlenirse bir kişi hayatta kalacak olsa şaşırmalı

Sultan Ahmed Mîrzâ

---

²⁹⁸ Faḥrî-i Herevî, *Tezkire-i Ravzatu's-Selâtîn*, s. 31-32; Faḥrî-i Herevî, *Tezkire-i Ravzatu's-Selâtîn ve Cevâhîru'l-'Acâyib*, s. 35-36.

²⁹⁹ Faḥrî-i Herevî, *Tezkire-i Ravzatu's-Selâtîn*, s. 37-38; Faḥrî-i Herevî, *Tezkire-i Ravzatu's-Selâtîn ve Cevâhîru'l-'Acâyib*, s. 41; *Mecâlisü'n-Nefâis*'te ikinci mısradaki geçen تاراتما yerine قیلما şeklinde kaydedilmiştir. Bkz. Alî Şîr Nevâî, *Mecâlisü'n-Nefâis*, s. 126.

³⁰⁰ Faḥrî-i Herevî, *Tezkire-i Ravzatu's-Selâtîn*, s. 38; Faḥrî-i Herevî, *Tezkire-i Ravzatu's-Selâtîn ve Cevâhîru'l-'Acâyib*, s. 41; *Mecâlisü'n-Nefâis*'te ikinci mısradaki geçen هیچکس yerine بیدلان şeklinde kaydedilmiştir. Bkz. Alî Şîr Nevâî, *Mecâlisü'n-Nefâis*, s. 126.

Emîr Tîmûr Sâhibkırânî'nin hangi çocuğunun oğlu olduğu bilinmemektedir. Sultan Ahmed Mîrzâ, Emîr Alî Şîr'in *Tezkiretü's-Şu'arâ* adlı kendi kitabında meclisin emsalsizlerinden olduğu kaydedilmiştir. Derler ki, o, Sultan Hüseyin'in babasının hükmündeydi. Öyle ki, Sultan Hüseyin Mîrzâ'nın büyük kız kardeşi onun sarayındaydı. Güzel ahlâkı ona mirastır. Herat şehir yönetimini Mîrzâ ona bağışlamıştı. Lezzetli şaraplar yerine esrara meyletmişti. Günlerden bir gün şöyle bir şey vuku buldu: Günün ilk saatlerinde siyaset suçu işlemiş bir kişiyi getirdiler. Öğlen namazı vakti esrar onun beynine tesir edince, Ne günah işlemiş ki? diye sormuş. Bu meseleyi padişaha buyurdularında yönetimden muaf tutulmuştur. Bizzat kendisi de cüzî ve küllî önemli işlerin davacısı olmaya karar vermiştir.³⁰¹ Derviş görünümündü ve son derece hoş bir mizaca sahipti. Miras olan güzel ahlâkı halk tarafından takdir ve beğeni görmüştür. Bununla birlikte zaman zaman şiire alâka göstermiş, şiirler yazmıştır.³⁰² Bu Türkçe matla' ona aittir:

سین کیبی شوخ ستمگر دنیادا پیدا قانی   سحر بابیندا کوزونگ دیک کافر یغما قانی³⁰³

*Sin kibi şûh-i sitemger dünyada peydâ qanı / Sihr bâbında közüñg dik kâfir-i yağmâ
qanı*

Süleyman Şâh Mîrzâ

Süleyman Şâh Mîrzâ, Hân Mîrzâ'nın oğludur. Sipâhîlikte çokça üne sahiptir. Şiir hususundaki mahareti de güzeldir ve bu Türkçe matla' ona aittir:

---

³⁰¹ Faḥrî-i Herevî, *Tezkire-i Ravzatu's-Selâtin*, s. 38; Faḥrî-i Herevî, *Tezkire-i Ravzatu's-Selâtin ve Cevâhiru'l-'Acâyib*, s. 44.

³⁰² Alî Şîr Nevâî, *Mecâlisü'n-Nefâis*, s. 126.

³⁰³ Alî Şîr Nevâî, *Mecâlisü'n-Nefâis*, s. 127; Faḥrî-i Herevî, *Tezkire-i Ravzatu's-Selâtin ve Cevâhiru'l-'Acâyib*, s. 44.

گر توینگلیغ قه مستعین نه ایتار اوشبو

گون یا تانگلا دور کم فتنه اکبر ایتار³⁰⁴

Ger tuyunğlıg qa müstain ne aytar uşbu / Gün yâ taŋgladur kim fitne-i ekber aytar

Sultan Bedüzzamân Mîrzâ

Sultan Bedüzzamân Mîrzâ, merhum Hakan Sultan Hüseyin Mîrzâ'nın evlatlarının en büyüğüdü. Fiziksel ve ahlâkî güzelliklerle süslüdü. Çevresine karşı son derece vefalıydı. Cengâverlikte işinin ehli, bağışta ve ihsanda methedilen eşsiz biriydi. Yaradılıştan şiiire uygun bir mizacı vardı. “Bedî” mahlasını kullanırdı. Oğlu Muhammed Mû'min Mîrzâ'nın başından geçen olay üzerine söylediği bu matla' ona aittir:

وزیدی ای صبا برهم زدی گلہای رعنا را
شکستی زان میان شاخ گل نو رسته ما را³⁰⁵

Ey Sabâ rüzgârı estin güzel gülleri baş aşağı ettin, bir de yeni bitmiş gül dallarımızı kırdın

Türkçe olan bu iki beyit de ona aittir:

ای صبا! گر سور حالیم شمهاول سرو ناز
ایورولوب باشیغه مین سر گشته دین یتکور نیاز³⁰⁶

Ey şabâ ger sor hâlim şemmeî ol serv-i nâz / İvrülüb başığa min ser-geştedin yitkür niyâz

³⁰⁴ Faḥrî-i Herevî, *Tezkire-i Ravzatu's-Selâtîn*, s. 45; Faḥrî-i Herevî, *Tezkire-i Ravzatu's-Selâtîn ve Cevâhiru'l-'Acâyib*, s. 48.

³⁰⁵ Alî Şîr Nevâî, *Mecâlisü'n-Nefâis*, s. 127-128; Faḥrî-i Herevî, *Tezkire-i Ravzatu's-Selâtîn*, s. 46-47; Faḥrî-i Herevî, *Tezkire-i Ravzatu's-Selâtîn ve Cevâhiru'l-'Acâyib*, s. 49-50; Bu beyit Bedüzzamân Mîrzâ'nın oğlu Muhammed Mümin Mîrzâ'ya da nisbet edilmiştir. Herat'ta bulunan ünlü İhtiyaruddîn Muhammed kalesindeki tutsaklığının sona erdiği haberini aldığında söylediği rivayet edilmektedir. Bkz. Sâmi Mîrzâ Safevî, *Tezkire-i Tuḥfe-i Sâmi*, s. 20.

³⁰⁶ Alî Şîr Nevâî, *Mecâlisü'n-Nefâis*, s. 127; Faḥrî-i Herevî, *Tezkire-i Ravzatu's-Selâtîn ve Cevâhiru'l-'Acâyib*, s. 49.

ای (بدیعی) خوبلا رغه چون حقیقت یوقتورور بس دورور بو بی حقیقت ایل بیله عشق مجاز³⁰⁷

Ey Bedî' hûblarğa çün haqîkat yoqturur / Bes durur bu bî-haqîkat il bile aşk-ı mecâz

Türkçe olan bu beyit de ona aittir:

سنکا کونگلوم وفا ایلار کوزونگ غیر جفا قیلماس³⁰⁸ کوز اول گورماسا اخر کونگول نی مبتلا قیلماس

Sinka kõnġlüm vefâ eyler közüñġ gayrı cefâ kılmâs / Köz ol görmasa âhir kõnġülñi mübtelâ kılmâs

Şâh Garîb Mîrzâ

Şâh Garîb Mîrzâ, Sultan Hüseyin Mîrzâ'nın oğludur. Şairliği ve hoş mizacı ile alemde şöhrete sahip olup Türkçe ve Farsça güzel şiirler söylerdi. Divanındaki şiirleri halk arasında son derece meşhurdur. Onun bu Türkçe gazeli herkes tarafından bilinmektedir:

بر قاراگوز باغری تاش نینگ غباری مین ینه
گیرسا میدان ایچره رخشی نینگ خاکساری مین ینه
بیغلادیم چندانکه سیلی هر ساری بولدی عیان
گلرخم هجریدا ابر نوبهاری مین ینه
عاشق اولدم زهد اهلی دین اوزی دیک لا گونگول
مین که واوی خیلی کم عشق سر ساری مین ینه
نال دیک فد برله سن سز ناله قلمقدر ایشم
ناله دین بزم غمینگدین جنگ و تاری مین ینه
ای غریبی اقسا باغریم قانی گوزدین نی عجب
بر قاراگوز باغری تاش نینگ غباری مین ینه³⁰⁹

Bir qaragöz baġrı taşnıñ ġubârı min yine / Gırsa meydân içeri raġşnıñ ħâksârı min yine

Yıġladım çendanki silî her sârî buldu 'ayân / Gülruhum hicrida ebr-i nevbahârı min yine
'Âşık oldum zühd ehlidin özü dikla gûñġül / Min ki vav-ı heyli kem 'aşk ser sârîmin yine

³⁰⁷ Faḥrî-i Herevî, *Tezkire-i Ravzatu's-Selâtin ve Cevâhiru'l-'Acâyib*, s. 49.

³⁰⁸ Faḥrî-i Herevî, *Tezkire-i Ravzatu's-Selâtin ve Cevâhiru'l-'Acâyib*, s. 49.

³⁰⁹ Faḥrî-i Herevî, *Tezkire-i Ravzatu's-Selâtin*, s. 47; Faḥrî-i Herevî, *Tezkire-i Ravzatu's-Selâtin ve Cevâhiru'l-'Acâyib*, s. 50.

Nāl dik qad birle sin siz nāle kıлмақdır işim / Nāle din bezm gamıñğın ceng ü tārī min yine

Ey Garībī aqsā bağrım qanı gözün ne ‘aceb / Bir qaragöz bağı taşnıñ gubārī min yine

Bu Türkçe matla‘ da ona aittir:

قايسی بیر گلچه ره اول گلبرگ خندانم چه بار قايسی بیر شمشاد قد سرو خرامانم چه بار³¹⁰

Qaysı bir gül-çehre ol gülberg-i handānım çe bar / Qaysı bir şimşād-ğad serv-i hūrāmān çe bar

Herkesin dilinde olan bu Farsça matla‘ beyit de ona aittir:

دوستان هرگه گذر سوی مزار من کنيد جای تکبيرم دعای جان یار من کنيد³¹¹

Ey dostlar! ne vakit benim mezarımın yanından geçerseniz, beni yüceltmek yerine sevgilimin ruhuna dua ediniz

Bu Farsça beyit de ona aittir:

بازم بلای جان غم آن ماه پاره شد ای وای آن مریض که دردش دوباره شد³¹²

O ay yüzlü sevgilinin hüznü yine canımın belası oldu, derdi yeniden nükseden o hastaya eyvahlar olsun

Zahîrüddîn Muhammed Bâbür Şâh

Zahîrüddîn Muhammed Bâbür Şâh, Ömer Şeyh Mîrzâ'nın oğludur. Emîr Timur Sâhibkırânî'nin şeref sahibi hükümdar evlatlarındandır. Ondan ve Sultan Hüseyin Mîrzâ'dan sonra anlayışlı, ferâsetli ve kılıcı keskin bir padişah yoktu. Küçük bir orduyla

³¹⁰ Alî Şîr Nevâî, *Mecâlisü'n-Nefâis*, s. 128.

³¹¹ Fağrî-i Herevî, *Tezkire-i Ravzatu's-Selâtin*, s. 48; Fağrî-i Herevî, *Tezkire-i Ravzatu's-Selâtin ve Cevâhiru'l-'Acâyib*, s. 51; Alî Şîr Nevâî, *Mecâlisü'n-Nefâis*, s. 128.

³¹² Alî Şîr Nevâî, *Mecâlisü'n-Nefâis*, s. 128; Sâm Mîrzâ Safevî, *Tezkire-i Tuḥfe-i Sâmî*, s. 19.

Hindistan diyarını ele geçirmesi sadece işlerinden biriydi. Musiki ilminde benzersiz olup Türkçe ve Farsça şiir söylemede, aruzda ve kafiyede yetkin bir maharete sahipti. Her ne kadar Farsça akıcı ve sağlam şiirler söylemişse de Türkçe şiirler söylemeye daha düşkündür. Birçok ahâlinin elinde bulunan bir şiir divanı vardır. Fıkıh konulu “Mübeyyin” adlı eseri telif etmiştir. Bu eserde kendisine ait olan şu matla‘yı şans ve uğur getirsin diye kaydetmiştir:

تکلف هر نجه صورت غه بولسا اندین ارتوقسین   سنی جان دیرلار اما بی تکلف جاندين ارتوقسین³¹³

Tekellüf her niçe şūretğa andın artuğ sin / Sina cān dirlar ammā bī-tekellüf cāndın artuğ

sin

Bu Farsça matla‘ beyit ona aittir:

هلاک می کندم فرقت تو دانستم   و گرنه رفتن ازین شهر می توانستم³¹⁴

Biliyorum senin firakın beni yerle yeksan eder, yoksa bu şehirden gitmeyi

bilirdim

Ona ait bir başka Farsça beyit ise şöyledir:

خراباتی و رند و می پرستم   بعالم هر چه میگویند هستم³¹⁵

Şarap içenim, rindim, şaraba tapanım; âlemde bana her ne derlerse ben oyum

Şâh İsmâil

---

³¹³ Faḥrî-i Herevî, *Tezkire-i Ravzatu's-Selâtîn* s. 53-54; Faḥrî-i Herevî, *Tezkire-i Ravzatu's-Selâtîn ve Cevâhîru'l-'Acâyib*, s. 55.

³¹⁴ Alî Şîr Nevâî, *Mecâlisü'n-Nefâis*, s. 174; Faḥrî-i Herevî, *Tezkire-i Ravzatu's-Selâtîn*, s. 53-54; Faḥrî-i Herevî, *Tezkire-i Ravzatu's-Selâtîn ve Cevâhîru'l-'Acâyib*, s. 55.

³¹⁵ Alî Şîr Nevâî, *Mecâlisü'n-Nefâis*, s. 174.

O hazretin azameti ve yetkinliği öylesine fazladır ki anlatmaya gerek yoktur. Nitelikleri güneşten daha parlaktır. Maksada ve konuya dönmek daha münasiptir. Farsça ve Türkçe şiirde hoş bir üslubu vardır. Şiirleri meşhurdur. Bu iki Türkçe matla‘ o hazrete aittir ve iyi de söylemiştir:

ای جمالینگ ایتی عنوان دیوان قدیم   قاشلارینگ طغراسی بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ³¹⁶

Ey cemâliñg âyeti ‘ünvân-ı dīvân-ı qadīm / Qaşlarıñg tuğrāsı bi’smi’llâhi’r-rahmâni’r-rahîm

گرمینگ کجه باش اولسا و بریخشی قزلباش   خام نگران باش که مینک قارغیه بر طاش³¹⁷

Ger miñg gice baş olsa ve bir yaḡşi kızılbaş / Hanum nigerân bâş ki miñg qarğaya bir taş

Hâce Hâfız’ın gazeline nazire yaptığı bu Farsça muhammesi son derece şairane söylemiştir:

تو آن گلی که خراب تو گلعدارانند   اسیر بند کمند تو شهسوارانند

به بند دانه و دامت چو من هزارانند   غلام نرگس مست تو تاجدارانند

خراب باده لعل تو هوشیارانند

تو با کرشمه و ناز گدا بعجز و نیاز   کنون که صاحب حسنی بحسن خویش بناز

ترا رقیب و مرا شد سرشک محرم و ناز   ترا صبا و مرا آب دیده شد غماز

وگرنه عاشق و معشوق رازدارانند

رسید موسم گل عیش و کامرانی کن   گذشت عمر گرانی بمن روانی کن

خلاف زاهد مگار تا توانی کن   در آ بمیکده و چهره ارغوانی کن

³¹⁶ Faḡrî-i Herevî, *Tezkire-i Ravzatu’s-Selâtîn* s. 68; Faḡrî-i Herevî, *Tezkire-i Ravzatu’s-Selâtîn ve Cevâhiru’l-‘Acâyib*, s. 69.

³¹⁷ Faḡrî-i Herevî, *Tezkire-i Ravzatu’s-Selâtîn ve Cevâhiru’l-‘Acâyib*, s. 69.

مرو بصومعه کانجا سپاه کارانند

سپاه خال و خطت میکنند غارت دین نشسته ابرو و چشمت ز گوشه های کمین

کشیده صف ز خطا تا بروم لشکر چین گذر فکن چو صبا بر بنفشه زار ببین

که از تطاول زلفت چه سوگوارانند

ز جور خوش پسر تند خوی عهد شکن دل رمیده عاشق رمیده شد ز وطن

ز لار میروم این بار تا خطا و ختن تو دستگیر شو ای خضر پی خجسته که من

پیاده میروم و همراهان سوارانند

چو آفتاب رخت نیست ماه در خاور نهاده پیش قدت سرو سرکشی از سر

ندیده دیده چو روی تو ای پری پیکر بزیر زلف دو تا چون نگه کنی بنگر

که از یمین و یسارت چه بیقرارانند

ببین که مردم چشمت چو آهوی صیاد ز خال و دانه و زنجیر زلف دام نهاد

ز خال و دانه خطایی چنین بدام افتاد خلاص حافظ ازان زلف تابدار مباد

که بستگان کمند تو رستگارانند³¹⁸

Sen öyle bir gülsün ki gül çehreli güzeller sana meftundur, kemendinin bağının esiri şahsüvarlardır

Yem ve tuzağının bağında benim gibi binlerce kişi vardır, sarhoş nergisinin kölesi de taç sahipleridir

Senin lâl renkli şarabının meftunları bilgelerdir

Sen işve ve nazın acz ve niyazın gedâsısın, ey güzellik sahibi güzelliğinle nazlan

Sırrın mahremi sana rakip oldu bana ise göz yaşı, fitneci sana meltem esintisi sundu bana ise göz yaşı

Yoksa âşık ve maşuk sırdaş değil mi?

³¹⁸ Faḥrî-i Herevî, *Tezkire-i Ravzatu's-Selâtin* s. 68-70; Faḥrî-i Herevî, *Tezkire-i Ravzatu's-Selâtin ve Cevâhiru'l-'Acâyib*, s. 70.

*Gül mevsimi geldi eğlen ve mutlu ol, değerli ömrümüz geçiyor bana doğru yönel
Gücün yettiğince hilekâr zahidin karşısında dur, meyhaneye gel ve çehreni
erguvan rengine dönüştür*

Tekkeye gitme çünkü orada günahkârlar var

*Senin beninin ve hattının ordusu dini yağmalamaktadır, kaçın ve gözün oturmuş
pusuda beklemektedir*

Hatâ'dan Rûm'a Çin ordusu saf tutmuş, Sâbâ rüzgârı gibi menekşelikten geç de gör

Zülfünün cevrenden dolayı nice matemliler var

*Oğlanın hoş görünen zorbalığından, kabalığından, sözünü tutmamasından
aşığın erimiş gönlü vatanından kaçmaktadır*

*Bu kez Hatâ ve Hoten'den Lâr'a gidiyorum, ey hızır! talihimin peşinde olan
bana yardım eli uzat*

Ben yürüyerek gidiyorum, yol arkadaşlarım ise süvaridirler

Güneş battı batı da ay yok, baştan aşağı serkeş servi boyunu önüne koymuş

*Ey peri yüzlü! senin yüzünün güzelliği gibisini göz görmemiş, iki tane olan
zülfünün altından bakarken tetkik et*

Sağında ve solunda ne mütereditler var

*Bak da gör senin gözlerinin bebeği bir ceylan avcısı gibi beninin yeminden ve
zülfünün zincirinden tuzak kurdu*

Beni ve yemi ile Hatâî öylesine pusu kurdu ki o ışıldayan zülüften kurtuluş yok Hâfız

Oysa senin kemendine bağlı nice kurtulanlar var³¹⁹

Kânûnî Sultan Süleymân

³¹⁹ Bu şiir de Hâfız'ın yüz doksan beşinci gazeline nazire yapılmıştır. İlgili gazel için bkz. Muhammed Rızâ Berzger Hâliki, *Şâh-i Nebât-i Hâfız*, İntişârât-i Zevvâr, Tahrân, 1393/2014, s. 485.

Kânûnî Sultan Süleymân 926-1520 ve 973-1566 yılları arasında hüküm sürmüş, Osmanlı İmparatorluğu'na altın çağı yaşatmış Türk hükümdarlarından biridir. Annesi Hâfsâ Sultan'dır. Yavuz Sultan Selîm Hân'ın Trabzon vilâyetinde sancak beyi iken 900/1494 senesinde dünyaya gözlerini açan oğludur. Osmanlı padişahlarının onuncusudur. Bazı tarihçiler Kânûnî Sultan Süleymân'ı Yıldırım Bayezid (791-805/1389-1403)'in oğullarından otorite boşluğundan yararlanarak bir ara Edirne'de hükümranlığını ilan eden Süleymân Çelebî (ö. 813/1411)'yi de hesaba katarak Süleymân adıyla tahta oturan ikinci padişah olarak gösterirler. Çocukluk dönemine dair pek bir bilgi bulunmamaktadır. Babasının gözetiminde Hayreddîn Efendî'den son derece iyi bir eğitim ve öğretim gördüğü bilinmektedir. Onun devrinde imparatorluk Asya ve Avrupa kıtalarına yayılmıştır. Kânûnî Sultan Süleymân ele geçirilen yerlerin hepsini ayrı ama özenle belirlediği kanunlar yürürlüğe koyarak yönetmiştir. Haklıya hakkını teslim eden kanunları neticesinde Kânûnî adıyla anılagelmiştir.³²⁰ Derler ki, hoş mizaca sahip olup şiire dikkate şayan bir ilgisi vardı. Üslubu sıradan olmayıp son derece etkileyicidir. Farsça ve Türkçe gazelleri vardır. Şiirlerinde Muhibbî mahlasını kullanmış olup divan da tertip etmiştir.³²¹ Ayrıca zaman zaman Muhib ve Meftûnî mahlaslarını da kullanmıştır. Kaynaklar devrinin âlim ve şairlerine ihtimam göstermiş olduğu ve onları himayesi altına aldığı hususunda birleşmektedir.³²² Selânîkî'nin naklettiğine göre Kânûnî Sultan Süleymân büyük şair Bâkî (ö. 1008/1600)'yi bulup onu en yakınları

---

³²⁰ Yaşar Yücel, *Muhteşem Türk Kânûnî ile 46 Yıl*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1987, s. VI-1.

³²¹ Faḫrî-i Herevî, *Tezkire-i Ravzatu's-Selâtin* s. 74; Faḫrî-i Herevî, *Tezkire-i Ravzatu's-Selâtin ve Cevâhiru'l-'Acâyib*, s. 76.

³²² Kânûnî Sultan Süleymân, *Muhibbî Dîvânı*, (Haz. Kemal Yavuz – Orhan Yavuz), Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, İstanbul, 2016, s. 25-26; Coşkun Ak, “Süleymân I Edebî Yönü”, *İslâm Ansiklopedisi*, C.38, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2010, s. 74-75.

arasına almayı en mühim işlerinden biri saymaktadır.³²³ Bu Farsça gazel ve bir matla‘ o namlı padişahın güzel şiirlerindedir:

باز آشفته ام از حسرت عنبر بویی
بسته شد جان و دلم در کره ابرویی
از که پرسم خبرش یا ز که جویم چه کنم
دل آواره که گم ساخته ام در کویی
آه ازین دل که شد آشفته زلف سیاهی
واه از ان دیده که آموخته با رویی
او بصد ناز درون دل من جلوه کنان
من دیوانه نظر میکنم از هر سویی
خلق گویند دل و جان محبّی که ربود
راست گویم که فسونهای لب دلجویی³²⁴

*Senin güzel kokunun hasretinden yine perişanım, yay kaşına bağlanmışım canım
ve gönlüm kapanmış*

*Haberini kimden sorayım, kime sual edeyim, nasıl edeyim? daha ne yapayım
onun sokağında avare olmuşum*

*Ah bu gönüle ki o siyah zülfün müptelası olmuş, vah o göze ki onun yüzü
sayesinde bakmasını öğrenmiş*

*O yüz türlü nazla cilveleriyle gönlümün derinindedir, ben ise her tarafa bakan
bir divaneyim*

*Ahâli der ki, Muhibbî'nin canını ve gönlünü kim silip süpürdü, yemin ederim ki
gönül çelen dudaklarının efsunlarıyla o yaptı*

کار این چشمه ز سر چشمه خراب است مرا³²⁵

دیده از آتش دل غرقه آب است مرا

³²³ Coşkun Ak, “Süleymân I Edebî Yönü”, s. 74-75.

³²⁴ Faḥrî-i Herevî, *Tezkire-i Ravzatu's-Selâtîn* s. 75-76; Faḥrî-i Herevî, *Tezkire-i Ravzatu's-Selâtîn ve Cevâhîru'l-'Acâyib*, s. 76-77.

³²⁵ Faḥrî-i Herevî, *Tezkire-i Ravzatu's-Selâtîn* s. 74; Faḥrî-i Herevî, *Tezkire-i Ravzatu's-Selâtîn ve Cevâhîru'l-'Acâyib*, s. 77.

Gönül ateşinden ötürü gözler suya gark etti beni, bu çeşmenin işi membanın
başında harap etmektir beni

Bu birkaç Türkçe gazel de o şöhret sahibi padişaha aittir:

چقدی باشندن دوخانی ایلدی بر آه شمع	طوتوشوب عشق آتشینه دون گجه ناگاه شمع
اولدی بو درد درونمدن مگر آگاه شمع	دوكدی یاشلر گیجه لر تا صبح اولنجه اغلدی
نیته کم کندو زیانینه گولر هر گاه شمع	یاندوغنجه آتش عشقه گوگل خندان اولور
سینه سینی اهلی عشقگ یاقدی چون الله شمع	یوق دیمه انکاری قو زاهد صقن ریشک یینار
دیدلر اولمق عجبر بادلله همراه شمع ³²⁶	آهمیله گوردلر دلدله محبّی آتشم

Ṭutuşub ‘aşq âtesine dün gece nâgâh şem’ / Çıkdı başından duḡânı eyledi bir âh şem‘

Dökdü yaşlar giceler tâ şubh olunca ağladı / Oldı bu derd-i derûnumdan meger âgâh şem‘

Yandıgınca âteş-i ‘aşqa gügül ḥandân olur / Nitekim kendü ziyânına güler hergâh şem‘

Yoğ dime inkârı şu zâhid sakın reşk yanar / Sinesini ehl-i ‘aşkın yağıdı çün Allâh şem‘

Âhim ile gördüler dilde Muḥibbî ateşim / Didiler olmak ‘acebdur bâdla hemrâh şem‘

لاجرم میخانه نگ قدرن شرابیبلر بلور	ساغر و می قیمتن مست و خرابیلر بلور
صنعمگ انجق صوده یوزمگ مرغ ابیلر بلور	نیجه یلدر بحر عشق اچره شناوردرد گوگل
حرمتن اول درگهگ عالی جنابیبلر بلور	میکنده آدابنی صوفی نه بلسون صور بگا
دوزخگ احوالنی انجق عذابیلر بلور	آتش هجرانه منکر حکمی اولسه مدعی
ای محبّی حالنی بغری کبابیلر بلور ³²⁷	دونه دونه یانمین بلمز ندر احوال عشق

Sâger ü mey kıymetün mest ü ḥarâbîler bilir / Lâcerem meyḥânenün ḡadrin şerâbîler

³²⁶ Faḡrî-i Herevî, *Tezkire-i Ravzatu’s-Selâtîn* s. 74; Faḡrî-i Herevî, *Tezkire-i Ravzatu’s-Selâtîn ve Cevâhîru’l-‘Acâyib*, s. 77.

³²⁷ Faḡrî-i Herevî, *Tezkire-i Ravzatu’s-Selâtîn* s. 74-75; Faḡrî-i Herevî, *Tezkire-i Ravzatu’s-Selâtîn ve Cevâhîru’l-‘Acâyib*, s. 77.

bilür

*Nice yıldur behr-i ‘aşk içere şināverdur gügül / Şanemin ancak suda yüzen
murgābiler bilür*

*Meykede ādābını şūfī ne bilsün sor bana / Hürmetin ol dergāhun ‘ālī-cenābiler bilür
Āteş-i hicrānı münker hīkemī olsa mudde‘ī / Dūzahın aḥvālını ancak ‘azābiler bilür
Döne döne yanimin bilmez nedir aḥvālī ‘aşk / Ey Muḥibbī ḥālünü bağırı kebābiler
bilür*

دیرسم شرابه لایق گنجینه نهانی
میخانه نگ اولوبدر هر خمی خسروانی
بر درد سردرانجق عالمده پادشالق
بسی غصه کم گدادر بیل شاه کامرانی
طبایینی چلدی مجنون نوبت بگا گلوبدر
هر پادشاه عصرگ لابد اولور زمانی
دنیاای یکی گونلک باشینه صاتون المش
واعظ ریاضت ایچون هنگامه جهانی
بو قصه درونم تا حشر اولنجه یازسم
اولور محبّی آخر بوقصّه داستانی³²⁸

*Dırsem şarāba lāyık gencine-i nihānı / Meyḥānenün olubdur her ḥamı ḥusrevāni
Bir derd-i serdür ancak ‘ālemde padişālık / Besi ḡussa kem gedādur bil şāh-ı kāmranı
Teblini çeldi mecnūn nevbet bana gülübdür / Her padişāh-ı ‘āşrın lābūd olur zamāni
Dünyāyı iki günlük başına şatun almış / Vā‘iz riyāzet için hengāme-i cihāni
Bu kışsa-i derūnem tā ḥaşr olunca yazsam / Olur Muḥibbī āḥir bu kışsa-i dāstāni*

Emîr Alî Şîr

Türk dünyasının en mühim şairlerinden ve devlet adamlarından olan Emîr Alî Şîr 844/1441 senesinde Herat'ta dünyaya gözlerini açtı. Uygur Türklerindedir. Anne ve baba tarafından soylu ve zengin bir aileden gelmektedir. Devrinin en büyük şairidir

³²⁸ Fahrî-i Herevî, *Tezkire-i Ravzatu's-Selâtîn* s. 75; Bu gazel Muḥibbî'nin divanında mevcut değildir. Bkz. Fahrî-i Herevî, *Tezkire-i Ravzatu's-Selâtîn ve Cevâhiru'l-'Acâyib*, s. 78.

ve Türkçe şiirlerinde Nevâî mahlasını kullanmıştır. Şairliğinin yanı sıra devlet adamlığı vasfı ile de tanınmaktadır.³²⁹ Aynı zamanda kendisinin öz dili olan Türkçenin geleceğini düşünüp hak ettiği mertebeye eriştirmek için ihtimam gösteren bir dildir. Kaleme aldığı eserleri Türk edebiyatının gelişmesinde ve Türkçenin edebî bir dil olması yolunda büyük katkı sağlamıştır.³³⁰

Emîr Alî Şîr'in ahvâlini anlatmak öylesine fazladır ki onu anlatmak olanaksızdır. Rahmetli Sultan Hüseyin Mîrzâ hazretlerinin sınırsız lütfuyla devlet işlerini nihayete ulaştırdı. Daha sonra Mazenderan'ın başkenti olan Esterâbâd vilâyetinin idaresinden el çekip şiire ve şiir sanatına yöneldi. Onun büyüklüğü güneşten daha belirgindir. Saltanat işlerini terk etmiş olmasına rağmen onun hazinesine vilâyetlerin mahsül gelirinden her gün on beş bin dinar aktarıldı. Yardımların yarısını aş evi, tekke, zaviye, mescit, köprü imar işlerinde fakir ve fukaraya harcardı. Fâni dünyadan ebedî dünyaya göçünceye dek hayır işlerinde kullanılması için yaklaşık olarak üç yüz altmış adet yapı yaptırdı. Bunlardan doksan tanesi tekke'dir. Geriye kalan ise diğer hayır kurumlarıdır.³³¹ Nazım ve nesir telif eserleri vardır. Beş mesneviden müteşekkil Türkçe hamse kaleme almıştır. Dört Türkçe divan tamamlamıştır. Birinci divanının adı *Garâibü's-Sıgar*, ikinci divanının adı *Nevâdirü'ş-Şebâb*, üçüncü divanının adı *Bedâyi'u'l-Vasat*, dördüncü divanının adı *Fevâidü'l-Kiber*'dir. *Mahbûbü'l-Kulüb*, *Nazmü'l-Cevâhir*, *Nesâimü'l-*

---

³²⁹ Ağâh Sırrı Levend, *Alî Şîr Nevâî Hayatı, Sanatı ve Kişiliği*, C.1, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1965, s. 29-47; V. V. Bartold, *Mîr Alî Şîr ve Türkmen Halkının Tarihi*, (Çev. İlhan Arslan), Post Yayınları, İstanbul, 1920, s. 25-42.

³³⁰ F. Sema Barutçu Özönder, *Muhâkemetü'l-Lügatayn İki Dilin Muhakemesi*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1996, s. 1-100; Önal Kaya, "Alî Şîr Nevâî'nin Divanları", *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, C.4, Sayı 1, 2007, s. 46-49.

³³¹ Fâhrî-i Herevî, *Tezkire-i Ravzatu's-Selâtîn*, s. 88; Fâhrî-i Herevî, *Tezkire-i Ravzatu's-Selâtîn ve Cevâhiru'l-'Acâyib*, s. 91-92.

Muhabbe, Kısse-i Şeyh Sen'ân, Münşe'ât-ı Türkî, Halât-ı Seyyîd Hasan Erdeşîr, Halât-ı Pehlivân Muhammed Sa'id, Mufredât, Mecâlisü'n-Nefâis Kafiye ve Aruz, Tevârih-i Pâdşâhân-i 'Acem, Tevârih-i Enbiyâ, Mantıku't-Tayr-i Türkî, Nefahâtü'l-Üns, Tercüme-i Sed Kelime-i Türkî onun eserlerinden bazılarıdır.³³² Alî Şîr Nevâî'nin Türkçe divanları dışında Farsça kaleme aldığı şiirlerinden müteşekkil bir divanı daha bulunmaktadır. Farsça şiir söylerken Fânî mahlasını kullanmıştır. Bu divanda Hâce Hâfız başta olmak üzere bazı büyük şairlere nazireleri yer almaktadır.³³³ Bu gazel onun *Garâibü's-Sıgar* adlı divanında yer almaktadır:

ای صفحه رخسارینگ ازل خطیدین انشا	دیبچه حسنینگدا ابد نقطه سی طغرا
ذرات ارا هر ذره که بار ذکینگا ذاکر	امتار ارا هر قطره که بار حمدینگا گویا
مشاطه صنعتگ دورور اول کیم نفس ایچره	کون کوزگوسین اقشام کلیدین قلدی مجلا
کون شکلی یوزونگ سجده سیدین بولدی مشکل	تون طره سی زلفونگ ییلیدین بولدی مطرا
محتاج سینینگ درگهینگا حسرو و درویش	پرورده سینینگ نعمتینگا جاهل و دانا
گل یوزیدا بلبل سینینگ اسرارینگا ناطق	شمع اوتیدا پروانه سینینگ حسنینگا شیدا
عشاق ارا یارب که نواییغا مقامی	بیر گیل که سینینگ مدحینگا بولغای تیلی گویا ³³⁴

Ey şafha-i ruhsârîng ezel haţţıdın inşâ / Dîbâce-i ħüsnüngde ebed noĸtası tuĸrâ

Zerrât ara her zerre ki bâr zıkrîng zâkir / Emtâr ara her kaţre ki bâr ħamdıng gûyâ

Meşşâta-i şu'nunġ durur ol kim nefes içre / Kün közgüsin aĸşâm küldin ĸıldı mücellâ

Kün şekli yüzünġ secdesidin boldı müşekkel / Tün turesi zülfünġ yilidin boldı muţarrâ

³³² Faĸrî-i Herevî, *Tezkire-i Ravzatu's-Selâtin*, s. 88; Faĸrî-i Herevî, *Tezkire-i Ravzatu's-Selâtin ve Cevâhiru'l-'Acâyib*, s. 92-93;

³³³ Muhammed Haydar Mîrzâ Duĸlat, *Târîĸ-i Reşîdî*, (Tsh. Abbas Kulî Gaffârî), C.1, Neşr-i Mirâs Mektûb, Tahran, 1383/2005, s. 311; Kaya, "Alî Şîr Nevâî'nin Divanları", s. 53.

³³⁴ Faĸrî-i Herevî, *Tezkire-i Ravzatu's-Selâtin*, s. 89; Faĸrî-i Herevî, *Tezkire-i Ravzatu's-Selâtin ve Cevâhiru'l-'Acâyib*, s. 93.

Muhtâc sining dergehinġe ġusrev ü derviş / Perverde sining ni‘metinġe cāhil ü dānā
ġül yüzide bülbül sining esrārinġa nātık / Şem‘ otida pervāne sining ġüsniġe şeydā
‘Uřřāk ara yā Rab ki Nevāyi’ġa maġāmı / Bir gil ki sining medġinġe bolġāy tili ġūyā

Bu matla‘ beyit de Emîr Alî Şîr’e aittir:

آتشین لعلی که تاج خسروان زیور است   اخگری بهر خیال خام پختن در سر است³³⁵

Ateşli lal rengi ki şahların tacına süstür, boş hayal kurmak için de bir kıvılcımdır

2.6.2. Eser Tanıklığında Selçuk’un Oġulları ve Torunları

Türklerin İslâmî dönemde kurdukları en mühim devletlerden birisi Büyük Selçuklu Devleti (429-552/1038-1157)’dir. Fakat bu önem arz eden Türk devletinin ilk devreleri hakkında mevcut kaynaklarda yeterli ölçüde bilgi yoktur. Var olan bilgiler de birbirleri ile son derece çelişkilidir. Dönemle ilgili fazlaca kaynaġın bulunmaması ve olanların da günümüze intikal etmemiş olması bu sahayı sığ bırakmaktadır.³³⁶ Belirtmek gerekir ki mevcut kaynaklar dışında şimdiye kadar adı zikredilmeyen *Ravzatu’s-Selâtîn*’de de hakkında sınırlı bilgiler olan Selçuk ailesinin ilk mensupları üzerine dikkate değer malumatlar verilmektedir. Bu husustaki malumatları vermeden evvel Büyük Selçuklu Devleti’nin oluşum sürecinde önemli hizmetleri olmasına rağmen kurucuları üzerinde layıkıyla durulmamış olduğunu İbrahim Kafesoġlu teessüfle dile

---

³³⁵ Faġrî-i Herevî, *Tezkire-i Ravzatu’s-Selâtîn*, s. 89; Faġrî-i Herevî, *Tezkire-i Ravzatu’s-Selâtîn ve Cevāhiru’l-‘Acâyib*, s. 93.

³³⁶ Sefer Solmaz, “Selçuklu Tarihinin Kronoloji Problemine Bir Örnek: Selçuk Bey’in Cend’e Göç Tarihi Meselesi,” *Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Sayı 22, 2019, s. 345.

getirmiştir. Selçuklu ailesiyle alâkalı bilgileri mevcut kaynaklara bağlı olarak kaleme alan İ. Kafesoğlu, “Selçuk’un Oğulları ve Torunları” adlı makalesinde dağınık ve bir o kadar da noksan bilgiler olması hasebiyle müphem kalmış olan bu mevzuyu özetle şöyle açıklamaktadır: “Selçuklular hakkında doğrudan doğruya Selçuklu âilesinden neşet ettiği için en mühim kaynağımız *Meliknâme*'nin bize intikal eden kısımlarında Selçuk'un dört oğlu bulunduğu tasrih edilmekte, fakat üçünün adı verilmektedir: Mikâil, Mûsâ, Arslan. *Meliknâme*'den naklen *Ravzatu's-Safâ*'da Selçuk'un oğullarından birinin genç yaşta öldüğü bildirilmiştir. İmâdüddîn İsfahânî'nin Selçuklu tarihine ve *Ahbârü'd-Devleti's-Selçûkiyye*'ye göre de Selçuk'un dört oğlu vardır: Mikâil, Mûsâ, İsrâil (Arslan) Yabgu, Yınal. İbn Fındık'ın *Târîh-i Beyhak* adlı eserinde de bu sayı dörttür: Mikâil, Mûsâ, Yabgu (Arslan) ve Yûsuf. Râvendî ise şu isimleri zikreder: Mikâil, Mûsâ Yabgu, İsrâil, Yûnus. Muahhar olmakla beraber Tuğrul Bey'in veziri İbn Hassûl'ün bugün kaybolmuş tarihinden faydalandığı anlaşılan Hamdullah-i Müstevfî *Tarih-i Güzîde*'sinde: Mikâil, Mûsâ, İsrâil ve Yûnus adlarını saymıştır. *Enîsü'l-Kulûb*'da: Mikâil, İsrâil, Mûsâ Yabgu, Yûsuf Yınal; *Anonim Târîh-i Âl-i Selçuk*'da: Mikâil, İsrâfil, Mûsâ, Yûsuf, Yûnus; *Câmiü't-Tevârih*'in II. cildinde de: Mikâil, Mûsâ Yabgu, İsrâil, Yûsuf, Yûnus; *Müsâmeretü'l-Ahbâr*'da: Mikâil, İsrâil, Mûsâ, Yûnus, bir de Ahmed isimleri sıralanmıştır”.³³⁷

Görüldüğü gibi Selçuk Bey hayatta iken vuku bulmuş olan hadiseler hakkında katî bilgilere sahip değiliz. Yukarıda kaydedilenlerden anlaşılacağı üzere Selçuk Bey'in dört oğlu mu yoksa beş oğlu mu olduğu üzerine de tam bir ittifak mevcut değildir.

---

³³⁷ İbrahim Kafesoğlu, “Selçuk’un Oğulları ve Torunları”, *Türkiyat Mecmuası*, Sayı 13'ten ayrı basım, 1958, s. 117-118.

Farklılık arz eden bu hususlara dair İ. Kafesoğlu'na göre Selçuk'un dört oğlu olduğu düşünülürse kaynaklarda zikredilmiş olan Yûnus ve Yûsuf adlarının birbirinden devşirilmiş olduğu kolayca kabul edilebilir. *Anonim Târîh-i Âl-i Selçuk* ile *Câmiü't-Tevârîh*'de Yûnus'un beşinci evlat gibi gösterilmesi bir hatadan müteşekkildir ve dördüncü oğul olarak Yûnus ve Yûsuf tek bir isim olarak ele alınmalıdır. Aynı şekilde *Müsâmeretü'l-Ahbâr*'da geçen Ahmed adının da bir hatadan kaynaklandığı âşikârdır.³³⁸

Ravzatu's-Selâtîn'de Selçuk'un babasının kim olduğunun üzerinde durulmaksızın Ebû'l 'Alâ b. Ahmed'e ait eserden şöyle nakledilmektedir: "Selçuk'un soyu otuz dört kuşak geriye Türk olan Efrâsiyâb'a uzanmaktadır. Selçuk, Sultan Mahmûd Gaznevî'nin esaretinde öldü. Onun Mikâîl, İsrâfil,³³⁹ Mûsâ ve Yûnus adında dört oğlu vardı. İsrâfil'in ise iki oğlu vardı. İki oğlundan biri olan Çağrı Bey, Irak topraklarının tamamını ele geçirip bu topraklara yirmi sene hükmetti. Yetmiş yaşına kadar yaşadı ve 455/1063'te ebedî dünyaya göçtü".³⁴⁰

Görüldüğü üzere Selçukluların atası olan Selçuk ile ilgili ortaya konan malumatlar son derece kısıtlı ve muhtasardır. Ancak şunu belirtmek gerekir ki, Faḫrî-i Herevî'nin dönemi itibariyle birinci elden kaynak niteliği taşıyan ancak günümüze

---

³³⁸ Kafesoğlu, "Selçuk'un Oğulları ve Torunları", s. 118,121.

³³⁹ İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi'nde bulunan nüshada İsrâfil olarak kayıtlı olan bu isim diğer nüshada yani Paris Milli Kütüphanesi'nde Edgard Blochet'in hazırladığı ulusal kütüphane kataloğunun birinci cildinin 320 numaralı yazma nüshasında İsrâil olarak kayıtlı olduğunu Hayyâmpûr *Tezkire-i Ravzatu's-Selâtîn* adlı çalışmasında belirtmiştir. Bkz. Faḫrî-i Herevî, *Tezkire-i Ravzatu's-Selâtîn*, s. 11; Hüsâmeddîn Râşidî'nin tenkid ettiği *Tezkire-i Ravzatu's-Selâtîn ve Cevâhiru'l-'Acâyib* adlı çalışmasında adı geçen isim sadece İsrâfil olarak kaydedilmiştir. Bkz. Faḫrî-i Herevî, *Tezkire-i Ravzatu's-Selâtîn ve Cevâhiru'l-'Acâyib*, s. 14, 58.

³⁴⁰ Faḫrî-i Herevî, *Tezkire-i Ravzatu's-Selâtîn*, Yz., İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, No: 4097, 1038/1628, vr. 768-768b; Faḫrî-i Herevî, *Tezkire-i Ravzatu's-Selâtîn*, s. 11-12; Faḫrî-i Herevî, *Tezkire-i Ravzatu's-Selâtîn ve Cevâhiru'l-'Acâyib*, s. 13-14.

ulaşmadığı için muhtevası hakkında bilgi sahibi olamadığımız Ebû'l 'Alâ b. Ahmed'in eserinden görerek Selçuk'un Mikâil, İsrâfil (Arslan), Mûsâ ve Yûnus adında dört oğlu olduğu şeklindeki bilgi kısmen ihtilafli olan diğer kaynaklardaki bilgilerle örtüşmektedir. Var olan malumatları destekler nitelikte olması eseri dikkate değer kılmaktadır. Bu bağlamda Selçuk'un soyunun otuz dört kuşak geriden Türk olan Efrâsiyâb'a uzandığı bilgisi başka kaynaklarda da geçmektedir.³⁴¹ Ancak Selçuk'un, Sultan Mahmûd Gaznevî'nin esaretinde öldüğü yönünde ilk kez telaffuz edilen bilgi tarihi gerçeklerle örtüşmemektedir.

Yukarıda belirtildiği üzere Faḫrî-i Herevî eserinde Selçuk'un, Sultan Mahmûd Gaznevî'nin esaretinde öldüğünü nakletmektedir. Ancak bu kişi Selçuk değil "Yabgu" ünvanlı kaynaklarda İsrâil adıyla da anılan Arslan'dır. Kaydedilenlere göre savaş meydanlarındaki olağanüstü meziyetleri dolayısı ile herkesin çekindiği Selçuklu reislerinden Arslan Yabgu, Sultan Mahmûd Gaznevî tarafından (ziyafet için davet edilip) hile ile esir edilmiş ve esarete iken ölmüştür.³⁴² Faḫrî-i Herevî burada Selçuk'un esaretini Arslan Yabgu'nun esareti ile karıştırmış olmalıdır ya da henüz bilinmeyen farklı bir olaydan bahsetmektedir.

Yukarıda belirtildiği üzere *Ravzatu's-Selâtin*'de İsrâil'in Tuğrul ve Çağrı olmak üzere iki oğlunun olduğu bildirilmektedir ve Çağrı Bey'in Irak topraklarının tamamını

---

³⁴¹ Abû'l-Farac, *Abû'l-Farac Tarihi*, (Çev. Ömer Rıza Doğrul), C.1, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1987, s. 299.

³⁴² Sultan Mahmûd Gaznevî'nin Arslan Yabgu'yu tevkif etmesi hadiseden sonra Tuğrul ve Çağrı Beyler Oğuzlar'ın (Selçuklu ailesinin) fiili reisi olmuşlardır. Bkz. Abdülkerim Özyayın, "Arslan b. Selçuk", *İslâm Ansiklopedisi*, C.3, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1991, s. 403; Ali Sevim, "Çağrı Bey", *İslâm Ansiklopedisi*, C.8, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1993, s. 183-184.

yirmi yıl boyunca yönetmeye muktedir olduktan sonra 455/1063 yılında hayatını kaybettiği belirtilmektedir.

Kaynaklarda ve araştırmalarda Tuğrul ve Çağrı İsrâîl'in değil mücadeleler esnasında ölmüş Mikâîl'in evlatları olarak geçmektedir. Ailenin başında ise Yabgu sıfatıyla amcaları Arslan (İsrâîl)'in bulunduğu ifade edilmektedir.³⁴³ Faḥrî-i Herevî'nin eserinde bu konuda yer verdiği bilginin soy kütüğüne uygun düşmediğini söylemek gerekir. Ayrıca kaydetmek gerekir ki bu konu ile ilgili olarak onun yazdığı bilgilerin doğruluğunu teyit edecek bir karine de bulunmamaktadır.

Amcaları Arslan Yabgu'nun yerini alıp Oğuzların başına geçen Tuğrul ve Çağrı beyler Serahs Zaferî'nden sonra (429/1038) resmen Büyük Selçuklu Devleti'ni kurmuşlardır. Ancak ne yazık ki devletin ilk hükümdarı olan Tuğrul Bey (429-455/1038-1059)'in tahtına varis bırakacağı bir erkek evladı olamamıştır. Bununla birlikte Tuğrul Bey ölen erkek kardeşin eşiyle evlenilmesi âdetine uyarak kendisinden önce ölen Çağrı Bey (ö. 451/1059)'in son eşini nikâhına aldığı için onun çocuğu Süleyman* da üvey oğlu konumuna yükselmiştir. Bu sayede Çağrı Bey'in diğer çocukları Alparslan, Kavurd, Yâkûtî de Süleyman gibi doğal olarak Büyük Selçuklu tahtının vârisleri durumuna gelmişlerdir. Tuğrul Bey'den sonra iktidara gelmesi için harekete geçen Süleyman'ın annesi ve kendilerini destekleyen Ebû Nasr Kündürî (ö. 456/1064)'nin gayretiyle Tuğrul Bey en küçük şehzâde olan Süleymân'ı veliaht tayin etmiştir. Tuğrul Bey'in ölümünden hemen sonra da Kündürî tarafından tahta çıkarılmıştır. Alparslan, Süleymân'a karşı taht için harekete geçmeye hazırlanıyor iken

---

³⁴³ Kafesoğlu, "Selçuk'un Oğulları ve Torunları", s. 118.

* Alparslan'ın kardeşi

kendisini tahtın hakiki varisi gören büyük kardeşi Kirmân Meliki Kavurd, amcası Mûsâ İnanç Yabgu, Arslan Yabgu'nun oğlu Kutalmış (ö. 455/1063) da tahtta hak iddia ettiklerinden harekete geçmişlerdi. Kutalmış kendi adına hutbe okutarak hükümdarlığını ilan edip 50 bin kişilik orduyla Rey'de bulunan Süleyman'ın üzerine yürüdü. Rakipleri karşısında güçsüzlüğünün farkına varan Süleyman, Rey'den Şîraz'a çekildi. Durumun vahametini anlayan Kündürî de pek çok kumandanın gönül verdiği Alparslan'dan yardım isteyerek onun adına hutbe okutmayı kabul etmek zorunda kalmıştır. 1063 senesinin son aylarında Damgan civarında Milh vadisinde cereyan eden savaşta Alparslan karşısında Kutalmış yenilgiye uğradı ve dağılan ordusunu toparlamaya çalışırken kayalık bir bölgede attan düşerek öldü.³⁴⁴ Çağrı Bey'in ölümünden sonra Tuğrul Bey döneminde Horasan'ı yönetmiş olan Nizâmülmülk (ö. 485/1092), Alparslan'ın giriştiği taht kavgası sürecinde idarî ve siyasi kabiliyetleriyle onun yanında yer alarak en büyük destekçisi olmuştur.³⁴⁵

Böylece Büyük Selçuklu Devleti'nin ilk hükümdarı olan Tuğrul Bey'den sonra taht mücadelesinde galip gelen Çağrı Bey'in oğlu Alparslan (456-1064/465-1072) amcasının yerine geçip hükümdar oldu. İran ve Turan topraklarının tamamını kendi hâkimiyeti altına aldı. Gücü ve ihtişamı her geçen gün arttı. Ardından Rûm (Anadolu) ülkesini aldı. Dokuz yıl sürmüş olan hükümlürlüğü süresince tahtı adaletle yönetti. İktidara gelir gelmez vezir olan Ebû Nasr Kündürî'yi azledip Hâce Nizâmülmülk'ü

---

³⁴⁴ İbrahim Kafesoğlu, "Alparslan", *İslâm Ansiklopedisi*, C.2, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1989, s. 526.

³⁴⁵ Abdülkerim Özaydın, "Nizâmülmülk", *İslâm Ansiklopedisi*, C.33, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2007, s. 194.

vezirlik makamına tayin etti.³⁴⁶ Alparslan'ın tahta geçtikten sonra Hâce Nizâmülmülk'ü vezirliğe tayin edip Kündürî'yi azletmesinde Kündürî'nin kendilerinin tahta çıkış sürecinde yanında yer almayarak iki taraflı oynamasının etkili olması kuvvetle muhtemeldir.

Birçok siyasi ve sosyal faaliyetlere imza atmış olan Alparslan, Türk- İslâm devleti olan Karahanlılar (225-609/840-1212)'in topraklarında ilerlerken muhâsaraya direndikten bir süre sonra teslim olarak huzura kabulünü talep eden Barzem Kalesi kumandanı Yûsuf Hârezmî (Barzemî) tarafından çizmesine gizlediği küçük bir hançerle vurulmak suretiyle ağır şekilde yaralanmış ve dört gün sonra da şehit olmuştur.³⁴⁷ Alparslan'ın bıçaklanarak öldüğünü rivayet eden bir anlatı da *Ravzatu's-Selâtîn*'de yer almaktadır. Burada aktarılan göre Alparslan, Semerkand'tan Çehâr Cûy (Dört Irmak) vilâyetine gelen “Hodâ Midâd” isimli bir fedai şahsın onu öğle vakti bıçaklamasıyla ölmüştür. Eserde hadise şöyle anlatılmaktadır: “Alparslan Amû nehrinin kenarında Çehâr Cûy vilâyetinde yıldızlar kadar kalabalık orduyla oturmuştu. Öğle vakti ordudaki bütün herkes boş vaktinde uykudaydılar ve Alparslan ileri gelen birkaç kişiyle nehri seyrediyordu. Yüzen birinin geldiğini gördü. Rastlantı eseri su onu Alparslan'ın yanına sürüklemişti. O, Alparslan'ı görünce öfkelenmiş. Alparslan neler oluyor diye ona sorunca o cevap verdi. Doğrusu bana Hodâ Midâd derler. Seni öldürmek istiyorum. Alparslan bu söze karşı dalga geçerek beni nasıl öldüreceksin? diye sordu. Belinden bir bıçak çıkardı. Bedenini elmas gibi lime lime ederim. Bunun üzerine Alparslan geri çekilip eline ok ve yay aldı. Ben haddini bildirinceye kadar kimse ona bir şey yapmaya kalkışmasın diye

---

³⁴⁶ Faḥrî-i Herevî, *Tezkire-i Ravzatu's-Selâtîn*, s. 11-12; Faḥrî-i Herevî, *Tezkire-i Ravzatu's-Selâtîn ve Cevâhiru'l-'Acâyib*, s. 14.

³⁴⁷ Kafesoğlu, “Alparslan”, s. 529.

yanındakilere emretti. Oku yaydan fırlattı. O da hayatının tehlikede olduğunu gördü ve Alparslan'ın canına kastetti ve oku atlatıp onu öldürdü".³⁴⁸

Daha sonra Alparslan'ın oğlu Melikşâh hükümdar oldu. Melikşâh'ın taht iddiasında bulunan rakiplerinin bertaraf edilmesindeki başarıları dikkate değerdir. "Celâlî'd-devle ve'd-dîn", "Muizzü'd-dünyâ ve'd-dîn" gibi ünvanlarla anılan Melikşâh siyasi, kültürel ve sosyal birçok faaliyetlere imza atmıştır. Hükümdarlığı süresinde hanedan mensuplarını kendisine tâbi olarak bazı yerlere vazifelendirmiştir. Örneğin, Rûm (Anadolu) padişahı vefat edince Rûm ülkesini Dâvud b. Süleyman b. Kutalmış b. Arslan b. Selçuk'a verdi. İki yüz seksen yıl süresince Gâzân Hân zamanına kadar ülke yönetimi onun evlatlarının elindeydi. Kirmân saltanat yönetimini amcasının oğlu Sultan Şâh b. Kavurd Bey (466-477/1074-1085)'e verdi. Şâm'ı onun erkek kardeşi Tutuş (471-488/1079-1095)'a hediye etti. Hârezm topraklarını aslen Hârezmşâhlılardan olan Türk kölesi Bûşenkîş'e bağışladı ve Halep diyarını atabeglerden olan Kâsimü'd-devle'ye verdi.³⁴⁹

Hasan Sabbâh (483-518/1090-1124)'ın Alamut'u ele geçirerek orada bir Nizârî-İsmâilî hâkimiyeti kurması Melikşâh devrinin önemli siyasi olaylarından biri olmuştur ve Melikşâh kendisinden sonra da Büyük Selçuklu Devleti'ni uzun yıllar meşgul eden Bâtınîlerle mücadeleyi bir devlet politikası haline getirmiştir. Onun döneminde bilimsel ve kültürel faaliyetler zirveye ulaşmıştır. Hükümdarlığı süresince ülke topraklarının her yöresinde umumî emniyet, huzur ve güven sağlanmıştır. İhtiyatlı, istişareye önem veren, ileri görüşlü bir hükümdardır. Tüm ahâlisine karşı iyi bir yaklaşımı olmuştur ve

---

³⁴⁸ Faḥrî-i Herevî, *Tezkire-i Ravzatu's-Selâtin ve Cevâhiru'l-'Acâyib*, s. 14.

³⁴⁹ Faḥrî-i Herevî, *Tezkire-i Ravzatu's-Selâtin*, s. 12; Faḥrî-i Herevî, *Tezkire-i Ravzatu's-Selâtin ve Cevâhiru'l-'Acâyib*, s. 15.

“Sultânü’l-âlem”, “Sultânü’l-muazzam”, “Sultânü’l-âdil” gibi ünvanlarla anılmıştır. Tuğrâî (ö. 515-1121), Muizzî (ö. 518-1124’ten sonra), Ömer Hayyâm (ö. 526-1132), Ebû Tâhir-i Hâtûnî (ö. 529-1135’ten sonra) gibi önemli isimleri himaye etmiştir.³⁵⁰

Halk arasında eksiksiz bir teveccühe sahip olan Sultan Melikşâh b. Alparslan b. Çağrı Bey’in yaşam süresi otuz sekiz yıla ulaşınca ebedî diyara göç etti. *Târih-i Celâl* adlı bir eseri vardır. Her yıl yirmi bir bin rükni kızıl altın geliri bulunmaktaydı. Ona Rükneddîn Sultan Melikşâh diyorlardı. Her zaman kırk bin savaşçı onun rikâbında bulunurdu. Kaside şairi Emîr Muizzî onun yardımıyla son derece kıymetli ve saygıdeğer olmuştur.³⁵¹ Rivayet edilir ki, bir bayramın akşam namazı vakti ahâli aya bakıyordu. Sultanın gözleri aya ilişti. Emîr Muizzî’ye gösterdiler. O da irticalen aya dair rubâî söylemiş ve karşılığında oldukça fazla bahşiş ve hediye ile onurlandırılmıştır. Bu rubâî şöyledir:

یا ابروی ان طرفه نگاری گویی

ای ماه کمان شهریاری گویی

در گوش سپهر گوشواری گویی³⁵²

نعلی زده از زر عیاری گویی

Ey ay! sanki şehriyarın yayı gibisin yoksa sanki o sevgilinin kaşlarısın

Sanki saf altından bir nal giymişsin ve sanki gökyüzünün kulağında küpesin

Söylemiş olduğu bu rubâînin arkasından başka şiirler de söyleyen şair sultanın takdirini toplamış ve bu vesileyle dünyanın ve dinin değerlisi anlamına gelen

---

³⁵⁰ Abdülkerim Özaydın, “Melikşâh”, *İslâm Ansiklopedisi*, C.29, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2004, s. 54-57.

³⁵¹ Faḥrî-i Herevî, *Tezkire-i Ravzatu’s-Selâtîn*, s. 12-13; Faḥrî-i Herevî, *Tezkire-i Ravzatu’s-Selâtîn ve Cevâhîru’l-‘Acâyib*, s. 15-16

³⁵² Faḥrî-i Herevî, *Tezkire-i Ravzatu’s-Selâtîn*, s. 12-13; Faḥrî-i Herevî, *Tezkire-i Ravzatu’s-Selâtîn ve Cevâhîru’l-‘Acâyib*, s. 15-16; Nizâmî-i Arûzî, *Çehâr Maḳâle*, (Tsh. Muhammed Kazvîni), Çâp-i Leiden, Tahran, 1327/1948, s. 64-68.

“Muizzü’-d-dünyâ ve’-d-dîn” lakaplı Sultan Melikşâh kendilerine Emîr Muizzî olarak hitap etmeye başlamışlardır. Böylece şair “Muizzî” mahlasını almış ve hükümdarın nedimi olmuştur.³⁵³

Bilindiği üzere Melikşâh, hükümdarlığı süresince Hâce Nizâmülmülk’ün yardımıyla birçok başarıya imza atmıştır ve Hâce Nizâmülmülk de her daim tüm kabiliyeti ile sultanın yanında yer almıştır. Ancak bazı kayıtlara göre sultan ömrünün sonuna doğru onu vezirlik makamından azletmiştir. Tüm kalem ehline gösterdiği saygı ile bilinen vezirin uzun süren görevi süresince işlerine tam bir hâkimiyeti söz konusu olmuş ve idarî tasarrufunca evlatlarını, yakınlarını, kölelerini mühim mevkîlere getirmiştir. Hâce Nizâmülmülk’ün artan kudreti karşısında dönemin kimi devlet adamları rahatsızlık duymuştur. Duydukları bu rahatsızlığı da halkın rahatsızlığı olarak sultana iletmişlerdir. Gelişen bu yönde hadiseler karşısında Hâce Nizâmülmülk’ü huzuruna çağırarak dinleyen sultan her defasında ona hak vermiş ve şikayetçileri ağır cezalara çarptırmıştır. Hükümdarın zevcesi Terken Hatun (ترکان خاتون)³⁵⁴ da ikilinin

---

³⁵³ Ahmed Ateş, *İstanbul Kütüphanelerinde Farsça Manzum Eserler I (İstanbul ve Nuruosmaniye Kütüphaneleri)*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1968, s. 23; Büyük Selçuklu Hükümdarı Melikşâh b. Alparslan (465-485/1072-1092)’ın himaye ettiği isimlerden biri olan Muizzî babası Abdülmelik Burhânî başta olmak üzere muhtelif âlimler tarafından yetiştirilmiştir. Bu hususta babası ile oldukça fazla övünmektedir. Ölümünden evvel babası onu Melikşâh’ın himayesine bıraktı. İlk zamanlar hükümdardan ilgi görmeyen Muizzî maddî ve manevî olarak zor günler geçirmiştir. Sultan Melikşâh’ın damadı Alî-i Ferâmurz’un aracı olması ile söylemiş olduğu bir şiir hükümdarın ilgisini çekmesini sağlamıştır. Emîr Muizzî, Melikşâh (ö. 485/1092)’ın ölümünün ardından taht iddiasında bulunan muhtelif hükümler adına da kasideler yazmıştır. Sultan Sencer hükümdarlığı elde edince onun hizmetine girmiş ve ilgisine nail olmuştur. Bkz. Adnan Karaismailoğlu, “Muizzî”, *İslâm Ansiklopedisi*, C.31, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2006, s. 98-99.

³⁵⁴ Kaynaklarda kimi zaman Türkân kimi zaman Terken olarak kaydedilmiş olan bu kelime eski Türk ünvanlarından biridir ve zaman içerisinde isim olarak da kullanıla gelmiştir. Selçuklu hükümdarlarının (Alparslan, Melikşâh, Sencer) Karahanlı ailesine mensup eşlerinin Türkân olarak değil Terken olarak maruf olduğu görülmektedir. Bkz. Osman Turan, “Terken Ünvanı, Türkan değil Terken”, *Türk Hukuk*

arasının açılması yolunda uğraş vermiştir. Zira küçük olsa da oğlu Mahmûd'u veliaht yapmak istiyordu. Bu hususta Hâce Nizâmülmülk ise sultanın Zübeyde Hanım'dan doğma büyük oğlu olan Berkyaruk'a meyletmekteydi ve sultanı veliahtlığın ona verilmesi bağlamında teşvik etmekteydi. Bu sebeple Terken Hatun vezirliğin kendisini destekleyen ve kendisine yakın olan naîbi Tâcülmülk Fârisî'ye verilmesini arzu etmekte ve Melikşâh'ın nazarında Hâce Nizâmülmülk'ü düşürmek için aleyhinde konuşmaktaydı. Aleyhinde söylenen muhtelif söylem ve dedikodular neticesinde sultan, Hâce Nizâmülmülk'e yetkilerini aşması nedeniyle kendisini vezirlik sarığını başından almakla tehdit etmişti. Sultana yaptığı idarî hizmetleri ve iyilikleri hatırlatan Hâce Nizâmülmülk de kendilerini vezirlikten azlettikleri takdirde birbirine bağlı olan tacının ve devletin yok olacağını söylemiştir.³⁵⁵

Yaşanan bu gerginlik neticesinde sultanın onu hemen vezirlikten azledip azletmediği kesin olarak bilinmemektedir ve bu konuda tam bir ihtilaf söz konusudur. *Râhatü's-sudûr* ve *Âyetü's-surûr*'da ve *Târîh-i Güzîde*'de kaydedilenlere göre ikili arasında sözü getirip götüren kişiler söylenenlere eklemeler yaptıkları için kalbine kuşku düşmüş olan Melikşâh'ın kızgınlığı artmıştır. Bu duygular içerisinde Hâce

---

Tarihi Dergisi, C.1, 1944, s. 67-73; Minhâc-i Sirâc el-Cûzcânî, *Tabakât-ı Nâsırî: Gazneliler, Selçuklular, Atabeglikler ve Hârezmşâhşar*, (Tercüme ve Notlar Erkan Göksu), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2015, s. 94; Bir Karahanlı kızı olan Terken Hatun öylesine muhteristir ki evladı Mahmûd'u tahta çıkarabilmek uğruna eşi Melikşâh ile vezir Hâce Nizâmülmülk'ün arasını açmış ve neticede bu ikisinin ölümüne sebep olmuştur. Kendileri de bu gaileler içerisinde 487/1094 senesinde hayata gözlerini yummuştur. Özellikle Selçuklu ve Harzemşahlarda Terken adı ve ünvanı oldukça fazladır. Bkz. Saadettin Gömeç, "Terken Ünvanı Hakkında", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Türkoloji Dergisi*, Sayı 17, 2010, s. 109-110.

³⁵⁵Abdülkerim Özeydin, "Nizâmülmülk", s. 194-195; Râvendî, *Râhat-üs-Sudûr ve Âyet-üs-Sürûr*, (Çev. Ahmed Ateş), Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1957, s. 129-131.

Nizâmülmülk'ün görevine son vererek Tâcümülk Fârisî'yi vezir yapmıştır.³⁵⁶ *Ravzatu's-Selâtîn*'de verilen bilgilere göre de ömrünün sonunda Sultan Melikşâh'ın Hâce Nizâmülmülk'e karşı yaklaşımı olumsuz yönde değişmiş ve döneminin en başarılı devlet adamı olarak nitelendirilebilen veziri azlederek yerine Tâcümülk Fârisî'yi vezirlik makamına getirmiştir.³⁵⁷

Yine *Ravzatu's-Selâtîn*'de verilen malumata göre, Hâce Nizâmülmülk Bağdat yolculuğunda Nihâvend sınırı içerisinde Hasan Sabbah'a bağlı olan topluluk tarafından şehitlik makamına erişmiştir. Ölüm mahallinde şehadete ulaşmadan evvel bir kıt'a yazıp sultanın huzuruna göndermiştir. Hâce Nizâmülmülk'e nispet edilen beyitler şöyledir:

358	زنگ ستم از چهره ایام ستردم	چهل سال به اقبال تو ای شاه جوانبخت	
	پیش ملک العرش بتوقیع تو بردم	طغرای نکو نامی و منشور عدالت	
	در حدّ نهاوند بیک زخم بمردم	چون شد ز قضا مدّت عمرم نود و شش	
	359	او را بخدا و بخداوند سپردم	بگذاشتم آن خدمت دیرینه بفرزند

Ey talihli şah! senin ikbalinle kırk yıl zamanın çehresinden zulüm çanını yok ettim

İyi adlılık tuğrasını ve adalet menşurunu senin fermanınla meliku'l-arşa götürdüm

Biçilen yaşam sürem doksan altı olduğu için Nihâvend sınırında bir yarayla öldüm

³⁵⁶ Râvendî, *Râhat-üs-Sudûr ve Âyet-üs-Sürûr*, s. 131-132; Hamdullah-i Müstevfî, *Târih-i Güzîde*, (Tsh. Abdülhüseyn-i Nevâî), İntişârât-i Emîr Kebîr, Tahran, 1362/1983, s. 438.

³⁵⁷ Faḥrî-i Herevî, *Tezkire-i Ravzatu's-Selâtîn*, s. 13; Faḥrî-i Herevî, *Tezkire-i Ravzatu's-Selâtîn ve Cevâhiru'l-'Acâyib*, s. 16.

³⁵⁸ İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi'nde bulunan nüshada yer alan bu beyit Hayyâmpûr'un çalışmasında da yer almaktadır. Faḥrî-i Herevî, *Tezkire-i Ravzatu's-Selâtîn*, Yz., vr. 768b; Faḥrî-i Herevî, *Tezkire-i Ravzatu's-Selâtîn*, s. 13.

³⁵⁹ Faḥrî-i Herevî, *Tezkire-i Ravzatu's-Selâtîn*, Yz., vr. 768b; Faḥrî-i Herevî, *Tezkire-i Ravzatu's-Selâtîn*, s. 13; Faḥrî-i Herevî, *Tezkire-i Ravzatu's-Selâtîn ve Cevâhiru'l-'Acâyib*, s. 16.

O pek çok eskiye uzanan hizmeti evlada bıraktım, onu Allah'a ve padişaha emanet ettim

Ravzatu's-Selâtin'de Hâce Nizâmülmülk'e ait olduğu belirtilmiş olan bu beyitler *Târîh-i Güzîde* adlı eserde de kayıtlıdır. *Târîh-i Güzîde* de ayrıca Hâce Nizâmülmülk'ün 485/1072 senesinde şehit edildiği ve Bâtınî fedailer tarafından kanı dökülen yüksek makamlı ilk devlet adamı olduğu zikredilmektedir.³⁶⁰ Nihâvend'e ulaşmak üzereyken kama ile öldürülmüş olduğu bilgisine yer verilmiş olunan *Râhatü's-Sudûr ve Âyetü's-Sürûr*'da hiçbir insana yakışmayacak bu ölüm olayı gerçekleştiğinde yaşı sekseni geçmiş bir ihtiyar olduğundan bahsedilmektedir. Ancak son devir büyük mütehassıslarından ve *Râhat-üs-Sudûr ve Âyet-üs-Sürûr* adlı eseri tercüme eden Ahmed Ateş, Hâce Nizâmülmülk'ün yaşı ile verilmiş olan bilgiye parantez açarak, “bu yanlıştır, zira müverrihlerin ittifakı ile doğumu 408/1018 senesinde, ölümü ise 485/1092 senesindedir. O halde ömrü yetmiş dört yıldan fazla olamaz. Burada seksen yerine yetmiş olmalıdır” şeklinde kayda geçmiştir.³⁶¹

Diğer taraftan Hâce Nizâmülmülk'e nisbet edilmiş olan bu şiire göre; O, doksan altı yaşına kadar yaşamış olmalıdır. Belirtmek gerekir ki onun hayata gözlerini yumduğu yıl üzerine şimdiye kadar farklı bir tarih telaffuz edilmemiştir ve kayıtlarda ölüm tarihi hususunda kesinlikle bir tartışma söz konusu değildir. Hal böyle iken ölüm tarihi 485/1092 olan Hâce Nizâmülmülk'ün doğum tarihinin müverrihlerce hemfikir olunan 408/1018 senesi değil, 386/996 senesi olduğu ortaya çıkmaktadır.

Hâce Nizâmülmülk'ün yaşına dair ipucu sunan şu ifâdeler de ilginçtir. “Alparslan henüz tahta oturmamışken onun veziri olan Ebû Ali Ahmed b. Şâdân'ın

---

³⁶⁰ Hamdullah-i Müstevfi, *Târîh-i Güzîde*, s. 439.

³⁶¹Râvendî, *Râhat-üs-Sudûr ve Âyet-üs-Sürûr*, s. 132, d. 2.

hizmetinde idarî görevler almış olan Hâce Nizâmülmülk bir müddet sonra onunla geçinemeyip Merv'de bulunan Çağrı Bey'in yanına gitmiş ve ondan büyük alâka ve yakınlık görmüştür. Hatta kendilerinden büyük alâka ve yakınlık gördüğü Çağrı Bey'in Hâce Nizâmülmülk'ü oğlu Alparslan'a takdim ettiği ve takdim ederken onu bir baba gibi sayıp kabul etmesini istediği rivayet edilmektedir".³⁶² Bu bilgi dikkate alındığında da Hâce Nizâmülmülk'ün o dönem dâhi yaşını almış bir kişi olduğu rahatlıkla sezilmektedir. Onun bilinen ve şimdiye kadar kabul görmüş doğum tarihi ile Alparslan'ın doğum tarihi arasındaki yaş farkı on iki yıla tekabül etmektedir ki bu yaş farkı kanaatimizce baba gibi sayıp kabul etmesi istenilen bir yaş farkı değildir. Hülâsa şimdiye kadar bilinenin aksine Hâce Nizâmülmülk'ün doğum tarihi 386/999 senesi olabilir. Ancak şunu belirtmek gerekir ki bu hususta henüz yeterli kanıt bulunmamaktadır.

Ayrıca fark edildiği üzere Hâce Nizâmülmülk tüm hayatını bizatihi kendileri adeta özetlemiştir. Kendisine ait olan bu şiirden Melikşâh'ın kırk yıl süren bir hizmetini yerine getirdiği ve hizmeti süresince iyilik ve adaletten ayrılmadığı anlaşılmaktadır. Aldığı bir yara neticesinde ölmesi sebebiyle de çok eskiye dayanan kadim hizmet mirasını devletin kilit noktalarında bulunan evlatlarına, evlatlarını da Melikşâh'a ve yer yüzünün yaratıcısı - koruyucusu Allah'a emanet etmiştir. Bu şiir üzerinde durulması icap eden diğer bir husus da duygu yüklü olan bu beyitlerde ikili arasında yaşanmış olan kırgınlıklara dair hiçbir ibarenin bulunmamasıdır.

---

³⁶² Abdülkerim Özeydin, "Nizâmülmülk", s. 194.

İlginçtir ki Sultan Melikşâh da Hâce Nizâmülmülk'ün ebedî hayata göçmesinin ardından çok kısa bir süre içerisinde Bağdat civarında hakkın rahmetine kavuşmuştur.³⁶³ Râvendî'nin bu hususta belirttiği gibi, sanki Hâce Nizâmülmülk'ün Sultan Melikşâh'a sözleri bir fal idi. Çünkü sultan Bağdat'a vardikten birkaç hafta sonra öldü ve her ikisinin ölümü arasında bir aydan fazla bir süre yoktur.³⁶⁴

Sultan Melikşâh'ın ölümünden sonra hayatta olan en büyük oğlu yani tahtın meşru varisi Berkyaruk babasının yerine hemen geçememiştir. Sultan Melikşâh'ın zevcesi Terken Hatun henüz büluğ yaşına girmemiş olan oğlu Mahmûd'u sultan olarak ilan ettirmiş ve Bağdat'ta onun adına hutbe okutmuştur. Babası öldüğünde İsfahan'da bulunan Berkyaruk'u da tutuklatmıştır. Sultan Melikşâh'ın ölüm haberini duyan Hâce Nizâmülmülk'ün adamları ise hapisanede tutulan Berkyaruk (485-498/1092-1104)'u kurtarıp onu aynı yıl sultan ilân etmişlerdir. Sultan Melikşâh'ın ölümünden diğer hanedan mensupları da haberdar olmuştur. Karışıklığı fırsat bilen Selçuklu ileri gelenleri kendi bağımsızlıklarını ilan etmeye başlamışlardır. Berkyaruk'un on iki yıl hükümrانlığının ardından oğlu II. Melikşâh tahta oturmuştur. Ancak amcası Muhammed Tapar (484-497/1105-1118) onu bertaraf ederek iktidarını ilan etmiş ve ülke yönetiminde on üç yıl söz sahibi olmuştur.

Ondan sonra Muhammed Tapar'ın oğlu Mahmûd ile Sencer arasında Sâve civarında taht mücadelesi gerçekleşmiş ve bu mücadelede Sencer galip gelmiştir.³⁶⁵

---

³⁶³ Faḥrî-i Herevî, *Tezkire-i Ravzatu's-Selâtin*, s. 14; Faḥrî-i Herevî, *Tezkire-i Ravzatu's-Selâtin ve Cevâhîru'l-'Acâyib*, s. 16.

³⁶⁴ Râvendî, *Râhat-üs-Sudûr ve Âyet-üs-Sürûr*, s. 132.

³⁶⁵ Selçuklu tarihçisi Köymen, Sencer dönemini “Devletin İkinci İmparatorluk Devri” olarak addetmektedir. Daha fazla bilgi için bkz. Mehmet Altay Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi; İkinci İmparatorluk Devri*, C.2, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 2011, s. 1-475.

Böylece Büyük Selçuklu Devleti'nin hükümdarı Sultan Sencer b. Sultan Melikşâh (497-551/1118-1156) olmuştur. Kırk yılı aşkın bir süre hükümdarlık yapan Sultan Sencer dağılmakta olan İslâm memleketlerini yeniden hâkimiyeti altında toplamıştır. Öyle ki tüm dünya sultanları Hitay (Çin)'dan Rûm (Anadolu)'un, Mısır'ın, Şam'ın Irak'ın ve Yemen'in en uzak noktasına kadar onun hâkimiyeti altındaydı.³⁶⁶ Sultan Sencer hâkimiyeti altına almış olduğu bu yerlerde görevli kıldığı hanedan mensuplarını uzun süre kendi maiyetinde tutmayı ve emriyle sefere katılmalarını başarmıştır. Elbette ki hükümranlığı süresinde zaman zaman zuhur eden farklı iş birlikleri neticesinde saf değiştirenlerin mevcudiyeti ve bu kimselerle mücadelesi de söz konusu olmuştur. Sultan Sencer kendisine isyan eden asilerin üzerine seferler düzenlemiş ve yenilgiye uğratarak kontrolü altındaki bölgeleri muhafaza etmeye çalışmıştır. Bu süreçte kendisinden af dileyenlere karşı büyüklük ve iyi niyet gösterip eski görevlerine iade ettiğine şahit olunmaktadır. Bu yaklaşımını Gûrlu hükümdarı Sultan Alâeddîn Hüseyin (544-551/1149-1156)'e gösterdiği de bilinmektedir.

Gûrlu hükümdarı İzzeddîn Hüseyin'in ölümünden sonra tahta geçen oğlu Seyfeddîn Sûri (540-544/1146-1149) hanedanlık topraklarını kardeşleri arasında bölüştürmüştür. Ancak hissesini beğenmeyen Kutbuddîn Muhammed kendisine verilmiş olan toprakları kardeşlerinden biri olan Bahâeddîn Sâm'a bırakarak Sultan Sencer'in himayesinde görevlerini icra eden Behrâm Şâh b. Mesud b. Sultan Mahmûd Gaznevî (511-552/1117-1157)'ye katılarak ona hizmet etmeyi tercih etti. Üstün yetenekleri ile ön planda olması hasebiyle bazı kimselerin kışkırtıcı söylemleri sonucu Behrâm Şâh onu zehirleterek öldürtmüştür. Bu hadiseden sonra Gûrlular ve Gazneliler arasında bir

---

³⁶⁶ Faḥrî-i Herevî, *Tezkire-i Ravzatu's-Selâtîn*, s. 14; Faḥrî-i Herevî, *Tezkire-i Ravzatu's-Selâtîn ve Cevâhiru'l-'Acâyib*, s. 16.

husumet başlamıştır.³⁶⁷ Kardeşinin katledildiği haberini alan Seyfeddîn Sûrî intikam almak için Gazne'ye yöneldi. Behrâm Şâh'ı mağlup etti ve o memleketi kendi hâkimiyetine geçirdi. 543/1148 senesinde gerçekleşmiş olan bu seferin çok şiddetli bir kış ayında gerçekleştiği Alâeddîn Hüseyin'e istişhad edilen beyitlerden anlaşılmaktadır. Bu hususta şöyle söylemişlerdir:

دی از یخ بند طرح وصلت انداخت
زمین و آسمان را متصل ساخت
همه اهل سفر را گشت پابند
میان خاک و سنگ افتاد پیوند
ز سهم قوس ماهی گشت بیتاب
جو برگ بید می لرزد در آب³⁶⁸

Dey ayı buzdan vuslat planı yaptı, yeryüzünü ve gökyüzünü birleştirdi

Tüm yolcuları zincire vurdu, taş ve toprak arasında birlik ortaya çıkardı

Âzer ayının payına da takatsizlik düştü, söğüt ağacının yaprağı gibi suda titredi

Meliklik müddeti kırk sene süren Behrâm Şâh 1148 senesinde yapılmış olan savaşta bozguna uğrayınca Hindistan'a gitti.³⁶⁹ Gazne'yi ele geçiren Seyfeddîn Sûrî burada idarî hâkimiyetini sağlamlaştırarak halkın ve eşrafın güvenini kazandığına inanınca maiyetinde bulunanları Firûzkûh'a gönderdi.³⁷⁰ Bu arada geçen bu süreç içerisinde ordusunu toparlayan ve hazırlıklar yapan Behrâm Şâh, Gazne'yi tekrar ele geçirmek için büyük bir orduyla Hindistan'dan Gazne'ye doğru harekete geçti. Seyfeddîn Sûrî ve onun arasında 544-1149 yılında çok büyük bir savaş vuku buldu.

---

³⁶⁷ İqtidar Husain Sıddıqui, "Alâeddîn Cihânsûz", *İslâm Ansiklopedisi*, C.7, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1993, s. 544.

³⁶⁸ Fahrî-i Herevî, *Tezkire-i Ravzatu's-Selâtin*, s. 17-18; Fahrî-i Herevî, *Tezkire-i Ravzatu's-Selâtin ve Cevâhuru'l-'Acâyib*, s. 19.

³⁶⁹ Minhâc-i Sirâc el-Cûzcânî, *Tabakât-ı Nâsirî: Gazneliler, Selçuklular, Atabeglikler ve Hârezmşâhşar*, (Tercüme ve Notlar Erkan Göksu), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2015, s. 52.

³⁷⁰ Sıddıqui, "Alâeddîn Cihânsûz", s. 544.

Yapılan savaşın galibi Behrâm Şâh oldu. Behrâm Şâh onu bir sığıra bağlayıp Gazne etrafında dolaştırdı ve öldürdü.³⁷¹ Seyfeddîn Sûrî'nin ölümünden sonra Gûrlu tahtına Bahâeddîn Sâm oturdu ve bu elim olayın intikamını almak amacıyla Behrâm Şâh ile savaşmak için yola koyuldu. Ancak yolculuk esnasında hastalanarak hayata gözlerini yumdu. Bunun üzerine tahta Alâeddîn Hüseyin geçti.³⁷² Seyfeddîn Sûrî'nin vahşice katledilmesi haberi Sultan Alâeddîn Hüseyin'e ulaşır ulaşmaz aynı kötülükle karşılık verip intikam almak için Gûr'un yiğitlerinden müteşekkil çok büyük bir orduyla Gazne'ye doğru yola çıktı. *Târîh-i Mîr* adlı eserden alınarak kaydedilmiş olan ve ona ait olduğu belirtilen şu beyit onun bu husustaki kararlılığını ortaya koymaktadır.

گرمن غزنین را ز بیخ و بن برنکردم   من خود نه حسن بن حسین بن حسنم³⁷³

Ben şayet Gaznîn'i yerle bir etmezsem, Hasan b. Hüseyin b. Hasan değilim

Bir rivayete göre derler ki, Sultan Alâeddîn Hüseyin, Gazne'ye varmadan evvel Behrâm Şâh ölmüştü. Başka bir rivayete göre de derler ki, her iki taraf birkaç kez karşılıklı savaştıktan sonra Sultan Alâeddîn muzaffer oldu. Nihayetinde Sultan Alâeddîn Hüseyin Gazne'ye girdi. Var olan tüm yapıların harap edilmesi, yağmalanması ve yakılması için emir verdi. Gûrlular yedi gün yedi gece zulüm ateşini yakıp Gazne halkının hepsini öldürdüler ve yaktılar. Sultan Mahmûd'un kabri haricinde Sebük Tegin Gûrlu'nun* kabri dâhil olmak üzere kabirleri ateşe verdiler. Bundan dolayı Sultan Alâeddîn Hüseyin'in lakabı dünyayı yakan anlamına gelen "Cihânsûz" oldu. İntikam

---

³⁷¹ Faḥrî-i Herevî, *Tezkire-i Ravzatu's-Selâtin*, s. 18; Faḥrî-i Herevî, *Tezkire-i Ravzatu's-Selâtin ve Cevâhiru'l-'Acâyib*, s. 19.

³⁷² Sıddıquî, "Alâeddîn Cihânsûz", s. 544.

³⁷³ Faḥrî-i Herevî, *Tezkire-i Ravzatu's-Selâtin*, s. 17; Faḥrî-i Herevî, *Tezkire-i Ravzatu's-Selâtin ve Cevâhiru'l-'Acâyib*, s. 19.

* Sultan Mahmûd Gaznevî'nin babası ve Gazneli Devleti'nin ilk hükümdarıdır.

ve yağma işlerini bitirince kibir bayrağını kaldırıp mağrur ordusuyla Horasan istikametine yöneldi.³⁷⁴ Yol güzergâhı boyunca uğradığı Gazne vilâyetlerini de tahrip etti. Fîrûzkûh'a döndüğünde daha önce Gûrluların kullanmış oldukları “Melik” veya “Emîr” ünvanları yerine Selçuklu hükümdarlarını taklit ederek “Sultanü'l-Muazzam” ünvanını kendisine tevdi etti.³⁷⁵ Aynı şekilde haber Sultan Sencer'e ulaşınca savaşmak niyetiyle yola koyuldu. Herat'ın doğusunda yer alan nehir kıyısında ikili arasında savaş yapıldı. Sultan Sencer savaşı kazanıp Sultan Alâeddîn Hüseyin'i esir aldı. Birkaç gün sonra Sultan Sencer onun iyi tabiatını, keskin zihne sahip olduğunu anladı. Bunun üzerine Sultan Alâeddîn Hüseyin'in günahlarını affedip onu özel meclisinin nedimi yaptı.³⁷⁶

Günlerden bir gün Sultan Sencer'e bir tabak dolusu yakut getirdiler. Sultan onu Alâeddîn Hüseyin'e bağışladı. Alâeddîn Hüseyin de irticalen bu rubâîyi yazıp sundu:

بگرفت و نکشت شه مرا در صف کین   با آنکه بدم کشتنی از روی یقین

وآنکه بطبق می دهم درّ ثمین   بخشایش و بخششم چنان کرد و چنین³⁷⁷

Kin göttüğü saflarda kesinlikle öldürülmesi gerekenlerden biri olduğum halde şah beni yakaladı ama intikam güderek öldürmedi

Üstelik çok değerli bir tabak dolusu mücevher verdi, bana böylesine büyük bağışta bulundu ve öylesine bahşişler sundu

---

³⁷⁴ Faḥrî-i Herevî, *Tezkire-i Ravzatu's-Selâtîn*, s. 18-19; Faḥrî-i Herevî, *Tezkire-i Ravzatu's-Selâtîn ve Cevâhîru'l-'Acâyib*, s. 19-20.

³⁷⁵ Sıddıquî, “Alâeddîn Cihânsûz”, s. 544.

³⁷⁶ Faḥrî-i Herevî, *Tezkire-i Ravzatu's-Selâtîn*, s. 18-19; Faḥrî-i Herevî, *Tezkire-i Ravzatu's-Selâtîn ve Cevâhîru'l-'Acâyib*, s. 19-20.

³⁷⁷ Faḥrî-i Herevî, *Tezkire-i Ravzatu's-Selâtîn*, s. 19.

Başka bir mecliste Alâeddîn Hüseyin'in gözleri Sultan Sencer'in ayaklarının bastığı yere ilişince müsaade istedikten sonra o yeri öptü ve bu rubâîyi yazdı:

وی حلقه بندگی تو زیور من

ای خاک سم مرکب تو افسر من

اقبال همی بوسه زند بر سر من³⁷⁸

تا خاک کف پای ترا بوسیدم

Atının ayağının toprağı başımın tacıdır, kölelik halkan benim ziynetimdir

Senin ayağının toprağını öptüğümden beri ikbal benim başımı öper

Keskin zekâsı ve yazdıkları şiirlerle kendisini affettirmeyi başaran Sultan Alâeddîn'in kendisine bağlılığına kâni olan Sultan Sencer tabl ve alem hediye edip onu Gûr vilâyetine gönderdi. Sultan Alâeddîn Hüseyin kendi memleketine varınca bir müddet daha yaşadı. Onun saltanat süresi altı yılı bulmuş olup hicrî beş yüz elli bir senesinde hayata veda etmiştir.³⁷⁹

Her daim affetmekten yana tavır sergileyen Sultan Sencer son derece talihli, derviş mertebeli, âdil, güzel huylu ve iyi ahlâklıydı. Şiir yazma konusunda iyi bir zevke sahipti. Bu taifeyi himaye eder ve çokça saygı duyardı. Onun yanında şair ahâlisinden çok iyi üstadlar bulunmuşlar ve onun adına fasih kasideler yazmışlardır.³⁸⁰ Reşîdüddîn Vatvât'ın *Hadâiku's-sihr* adlı eserinde istişhâd edildiği üzere Sultan Sencer, kızı Mâhmelek Hatun ebedî aleme göç ettiği zaman zül bahreyn (aruzun iki bahri ile okunabilen) olarak Hz. Yûsuf (a.s.)'ın hikâyesini nazmetmiş olan Am'ak-i Buhârî (ö.

---

³⁷⁸ Faḥrî-i Herevî, *Tezkire-i Ravzatu's-Selâtîn*, s. 19-20; Faḥrî-i Herevî, *Tezkire-i Ravzatu's-Selâtîn ve Cevâhiru'l-'Acâyib*, s. 20.

³⁷⁹ Faḥrî-i Herevî, *Tezkire-i Ravzatu's-Selâtîn*, s. 20; Faḥrî-i Herevî, *Tezkire-i Ravzatu's-Selâtîn ve Cevâhiru'l-'Acâyib*, s. 20.

³⁸⁰ Faḥrî-i Herevî, *Tezkire-i Ravzatu's-Selâtîn*, s. 14; Faḥrî-i Herevî, *Tezkire-i Ravzatu's-Selâtîn ve Cevâhiru'l-'Acâyib*, s. 16-17.

543/1149)'yi mersiye söylemesi için Buhara'dan Merv'e davet etmiştir. Am'ak yaşlı ve güçsüz olduğu için gelememiştir. Ancak mersiye yazıp göndermiştir.³⁸¹ Ömrünün sonlarını toplumdan uzaklaşarak yalnız yaşamaya başlamış olan şair, hâmesi ile münasebetlerini Hamîdî veya Hamîd adlı oğlu aracılığı ile sağlamış olmalıdır.³⁸² Sultan Sencer'in kızı için yazıp göndermiş olduğu ve büyük bahşişler verilmiş olan bu iki beyit o mersiyedir:

هنگام آن که گل دمد از صحن بوستان   رفتن آن گلی شکفته و خاک شد نهران

هنگام آن که شاه شجر نم کشد ز ابر   بی آب ماند نرگس آن تازہ ارغوان³⁸³

Bostanda çiçeklerin coşacağı vakit o açmış çiçek soldu ve toprakta yok oldu

Ağaç dallarının buluttan ıslanacağı vakit o yeni açmış kırmızı nergis susuz kaldı

İsimleri âlemde ün kazanmış Muizzî, (ö. 518-1124'ten sonra), Senâî (ö. 525-1131), Ömer Hayyâm (ö. 526-1132), Am'ak-i Buhârî (ö. 543-1149), Edîb Sâbir (ö. 546-1151), Mehsetî-i Gencevî (ö. 554-1159), Abdülvâsî-i Cebelî (ö. 555-1160), Seyyîd Hasan-i Gaznevî (ö. 556-1161), Reşîdüddin Vatvât (ö. 573-1177), Evhadüddîn-i Enverî (ö. 585-1189), Ferîdüddin Attâr (ö. 618-1221) Ferîd Kâtib, İmâd-i Zûzenî gibi büyük üstadlar Sultan Sencer'in ilgi ve alâka gösterip himaye ettiği isimlerden bazılarıdır. Rivayet edilir ki, bir gece Mehsetî sebilde serinlemek için sultanın meclisinden dışarı çıktı. Kar yağmış olduğunu gördü. Geri döndükten sonra sultan havanın nasıl

---

³⁸¹ Faḥrî-i Herevî, *Tezkire-i Ravzatu's-Selâtin*, s. 14; Faḥrî-i Herevî, *Tezkire-i Ravzatu's-Selâtin ve Cevâhiru'l-'Acâyib*, s. 17.

³⁸² Tahsin Yazıcı, "Am'ak-i Buhârî", *İslâm Ansiklopedisi*, C.2, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1989, s. 555.

³⁸³ Faḥrî-i Herevî, *Tezkire-i Ravzatu's-Selâtin*, s. 14; Faḥrî-i Herevî, *Tezkire-i Ravzatu's-Selâtin ve Cevâhiru'l-'Acâyib*, s. 17.

(olduğunu) sordu. Mehsetî bu sual karşısında irticalen bir rubâî söyledi. Sultan Sencer ise Mehsetî'ye çokça iltifatta bulundu. Şiir şöyledir:

شاها فلک اسب سعادت زین کرد   وز جمله خسروان ترا تحسین کرد

تا در حرکت سمند زرین نعلت   بر گل ننه پای زمین سیمین کرد³⁸⁴

Ey şah! felek senin saadet atını eyerledi, cümle padişahlar arasında seni övdü

Altın nallı çevik atın hareket ettiğinde toprağa basmasın diye yeryüzünü gümüşe çevirdi

Hülasa, “Sultanü'l-Muazzam”, “Sultanü'l-A‘zam”, “Sultan-ı Horasan” gibi birçok ünvan ile anılan Sultan Sencer dağılmakta olan Büyük Selçuklu Devleti'ni yeniden toparlamaya çalışmıştır. Ama hadiseler yağmuru sultanın devletini hezimete uğrattığı için onun talih güneşi haşmetin zirvesinden düşüşe mecbur kıldı. Ona yaraşmayan birkaç şey zuhur etti. Bunlardan bir tanesi şöyledir: Alimlere ve zahitlere ödenek (maaş) akışını durdurdu. Bunun üzerine bir kavim (Oğuzlar) ona başkaldırdı. Sultan Sencer de onların üzerine yürüdü ancak mağlup olup onlara esir düştü. Bir müddet onların elinde tutsak kaldı.³⁸⁵ Bu esaret sultanın başına gelen ikinci ve son

---

³⁸⁴ Faḥrî-i Herevî, *Tezkire-i Ravzatu's-Selâtin*, s. 15; Faḥrî-i Herevî, *Tezkire-i Ravzatu's-Selâtin ve Cevâhiru'l-'Acâyib*, s. 17.

³⁸⁵ Faḥrî-i Herevî, *Tezkire-i Ravzatu's-Selâtin*, s. 15; Faḥrî-i Herevî, *Tezkire-i Ravzatu's-Selâtin ve Cevâhiru'l-'Acâyib*, s. 17-18; 479/1089 yılında Sincâr'da doğmuş olan Sultan Sencer'in hükümranlılığı süresinde Oğuzlar, Katvân Muhârebesi'nden sonra Belh civarına gelerek Huttelân otlaklarında hayatlarını idame etmeye başlamışlar. Huttelân'da Oğuzlar'ın sultana karşı birkaç âsi tutumları (rüşvet almak isteyen vergi tahsildarının öldürülmesi, Belh valisi Emîr Kamâc ve oğlunun öldürülmesi) olmuştur. Yaşanan hadiseler neticesinde Sultan Sencer, Oğuzlar'ın ülkesinden gitmelerini yönünde tehdit etmiştir. Bunun üzerine Oğuzlar sultanlarından af dileyerek diyet ödemeleri teklifinde bulunmuşlardır. Sultan onların üzerlerine yürüdüğünde diyet miktarını arttırmışlar ve hatta kadın ve çocukları ile birlikte onu karşılamaya çıkıp aman dilemişlerdir. Esasında Sultan Sencer de onlarla savaşmak istememiştir. Ne var ki Oğuzları affetme niyetinde olan Sultan Sencer'i Belh'e vali olarak atanan Müeyyed Ayaba ve sultanın

yenilgisidir, denilebilir.³⁸⁶ Sultan Sencer'in esaretten kaçmaması için geceleri demir kafeste tutulmuş gündüzleri ise çok sıkı gözetim altında esir görünümü vermeksizin tahtına oturtulmuştur. Ayrıca gittikleri her yere sultanı götürerek Horasan vilâyetlerini yağmalayıp tahrip etmişler, ahâliye işkenceler yapmışlardır.³⁸⁷ Bütün Horasan vilâyetlerine aynı şeyi yaptılar. Yalnızca Herat vilâyeti sağlam bir sura sahip olduğu için bu yağma ve tahripten kurtulmuştu.³⁸⁸ Horasan, Mâverâünnehir ve Irâkeyn'in çoğu vilâyetleri o mücadelede ve mücadele sonrasında harap oldu. Öyle ki Hâkânî-i Şîrvânî yaşanan o hadise için şöyle söyler:

آن مصر و مملکت که تو دیدی خراب شد   وان نیل مملکت که شنیدی سراب شد
گردون سر محمد و یحیی بباد داد   محنت رقیب سنجر مالک رقاب شد³⁸⁹

Senin gördüğün o Mısır ülkesi viran oldu, senin gördüğün o Nil yöresi serap oldu

Felek Muhammed ve Yahyâ'nın canını aldı, mihnet, köleler sahibi Sencer'in rakibi oldu

---

etrafındaki birkaç ileri gelen devlet adamı sultanı savaşması hususunda ikna etmişlerdir. Yapılan savaş neticesinde sultan bozguna uğramış ve esir düşmüştür. Konu hakkında bkz. Râvendî, *Râhat-üs-Sudûr ve Âyet-üs-Sürûr*, s. 173-175; Züriye Oruç, "Sultan Sencer'in Esâreti", *Selçuklu Üniversitesi Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, Sayı 12, Konya, 2020, s. 239-242.

³⁸⁶ Sultan Sencer'in Semerkand'da Katvân sahrasında 536-1141 senesinde Karahıtaylar (524-607/1130-1211)'a karşı uğradığı mağlubiyet başına gelen ilk felakettir. Katvân Muhârebesi olarak bilinen bu savaşta ciddi kayıplar verildi ve sultanın zevcesi Terken Hatun esir düştü. Esir düşen Terken Hatun iki sene onların elinde kalmıştır. Bkz.; Minhâc-i Sirâc el-Cûzcânî, *Tabakât-ı Nâsırî...*, s. 95.

³⁸⁷ Züriye Oruç, "Sultan Sencer'in Esâreti", s. 244-246.

³⁸⁸ Râvendî, *Râhat-üs-Sudûr ve Âyet-üs-Sürûr*, s. 179.

³⁸⁹ Faḥrî-i Herevî, *Tezkire-i Ravzatu's-Selâtin*, s. 15-16; Faḥrî-i Herevî, *Tezkire-i Ravzatu's-Selâtin ve Cevâhiru'l-'Acâyib*, s. 18.

Sultan Sencer'in esaretten kurtarılışı 551 Sefer ayının sonuna yani Nisan 1156'ya tekabül etmektedir. Sultan Sencer'i esaret hayatından kurtaran, Oğuzların aman dilemeleri karşısında geri dönmeye karar veren sultanın atının dizginlerine yapışarak onun kararına mâni olanların başında gelen emirlerinden, Müeyyed Ayaba olmuştur.³⁹⁰ Sultan Sencer esaretten kurtulduğunda kulları dağılmıştı. Devletin nizamı ve düzeni bozulmuştu. Yangın adeta göğe ulaşmıştı. Bir müddet toparlanmaya çalıştı. Ancak ne yazık ki kudretsizlik düşüncesi de sultanın ruhunu istila etmişti. Zira hazineleri boşalmış, halkı dağılmış ve ordu isyankâr bir haldeydi. İki üç ay geçmişti ki nefse ait düşünceler insanlığın zayıflığı ile bir araya geldi ve gayelerin karmakarışık olduğu bir hastalığa münce oldu.³⁹¹ Nitekim Sultan Sencer hapisten kurtulduğunda yaşlanmıştı. 10 Haziran 1156 (11 Rebü'ssânî 551) tarihinde Merv vilâyetinde hakkın huzuruna kavuştu. Ölüm anında bu beyitleri söylemiştir:

جهان مسخر من شد چو من مسخر رای   بضرب تیغ جهانگیر و گرز قلعه گشای
بسی سپاه شکستم بیک فشردن پای   بسی قلاع گشودم بیک گشودن دست
بقا بقای خدایست و ملک ملک خدای³⁹²   چو مرگ تاختن آورد هیچ سود نداشت

*Aklın hâkimi olduğum için dünya fetheden kılıç darbesi ve kale kıran gürzle
cihan bana itaatkâr oldu*

---

³⁹⁰ Konu hakkında bkz. İbnü'l Kalânîsî, *History of Damascus*, (Ed. H. F. Amedroz, E. J. Brill), Leiden, 1908, s. 460; Mehmet Altay Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi...*, s. 454-455.

³⁹¹ Râvendî, *Râhat-üs-Sudûr ve Âyet-üs-Sürûr*, s. 179-180.

³⁹² Melikliği yirmi yıl hükümranlılığı kırk yıl sürmüş olan Sultan Sencer'in ölüm tarihi *Râhat-üs-Sudûr*'da ve *İbnü'l Esîr*'de de hicrî 551 senesi olarak zikredilmektedir. Ayrıca bkz. Faḫrî-i Herevî, *Tezkire-i Ravzatu's-Selâtîn*, s. 16; Faḫrî-i Herevî, *Tezkire-i Ravzatu's-Selâtîn ve Cevâhiru'l-'Acâyib*, s. 18; *Lübâbü'l-Elbâb*'da ise bu beyitler ölüm karşısında güçsüzlüğünü dile getirdiği Sultan Mahmûd Gaznevî'ye nisbet edilmiştir. Bkz. Avfi, *Lübâbü'l-Elbâb*, s. 25.

Bir el hareketiyle birçok kaleler zapt ettim, bir ayak basmayla birçok orduyu mağlup ettim

Ecel gelince hiç faydası olmaz, ebediyet ebedî olan Allah'ındır mülk de mülk sahibi olan Allah'ındır

Sultan Sencer'in fâni olan bu dünyadan ayrılmasıyla Büyük Selçuklu Devleti de tarihî serüvenini tamamlamıştır. Faḫrî-i Herevî, Türk ve İslâm tarihinin en mühim siyasi teşekküllerinden biri olan Selçukluların saltanat süresinden evvel Sultan Mahmûd Gaznevî'nin dışında şiir söylemiş olan hükümler olmadığını belirtmektedir. Faḫrî-i Herevî, Sultan Sencer b. Melikşâh ve Sultan Tuğrul Bey b. Arslan Bey b. Tuğrul b. Muhammed b. Melikşâh'ın şiir söylediklerini ve bu şiirlerin güzel de olduğunu zikretmektedir. Ardından ise şiiri uğur getirsin, uğurlu gelsin diye eserine kaydettiğini belirten Faḫrî-i Herevî, Sultan Mahmûd hakkında şu özel bilgilere yer vermektedir: Sultan Mahmûd Gaznevî -Allah onun delilini aydınlık kılsın- Yüce Allah'ın şehirlerinin koruyucusu ve Allah'ın var ettiği her şeyin yardımcısıydı. Herkes onun veli olduğuna dair hem fikirdi. İlk halifelikten itibaren ona zamanın velisi rütbesi verilmişti. Ayrıca adaletli, gazi ünvanlı, derviş mizaçlıydı. Sûmenât'ı ele geçirdi ve bu vilâyette bulunan birçok put haneyi yıkıp yerine mescitler yaptırdı. Kitaplarda ve *Nasuh-i Ekâbir* de o, hayır ve iyi adla anılmaktaydı. Özellikle *Mantıku't-Tayr* ve *Aḫlâḫ-i Nâsirî* kitapları onun ahvâli hakkında fazlaca bilgi barındırmaktadır. Onun yüksek olgunluk derecesindeki vasıflarını anlatmaya imkân ve sınır yoktur. Kısaca söylemek gerekirse Sultan Mahmûd son derece hoş tabiatlıydı. Devlet işlerinin yanı sıra kimi zaman şiir de söylemiştir. Uzun zamandır peşinde olduğu onun şiirlerine Hüseyin b. Muhammed Şerîf'in Sultan Üveys b. Hüseyin İlhânî adına yazmış olduğu *Enisü'l-Âşıkîn* adlı bir nüsha bulmuştur. Verilen bilgiye göre bu kitapta şöyle rivayet edilmektedir, "İrfan sahipleri sevgilinin cemalini her yerde birkaç şeye benzetmişler ve her nisbet

edildiğinde beyitlerin üstadlarından örnek vererek yazmışlar. Sultan Mahmûd Gaznevî'nin çene çukurunu betimleyen bu iki beyit ona aittir”:

زخت گر گرفتیم از سر لطف
خون من ریختی و عذرم هست
زانکه هنگام رگ زدن رسم است
گوی سیمین گرفتن اندر دست³⁹³

*İltifat için senin çenene dokundum, benim kanımı döktün oysa mazeretim vardı
Çünkü kan aldırırken elde gümüş top tutmak âdettendir*

Devletin menfaatlerini koruyup kollayan ve güçlü bir hükümdar olan Sultan Mahmûd Gaznevî günümüze ulaşmış edebî ve tarihî kaynaklarda cesur, ihtiyatlı, ileri görüşlü, adalet ve hoşgörü timsâli olarak addedilmektedir. İslâmiyeti korumak ve İslâmiyetin umdelerini yaymak gayesiyle birçok gazaya çıkmıştır. Bu bağlamda Hindistan seferleri büyük önem teşkil etmektedir. İtaat altına aldığı bu yerlerde mescitler yaptırmış ve din adamları görevlendirmiştir. 392/1001 senesinde gerçekleştirmiş olduğu Hint seferinden sonra kendisine “Gâzi” ünvanı verilmiştir.³⁹⁴ “Putkırıcı” Sultan Mahmûd Gaznevî'nin putperestlere karşı mücadelede en mühim seferi Hindistan'ın batı kıyısında yer alan Sûmenât'ı zapt ettiği son seferidir. Çokça putların bulunduğu birçok yerden Sûmenât'ı ayıran özellik Hindu telakkisine göre putların hükümdarı konumunda bulunan en büyük ve en kudretli putun bu vilâyette bulunmasıdır. 416/1026 senesinde gerçekleşen bu seferle asıl put parçalara bölünmüştür. Pek çok put yerle yeksan edilmiş ve binlerce puthâne camiye dönüştürülmüştür. Hindûların ne Sultan Mahmûd Gaznevî'ye çok para teklif etmeleri fayda etmiş ne de putlara yalvarmaları tahribi engelleyebilmiştir. Hazineseler tamamıyla

³⁹³ Faḥrî-i Herevî, *Tezkire-i Ravzatu's-Selâtin ve Cevâhiru'l-'Acâyib*, s. 13.

³⁹⁴ Erdoğan Merçil, “Mahmûd-ı Gaznevî”, *İslâm Ansiklopedisi*, C.27, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2003, s. 362-365.

yağmalanmış ve asıl putun her bir parçası Müslümanlar dinî vecibelerini yerini getirirken ayaklarının altında çiğnensin diye yol ve cami merdivenlerine konulması için Gazne, Mekke ve Medine'ye gönderilmiştir.³⁹⁵ Sultan Mahmûd Gaznevî'nin putperestler dışındaki diğer mücadelesi mensuplarının propagandası ile her geçen gün yaygınlaşarak ön planda olmaya başlayan Bâtînî ve Râfızî mezheplerinin faaliyetlerini önlemeye yönelik gayretleri olmuştur. Sultanın bu yöndeki mücadelesi ölümünden bir yıl öncesine yani 420/1029 senesine tekabül etmektedir.³⁹⁶ 421/1030 senesinde hayatını kaybeden sultan ayrıca sarayında yüzlerce şair bulundurmuş ve meclisler tertip etmiştir. İran edebiyatının ünlü sîmâları olan Gazâirî-i Râzî (ö. 426/1035), Ferruhî-i Sîstânî (ö. 429/1038), Unsurî (ö. 431/1040), Ascedî (ö. 433/1042) başta olmak üzere birçok şair ondan himaye görmüşlerdir.³⁹⁷

2.7. ESERİN DİL, ÜSLUP VE İMLÂ ÖZELLİKLERİ

Fahrî-i Herevî, *Ravzatu's-Selâtin* adlı tezkiresinde genellikle sekiz dokuz cümle halinde şairler hakkında malumat vermektedir. Bazı hükümdar ve şehzâde şairlerden bahsederken daha az ya da daha fazla cümleler de kurmuştur. Örneğin; Sultan Tuğrul, Reşîd Hân, İbn La'îlî, Seyyîd Ahmed Mîrzâ, Sultan Ali Mîrzâ, Hân Mîrzâ, Süleyman Şâh Mîrzâ, İbrâhîm Mîrzâ, Şâh Garîb Mîrzâ, Muhammed Nâsır Mîrzâ gibi bazı şairleri

³⁹⁵ Henry Bridge, *A Comprehensive History of India Civil, Military and Social*, Associated Publishing House, New Delhi, s. 59-60; Neslihan Durak, *Hindistan'a Kuzeyden Yapılan Seferler*, ASAM Yayınları, Ankara, 2000, s. 38-41; Minhâc-i Sirâc el-Cûzcânî, *Tabakât-ı Nâsırî...*, s. 31-32; İbrahim Kafeoğlu, "Mahmud Gaznevî", *Umumî Türk Tarihi Hakkında Tespitler Görüşler Mülâhazalar*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2017, s. 379.

³⁹⁶ *Mucmelü't-Tevârîh ve'l-Kaşaş*, (Tsh. Meliku's-şuarâ-i Bahâr), Çaphâne-i Hâver, Tahran, 1318/1939, s. 403-404; Utbî, *Târîh-i Yemîni*, Çaphâne-i Muhammed Alî, Tahran 1334/1955, s. 178-237; İbrahim Kafeoğlu, "Mahmud Gaznevî", s. 381.

³⁹⁷ İbrahim Kafeoğlu, "Mahmud Gaznevî", s. 383.

anlatırken daha az cümle kullanmıştır. Sultan Mahmûd Gaznevî, Sultan Sencer, Sultan Alâeddîn Cihânsûz, Mahmûd Hân Şeybânî, Yûnus Hân Moğol, Abdülazîz Hân, Halîl Sultan, Ebû Bekir Mîrzâ, Bâysungur Mîrzâ, Sultan Ahmed Mîrzâ, Sânî Mîrzâ gibi bazı şairleri anlatırken de daha fazla cümle mevcuttur. Cümleler genel itibariyle kısadır. Halkın anlayabileceği ibare ve ifâdeler eşliğinde yazımı gerçekleştirilmiş olan bu eserde anlaşılması hayli güç terkiplerle, çok az olsa da ince anlamlı ifâdelerle karşılaşmak mümkündür. Yer yer uzun cümleler kaydettiğine de rastlanmaktadır.

Çerçevesi belli olan bu eserde şair şahsiyetlerin vasıflandırmaları yapılırken aynı kelime ve kelime terkipleri ile benzeşen cümleler eşliğinde kişilerin, “*Hoş tabiatlıydı*”, “*Eşi ve benzeri yoktu*” gibi cümlelerle tasvir edildiğine şahit olunmaktadır. Yazılan tarihî ve edebî tüm kaynaklarda olduğu gibi *Tezkire-i Ravzatu’s-Selâtîn*’de de şifahi hadiselerin anlatımına geçilmeden evvel “rivayet edilir ki, derler ki” gibi ifâdelerin kullanımını görmek mümkündür. Münasebet düşmüşken, anımsanarak bahsedilen bazı konuların o dönem çok malum bir durum olması bakımından “*Anlatmaya ve ifâde etmeye gerek yoktur*” söylemiyle sadede gelip şairin durumuyla ilgili bilgilere ve kanaatlere yer vermektedir.³⁹⁸ Tezkirede adı anılan şahısların güzellikleri, vasıfları, meziyetleri, şairlikleri müspet ve övgü dolu sözler eşliğinde ortaya konulmaktadır. İnşadaki ustalığın gösterilmesi adına az kullanılan kelimeleri tercih ederek anlaşılması güç bir dil kullanma yoluna gidilmemiştir. Eserin mukaddime yani giriş kısmı göz önünde bulundurulmaz ise müellifin özentili bir dil kullanmadığı fark edilir durumdadır. Kişilerin hayatları hakkında sunulan ifâdeler yeterli uzunluktadır. Dönemin tezkire yazım anlayışından ötürü uzun uzadıya malumatlar vermekten kaçınılmış ve çok fazla

---

³⁹⁸ Faḥrî-i Herevî, *Tezkire-i Ravzatu’s-Selâtîn*, s. 18,31,43; Faḥrî-i Herevî, *Tezkire-i Ravzatu’s-Selâtîn ve Cevâhiru’l-‘Acâyib*, s. 19,34,46.

ayrıntıya girmeksizin bilgiler verilmiştir. Nesir içerisinde kimi zaman son derece samimî bir şekilde estetik duyguları barındıran, ara ara verilmiş olsa da kısa ve hoş menkıbevî hikâyeler okuyucuyu karşılamaktadır. Müellif eserini kaleme alırken belli başlı kaynaklara başvurmasının yanı sıra muhtelif çevrelerde dolaşan sözlü gelenekten de faydalanmıştır.

Faḥrî-i Herevî, eserinde şairler hakkında bilgiler vermesinin hemen akabinde şiirlerinden örnek ya da örneklere geçmektedir. Örnekler sunmaya geçerken “Bu matla‘ ona aittir”, “Bu birkaç beyit ona aittir”, “*Bu beyit ona aittir*”, “*Bu rubâî ona aittir*”, “*Bu gazel ona aittir*”, “*Bu muhammes ona aittir*”, “*Bu şiir ona aittir*” tarzında kalıplaşmış ifâdeler kullanmıştır. Mustafa İsen’in belirttiği gibi örnek şiirlerin ara başlık olarak tabir edilen bu ifâdeler eşliğinde verilmesi usulü ile nesirle nazmın karışması önlenmektedir. Aynı şekilde bu usul beyitleri daha kolay fark etmeye olanak sağlamakta ve şiirin türü konusunda da okuyucuya yardımcı olmaktadır.³⁹⁹

Tezkirelerde verilen örnek şiirlerin kimi zaman bir kısmı kimi zaman çoğuna yakını önceki tezkire eserlerinde mevcut olan örnek şiirler olabilmektedir. Faḥrî-i Herevî’nin eserindeki örneklerin bazıları da diğer tezkire müelliflerinin kullandığı örnek şiirlerindendir. Daha önce belirtildiği gibi eserde sunulan bazı örnek şiir yahut şiirleri *Lübâbü’l-Elbâb*, *Tezkiretü’ş-Şu‘arâ*, *Mecâlisü’n-Nefâis* adlı eserlerde de görmek mümkündür. Eserlerde görülen bu tarz benzeşmeler yazarlara yönelik bir kusur olarak algılanmamalıdır. Devrin çoğu tezkire yazarlarında da görülen bu yaklaşım müelliflerin kolayca kaçması gibi bir uyarımı zihinlere yöneltse de bu duruma; Örnek olarak aynı şiir ya da şiirlerin verilmesi şairin herkes tarafından en bilinen ve en tanınmış olması;

---

³⁹⁹ Mustafa İsen, *Kühü’l-Ahbâr’ın Tezkire Kısmı*, Atatürk Kültür Merkezi Yayını, Ankara, 1994, s. 34.

Zamanın koşulları gereği kaynak temin etme imkânsızlığı; Tezkire yazarlarınca kendisinden önceki başlıca büyük kalem üstadlarının açtıkları yola sadık kalarak onlara ve onların eserlerine gösterilen saygı ve hürmet takdiminin hissiyatı bu yola başvurmalarına yol açmış olabilir. Tüm sayılan bu ihtimallerin tezahürü diğer tezkire yazarları için düşünebileceği gibi Fahrî-i Herevî'nin eseri için de düşünülebilir.

Umumiyetle kısaca ifâde etmek gerekir ki, bulunduğu dönemin nesri için hâkim üsluplardan biri olan nesr-i sade (sade nesir) özelliklerine büyük ölçüde uyduğu gözlenmektedir. Müellif bu tezkiresinde şairler hakkında bilgi verirken zamanının yazı diline uygun, halkın anlayabileceği düzeyde işlenmiş bir edebiyat diliyle akıcı, yalın, doğal, etkileyici ve zarif bir dil ve saygılı bir anlatı üslubu kullanmıştır. Daha genel bir ifâdeyle eser içerisinde kişilerle ilgili anlatımda ve diğer bütün bölümlerde müellifin bariz bir şekilde kendisine has bir üslup tutturduğu ve kendisine has bir tonlama ile karşımıza çıktığı söylenebilir.

2.8. ESERİN MEVCUT YAZMA NÜSHALARI

Mevcut bilgilere göre *Tezkire-i Ravzatu's-Selâtin* adlı esere ait belgelenmiş, kataloglanmış, bilinen ve belirlenen, Türkiye'de ve Türkiye dışında bulunan kütüphanelerde yazma nüshaları mevcuttur. Eserin İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi'nde bir, Paris Milli Kütüphanesi'nde iki, Berlin ve Leningrad'da bir adet olmak üzere toplamda beş yazma nüshası vardır⁴⁰⁰. Eser son zamanlarda Sind'te bazı çevrelerce ilgi ve alâka görmüştür. Ancak yazma nüshası İran sahasında

---

⁴⁰⁰ Fahrî-i Herevî, *Tezkire-i Ravzatu's-Selâtin ve Cevâhiru'l-'Acâyib*, s. 52-58.

bulunmamaktadır⁴⁰¹. Çalışma esnasında adı zikredilen yerlerin dışında varlığına kâim olunan başka yazma nüshası da yoktur. Bununla birlikte henüz tesadüf edilmemiş olan yazma nüshalarının olması muhtemeldir. Belirtilmesi gereken bir diğer önemli husus da nüshalar arasında hacim olarak farklılıkların olduğudur. Ayrı kişiler tarafından kaleme alındıkları için farklılık arz etmeleri oldukça doğaldır. Şüphesiz nüsha farklılıklarının varlığı istinsah edenin dalgınlığından yahut tercihinden kaynaklanabilmektedir. Faḥrî-i Herevî'ye ait olan *Ravzatu's-Selâtin*'in yazma nüshaları şunlardır.

2.8.1. Türkiye'de Bulunan Nüshası

İstanbul Nüshası, İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi'nde 4097 numaralı Türkçe yazma nüshaların bulunduğu bir mecmuanın içerisinde 267b -275b varakları arasındadır. Yazılış tarihi 1038/1628'dir.⁴⁰² Nüshanın her sayfası otuz bir satırdan ibaret olup son sayfası yirmi iki satırdan oluşmaktadır. Son derece güzel bir nestâlik yazı stili ile yazılmıştır. Bu nüsha tamir görmemiştir ve eksik sayfa bulunmamaktadır. Varaklardaki yazılar oldukça okunaklıdır. Ancak müstensihî belli değildir. Sayfalarda derkenar bulunmamaktadır. Bölüm başlıkları, kişiler ve şiir türü kırmızı mürekkep kullanılarak belirli hale getirilmiştir. Aynı şekilde içerikte yer alan şiirlerin başladığını belirten beyit, kıt'a, gibi kelimeler de kırmızı mürekkep ile yazılmıştır.⁴⁰³

Hayyâmpûr'un *Ravzatu's-Selâtin* üzerine yaptığı çalışmada belirttiği ve esas aldığı üzere *Ravzatu's-Selâtin*'in en eski, en doğru ve en mükemmel nüshalarından biri

---

⁴⁰¹ Ahmed Gülçîn-i Meânî, "Tuḥfetu'l Ḥabîb", s. 9.

⁴⁰² Faḥrî-i Herevî, *Tezkire-i Ravzatu's-Selâtin*, s. mukaddime; Faḥrî-i Herevî, *Tezkire-i Ravzatu's-Selâtin ve Cevâhîru'l-'Acâyib*, s. 58.

⁴⁰³ Faḥrî-i Herevî, *Tezkire-i Ravzatu's-Selâtin*, Yz., vr. 267b-275b.

de İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi'nde bulunan nüshadır denilebilir. Hüsâmeddîn Râşidî'nin çalışmasını gerçekleştirirken esas aldığı nüshalardan biri de kısmen bu nüshadır. Râşidî, İstanbul nüshasına ulaşip elde edememiştir. Ancak yazar doğrudan bu nüshaya ulaşmamış olsa da Hayyâmpûr'un çalışmasını temel almıştır.

2.8.2. Fransa'da Bulunan Nüshası

Paris Nüshası, Paris Milli Kütüphanesi'nde Edgard Blochet'in hazırladığı ulusal kütüphane kataloğunun birinci cildinin 320 numaralı yazma nüshasıdır.⁴⁰⁴ Nüsha ölçüsü 4 X 8 cm ebadına sahiptir. Kâmil bir nestâlik yazı stili ile yazılıdır. Bu nüsha otuz iki varak yani altmış dört sayfadır. Müstensih nüshada cümle sonuna nokta yerine genellikle virgül kullanmayı tercih etmiştir. Nüshanın tamamında “ک” yerine “ک” harfi kullanılmıştır ve “ل” harfinin üzerine med (uzatma) işareti konulmamıştır.⁴⁰⁵

Paris Nüshası, Paris Milli Kütüphanesi'nde kütüphane kataloğunun 321 numaralı yazma nüshasıdır ve bu nüsha kütüphanede özel bir şekilde korunmaktadır. Metin elli dokuz varaktır ve her sayfada on üç satır bulunmaktadır. Nüsha umumî bir nestâlik yazı stili ile yazılıdır. Bu nüsha Paris Milli Kütüphanesi'nde bulunan diğer nüshanın örneği olarak bilinir. Diğer nüsha örnek alındığı için içerik açısından birbirleri ile uyumlu olup uyuşmayan ciddi bir noksanlık söz konusu değildir. Başlangıçta yedi

---

⁴⁰⁴ Faḥrî-i Herevî, *Tezkire-i Ravzatu's-Selâtin*, s. mukaddime; Faḥrî-i Herevî, *Tezkire-i Ravzatu's-Selâtin ve Cevâhiru'l-'Acâyib*, s. 52.

⁴⁰⁵ Faḥrî-i Herevî, *Tezkire-i Ravzatu's-Selâtin ve Cevâhiru'l-'Acâyib*, s. 52-56.

sayfa ve sondan bir sayfa fazlalık olup birkaç Türkçe ve Farsça şiir ile muhtelif metinler yer almaktadır.⁴⁰⁶

2.8.3. Almanya’da Bulunan Nüshası

Berlin Nüshası, 644/134 numaralı yazma nüshasıdır. Bu nüsha İkinci Dünya Savaşı (1939-1945)’ndan önce Berlin Kütüphanesi’ndeydi. Ama Berlin Kütüphanesi’nde bulunan bu yazma nüsha 644/134 numara ile Marburg Philipps Üniversitesi Kütüphanesi’nde korunma altına alınmıştır. Sayfa ölçüsü 21 X 14 cm ebadına sahiptir. Sayfalardaki satır sayısı on dokuz ve yirmi bir satır arasında değişkenlik göstermektedir. Nüsha umumî bir nestâlik yazı stili ile yazılıdır.⁴⁰⁷

2.8.4. Rusya’da Bulunan Nüshası

Leningrad Nüshası, Rusya Milli Kütüphanesi’nde bulunan C-1573/2065 numaralı yazma nüshadır. Bu nüsha son derece güzel bir nestâlik yazı stili ile yazılıdır. Nüshanın başlangıç sayfası yoktur ve ortalarında da kimi sayfaları eksiktir. Üzerinde belirtilmiş bir tarih bulunmamaktadır. Bu nüshanın diğer nüshalarla uyumsuzluğu oldukça fazla olup bazı yerlerde son derece önemli bilgiler ve şiirler yer almaktadır.⁴⁰⁸

2.9. ESERİN BASMA NÜSHALARI

Eserin iki adet basma nüshası bulunmaktadır. Bunlardan biri İranlı edebiyatçı, dilbilimci ve araştırmacı Hayyâmpûr tarafından yapılmıştır. Diğerisi ise Pakistanlı âlim,

---

⁴⁰⁶ Faḥrî-i Herevî, *Tezkire-i Ravzatu’s-Selâtin ve Cevâhiru’l-‘Acâyib*, s. 56.

⁴⁰⁷ Faḥrî-i Herevî, *Tezkire-i Ravzatu’s-Selâtin ve Cevâhiru’l-‘Acâyib*, s. 56-57.

⁴⁰⁸ Faḥrî-i Herevî, *Tezkire-i Ravzatu’s-Selâtin ve Cevâhiru’l-‘Acâyib*, s. 57-58.

bilgin ve araştırmacı Hüsâmeddîn Râşidî tarafından yapılmıştır. Esas alınan nüshanın diğer nüsha ile ayrılan tarafları söz konusu eserlerde metne aktarımı sağlanmış ve köşeli parantez içinde yahut dipnot halinde verilmek suretiyle gösterilmiştir. Ele aldıkları nüshalar her iki müellifin de vermiş olduğu bilgilere göre aynıdır. Tashihi yapılmış olan bu eserlerde esas alınan nüshalar aynı olmasına rağmen her iki basma nüshanın metni karşılaştırıldığında gözden kaçıan kimi ufak eksiklikler bulunmaktadır. Her iki nüshada da mevcut olan bu durum diğer nüshada karşılık gelen kelimenin yer yer belirtilmemiş olmasıdır. Hüsâmeddîn Râşidî ön sözünde bilgiler verirken Hayyâmpûr'un çalışmasında eksik unsurlar olduğunu "birçok yanlışlıklar vardır" şeklinde dile getirmiştir. Her iki müellifin de çalışmaları kusursuza yakın olarak kabul edilen yazma nüshalardan biri olan İstanbul nüshası ile kıyaslandığında bazı hataları görmek mümkündür. Ancak belirtmek gerekir ki büyük bir itina ile yapılmış olan bu iki çalışmadan Hüsâmeddîn Râşidî'nin çalışması mükemmele en yakın olanıdır. Her iki çalışmada da dizgi hatası ile karşılaşmak imkân dâhilindedir. Söz konusu basma nüshalar şöyledir:

Tebriz Baskısı

Eserin bu basma nüshası Hayyâmpûr tarafından yapılmıştır. Hayyâmpûr, 1551-1555 yılları arasında telif edilmiş olan *Ravzatu's-Selâtin*'inin tashih ve neşrini Fransa'da ve Türkiye'de bulunan iki yazma nüshaya dayanarak yapıp 1345/1966 senesinde yayınlarak bilim dünyasına sunmuştur. Bunlardan ilki Paris Milli Kütüphanesi'nde Edgard Blochet'in hazırladığı ulusal kütüphane kataloğunun birinci cildinin 320 numaralı yazma nüshasıdır. Diğeri ise İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi'nde 4097 numaralı Türkçe yazma nüshaların bulunduğu bir mecmuanın içerisinde 267b -275b varakları arasında bulunan nüshadır. Eserin orijinalinin hicri onuncu yüzyılın ikinci yarısına tekabül eden 1554 yılında yazılmış olduğu dikkate

alındığında Hayyâmpûr'un bu çalışması müellifin eserinin üzerinden takribî olarak dört yüz sene sonra yapılan ilk çalışma olduğunu göstermektedir. Eserde Hayyâmpûr'un bir ön sözü bulunmaktadır. Eserin sonunda metnin daha iyi anlaşılması için metinle ilgili bazı faydalı notlandırmalar eklidir. Ardından ise alfabetik sıraya göre tezkirede yer alan şairlerin isimleri verilmiştir. Nüshalarda yanlış yazıldığı tespit edilen birkaç kelimeye de eserin sonunda yer verilmiştir. Eser toplamda yüz seksen iki sayfadır.

Haydarâbâd Baskısı

Eserin bu basma nüshası Hüsâmeddîn Râşidî tarafından yapılmıştır. 1388/1968 senesinde ise okuyucuların hizmetine sunulmuştur. Bu basma nüsha Faḫrî-i Herevî'nin bir diğer eseri olan *Cevâhiru'l-'Acâyib*'i de kapsamaktadır. Bu sebeple çalışmanın adı *Ravzatu's-Selâtin ve Cevâhiru'l-'Acâyib* olarak isimlendirilmiştir. İlaveten Herevî'nin divanı da eklenmiş olduğu için parantez içerisinde "Divanı ile Birlikte" ifâdesi kullanılmıştır. Hüsâmeddîn Râşidî çalışmasının *Ravzatu's-Selâtin* bölümünün tashih ve neşrini Paris Milli Kütüphanesi'nde bulunan ulusal kütüphane kataloğunun birinci cildinin 320 numaralı yazma nüshasını esas alarak Paris Milli Kütüphanesi'nde kütüphane kataloğunun 321 numaralı nüshası, Berlin Kütüphanesi'nde kütüphane kataloğunun 644/134 numaralı nüshası, Rusya Milli Kütüphanesi'nde bulunan C-1573/2065 numaralı nüshası gibi diğer nüshaları dikkate alarak hazırlamıştır. Müellif tarafından varlığından haberdar olunan İstanbul nüshası temin edilememiştir. Yani aslında bu nüsha ellerinde yoktur. Elde edemedikleri için İstanbul nüshası yerine Hayyâmpûr'un çalışması kullanılmıştır. Bu durum da yazar tarafından eserin ön sözünde belirtilmiştir.

Müellif çalışmada müstensih'in nüshada kullandığı noktalama işaretlerine bağlı kalmaksızın düzenlemeyi kendisi yapmıştır ve bu bilgiyi eserin ön sözünde bizzat

belirtmiştir. Bu basma nüshayı değerli kılan müellifin bir diğer tezkire çalışması olan *Cevâhiru'l-'Acâyib* adlı eseri de içermesidir. Çalışmada Faḥrî-i Herevî'nin divanına da yer verilmiştir. Eserin edebiyat hayatına yeniden kazandırılması için kıyıda köşede kalmış güzide eserlerin basılmasını isteyen Sind Edebî Encümeni'nin talebi üzerine çalışmaya başlandığı ve Haydarâbâd'da basılan Farsça eser silsilesinin yirmi üçüncüsü olduğu belirtilmiştir. Hayyâmpûr'un basma nüshasından iki yıl sonra basılmış olan bu çalışma Faḥrî-i Herevî'nin üç eserini toplu olarak bir arada içermesi bakımından ilk olma özelliğine sahiptir. Çalışmada Hüsâmeddîn Râşidî'ye ait bir ön söz vardır. Ön sözün ardından Faḥrî-i Herevî ve eserleri hakkında sunulan bilgiler Urduca kısmen de Farsça kaleme alınmıştır. Eserdeki diğer yerler tamamen Farsçadır. Çalışmanın sonunda ise metinle ilgili bazı yararlı bilgiler bulunmaktadır. Eser toplamda üç yüz kırk iki sayfadır.

ÜÇÜNÇÜ BÖLÜM

CEVÂHİRÜ'L-'ACÂYİB (TEZKİRETU'N-NİSÂ)

Çalışmaya tabi tutulan bir diğer eser *Cevâhiru'l-'Acâyib*'tir. Faḥrî-i Herevî tarafından hicrî onuncu yüzyılda telif edilmiş olan bu çalışma *Tezkiretu'n-Nisâ* adı ile de anılmaktadır. Yalnızca kadın şairlerin hayatına ve örnek şiirlerine yer veren bir eserdir. Bu eser ile ilgili yapılan araştırmalar neticesinde verilen bilgilerde örtüşmeyen bazı noktalar vardır. Bu farklılıklar tartışılabilir bir husus olmakla birlikte elbette ki bahse değer bir mevzudur ve var olan verilerin çok sahit bir titizlikle okunması elzemdir.

Muhtelif kaynakların sayfalarına kaydedilmiş farklı bilgilerden önce eserin ismi ile ilgili var olan küçük bir yanlışlığı belirtmek yerinde olacaktır. Şemseddîn Sâmî'nin, Faḥrî-i Herevî'nin eserlerinin isimleri üzerine bilgi verirken hem *Cevâhiru'l-'Acâyib* hem de *Tezkiretu'n-Nisâ* olarak anılan bu eseri ayrı eserler olarak kaydettiğine rastlanmaktadır⁴⁰⁹. Şemseddîn Sâmî'nin aynı esere ait olan iki farklı isim olarak anması gözden kaçan yahut sehven yapılmış küçük bir hata olarak görülebilir. Zira *Cevâhiru'l-'Acâyib* adlı tezkirenin bir diğer adının *Tezkiretu'n-Nisâ* olduğu herhangi bir kaynakta ihtilaf konusu değildir.

---

⁴⁰⁹ Şemseddîn Sâmî, "Emîrî", *Kâmûsu'l-A'lâm*, C.2, 1306/1888, s. 1042.

3.1. ESERİN YAZILDIĞI YER VE YAZILIŞ TARİHİ

Faḥrî-i Herevî'ye ait olan bir diğere önemli eser *Cevâhiru'l-'Acâyib* adlı tezkiredir. Bu eserin ne zaman ve nerede yazıldığı konusunda kesin bir görüş bulunmamaktadır. Bazı kaynaklarda âlim, şair ve edipleri koruyup ihsanda bulunan, ilim ve kültüre önem veren Argûn Tarhân Hânedanı hükümdarı Muhammed Îsâ Tarhân'ın isteğı üzerine 963/1555 senesinde Sind'te kaleme alındığı nakledilmektedir.⁴¹⁰ Bazı kaynaklarda da ilk olarak yine bu yılda telif edildiğine ancak daha sonra 964/1556 senesinde yeniden düzenlenmiş olduğuna dair bilgiler verilmektedir.⁴¹¹ Belirtilmesi icap eden husus eserin telif edildiğı düşünölen tarihlerin birbirine çok yakın olmasıdır. Var olan bilgilere göre *Cevâhiru'l-'Acâyib* 962/1555 ya da 963/1556 senesinde yazılmış olmalıdır. Muhammed Îsâ Tarhân'ın himayesinde bulunduğu süre zarfında telif edildiğı kabul edilirse bahse mevzu anılan ilk yılın, şayet Ekber Şâh döneminde düzenlenmiş olduğü düşünölürse anılan ikinci yılın ilk aylarında kaleme alınmış olduğü söylenebilir. Ayrıca doğrudan Ekber Şâh zamanında kaleme alındığı bilgisi de bulunmaktadır. Hal böyle olunca eserin yazıldığı tarihi de net bir şekilde belirtmek güçleşmektedir.

Üzerinde kesin bir görüş bulunmayan ve belirtilmesi icap eden bir diğere husus da eseri takdim ettiğı ve prenses anlamına gelen “Begüm” ünvanlı kraliçenin kim olduğüdür. Verilen bilgilerde bir birlik söz konusu değildir. Konu ile ilgili bazı kaynaklarda eserin Muhammed Îsâ Tarhân'ın teklif ve teşviki ile yazılıp Hacı Mâh

---

⁴¹⁰ Sa'îd Nefîsî, *Târîḫ-i Nazm u Neşr der İnan ve der Zebân-i Fârsî*, C.2, Çâphâne-i Mihen, Tahran, 1344/1965, s. 278; Faḥrî-i Herevî, *Tezkire-i Cevâhiru'l-'Acâyib*, Yz., National Library of Kalkûta, No: 482, Kütüphanee Katalog Bilgisi;

⁴¹¹ Nimet Yıldırım, *Fars Edebiyatında Kaynaklar*, Atatürk Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Yayınları, Erzurum, 2001, s. 10.

Begüm'e takdim edildiği bilgisi yer almaktadır. Bazı kaynaklarda ise Ekber Şâh'ın tahta çıktığı ilk yıl, hükümdarın gözde süt annesi olan Mâhım Begüm'e sunulmak için kaleme alındığı malumatı bulunmaktadır. Bahse konu Hacı Mâh Begüm ve Mâhım Begüm isimleri dışında bir de Cîcî Begüm anılmaktadır.

Mevcut veriler eşliğinde yukarıda değinilen tartışmalı serüvenin derinliklerine inmeden evvel o dönem kullanılagelen “Begüm” ünvanı ile ilgili birkaç kelam etmek yerinde olacaktır. Timur İmparatorluğu zamanında hükümdarın validesi, kız kardeşleri, eşleri başta olmak üzere soylu her kadının isminin sonunda “Sultan”, “Prenses”, “Hanım” anlamında “Begüm”⁴¹² ünvanının kullanıldığı görülmektedir. Oldukça fazla kullanılagelen “Begüm” ünvanının yanı sıra aynı zaman diliminde kısmen aynı isimle zikredilen farklı kişiler bulunmaktadır. Kaynaklarda Faḫrî-i Herevî'nin bu eserini takdim ettiği zikredilen isimler “Hâcî Mâh Begüm”, “Mâhım Begüm”, “Cîcî Begüm” olarak geçmektedir. Söz konusu olan *Cevâhiru'l-'Acâyib* isimli eserin bu begümlerden kime takdim edildiğini tespit etmek mümkün gözükmemektedir

Yukarıda da belirtildiği üzere Faḫrî-i Herevî'nin eserini takdim ettiği düşünülen isim üzerine muhtelif görüşler hâkimdir ve adı anılan isimlerden biri Muhammed İsâ Tarhân'ın zevcesi Hacı Mâh Begüm'dür. Hüseyin Şâh Argûn geçirdiği felç sonucu akıl muvazenesini yitirip hareket edemez, konuşamaz hale geldiğinde tahta oturacak bir oğlu bulunmamaktaydı. Bu durumu fırsat bilen aynı soya mensup Muhammed İsâ Tarhân ve devletin ileri gelenleri Tatta şehrini talan ederek 962/1554 senesinin son ayında yönetimi ele geçirmeye çalışarak iktidara gelmek istedi. Ancak Hüseyin Şâh Argûn'un hâkimiyeti ertesi yılın yani 963/1555 yılının Şubat ayına kadar devam etti. Onun vefatı

---

⁴¹² Begüm; bu isim kaynaklarda Bîgim, Bîgem, Bîge, Beyim olarak da geçmektedir. Çalışmada Begüm adı tercih edilmiştir.

ile zuhur eden veraset ve taht kavgası neticesinde ülke toprakları ikiye bölünerek hesapta olmayan iki müstakil devlet kuruldu. Bunlardan biri Tatta merkezli aşağı Sind'te Muhammed Îsâ Tarhân'ın liderliğinde kurulan devlet idi. Ancak iç karışıklık uzun süre devam etti. Ayrıca Hüseyin Şâh Argûn'un ölümünün ardından Muhammed Îsâ Tarhân, Argûn kabilesine teselli olsun ve elinde olan yardım olanaklarını sunabilsin diye onun dul kalan eşi Hâcî Mâh Begüm'ü nikahına aldı. Bu süre zarfında Tatta'da bulunan Faḥrî-i Herevî de 963/1555 yılında tahta çıkmış olan yeni hükümdarın himayesine girip onun lütuf ve keremine mazhar oldu.⁴¹³

Faḥrî-i Herevî *Cevâhiru'l-'Acâyib* adlı eserinin ön sözünde zamanın Dilşâd'ı, devranın Gevherşâd'ı, Belkıs mertebeli -yüce gölgeleri devam etsin- mehd-i ulyâ hazretleri Mâhım Begüm'ün cennet nitelikli şerefli meclisine layık bir hediyenin aklına geldiği bilgisine yer vermektedir.⁴¹⁴ Hayyâmpûr, Faḥrî-i Herevî'nin eserde yer verdiği bu bilgilere dayanarak *Cevâhiru'l-'Acâyib*'i onun Celâleddîn Muhammed Ekber Şâh (963-1014/1556-1605)'ın cülus merasiminden sonra aynı sene olan 963/1556 yılında şahın süt annesi Mâhım Begüm adına yazdığını belirtmiştir.⁴¹⁵ Faḥrî-i Herevî'nin Hüseyin Şâh Argûn'un ölümünün ardından Sind'ten Hindistan'a gittiği bilgisini paylaşan Ahmed Gülçîn-i Meânî "Tuḥfetu'l Ḥabîb" adlı makalesinde adı zikredilen bu tezkirenin hem 962/1555 yılında hem de Muhammed Îsâ Tarhân adına yazıldığı bilgisinin hakikati yansıtmayan, gerçek dışı bir malumat olduğu değerlendirmelerine yer

---

⁴¹³ Hüsâmeddîn Râşidî, "Faḥrî-i Herevî ve Se Eser-i U", (Çev. Muhammed Muzaffer), *Mecelle-i Dânişkede-i Edebiyyât ve Ulûm-i İnsânî-i Meşhed*, Sayı 2, 1387/2008, s. 452-453.

⁴¹⁴ Faḥrî-i Herevî, *Tezkire-i Ravzatu's-Selâtin ve Cevâhiru'l-'Acâyib*, (Tsh. Hüsâmeddîn Râşidî), Haydarâbâd, 1388/1968, s. 114.

⁴¹⁵ Faḥrî-i Herevî, *Tezkire-i Ravzatu's-Selâtin*, (Tsh. Hayyâmpûr), İntişârât-i Mu'essese-i Târîh ve Ferheng-i İrân, Tebriz, 1345/1966, s. ٣٣

vermektedir. Nitekim aynı eserde takip eden paragrafta eserin sonunda Faḥrî-i Herevî'nin Mâhım Begüm için yazdığı bir kasidesinin bulunduğunu ifade eden Ahmed Gülçîn-i Meânî, Faḥrî-i Herevî'nin eseri sunduğu kişinin Ekber Şâh'ın süt annesi Mâhım Begüm olduğu kanaatini belirtmiştir.⁴¹⁶

Hem Hayyâmpûr'un hem de Ahmed Gülçîn-i Meânî'nin bu yönde yaklaşımlarının bulunması eserin sebeb-i telif bölümünde yer alan karınca kararınca Ekber Şâh'a yazmış olduğu şu gazelin beyitlerine de dayandırılmaktadır.

آنکه میگوید صدای طبل او در گوش چرخ   نوبت سلطان جلال الدین محمد اکبر است
آن شهنشاه فلك قدری که از روی شرف   شمسہ ایوان قصرش آفتاب خاورست⁴¹⁷

Davulunun sesi gökyüzünün kulağına der ki, Sultan Celâleddîn Muhammed Ekber'in sırasındır

Felek mertebeli o şahlar şahı şereflielerin şereflişidir, onun sarayının eyvanının şemsesi doğunun güneşidir

Ahmed Gülçîn-i Meânî bir diğer eseri olan *Târîḥ-i Tezkirehâ-i Fârsî*'de de Faḥrî-i Herevî'nin hasbel kader Hindistan'a yolculuk yaptığı ve oraya vardığında Ekber Şâh'ın henüz tahta oturmuş olduğu bilgilerine yer vermektedir. Ayrıca onun eserin ön sözünde bizzat kendisinin vermiş olduğu malumata karşılık, eseri şahın cülûsunun başladığı yıl olan 964/1556 senesinde kaleme aldığını ve Edhem Hân Kûkeh'in validesi

---

⁴¹⁶ Ahmed Gülçîn-i Meânî, "Tuḥfetu'l Ḥabîb", *Neşriyye-i Ferheng-i Horasan*, Yıl 5, Sayı 3-4, Meşhed, 1343/1964, s. 8-10.

⁴¹⁷ Faḥrî-i Herevî, *Tezkire-i Ravzatu's-Selâtîn*, s. ۱۱۵ ; Faḥrî-i Herevî, *Tezkire-i Ravzatu's-Selâtîn ve Cevâhiru'l-'Acâyib*, s. 114; Ahmed Gülçîn-i Meânî, *Târîḥ-i Tezkirehâ-i Fârsî*, C.1, İntişârât-i Dânişgâh-i Tahran, Tahran, 1348/1970, s. 417.

Ekber Şâh'ın ise süt annesi olan Mâhım olarak bilinen Cîcî Begüm'e takdim ettiğini ifâde etmektedir.⁴¹⁸

Ancak kaynaklarda Ekber Şâh'ın süt annelerinden bahsedilirken iki farklı isim üzerinde durulmaktadır. Bunlardan biri Azîz isimli çocuğu olan Cîcî Anagâh Begüm'dür. Diğeri ise Edhem Kûkeh isimli çocuğu olan Mâhım Anagâh Begüm'dür. Bunlardan güçlü bir kadın şahsiyet olarak adından söz ettiren Mâhım Begüm, Ekber Şâh'ın hayatında asıl olarak mühim roller üstlenen ve etkin olan süt annesidir. O, Ekber'i babası Hümâyun Şâh zamanında taht iddiasında olan amcalarına karşı ciddi bir şekilde koruyup gözetmiş ve bu yolla sarayın kapıları kendisine açılmıştır. Şâh'ın tahta oturduğu ilk yıllarda da onun en büyük destekçisi olmuştur. Bu süreçte kendi gücüne ve Ekber Şâh'ın kudretine zarar vereceğini düşündüğü kişilere karşı da entrikaları ile karşılık vermekten geri durmamıştır.⁴¹⁹ Ahmed Gülçîn-i Meânî'nin müellifin eserini takdim ettiğini dile getirdiği "Edhem Hân Kûkeh'in validesi Ekber Şâh'ın ise süt annesi olan Mâhım olarak bilinen Cîcî Begüm" ifâdesi normal şartlar dahilinde pek olağan gözükmemektedir. Zira Ekber Şâh'ın süt annesi olarak bilinen ve isimleri zikredilen iki isim vardır. Bunlardan biri Mâhım Begüm diğeri ise Cîcî Begüm'dür ve Edhem Kûkeh isimli çocuk Cîcî Begüm'ün değil Mâhım Begüm'ün evladıdır. İki ismin de şahın süt

---

⁴¹⁸ Ahmed Gülçîn-i Meânî, *Târîh-i Tezkirehâ-i Fârsî*, s. 417-418.

⁴¹⁹ Frederick Augustus, *The Emperor Akbar*, (Çev. Annette S. Beveridge), C.1, Forgotten Books Publisher, London, 1890, s. 78.-88; Anagâhlardan Mâhım Begüm hem beylerin Ekber'e karşı itaatini sağlamış hem de en büyük akıl hocası olmuştur. Hatta Bayram Hân'ın atabeglikten azledilmesinin hemen akabinde ise tüm idare Mâhım Anagâh'ın kontrolüne geçmiştir. Bir müddet sonra Ekber, Cîcî Anagâh Begüm'ün eşi Şemseddîn Muhammed Ataka Hân'ı kendisine vekil olarak atamıştır. Bu durum bir hükümdar gibi tutum sergileyen süt kardeşi Edhem'i ve iktidar hırsına kapılan Mâhım Anagâh Begüm'ü ziyadesiyle rahatsız etmiştir. Bu bağlamda yaşanan birtakım olaylar zinciri Edhem'in ölümüne Mâhım Anagâh'ın ise tasfiye edilmesine yol açmıştır. Bkz. Yusuf Hikmet Bayur, *Hindistan Tarihi: Gurkanlı Devletinin Büyüklük Devri*, C.2, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1947, s. 68-73.

annesi olması hasebiyle Ahmed Gülçîn-i Meânî eserinde, Ekber Şâh'ın süt annesi Mâhım olarak bilinen Cîcî Begüm bilgisine sehven yer vermiş olmalıdır.

Mâhım Begüm'ün cennet nitelikli şerefli meclisine layık bir hediyenin aklına geldiği söyleminin hemen akabinde Faḥrî-i Herevî şu ifâdelere de yer vermiştir: “Cennetmekân (mekânı cennet olsun) Mîrzâ Hüseyin Şâh -Allah onun delilini aydınlık kılsın- fâni dünyadan ebedî dünyaya göç etti. “Emîru'l Kebir” ünvanlı kardeşi, güneşe benzer âlem fatihi, sultan alametli ve bağışlayan Allah'ın rahmetinin lütuf gölgesi Mîrzâ Muhammed Îsâ Tarhân -Allah padişahlığını ebedî kılsın- Sind memleketinin eyalet tahtına oturdu. Bazı zamanlar yüce mekânlı zamanın Belkıs'ı, devranın Hümâ (talih kuşu)'sı, zamanın Dilşâd'ı ve şanı yüce Kaydâfe'si, hikmetinden sual olunmaz Allah'ın rahmetinin gölgesi ve Argûn kabilesinin ikbal ışığı Hâcî Begüm'ün -Allah onun ömrünü ve devletini teyit etsin- hizmetine varıyordum ve o hazretin sonsuz lütuflarından nasipleniyordum.”⁴²⁰

Cevâhiru'l-'Acâyib'i tashih etmiş olan Hüsâmeddîn Râşidî'ye göre ise eserin mukaddimesinde Mâhım Begüm olarak anılmış kişiden kastedilen Ekber Şâh'ın süt annesi değildir. Muhammed Mukîm Argûn'un kızı Hüseyin Şâh Argûn ile evlenmiş olan Hâcî Begüm'dür ve onun vefatından sonra Muhammed Îsâ Tarhân'ın nikahına alıp zevcesi yaptığı kişidir.⁴²¹ Bilindiği üzere hanedanlıkta hak iddiasında bulunulmasını önlemek maksadıyla ölen kardeşin yahut yakın akrabasının zevcesini eş olarak alma usulü Türk tarihinde var olan bir âdettir. Ananelerde mevcut olan bu geleneğin bu hanedanlıkta da varlık gösterdiği anlaşılmaktadır.

---

⁴²⁰ Faḥrî-i Herevî, *Tezkire-i Ravzatu's-Selâtin ve Cevâhiru'l-'Acâyib*, s. 115.

⁴²¹ Faḥrî-i Herevî, *Tezkire-i Ravzatu's-Selâtin ve Cevâhiru'l-'Acâyib*, s. 114, d. 2.

Mehdî Fîrûzyân ise yazmış olduğu bir makalesinde Faħrî-i Herevî'nin bu eserini aslında Hüseyin Şâh Argûn'un dul kalan eşi ve Muhammed İsâ Tarhân'ın zevcesi olan Hacı Mâh Begüm'e takdim etmiş olduğunu, ancak zuhur eden karışıklıktan mütevellid Şubat 1556 yılında henüz tahta çıkmış olan Ekber Şâh'ın sarayına intisap etmek için Hindistan'a gittiğini ve Hindistan'a vardıktan sonra tahta yeni çıkmış olan şaha yakın olabilmek için bu eserinin üzerinde eklemeler yapıp birkaç küçük değişiklik yaptıktan sonra Ekber Şâh'ın süt annesi olan Mâhım Begüm'e armağan olarak sunduğunu nakletmektedir.⁴²²

Belirtmek gerekir ki, eserin iki farklı mukaddimesi bulunmaktadır. Bahse konu bu mukaddimelerden birinde müellif eserin zuhuruna vesile olan hadiseyi açıkça aktarmıştır. Söz konusu diğer mukaddimede ise Ekber Şâh'ın cülus merasimi sebebiyle herkesin saraya armağanlar ve hediyeler gönderildiğine tanıklık eden müellifin aklına şerefli meclise layık bir hediye olarak sunulmasının aklına geldiği anlaşılmaktadır.

Son tahlilde, anlaşılacağı üzere *Cevâhiru'l-'Acâyib* adlı eserde adı zikredilen begümlerin isim olarak birbirine yakın olması eserin ne zaman yazıldığını ve kime takdim edildiğini kısmen müphem bırakmaktadır. Fakat tüm var olan bilgiler dikkate alındığında görüşleri iki yaklaşımla okumanın imkân dahilinde olduğu ortaya çıkmaktadır. Yani Mehdî Fîrûzyân'ın bakış açısı ile örtüşen bir olay zincirinin gerçekleşmiş olması olası gözükmektedir. Öyle ki, Faħrî-i Herevî'nin Hüseyin Şâh Argûn'un sarayında yaklaşık on altı seneye tekabül eden uzun bir süre kaldığı bilinmektedir. Bu süre zarfında şahın kendisine ve bilhassa eşine karşı duyduğu minnettarlığa mukabil eseri Hacı Mâh Begüm'e takdim etmiş olması uzak bir ihtimal

---

⁴²² Mehdî Fîrûzyân, "Peyvendhâ-i Beynâmetnî-i Divân-i Faħrî-i Herevî ve Hâfız-i Şîrâzî", *Nâme-i Ferhengistân*, No. 3, Tahran, 1393/2014, s. 353.

değildir. Müellifin eserini takdim ettiği kişi Hüsâmeddîn Râşidî'nin zikrettiği gibi Hüseyin Şâh Argûn'un vefatından sonra Muhammed Îsâ Tarhân'ın zevcesi olan Mâhım Begüm de olabilir. Mukaddimede yazarın Ekber Şâh'a yazmış olduğu gazelin beyitleri de eserin şahın süt annesi olan Mâhım Begüm'e takdim edildiğini âşikâr kılmaktadır.

Sonuç olarak; her iki mukaddime ve bütün ifâdeler göz önünde bulundurulduğunda Faḫrî-i Herevî'nin bu eserini evvela Argûn Tarhân Hânedanı'nın hükümdarı Muhammed Îsâ Tarhân zamanına tekabül eden 962/1555 senesinin ilk aylarında kaleme aldığı daha sonra ise Ekber Şâh'ın cülus merasimine denk gelen 963/1556 yılının ilk aylarında yeniden düzenlemiş olabileceği yönünde bir kanaati özünde barındırmaktadır. Ancak yine de yeni bir delil elde edilinceye kadar bu hususta ihtiyatlı davranmak gerekir.

3.2. ESERİN KONUSU VE KAPSAMI

Sanat ehli Faḫrî-i Herevî'nin hicrî onuncu yüzyılın ikinci yarısının ilk çeyreğinde kaleme aldığı *Cevâhiru'l-'Acâyib* adlı tezkiresinin sadece birkaç farklı ülkede yazması bulunmaktadır. Sahasında nadide olan bu eserin kadınları ele alan ilk ve en eski yapıt olması hasebiyle değerli bir kaynak olduğu ve büyük bir öneme sahip olduğu kabul gören bir yaklaşımdır.⁴²³ Hayatın her safhasında var olmuş gizli kahramanlar olarak addedilebilen kadın şahsiyetleri içerik olarak barındıran *Cevâhiru'l-'Acâyib* belirtildiği gibi şu an için bilinen ilk Farsça kadın tezkiresidir ve diğer tezkire

---

⁴²³ Yıldırım, Fars Edebiyatında Kaynaklar, s. 10-11; Yusuf Öz, "Tezkire", *İslâm Ansiklopedisi*, C.41, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2012, s. 69; Faḫrî-i Herevî, Munşî Ahmed Hüseyin Seherkâkûrûy, *Tezkire-i Zenân-i Şâire der Îrân ve Hind: Cevâhiru'l-'Acâyib (Tezkiretu'n-Nisâ) ve Âyine-i Heyret*, (Tsh. Mînâ Ağâzâde -Zehrâ İbrâhîmoğlu), İntişârât-i Sefîr, Tahran, 1392/2013, s. 11-12.

kitaplarından bu yönüyle ayrılmaktadır. Kendileri hakkında çok az bilgi bulunan kadınları ihtiva etmesi bağlamında önemli olduğu kadar ilginç olduğu da söylenebilir.

Faḥrî-i Herevî'nin bu tezkiresi iki mukaddime ve bir bölümden oluşmaktadır. Mukaddimedede eserin yazılış gayesi yer almaktadır. Müellif herkese karşı lütfkâr olan ve kendisinin de onun hizmetine vararak sonsuz lütuflarından nasiplendiği Hacı Begüm'ün cennet nitelikli meclisinden müteşekkir bir hissiyat altında vakarlı ve ihtiyatlı bir şekilde evine döndüğü günlerden bir gün küçük evinin köşesinde *Tuḥfetu'l Ḥabîb* mecmuasına göz gezdirdiğini ifâde etmiştir. Bu esnada gözlerine Hâce Hâfız hazretlerinin gazeline nazire olarak yazılmış olan Mihrî'nin bir gazeli tesadüf etmiştir. Bu gazelin son derece güzel söylendiğine dikkat çeken Faḥrî-i Herevî mükemmelliğinden ötürü kimilerinin gazelin Hâce Hâfız'a ait olduğunu zannettiklerini dile getirmiştir. Bahsi geçen gazel şöyledir.

حل هر نکته که بر پیر خرد مشکل بود	آز مودیم بیک جرعه می حاصل بود
گفتم از مدرسه پرسم سبب حرمت می	در هر کس که زدم بیخود و لایعقل بود
در چمن صبح دم از گریه و ناله من	لاله سوخته خون در دل و پا در گل بود
آنچه از بابل و هاروت روایت کردند	سحر چشم تو دیدم همه را شامل بود
دولتی بود تماشای رخت مهری را	حیف و صد حیف که آن دولت مستعجل بود ⁴²⁴

Akıl pirine müşkül olan her nüktenin çözümlünü bir yudumluk şarapla elde edildiğini sınıadık

Dedim; şarabın taziminin sebebini medreseden sorayım, kapısını çaldığım herkes kendinden geçmiş ve akıl ermez durumdaydı

---

⁴²⁴ Faḥrî-i Herevî, *Tezkire-i Ravzatu's-Selâtin ve Cevâhiru'l-'Acâyib*, s. 115-116.

*Sabahleyin çimenlikte ağlamamdan ve inlememden ötürü bağı yanık lalenin
gönlü kanlıydı ve ayağı da balçıktaydı*

*Bâbil ve Hârût'tan rivayet edilen şeylerde, senin hepsini kapsayan gözlerini
gördüm*

*Mihri için senin yüzünü görmek bir mutluluktur, yazık yüzlerce kez yazık ki bu
mutluluk geçiciydi*

Fahrî-i Herevî'nin kaydettiğine göre işte bu gazel onun aklına Hacı Begüm'e takdim edebileceği ve onun yüce gönlünü ferahlatabilecek bir hediye getirmiştir. Bu hediye şiir söyleyen kadın taifesinin her birinin eserlerini toplayarak bir eser ortaya koyma fikri olmuştur. Müellif tertip ettiğinde ise eserin latif tabiatlı kadınları ve onların şaşılacak latif cevherlerini içermesi hasebiyle bu muhtasarın adını *Cevâhiru'l-'Acâyib* koymaya karar kıldığını dile getirmiştir.⁴²⁵

Birinci bölümde yer verilen şairler tanıtılmış ve örnek şiirlerine yer verilmiştir. Bu bölümde toplam otuz bir kadın şair bulunmaktadır ve onların güzellikleri, mizaçları, maharetleri övgü dolu sözlerle ortaya konmuştur. Bununla birlikte şairlerin karşılıklı ilişkiler içerisinde buldukları kişiler, içinde yaşadıkları dönemin güncel sosyal ve kültürel çevresi, edebî meclislerde yaşananlar menkıbeler eşliğinde izhar edilmiştir. Davranışları, bilgelikleri bakımından halk tarafından beğenilip takdir edildikleri, şiirlerinin herkesçe bilindiği ve çokça okunduğundan bahsolunmuştur. Şiirlerinin halkı oldukça etkilemesi bakımından şöhretlerinin yaygınlığı dile getirilmiştir.

---

⁴²⁵ Fahrî-i Herevî, *Tezkire-i Cevâhiru'l-'Acâyib*, Yz., vr. 1; Fahrî-i Herevî, *Tezkire-i Ravzatu's-Selâtin ve Cevâhiru'l-'Acâyib*, s. 116.

Şüphesiz ki, yüzyıllar boyunca edebiyata konu olarak anlatımı zenginleştiren kıssalar Fars ve Türk edebiyatında işlenmiştir. *Cevâhiru'l-'Acâyib* adlı eserde de kıssa anlatıcıları tarafından çeşitli meclislerde anlatıla gelerek kuşaktan kuşağa aktarımı sağlanmış veya kayıtlara geçmiş olan devrin olayları ile ilgili birtakım hakikat unsurlarını barındırarak edebî ve tarihî gerçekleri yansıtan birkaç menkıbe ile karşılaşmak da mümkündür.

Bilindiği üzere Kur'ân'da geniş bir yer tutan ve uzun kıssalardan olan Yûsuf ve Züleyhâ kıssası muhtelif eserlerde pek çok kez hikâyeye edilmiştir. Belirtmek gerekir ki, en çok sevilen Yûsuf ve Züleyhâ kıssası Faḥrî-i Herevî'nin kalemiyle de hayat bulmuştur. Hz. Züleyhâ olarak başlıklandırılmış bahse konu olan kıssada Hz. Züleyhâ (a.s.)'ın Hz. Yûsuf (a.s.)'a iştiyakının galip gelmesi neticesinde Züleyhâ'nın saltanat makamından mihnet hanesine düşüşü ve Allah'ın inayeti ile Yûsuf'un padişahlık sancağının kuyudan göklerin zirvesine yükselişi anlatılmaktadır⁴²⁶. Metinde kayıtlı olan "Aleyhisselâm" kelimesi dikkat çekicidir. Zira Züleyhâ'nın Müslüman olup olmadığı kesin olarak bilinmemektedir.

Faḥrî-i Herevî'nin kalemiyle yeniden hayat bulan önem arz eden kıssalardan bir diğeri Hz. Peygamber'in zevcesi ve Hz. Ebû Bekir'in kızı Hz. Âişe ile ilgilidir. Rivayete göre, günlerden bir gün akrabaları Âişe'yi hacca davet ettiler. Kâinatın efendisi o hazretten -salat ve selam üzerine olsun- bu isteği için icâzet istedi. Onayını aldıktan sonra kendileri onun lütuf göstermesinin haklı sevincinin manevî yüceliği üzerine bu beyiti inşâ etmiştir:

---

⁴²⁶ Faḥrî-i Herevî, *Tezkire-i Ravzatu's-Selâtin ve Cevâhiru'l-'Acâyib*, s. 119-120.

اَتَيْنَاكُمْ فَحَيُّنَا نُحَيِّكُمْ

فَلَوْلَا الْعَجْوَةُ السَّوْدَاءَ مَا كُنَّا بِوَادِيكُمْ⁴²⁷

Size geldik size geldik bizi selamlayın biz de sizi selamlayalım, bu kara hurma olmasaydı sizin vadinize gelmezdik

Hiz. ÂiŒe hacdan dönünce Hiz. Peygamber ona sordular: Misafirlikten ne getirdin? Dedi: Ya Resûlullah! Bu beyiti akrabaların evinde söyledim deyip bu beyiti okudu. Müteakiben Hiz. Peygamber düşündükten sonra şöyle buyurdular. Eğer mısranın sonunu böyle söyleseydin daha iyi olurdu.

فَلَوْلَا طَاعَةَ الرَّحْمَنِ مَا كُنَّا بِوَادِيكُمْ⁴²⁸

Rahman'a itaat olmasaydı zaten sizin vadinizde olmazdık

Ayrıca kaydetmek gerekir ki, sözlükte “Bir kimsenin izini sürmek, bir kimseye bir haberi veya bir sözü bildirmek” anlamlarına gelen ve hadiselerin adım adım hikâye edilmesini ifâde eden kıssalar⁴²⁹ birçok kaynakta olduğu gibi Cevâhirul-‘acâyib adlı tezkirede de kısa bir formda anlatılmıştır.

3.3. BİYOGRAFİK BİLGİ VE DEĞERLENDİRME

Fağrî-i Herevî tarafından Farsça telif edilen *Cevâhiru'l-‘Acâyib* de hicrî onuncu yüzyılda telif edilmiş olan eserlerdendir. Müellifin bu çalışması içerik olarak tezkire türünün önemli yapı taşlarından biri olup ilmî ve kültür düzeyleri bilhassa şairlik kabiliyetleri itibariyle temayüz etmiş hanım şahsiyetleri içermektedir. Eseri diğer

---

⁴²⁷ Fağrî-i Herevî, *Tezkire-i Ravzatu's-Selâtin ve Cevâhiru'l-‘Acâyib*, s. 118-119.

⁴²⁸ Fağrî-i Herevî, *Tezkire-i Ravzatu's-Selâtin ve Cevâhiru'l-‘Acâyib*, s. 119.

⁴²⁹ İdris Şengül, “Kıssa”, *İslâm Ansiklopedisi*, C.25, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2002, s. 498.

biyografik eserlerden farklı ve özel kılan taraf bu çalışmanın sadece kadın şairleri barındırmasıdır.

İsmiyle müsemma olan bu eserde yüz yıllar öncesi dönemin ruhu adeta nakış nakış işlenmiş ve kadının üretkenliği ortaya konmuştur. Eserin içerisinde kadın şairlerin güzellikleri, üstün özellikleri, maharetleri, değer yargıları, sanat becerisi, duygu ve düşüncelerine yer verilmiştir. Bahsi geçen isimler hakkında malumatlar anlatırken müellif her ne kadar evvelce yazılmış kaynaklardan faydalanmakta ise de kimi zaman kendi düşünce ve muhakemelerini de eklemiştir.

Eserde şairlerin kimliğine dair çok ayrıntılı olmasa da okuyucuya tanıtacak kadar bilgi verilmiştir. İlk olarak verilen bilgiler isim, mahlas ve nereli oldukları üzerinedir. Hangi sebepten ötürü o mahlası aldıkları ve isimlerinin daha tanınır olması için kimin kızı, kimin kardeşi, kimin validesi, kimin zevcesi olduklarına dair bilgiler vardır. Hoş mizaçlarının yanı sıra en çok bilinen yönleri övücü tamlamalarla aktarılmıştır. Nereli olduklarına dair bilgiler de bulunmaktadır. Mevzu bahis kadın şairlerin zevceleri ile ya da erkek şairlerle yapılmış latifeli atışmaları, fesahat ve belâgata dair üstünlükleri da esere konu edilmiştir.

Faḫrî-i Herevî, bu eserinde de şairler hakkında bilgiler vermesinin hemen akabinde şiirlerinden örnek ya da örneklere geçmektedir. Örnekler sunmaya geçerken “*Bu matla‘ ona aittir*”, “*Bu birkaç matla‘ ona aittir*”, “*Bu gazel ona aittir*”, “*Bu rubâî ona aittir*”, “*Bu gazel ona aittir*”, “*Onun bu matla‘ı ünlüdür*”, “*Bu rubâîyi kendi mizacına uygun söylemiştir*”, “*Bu rubâîyi zevci için söylemiştir*”, “*Bu matla‘yı güzel söylemiştir*”, “*Bu matla‘ ona aittir, çok iyi ve güzel söylemiştir*” gibi ifâdelere yer vermiştir. Kimi zaman ise müellif aktardığı bir hadise sonrası doğaçlama söylediklerini

belirttiği örnek şiiirlere başvurmaktadır. Bazı şairler için örnek beyitler verdikten sonra farklı bir mevzudan bahsedip o duruma uygun düşen başka örnek şiiirler de kaydetmiştir.

3.4. ESER YAZILIRKEN FAYDALANILAN KAYNAKLAR

Cevâhiru'l-'Acâyib Faḥrî-i Herevî'nin Mihrî isimli, kalemi güçlü kadın şairin bir şiiirine gözünün ilişmesiyle kaleme almaya başladığı bir eserdir. Çalışmanın içerisinde otuz bir kadın şairin hayat hikâyesi ve örnek şiiirleri yer almaktadır. Latif tabiatlı kadın şairler taifesinden başkalarının da varlığını belirten müellif kendileri ile ilgili bilgi edindiği kişilere yer verdiğini bizzat belirtmektedir.⁴³⁰ Eserin muhtelif kaynaklardan faydalanılarak yazıldığı âşikârdır. Ancak ne yazık ki metin içerisinde eserin doğuşuna katkı sağlayan kaynak isimlerinin anılması sınırlı bir ölçüde olmuştur. Belirtilmiş olan kaynaklar şunlardır:

Akrabaları tarafından hacca davet edilen Hz. Âişe, Hz. Peygamberden -salat ve selam üzerine olsun- bu isteği için icâzet istemesi ve onayını aldıktan sonra sevince gark olması üzerine aktarılan rivayet kendisine Ebû Hanîfe-i Sâni denilen Ebû Leys'in *Bostan* adlı bir kitabından faydalanılarak yazılmıştır. Aynı şekilde Hz. Âişe'nin yaşadığı haklı sevincin manevî yüceliği üzerine inşâ ettiği beyit ve onun gidip dönmesinden sonra zuhur eden muhavere buradan nakledilmiştir.⁴³¹

---

⁴³⁰ Faḥrî-i Herevî, *Tezkire-i Ravzatu's-Selâtin ve Cevâhiru'l-'Acâyib*, s. 140-141.

⁴³¹ Faḥrî-i Herevî, *Tezkire-i Ravzatu's-Selâtin ve Cevâhiru'l-'Acâyib*, s. 118.

Herat şehrinin hoş tabiatlı meşhurlarından Mevlânâ Şeyh Abdullah Divâne'nin zevcesi olan Bîdilî ile ilgili verilen bilgiler ve örnek şiirin Emîr Alî Şîr'in *Tezkiretu's-şuarâ* adlı kitapta rivayet ettiği belirtilmiştir.⁴³²

Adı anılan eserlerin yanı sıra metin içerisinde ahâli arasında divanları şöhret bulmuş kadın şahsiyetlerin varlığına da yer verilmiştir. Örneğin adı Şâh Mülk olan ama çevresinde ona Şair Begüm denilen kadın şairin divanının bizzat görüldüğü ve şiirlerinin güzel olduğundan söz edilmiştir.⁴³³ Bu sebeple adı anılan ya da anılmamış kaynakların yanı sıra kadın şairlere ait biyografik bilgi ve örnek şiirler doğrudan kendilerine ait olan divanlarından faydalanılarak da temin edilmiştir, denilebilir. Bunun yanı sıra eserin mukaddimesinde Faḥrî-i Herevî *Cevâhiru'l-'Acâyib*'i tertip etmek için nazım libasına hâkim olan kadınlar taifesinin eserlerini toplamakla işe koyulduğunu kaydetmiştir. Bu ifade müellifin doğrudan onlara ait farklı eserlerden de faydalanmış olduğuna doğrudan işaret etmektedir.

3.5. ESERDE ZİKREDİLEN KADIN ŞAİRLER

Faḥrî-i Herevî'nin *Cevâhiru'l-'Acâyib* adlı eserinde otuz bir kadın şair anılmaktadır. Müellif tarafından eserlerine ulaşılmadığı için metinde yer verilemeyen kadın şairlerin varlığından söz edilmiştir. Eser genel olarak hicrî onuncu yüzyıl ve öncesi dönemin ekseriyeti Farsça şiirler yazmış kadın şairleri üzerinedir. Hicrî onuncu yüzyılın ikinci yarısının ilk çeyreğinde yazılmış olan bu esere göre şiir kaleme almış zarafet ve zanaat sahibi kadın şairler sırasıyla aşağıdaki şekildedir:

---

⁴³² Faḥrî-i Herevî, *Tezkire-i Ravzatu's-Selâtin ve Cevâhiru'l-'Acâyib*, s. 132.

⁴³³ Faḥrî-i Herevî, *Tezkire-i Ravzatu's-Selâtin ve Cevâhiru'l-'Acâyib*, s. 136.

1. Dilârâm
2. Hz. Aişe
3. Hayrunnisâ Fâtümetüzzehrâ
4. Hz. Züleyhâ
5. Mehsetî
6. Pâdişâh Hâtûn
7. Cihân Hâtûn
8. Bîbî Heyât
9. Bîbî Mihrî
10. Moğol Hânım
11. Âfâk Bige Celâyîr
12. Nihânî
13. Beyce
14. İsmetî
15. Bîdilî
16. Nihânî-i Şîrâzî
17. Kadı Semerkândî'nin Kızı
18. Fahrünnesâ
19. Hânzâde-i Tûrbetî Hânım
20. Pertevî
21. Şâh Mülk Seyyîd Begüm
22. Gazzâlî'nin Kızı
23. Bîbî Ârzû-i Semerkândî
24. Ze'îfi
25. Heyât
26. Bîbî Âtûn
27. Hicâbî
28. İffetî-i Esferâyenî'nin Kızı
29. Fâtıma Hâtûn-i Dûstî
30. Bîbî Yezdî
31. Nesâî

3.6. ESERİN EDEBÎ VE TARİHÎ DEĞERİ

Fahrî-i Herevî'nin *Ravzatu's-Selâtin* adlı çalışmasından sonra kaleme aldığı *Cevâhiru'l-'Acâyib* hicrî onuncu yüzyılda ortaya konan eserlerdendir. Bu eserde hicrî onuncu asır ve öncesi dönemin eli kalem tutan zarif şair kadınlarından bahsedilmektedir. Modern toplumlarda dahi kadının sosyal ve toplumsal hayata katılımı çok geç bir dönemde gerçekleşmiş olduğu ve eserin yazıldığı dönem dikkate alınırca yapının kıymete hâiz olduğu âşikârdır. İçerdiği konu itibariyle sahasında kaleme alınmış ilk tezkire ünvanına sahip olan bu eserle o zamana kadar yapılmamış bir çalışma yapılarak alan yazınına son derece önemli bir eser kazandırılmıştır. Yazıldığı dönem

itibariyle alışılmadık ve ilginç bir konuya değinen eserin müellifince de özel olduğu düşünöldüğü için eser acayip mücevherler anlamına gelen *Cevâhîru'l-'Acâyib* olarak isimlendirilmiştir.

Sadece kadınları konu edinen ve konusu itibariyle diğér yazınsal ürünlerden farklılık arz eden bu eser oldukça küçük hacimlidir. Ancak haklarında çok az bilgi bulunan kadın şahsiyetler hakkında bilgiler sunduğundan son derece kıymete hâiz bir eserdir. Daha açık ifâde etmek gerekirse asırlar boyunca tarih serüveni içerisinde nice kadın şahsiyetler var olmuşsa da toplum hayatı içerisinde onların varlıklarını âşikâr eden ve onların isimlerini ebedî kılan çalışmalar yok denecek kadar azdır. İşte bu sebeple devrin tarihî, edebî, ilmî ve kültürel durumlarına ışık tutması bakımından da oldukça mühim bir eserdir.

Fars edebiyatının ünlü ismi Hâfız-i Şîrâzî'nin gazeli ile karıştırılabilecek güçte şiir yazan Mihrî, Hâfız-i Şîrâzî ile şiir düellosu yapan Cihân Hâtûn, Sultan Sencer'in yüce meclisinde adını duyurmuş Mehsetî gibi bilinen kadın şairlerin dışında isimleri ile nadiren karşılaşılabilen yahut hiçbir kaynakta rastlanması mümkün olmayan hanımların biyografileri ve örnek şiirleri yer almaktadır. Eser aracılığıyla adı anılmayan başka mücevherlerin varlığından da haberdar olmaktadır ki bu durum kadınların evrensel olan yazın hayatından yoksun kalmadıklarına işaret etmektedir. İlâveten bu durum dönemin sosyal, kültürel ve ideolojik değer yargılarının ileri bir noktada olduğunu da ortaya koymaktadır.

Konu ve kapsam açısından daha önceki tezkire kitaplarından ayrıştığını belirttiğimiz bu eserde Türkçe şiirler de bulunmaktadır. Örneğin, Moğol Hânım ve Bîbî Yezdî Türkçe şiir söyleyen kadın şairlerdendir. Bunların yanı sıra Türkçe şiir denilince akla gelen Emîr Alî Şîr Nevâî ve diğér bazı kişilerin de şiirlerinden birer beyit yer

almaktadır. Akıl ve ferâsette benzeri bulunmayan ve fitratı şiir cevheriyle süslü Moğol Hânım'ın Ubeydullah Hân'ın söylediği şiire karşılık söylediği Türkçe şiir şöyledir:

دیمایم دردیگنی اظهار ایله دلدار آلیدا قایسی بیر دردیمنی اظهار ایلامین یار آلیدا⁴³⁴

Dime kim derdiᅡni izhār eyle dil-dār allıda / Qaysı bir derdimni eyle-min yār allıda

Moğol Hânım'ın karşılık verdiği Ubeydullah Hân'a ait olan matla' da şöyledir:

بیر بیر ایتینگ دوستلار دردیمنی دلدار آلیدا ایتیب ایتیب بیغلانگیز زنهاری زنهاری آلیدا⁴³⁵

Bir bir aytıᅡ dostlar derdimni yār allıda / Aytıb aytıb yiglaᅡız zinhār zinhār allıda

Ubeydullah Hân bu şiirini Emîr Alî Şîr Nevâî'ye nazire yaparak yazmıştır. Alî Şîr Nevâî'ye ait olan matla' ise şöyledir:

کیمسه گرحالیمنی اظهار ایلاماس یار آلیدا خاطریم کیمدین ملول اولسون کیمیم یار آلیدا⁴³⁶

Kimse ger ᅡalimni izhār eyle-mas yār allıda / ᅡatırım kimdin melül olsun kimim yār allıda

Ubeydullah Hân'ın haricinde Emîr Alî Şîr Nevâî'nin bu şiirine nazire olarak çoğu kimse şiir söylemiştir. Türkçe şiir söyleyen Kasım'ın oğlu Emîr Rüstem Alî bu bağlamda şöyle söylemiştir:

جان بیروردا سجده قیلدیم اول جفاکار آلیدا شکر کیم باشیمنی قویدوم عاقبت یار آلیدا⁴³⁷

Can birürda secde koydum ol cefākār allıda / Şükr kim başımı koydum 'akibet yār allıda

---

⁴³⁴ Faᅡrî-i Herevî, *Tezkire-i Ravzatu's-Selâtîn ve Cevâhiru'l-'Acâyib*, s. 127.

⁴³⁵ Faᅡrî-i Herevî, *Tezkire-i Ravzatu's-Selâtîn ve Cevâhiru'l-'Acâyib*, s. 127.

⁴³⁶ Faᅡrî-i Herevî, *Tezkire-i Ravzatu's-Selâtîn ve Cevâhiru'l-'Acâyib*, s. 128.

⁴³⁷ Faᅡrî-i Herevî, *Tezkire-i Ravzatu's-Selâtîn ve Cevâhiru'l-'Acâyib*, s. 128.

Devrin meşhurlarından olan Emîr Muhammed Sâlih de Emîr Alî Şîr Nevâî'ye nazire yaparak şiir söylemiştir. Bu iki beyit ona aittir:

438 نى كونگول كيم قيلغامين درديمنى اظهار آليدا   نى كونگول سيزليغ غميين ايتور كيم يار آليدا
Ney kõngül kim derdimni izhâr allıda / Ney kõngül sizliğ ğamin aytur kim allıda

439 اى صبا درديمنى ييغلاب ييغلاب ايتورمين آليدا   ايتيب ايتيب ييغلاغاي سين سين تقى يار آليدا
Ey saba derdimni yığlab yığlab aytur min allıda / Aytıb aytıb yığlağaysin sin tağı yâr allıda

Emîr Bey Yağmur'un oğlu Velî Bey de bu hususta şöyle söylemiştir:

440 هجرنينگ اندوهى دين باشيمنى اغيار آليدا   تاشقه اوردوم كيم نيچون باش قويماديم يار آليدا
Hicrining endühıdın başımnı ağıyâr allıda / Taşqa vurdum kim niçün baş qoymadım yâr allıda

Türkçe şiir söyleyen kadın şairlerden bir diğeri Meymene ve Kaysâr⁴⁴¹ vilâyetinden Bîbî Yezdî'dir. Hoş bir mizaca sahip olup üslubu letafetten uzak değildir. Derler ki, Kîbek Mîrzâ kendi ikâmetgâhına vardığında söylemiş olduğu bu Türkçe matla' beyit ona aittir:

442 صبر ايتيب دوران ارا دولت تلاش ايتماک کيراک   ميده ايستار ايل کنگ بيرله معاش ايتماک کيراک
Sabr itip devrân ara devlet telâş itmek kirek / Meyde ister il küng birle ma'âş itmek kirek

⁴³⁸ Faḫrî-i Herevî, *Tezkire-i Ravzatu's-Selâtîn ve Cevâhiru'l-'Acâyib*, s. 128.

⁴³⁹ Faḫrî-i Herevî, *Tezkire-i Ravzatu's-Selâtîn ve Cevâhiru'l-'Acâyib*, s. 128.

⁴⁴⁰ Faḫrî-i Herevî, *Tezkire-i Ravzatu's-Selâtîn ve Cevâhiru'l-'Acâyib*, s. 128.

⁴⁴¹ Meymene ve Kaysâr günümüz Afganistan sınırları içerisinde yer almaktadır.

⁴⁴² Bu yörenin bütün ahâlisi Türk olduğu için kendi üsluplarınca şiir söylemektedirler. Bkz. Faḫrî-i Herevî, *Tezkire-i Ravzatu's-Selâtîn ve Cevâhiru'l-'Acâyib*, s. 128.

Eserde verilen örneklerden anlaşılacağı üzere Moğol Hânım ve Bibî Yezdî Türkçe şiir söyleyen kadın şairlerdendir. Metin içerisindeki diğer kadın şairlerin örnek şiirleri Farsça şiirlerden oluşmaktadır. Ancak içlerinde Türkçe şiir söyleyen kadın şair de bulunmaktadır. Örneğin Mehsetî bu taifedendir.

Mehsetî Hânım ile ilgili şu bilgiler bilinmektedir. Gencelî olup ünlü şair Nizâmî-i Gencevî'nin hemşehrisi ve çağdaşıdır. Yoksul bir aileden gelmektedir. Musikî başta olmak üzere muhtelif ilimlere sahiptir. Onun Gence hatibinin oğlu olan Emîr Ahmed ile gönül ilişkisinin bulunduğu üzerine bazı rivayetler dilden dile dolaşmaktadır. Kaynaklarda onun ana yurdundan sürgün edildiğine dair bilgiler de vardır. Farsça şiirlerinin yanı sıra Türkçe rubaileri de mevcuttur.⁴⁴³

Eserde adı kaydedilen şairlerin çoğunun örnek şiirleri Farsçadır. Bunlar arasında kimlerin Türkçe şiir söylediği hususunda net bir şey söylemek güçtür. Ancak Türkçe şiir söylediği belirtilmediği ve örnek şiirleri sunulmadığı için saklı kalmış başka kadın şairlerin var olması muhtemeldir. Özetle dönem itibariyle edebiyat dilinin Farsça olduğu düşünülürse kadın şairlerin de Türkçeye ihtimam gösterip ilgisiz kalmadıklarını rahatlıkla söylemek mümkündür. İsimleri pek bilinmediği için Türk dünyasının mühim şairleri arasında akla gelen isimler arasında sayılmaları da hiç şüphe yok ki Türkçenin edebî bir dil olması yolunda büyük katkı sağlayıp sonraki kuşaklara yol gösterici olmuşlardır.

---

⁴⁴³ Ezize Ceferzâde, *Azerbaycan'ın Âşık ve Şair Kadınları*, (Haz. Cengiz Alyılmaz), Belen Yayınları, Ankara, 2006, s. 3; Faḥrî-i Herevî ise onun hakkında şöyle bilgi vermektedir: Mehsetî mertebesi yüksek halkın soyundandır. Sultan Sencer'in ikbali uhdesinde mal ve makam bolluğuna müyesser oldu ve onun yüce meclisinde izzet ve ikramını tamamladı. Mehsetî ve Emîr Ahmed hakkında anlatılan şeyler gerçek dışıdır. Bkz. Faḥrî-i Herevî, *Tezkire-i Ravzatu's-Selâtin ve Cevâhiru'l-'Acâyib*, s. 120; Faḥrî-i Herevî, Munşî Ahmed Hüseyin Seherkâkürü, *Tezkire-i Zenân-i Şâire der İrân ve Hind*, s. 22.

3.7. ESERİN DİL, ÜSLUP VE İMLÂ ÖZELLİKLERİ

Eser Farsça kaleme alınmıştır, ancak Arapça ve Türkçe kelimelerden de istifade edilmiştir. Yer yer anlaşılmaz bir ifade kullanılmış olmasına rağmen eserin sade, samimî ve akıcı bir dili vardır. Bununla beraber eserin ön sözü, yazım geleneği icabına göre tumturaklı ve ağdalı bir dille yazılmıştır. İsimler hakkında betimlemeler yapılırken dilin nasıl aniden değişip ağırlaştığını fark etmemek mümkün değildir. Eski dönemlerde gücü ve kudreti dillere destan olan mühim şahsiyetlere telmihler yaparak olağanüstü abartılı övgülerle memduhlarının isimleri kaydedilmiş, dua cümlelerine de eserde yer verilmiştir. Şüphesiz bu durum tarih boyunca şair ve yazarların sürdürdükleri bir gelenektir.

Dönemin dil ve üslup özellikleri başlığı altında belirtildiği üzere hicrî onuncu yüzyılda nesirde belli bir kurala bağlı kalarak eserler yazılmamıştır. Bazı eserlerde “Nesr-i Sâde”, bazı eserlerde “Nesr-i Masnû’”, bazı eserlerde “Nesr-i Beynâbeyn” olmak üzere üç çeşit üslûp görülebilmektedir. Bu dönem müellifleri eserlerinde adı anılan her üç üslûptan birini ya da her üçüne yer vererek yazılar kaleme almışlardır. Faḥrî-i Herevî'nin, *Heft Kişver* ve *Ravzatu's-Selâtin* adlı eserlerinde olduğu gibi bu çalışmada da içinde bulunduğu dönemin nesri için hâkim olan nesr-i sade (sade nesir) özelliklerine azami ölçüde uyduğu göze çarpmaktadır. Yani tumturaklı söyleyişin aksine yazar söylemin ve düşüncenin anlaşılır olmasına itina göstermiştir. Tezkirede hâkim olan unsur tamamıyla her türlü gösterişten uzaktır. Cümleler ise akıcı, anlaşılır ve içerik bakımından da ziyadesiyle etkileyicidir. Daha genel bir ifadeyle eserin üslubu sadelik içinde ahenkli, vakur ve ciddi bir çehreye sahiptir.

3.8. ESERİN MEVCUT YAZMA NÜSHALARI

Çeşitli yazma nüshaları bulunan *Cevâhiru'l-'Acâyib (Tezkiretu'n-Nisâ)* adlı esere ait istinsah edilmiş, belirlenmiş ve bilinen yedi farklı yerde yazma nüshası mevcuttur. Eserin Oudh Kütüphanesi ve Neval Kışor'da ikişer adet; Kalküta Milli Kütüphanesi, Bankipûr Kütüphanesi, Haydarâbâd Dekkan, Bodleian Kütüphanesi, Karaçi Milli Müzesi'nde bir ve Harvard Üniversite Kütüphanesi'nde bir adet olmak üzere toplamda on yazma nüshası vardır. İçindeki şair sayısı yazma nüshalarına göre çeşitlilik göstermektedir. Bu durum 963/1555 senesinde tamamlanmış olan bu esere müstensihlerin sonradan ilaveler ve çıkarmalar yapmış olduklarının delilidir. Farklı kişiler tarafından yazılarak çoğaltıldıkları için yazma nüshalar arasında farklılıklar görülmesi çok doğaldır. Bu sebeptendir ki muhtelif çalışmalarda bu eser hakkında verilen bilgiler mukayese edildiğinde farklılık ile karşılaşılmaktadır. Yazmalardaki değişkenlikte istinsah edilecek olan eserin elde olanı yani malzeme, istinsahın yeri ve zamanı önemli bir etkidir. Şüphesiz ki müstensihin kendi tercihi de bu hususta önemlidir. Var olan bilgiye göre Kalküta Milli Kütüphanesi'ndeki yazma nüshası diğer nüshalara nispeten ihtiva ettiği şair sayısı ve içerik olarak en hacimli olanıdır. Tam olduğu bilinen ve tarafımızca temin edilen bu nüsha ile eserin elimizde bulunan matbu metnini dikkate aldığımızda istinsah edilen yazma nüshalar arasında ciddi bir yazım farkı bulunmamaktadır. Eserin eksik ve hata barındırmayan intikalinin sağlandığı görülmektedir.

Faḥrî-i Herevî'ye ait olan *Cevâhiru'l-'Acâyib* diğer adı ile (*Tezkiretu'n-Nisâ*)'nın bazı yazma nüshaları hakkında bilgiler şöyledir:

3.8.1. Hindistan’da bulunan Nüshaları

Kalküta Nüshası, Kalküta Milli Kütüphanesi’nde Bihâr koleksiyonunda bulunan 482 numaralı yazma nüshasıdır. Bu nüshanın kütüphaneye nasıl kazandırıldığına dair bilgi yer almamaktadır. Nüsha üzerinde yazılış tarihi belli değildir. On altı varaktır. Ön söz ile başlayan nüshanın ilk sayfası on satırdan ibarettir. Diğer sayfaların her biri on dört satırdan oluşmaktadır. Nüsha ölçüsü 6 X 3; 8 X 5 cm ebadına sahiptir. Metin içerisinde geçen tüm isimler kırmızı renkle yazılıdır. Şairin biyografisi verildikten sonra örnek şiirler sunulmaya başlanırken şiirlerin başladığını belirgin kılmak için kırmızı renk ile paraf şeklinde işaret konulmuştur. Yazı biçimi tâ’liktir. Satır arasında ve derkenarda cümle yahut sözcük bulunmamaktadır. Nüshanın tamamı okunaklı halde ve aynı hatla yazılıdır. Nüshanın başlangıcı şöyledir:

”جنت مکانی شاه حسن میرزا انارالله برهانه که از جهان فانی به سرای جاویدانی رخت بست“⁴⁴⁴

Nüshanın istinsah tarihi belli değildir. Kütüphane katalog tanıtım yazısında verilen bilgiye göre Hindistan’a ait alışılagelen “Hind Ta’lik” yazı biçimi ile miladî on dokuzuncu yüzyılda kaleme alınmıştır.⁴⁴⁵

Bankipûr Nüshası, Bu nüsha Bankipûr Kütüphanesi’nde⁴⁴⁶ 1098 numaralı mecmuada yer almaktadır. Eser mecmuanın 32. sayısında olup 139b varakta başlamakta

---

⁴⁴⁴ Faḥrî-i Herevî, *Tezkire-i Cevâhiru’l-‘Acâyib*, Yz., vr. 1- vd; Faḥrî-i Herevî, *Tezkire-i Ravzatu’s-Selâtin ve Cevâhiru’l-‘Acâyib*, s. 72.

⁴⁴⁵ Faḥrî-i Herevî, *Tezkire-i Cevâhiru’l-‘Acâyib*, Yz., Kütüphane Katalog Tanıtımı.

⁴⁴⁶ Mevlânâ Muhammed Bahş Han (d.1842-1908) tarafından kurulmuş bir kütüphanedir. Patna Doğu Halk Kütüphanesi veya Hudâbahş Doğu Halk Kütüphanesi olarak da bilinmektedir. İslâm tarihî açısından kıymetli çok eski ve çok nadir Arapça ve Farsça yazma eserleri ile ünlü bir kütüphanedir.

ve 143a varakta bitmektedir. Fihristi hazırlayan nüsha ilgili çok fazla açıklama yapmamıştır.

Nüshanın başlangıcı şöyledir:

خود را چو ز خود بهر تو غایب دیدم⁴⁴⁷

Haydarâbâd Dekkan Nüshası, Eserin bir nüshası Haziran 1928 tarihli Evrengâbâd adlı Urdu dergisinde mukaddime ve haşiyesi ile birlikte 389 ile 449 sayfaları arasında yer almaktadır. Asıl metin 403 ile 427'ye kadar sayfaları arasındadır. Bu sayfalar arasında metnin aslı bulunmaktadır. Yirmi altı şairin hayatı ve şiirlerine yer verilmiştir. Mecmuanın geri kalan sayfaları mukaddime ve haşiyeden oluşmaktadır.⁴⁴⁸

Oudh Nüshası, Bu tezkirenin iki nüshası Aloys Sprenger (1813-1893) tarafından Oudh Kütüphanesi'nde⁴⁴⁹ bulunmuştur. Bu iki nüsha Sprenger tarafından ayrıntılı bir şekilde tavzih edilmiştir. Bu nüshalarda yirmi kadın şair hakkında bilgilerin olduğu zikredilmektedir. Şu an için bu nüshaların nerede olduğu hususunda ne yazık ki herhangi bir malumat yoktur.⁴⁵⁰

---

⁴⁴⁷ Faḥrî-i Herevî, *Tezkire-i Ravzatu's-Selâtin ve Cevâhiru'l-'Acâyib*, s. 72.

⁴⁴⁸ Faḥrî-i Herevî, *Tezkire-i Ravzatu's-Selâtin ve Cevâhiru'l-'Acâyib*, s. 73.

⁴⁴⁹ Oudh ya da Awadh olarak bilinen devletin yönetiminden sorumlu Emîru'd-devle anısına Taluqdârlar (vergi toplamakla yükümlü geniş arazi sahipleri, bugünkü defterdarlar olarak nitelendirilebilir) tarafından 1868 yılında kurulan bir kütüphanedir. Şâhî kütüphanesi olarak da bilinir. Kütüphanenin ihtişamlı dönemlerinde değerli birçok eserin bulunduğu bilinmektedir. Bu kütüphanenin çıkan bir yangında büyük bir bölümü yok olmuştur. Ancak kurtarılan eserler bugünkü Hindistan'ın Luchnow şehrindeki Emîru'd-devle kütüphanesinde korunmaktadır. Bu kütüphane halen mevcuttur. Bir vakıf aracılığıyla hizmet vermeyi sürdürmektedir. Şu an ki mevcut durumu oldukça harap ve kötüdür. Daha önce bulunan ve artık temin edilemeyen binlerce kayıp eser vardır. Üzülerek belirtmek gerekir ki, tarafımızca ulaşılmak istenilen yazma eser de bu kayıp eserlerdendir.

⁴⁵⁰ Faḥrî-i Herevî, *Tezkire-i Ravzatu's-Selâtin ve Cevâhiru'l-'Acâyib*, s. 73.

Neval Kışor Nüshası, Merhum münşi Neval Kışor⁴⁵¹ (d.1836-ö.1895) tarafından basılmış olan eserin iki nüshası burada yer almaktadır. Yer alan nüshalardan biri 1873 basım tarihlidir, diğeri ise 1880. Neval Kışor'un basmış olduğu her iki nüsha yirmi üç sayfadan ibaret olup yirmi yedi kadın şairin hayatı ve şiirlerini içermektedir.

3.8.2. İngiltere'de Bulunan Nüshası

Bodleian Nüshası, Oxford Üniversitesi'nin bünyesinde barındırdığı Bodleian Kütüphanesi'nde 362 numaralı katalogda yer alan 24 Ramazan 1185 (31 Aralık 1771) tarihli nüshasıdır. Nüshanın ölçüsü 10 x 6 cm ebadına sahiptir. 190-198 varakları arasında olup her sayfada on bir satır bulunmaktadır. Yazı biçimi nestâliktir. Bu nüshada yirmi kadın şair hakkında bilgi vardır.⁴⁵²

3.8.3. Pakistan'da Bulunan Nüshası

Karaçi Nüshası, Karaçi Milli Müzesi'nde bulunan nüshasıdır. Umumî bir nestâlik yazı stili kullanılmış olup 8 X 5 cm ebadına sahiptir. On bir varaktır. Her sayfa on beş satırdan oluşmaktadır. Kalküta Milli Kütüphanesi'nde Bihâr Koleksiyonu'nda var olan yazma eser ile aynıdır.⁴⁵³

---

⁴⁵¹ 1858 yılında kurduğu bir matbaa ve kitap deposudur. Hindistan'ın bilinen en eski basımevi olmakla birlikte burada takriben Arapça, Farsça, İngilizce başta olmak üzere birçok dilde binlerce kitap basılmıştır. 1885 yılından itibaren basımevi olarak işlev görememektedir Halen mevcuttur. Kütüphane yapısına sahip olmasada araştırmacılar buradaki eserlerden faydalanabilmektedir. Daha önce var olan ancak şu an temin edilemeyen birçok kitabın akıbeti bilinmemektedir.

⁴⁵² Fahrî-i Herevî, *Tezkire-i Ravzatu's-Selâtin ve Cevâhiru'l-'Acâyib*, s. 72-73.

⁴⁵³ Fahrî-i Herevî, *Tezkire-i Ravzatu's-Selâtin ve Cevâhiru'l-'Acâyib*, s. 73.

3.8.4. Amerika’da Bulunan Nüshası

Harvard Nüshası, Harvard Üniversite Kütüphanesi’nde 40-99011565065203941 numaralı yazma nüshadır. Yazmanın ilk sayfası *Tezkire-i Eş‘âr-i Zenân-i Vilâyeti-i İrân ve Ğayrihu: Musemmâ Cevâhiru’l-‘Acâyib* başlığı ile başlayıp on satırdan oluşmaktadır. Diğer sayfalar on beş satırdan ibarettir. İlk sayfadaki ilk satır kırmızı renkle yazılmış olmakla birlikte takip eden satırlar bir siyah bir kırmızı şeklinde devam etmektedir. Yazma içerisinde isimlerin tamamı kırmızı renkle yazılıdır. Aynı şekilde sunulan örnek beyitleri belirgin kılmak amacıyla kırmızı renk kullanılmıştır. Harvard Üniversite Kütüphanesi’nde bahse konu numaralı nüshanın içerisinde Munşî Ahmed Seherkâkûrûy’un kaleme aldığı *Âyîne-i Heyret* adlı eser de yer almaktadır. Nüsha içerisinde derkenar bulunmayıp gayet temiz ve okunaklıdır. Nestâlik yazı stili ile yazılı olan bu nüshanın başlangıcı şöyledir:

”جنت مکانی شاه حسن میرزا انارالله برهانه که از جهان فانی به سرای جاویدانی رخت بست“⁴⁵⁴

3.9. ESERİN BASMA NÜSHALARI

Eserin iki adet basma nüshası bulunmaktadır. Bunlardan biri Pakistanlı âlim, bilgin ve araştırmacı Hüsâmeddîn Râşidî tarafından yapılmıştır. Diğeri ise edebiyatçı ve araştırmacı Mînâ Ağâzâde ve Zehrâ İbrâhîmoğlu aracılığıyla ortaya konmuştur. Konusu kadın şairler ve örnek şiirleri olan *Fağrî-i Herevî*’nin *Cevâhiru’l-‘Acâyib* adlı eserinin her iki basma nüshasının metni elimizdeki nüshalar

---

⁴⁵⁴ Fağrî-i Herevî, *Tezkire-i Eş‘âr-i Zenân-i Vilâyeti-i İrân ve Ğayrihu: Musemmâ Cevâhiru’l-‘Acâyib*, Yz., Harvard Library, No: 40-99011565065203941, vr. 1.

ile karşılaştırıldığında dizgi hatası olarak nitelendirilebilecek bazı çok küçük hatalar görmek mümkündür.

Haydarâbâd Baskısı

Haydarâbâd baskısı Hüsâmeddîn Râşidî'nin kaleme aldığı çalışmadır. Bu çalışmanın içerisinde Faḥrî-i Herevî'nin diğer tezkiresi ve divanı da yer almaktadır. Müellif tarafından Kalkûta Milli Kütüphanesi'nde Bihâr koleksiyonunda bulunan 482 numaralı yazma nüsha ve Karaçi Milli Müzesi'nde bulunan nüsha dikkate alınarak hazırlanmıştır. Kalkûta Milli Kütüphanesi'nde bulunan nüsha esas alınmış olup gerekli notlar dipnotta verilmiştir.

Tahran Baskısı

Tahran baskısı Mînâ Ağâzâde ve Zehrâ İbrâhîmoğlu'nun birlikte kaleme aldığı çalışmadır. *Tezkire-i Zenân-i Şâire der İrân ve Hind: Cevâhiru'l-'Acâyib (Tezkiretu'n-Nisâ) ve Âyîne-i Heyret* adlı bu çalışma 1392/2013 yılında sorumlu müdür Yûsuf Beg Bâbâpûr'un gözetiminde bir mecmuada yayınlanmıştır. Bu baskının içerisinde ise adından da anlaşılacağı üzere *Cevâhiru'l-'Acâyib* adlı tezkire dışında Munşî Ahmed Seherkâkûrûy'un kaleme aldığı *Âyîne-i Heyret* adlı eser de yer almaktadır. Bu çalışmanın içerisinde yer alan *Cevâhiru'l-'Acâyib*'in tashihi Harvard Üniversite Kütüphanesi'ndeki 11565065 numaralı yazma nüshası dikkate alınarak yapılmıştır. Doksan sayfadan müteşekkil bir çalışmadır.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

TEZKİRE-İ RAVZATU'S-SELÂTİN VE CEVÂHİRÜ'L-'ACÂYİB

(TEZKİRETU'N-NİSÂ) ADLI ESERLERİN TÜRKÇESİ

4.1. TEZKİRE-İ RAVZATU'S-SELÂTİN ADLI ESERİN TÜRKÇESİ

Senin sokağın cihan sultanlarının cennetidir, senin yanında gönüllerin hepsi açık ve gizlidir

Sana sığınan kimse benliğinden kurtuluyor, bir lütufta bulun ve beni kendimden kurtar

Âlem sultanlarının ikbâl bahçesini adalet ve lütuf çiçekleriyle süslü ve güzel kokulu bezeyen Allah'a sınırsız şükür ve hamd olsun. Saltanatın yüce makamına rağmen varlık âleminde bazı belagat alameti kendi bağış hazinesinden beğenilen şiir mücevherlerini ortaya çıkardı ve kendini gösterdi.

Rubâî:

Şahlar ki sınırsız mülk ile gelmişler, senin kapının toprağına şükretmek için gelmişler

Varlık silsilesinin düzeni senin zülfündendir, mücevherden anlayan dalgıçlar gelmişler

Güneş gibi gökyüzünün rahmet zirvesinden ışık saçan elçiye sınırsız selam ve sayısız salavat olsun ki “biz seni iki cihâna rahmet olarak gönderdik”.⁴⁵⁵ Söz ustalarının

---

⁴⁵⁵ Kur'ân, Enbiyâ (21), 107.

şiiir silsilesi onun cana can katan ihsanları ile gönül süsleyen değerli mana mücevherleri intizam ve nümeyiş buldu. Dergâh günahkarlarının şefaathçisi, günah hastalığının tabibi, Yüce Allah'ın habibi yani Allah'ın resulü Muhammed.

Nazım:

Ey peygamberlik kasrının sultanı! Peygamberliğin gül bahçesi onunla şendir

Onun yaratılış dergâhının ışığı, salih insanların gözlerinin nurudur

Peygamberliğe en çok yaraşandır; evet, bu denizin üzerinde yetim incidir

Peygamberler fasihtir ve o en fasihtir, Peygamberler sevimlidir ve o en sevimlidir

Hepsi nurdur ama o varlık nurudur, hepsi ırmaktır ama o cömertlik ırmağıdır

Âlemin yaratılışından amaç onun varlığıdır, tüm yaratılmışların varlığı onun cömertliğiyledir

İşte manalar bahçesinin gazel söyleyenlerinin ve nüktedanlık dünyasının söz ustalarının ışık saçan fitratlarından bu kısa satırların yazılmasının nedeni ve bu küçük hediyeinin sebebi saklı kalmadı. Öyle ki, hiçbir şeyi olmayan bu fakir ve hiçbir gücü olmayan bu düşkün Faḥrî b. Muhammed Emîr El-Herevî günlerden bir gün en büyük kişiler ve büyüklüğü vakarlı İskender kadar olan âlemlerin sultanlarının fazîletlisi ve şerefli dünyaya ışık saçan güneşi Ebû Feth Hüseyin Şâh Gazi'nin -Allah saltanatını ebedî kılsın- yüce meclisinde oturup akıl kulağını etkileyecek söz cevherleriyle süsledim ve benzeri olmayan manaların inceliğini hayal kalemiyle gönül sayfasına yazdım.

Nazım:

O sonsuz deniz, o eşsiz mücevher; o zamanın baş tacı, o kabilelerin kiblesi

*O insanlığın iftihar, o âlemin ünlüsü; o ilham veren şah, o kusursuz bahtiyar
O muhalifleri defeden, o muvafıkların faydalısı; o münafıkları yok eden, o
fazîletleri toplayan*

*Cemşîd ve Ferîdûn'un gıpta ettiği, devrin yiğit münekkidi; Argûn hânedanının
göz ışığı, iyi hasletli Hüseyin Şâh*

*Eğlence meclislerinde sultanların önde gideni; nüktedanlıkta da fazîletlilerin
lideri*

Derler ki, günlerden bir gün rahmetli hükümdar hazretlerinin Sultan Hüseyin Mîrzâ'nın şiir divanını -Allah onun delilini aydınlık kılsın- bize hediye getirmişler. Ve meclistekilere ferman buyurdular. O kitabı getirdikleri zaman o hazret niyaz halinde onun büyüklüğünü dile getirmeye çalıştılar.

Nazım:

*Söz sözden anlayanın yanında değer kazanır, öyle ki söz gökyüzünden nazil oldu
değersiz olamaz⁴⁵⁶*

Bu yüceliği ve lütfu idrakından o hazretin aklına şiirin başlamasından şerefli mizaca sahip şiirde üstün cevherlerden olan sultanların ahvâlini, kimi zaman şiire alâka göstermiş o nurlu hazretin şiir yazma yeteneğini, onların güzel beyitleri ve inciler saçan şiirlerinden yazılmış nüshayı yadigâr olarak buraya kaydetmek geldi. Buna binâen bu muhtasarı dostların gönlünü ferahlatmak için gül yaprakları misali her bostandan bir araya topladım ve adını Ravzatu's-Selâtîn koydum. Bu nüsha yedi bölümden oluşmaktadır. Bunlar:

---

⁴⁵⁶ Hem fesâhatin hem de belâgatın gücünü ve önemini gözler önüne seren bu matla' beyit Mevlânâ Celâleddîn Rûmî'nin Divân-ı Şems adlı eserinde bulunan dokuz yüz sekizinci gazelidir.

Birinci Bâb: Şiirin tanımı, Behrâm-i Gûr'un ahvâli, Fars şiirinin başlangıcı ve zaman zaman şiire ilgi göstermiş Sultan Sencer-i Mâzi ve Selçuklu Tuğrul Bey'in ahvâli üzerine

İkinci Bâb: Güzel şiirler söyleyip halk arasında şöhret bulmuş Çağatay ve Özbek padişahlarının ahvâli

Üçüncü Bâb: Semerkand ve Horasan'da güzel beyitler ve şiirler yazarak divan tertip etmiş olan Emîr Timur Sâhibkırân'ın şerefli çocuklarından Çağatay sultanlarının ahvâli

Dördüncü Bâb: Şiir söylemiş Irak ve Rûm sultanlarının ahvâli

Beşinci Bâb: Şiire ilgi göstermiş Hindistan ve civar meliklerinden bazılarının ahvâli

Altıncı Bâb: Kimseye bağlı olmayıp güzel beyitler söylemiş sultan alametli yüksek mertebeli emirlerin ahvâli

Yedinci Bâb: Korunma ve başarı Allah'tandır, başıslayan Yüce Allah'ın yardımıyla Hz. Peygamberin güzel zikri ve kitabın bitirilmesi

4.1.1. Birinci Bâb: Şiirin Tanımı, Behrâm-i Gûr'un Ahvâli, Fars Şiirinin Başlangıcı

Hz. Nuh tufanından sonra, ona selam olsun, Ya'rub b. Kahtân⁴⁵⁷ edebiyat kaideleri ölçüsünde Arapça konuşup kelimelerin terkihi ve ibarelerin tertibi üzerinde çalıştı. Nihayetinde günlerden bir gün özel bir yerde iki beyit söyledi. Öyle ki mecliste bulunanlar hayrete düştüler ve bu nasıl bir söz ifâdesidir ki senden bunun benzerini şimdiye kadar duymadık, dediler. Ya'rub, ben de kendi zatımda aynı şeyi bugün hissettim. Yani ben de bu durumu kendimde bugüne kadar anlayamamışım, dedi. Böylece bu minval üzere ona eğitim almadan süslenmiş sözle şiir söyleme şuurunun hasıl olduğu tarih kitaplarında nakledilmiştir.

Ve bazı tarih kitaplarında da rivayet edilmiştir ki, kendisine Şi'r b. Sebe denilen ve Yemen kabilelerinin lideri olan bir şahıs vardı. Arapçayı oldukça fasih konuşurdu. Öyle ki onun sözlerinin çoğu tamamen ölçülüydü. Adı "Şi'r" olduğu için vezinli konuşmasını şiir olarak adlandırırlardı.

Ancak Farsça şiir söyleyen ilk kişi Behrâm-i Gûr'dur. Ve onun hakkında şöyle rivayet edilmektedir: Behrâm'ın Dilârâm adında bir sevgilisi vardı. O güzel, nüktedan, davranışları uyumlu, sağlam mizaçlı, hoş sesli ve çeng çalan bir kadındı. Behrâm her yerde onunla birlikteydi ve bazen onunla münazara ederdi. Behrâm bir latife yaptığı vakit o da karşılığında münasip ve yerinde bir şeyler söylerdi. Günlerden bir gün Behrâm ormanda bir aslan ile vuruşken aslanın iki kulağını tuttu ve büyük bir ceza

---

⁴⁵⁷ Milattan önce 115 ve Milattan sonra 525 yılları arasında Yemen'de hâkimiyet sürmüş olan Arap hanedanı Himyerîler'in atasıdır. Asıl adının Zeyd, lakabının da Himyer olduğu rivayet edilmektedir. Bkz. Hüseyin Algül, "Himyerîler", *İslâm Ansiklopedisi*, C.18, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1998, s. 62.

vererek onu derdest etti. Gösterdiği pehlivanlık ve cesaret tefâhürü neticesinde bu mısra dilinden döküldü.

Mısra:

O yırtıcı aslan benim ve o güçlü kaplan benim

Dilârâm hazır cevaptı ve cevaben dedi:

Senin adın Behrâm ve babanın adı Bûcebele

Bu sözler Behrâm'ın son derece hoşuna gitti. Alimleri çağırdı ve bu mısrayı onlara söyledi. Onlar şiir hususunda kural oluşturdular. Ama bir beyitten fazla değildi.

Ebû Tâhir-i Hâtûnî kendi tarih kitabında şöyle anlatmaktadır: Deylemlîler padişahlarından biri olan İzzû'd-devle Deylemî zamanında Hânekin vilâyeti yakınında olan Kaşr-ı Şîrîn henüz tamamıyla yıkılmamıştı. Eski Farsça yazılı bu beyti buldular.

Beyit:

Ülker yıldızının bekçisi Enûşe idi, görünürde o dünyanın padişahıydı

Bu ifâdeye istinaden İslâmiyetten önce de Farsça şiir söylendiği anlaşıldı.

Ve derler ki, Saffâroğulları hâkimiyeti döneminde Emîr Ahmed b. Abdullah Kuhistânî Horasan'da vali olmuş ve ülkenin hâkimiyeti onun himayesine geçmişti. Bir gün Herî⁴⁵⁸ sarayında oğlu çocuklarla ceviz oyunu oynuyordu. Emir oğlanın yanına geldi. Çocuk bir avuç cevizi yuvarlak bir çukura fırlatmıştı. Biri dışarı fırlayıp tekrar

---

⁴⁵⁸ Horasan'da büyük bir vilâyetin adıdır.

yuvarlağa doğru geri döndü. Yuvarlanarak geliyordu. Emîr son derece sevindi ve mutlu oldu, dilinden bu mısra dökülüverdi.

Mısra:

Yuvarlana yuvarlana gidiyor yuvarlağın içine

Melik bu ifâdeyi çok beğendi. Zira bilginlere göre bu mana apaçıktı, dediler: Bu şiirdir. Sonra Ebû Dulef ‘Acelî ve Ka’b’ın kızı birlikte şiiri incelemek ve aruz veznine göre parça parça etmekle meşgul oldular. Bu şiire bir tür bahir buldular ve onun üzerine başka mısra eklediler. Dört mısra olduktan sonra rubâî demek daha iyi olur. Ve bir müddet zevk ehli olanlar vakitlerini rubâî söylemekle geçirdiler. Bunun sonucu olarak hayranlık uyandıran şair zümre artıyordu. Samânîler dönemi sona erinceye kadar tamamen yaygınlaştı.

Üstad Rûdekî

Üstad Rûdekî, Emîr Nasr b. Ahmed-i Sâ mânî’nin şair tayfasının ve dost meclisinin önde geleniydi. Bir makam elde etti ve sıradan payesinden yüksek bir makama ulaştı.

Adı Ebû Hasan-i Rûdekî’dir. Doğum yeri Buhârâ’nın Rûdek kasabasıdır. Fars şairlerinin önde gelen isimlerindedir. Kelîle ve Dimne adlı eseri nazıma aktarmış ve Emîr Nasr b. Ahmed Sâ mânî onu çokça bahşişle yüceltmış. Nitekim Emîr Unsurî bu manayı ortaya koyan bir kasidesinde şöyle söyler:

Beyit:

Rûdekî cüssesinden büyük kırk bin dinar bahşîşi, Kelîle'yi nazma dönüştürdüğü için aldı

Ve Mevlânâ Abdurrahman-i Câmî *Silsiletü'z-Zeheb* adlı kitabında Rûdekî'nin ahvâlini şöyle tarif ediyor:

Nazım:

Rûdekî inciler döktürdüğünde hep Sâmânileri överdi

Onun inci gibi şiirlerinin bahşîşi dört yüz deve yüküydü

Gerçi onun nazımdaki cevheri bir kasidede ortadadır. Emîr Nasr'ı Merv yolculuğundan Buhara'ya teşvik etmiş ve oldukça fazla bahşîş elde etmiştir. O kasideden bu birkaç beyit örnek olarak bu kitabın sayfaları arasına kaydedilmiştir:

Nazım:

Lûliyân sokağının⁴⁵⁹ kokusu geliyor, şefkatli sevgilinin kokusu geliyor

Ey Buhârâ! şen ol ve mutlu yaşa, şah mutlu bir şekilde geliyor

Şâh aydır Buhârâ ise gökyüzü, (şimdi) ay gökyüzüne doğru geliyor,

Şâh servidir Buhârâ ise bostan, (şimdi) servi bostana doğru geliyor

Âmû ırmağının iri çakıl taşları, şahın atının ayağına ipek kumaş gibi geliyor

---

⁴⁵⁹ Tercüme için esas aldığımız metne bağlı kalmak için bu şekilde tercüme edilmiştir. Zira kaynaklarda Mûliyân ırmağı şeklinde geçmekte ve kabul görmektedir. Hüsâmeddîn Râşidî çalışmasında Mûliyân sokağı ve Mûliyân ırmağı şeklinde de kayıtlı olduğuna dipnotta yer vermiştir. Bkz. Faḥrî-i Herevî, *Tezkire-i Ravzatu's-Selâtin ve Cevâhiru'l-'Acâyib*, s. 11; Hayyâmpûr'un çalışmasında Mûliyân sokağı şeklinde kaydedilmiş, dipnotta ise Lûliyan sokağı olarak belirtilmiştir. Bkz. Faḥrî-i Herevî, *Tezkire-i Ravzatu's-Selâtin*, s. 8.

Rûdekî'den başka o devrin şairleri ile ilgili kaydedilen bir şeyler duyulmadı. Nihayet Sultan Mahmûd Gâzî zamanında üstadlar ortaya çıkmışlar.

Firdevsî

Firdevsî bu cümledendir ve *Şâhnâme* onun çalışmasıdır. Onu anlatırken üstadlar çokça sözler söylemişler. Hazreti Şeyh Nizâmî şöyle söyler:

Kıt'a:

Övgü Firdevsî'nin ruhuna olsun çünkü sözün yaratıcısı O'dur

Ne o hocaydı ne biz öğrenci, o padişah biz ise kul

Ayrıca bu üstadlar taifesinden başka biri de şöyle söyler:

Kıt'a:

Dünyadaki değerli sözü Firdevsî-i Tûsî ortaya çıkarmış, eğer İran taifesinden biri ortaya çıkarmış ise kafirim

Söz ilk olarak yüksek bir mertebeden yere düştü, Firdevsî elinden tuttu ve yeniden yüksek makamına koydu

Ayrıca eskilerden biri de onun hakkında şöyle söyler:

Nazım:

Her ne kadar benden sonra peygamber yoktur denmişse de şiirde üç kişi peygamberdir

Tasvirde Firdevsî, kasidede Enverî ve gazelde Sa'dî-i Şîrâzî'dir

Ebû Ferec-i Secezî

Başka bir üstad Ebû Ferec-i Secezi'dir ve bu beyitleri ünlüdür.

Kıt'a:

*Dünyanın dört biryanını dolaştım, gam yiyen de âciz olan da insanoğludur
Herkes kendi kadrince kedere yakalanmış, kimseye beratı vermemişler*

Pindâr-i Râzi

Başka biri de Pindâr-i Râzi'dir. Onun bu kıt'ası son derece ünlüdür:

Kıt'a:

*Ölüme yüz çevirmek iki gün için münasip olmaz, yazgının olduğu gün ve
yazgının olmadığı gün
Yazgının olduğu gün çabalamanın faydası olmaz, yazgının olmadığı günde ise
ölüm yakışmaz*

Ascedî

Başka biri de Ascedî'dir. Onun rubâileri gayet beğenilmekte ve tam bir şöhrete sahiptir:

Rubâî:

*Her vakit şarap içmekten ve arzulu sözlerden tövbeler olsun, Gümüş tenli
güzellerinin aşkından tövbeler olsun
Gönül günaha meyletmektedir ama dil tövbe etmektedir, Yârab! ihlaslı olmayan
bu töbelere tövbeler olsun*

Ve başka üstadlar da bulunmaktadır.

Ama Selçukluların saltanat süresine kadar hükümlardan kimse şiir söylememiştir.⁴⁶⁰ Sultan Sencer b. Sultan Melikşâh ve Tuğrul Bey b. Arslan şiir söylemişlerdir, güzel de olmuştur.

Ebû'l 'Alâ b. Ahmed tarih kitabında şöyle nakletmiştir: Selçuk'un soyu otuz dört kuşak geriye Türk olan Efrâsiyâb'a uzanmaktadır. Selçuk, Sultan Mahmûd Gaznevî'nin esaretinde öldü. Onun Mikâil, İsrâfil,⁴⁶¹ Mûsâ ve Yûnus adında dört oğlu vardı. İsrâfil'in ise iki oğlu vardı. İki oğlundan biri olan Cafer Bey⁴⁶² Irak topraklarının

---

⁴⁶⁰ Biri vardır. Şimdi Sultan Mahmûd'tan biraz bahsedelim. Sultan Mahmûd Gaznevî -Allah onun delilini aydınlık kılsın- Yüce Allah'ın şehirlerinin koruyucusu ve Allah'ın var ettiği her şeyin yardımcısıdır. Herkes onun veli olduğuna hem fikirdir. İlk halifelikten itibaren ona zamanın velisi rütbesi vermişler. Ayrıca âdil, gazi ünvanlı, derviş gönüllüydü. Sûmenât vilâyetinde bulunan birçok put haneyi yıkıp yerine mescitler yaptırmış. Kitaplarda ve *Nâsuh-i Ekâbir*'de hayırla anılmaktadır. Özellikle *Mantiku't-Tayr* ve *Ahlâk-i Nâsiri* kitapları onun ahvâlini beyan etmektedir. Onun yüksek olgunluk derecesindeki niteliklerini anlatmada sınır yoktur. Sözü kısa tutmak münasiptir. Maksada yönelmek yaraşır. Kısaca söylemek gerekirse Sultan Mahmûd hoş tabiatlıydı. Bütün işlerinin yanı sıra kimi zaman şiire meyletmiş. Uzun zamandır hep onun şiirlerinin peşindeydim. Nihayet bu birkaç gün içerisinde Hüseyin b. Muhammed Şerîf'in Sultan Üveys b. Hüseyin İlhânî adına yazmış olduğu *Enisü'l-'âşıkîn* adlı bir nüsha buldum. Bu kitapta şöyle rivayet edilmiştir, irfan sahipleri sevgilinin cemalini her yerde birkaç şeye benzetmişler ve her nisbet edildiğinde beyitlerin üstadlarından örnek vererek yazmışlar. Sultan Mahmûd Gaznevî'den çene çukurunu betimleyen bu iki beyiti yazmıştı:

İltifat için senin çenene dokundum, benim kanımı döktün oysa mazeretim vardı

Çünkü kan aldırırken elde gümüş top tutmak âdettendir

Uğurlu gelsin diye bu nüsha da kaydettim. Hüsâmeddîn Râşidî çalışmasını yaparken esas aldığı yazma nüshanın dışında temin ettiği diğer bir yazma eserde kayıtlı olan bu bilgiye dipnotta yer vermiştir. Bkz. Fahrî-i Herevî, *Tezkire-i Ravzatu's-Selâtîn ve Cevâhiru'l-'Acâyib*, s. 13.

⁴⁶¹ Metnin yazma nüshalarının birinde İsrâfil isminin İsrâil olarak da kayıtlı olduğu Hayyâmpûr'un çalışmasında dipnotta belirtilmiştir. Bkz. Fahrî-i Herevî, *Tezkire-i Ravzatu's-Selâtîn*, s. 11.

⁴⁶² İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi'nde bulunan nüshada da Cafer Bey olarak kayıtlıdır. Ayrıca tercüme için esas alınan metne bağlı kalmak için isim bu şekilde yazılmıştır. Cafer Bey olarak kaydedilmiş isim

tamamını ele geçirip yirmi sene hükmetti. Yetmiş yaşına kadar yaşadı ve 455/1063'te ebedî dünyaya göçtü.

Alparslan b. Cafer⁴⁶³ amcasının yerine geçip padişah oldu. İran ve Turan'ın tamamını kendi hâkimiyeti altına aldı. Gücü ve ihtişamı arttı. Ardından Rûm (Anadolu) ülkesini aldı. Vezir olan Ebû Nasr Kündürî'yi azledip Hâce Nizâmülmülk'ü vezirlik makamına tayin etti. Horasan'ı iki buçuk yıl babasının yerine dokuz yıl da amcasının yerine tahtı adaletle yönetti. Ve sonunda Amû nehrinin kenarında Çehâr Cûy (Dört Irmak) vilâyetine Semerkand'tan "Hodâ Mîdâd" isimli bir fedai şahıs gelip onu öğle vakti bıçaklayarak öldürdü.⁴⁶⁴

Ve daha sonra Alparslan'ın oğlu Melikşâh vezir Nizâmülmülk'ün yardımıyla şah oldu. Rûm padişahı vefat edince Rûm ülkesini Dâvud b. Süleyman b. Kutalmış b. İsrâfil b. Selçuk'a verdi. İki yüz seksen yıl süresince Gâzân Hân zamanına kadar ülke yönetimi

---

Paris Milli Kütüphanesi'nde bulunan nüshada Çağrı Bey olarak kayıtlı olduğu Hayyâmpûr'un çalışmasında dipnotta belirtilmiştir. Bkz. Faḥrî-i Herevî, *Tezkire-i Ravzatu's-Selâtîn*, s. 11.

⁴⁶³ Metne bağlı kalmak için isim bu şekilde yazılmıştır. Metnin yazma nüshalarının birinde Alparslan b. Çağrı olarak kaydedildiği Hayyâmpûr'un çalışmasında dipnotta belirtilmiştir. Bkz. Faḥrî-i Herevî, *Tezkire-i Ravzatu's-Selâtîn*, s. 11.

⁴⁶⁴ Hadise şöyle olmuştur: Alparslan Amû nehrinin kenarında Çehâr Cûy vilâyetinde yıldızlar kadar kalabalık orduyla oturmuşlardı. Öğle vakti ordudaki bütün herkes boş vaktinde uykudaydılar ve Alparslan ileri gelen birkaç kişiyle nehri seyrediyordu. Yüzen birinin geldiğini gördü. Rastlantı eseri su onu Alparslan'ın yanına sürüklemişti. O, Alparslan'ı görünce öfkelenmişti. Alparslan neler oluyor diye ona sorunca o cevap verdi. Doğrusu bana Hodâ Mîdâd derler. Seni öldürmek istiyorum. Alparslan bu söze karşı dalga geçerek, beni nasıl öldüreceksin? diye sordu. Belinden bir bıçak çıkardı. Bedenini elmas gibi lime lime ederim. Bunun üzerine Alparslan geri çekilip eline ok ve yay aldı. Ben haddini bildirinceye kadar kimse ona bir şey yapmaya kalkışmasın diye yanındakilere emretti. Oku yaydan fırlattı. O da hayatının tehlikede olduğunu gördü ve Alparslan'ın canına kastetti ve oku atlatıp onu öldürdü, mühim bir iş çıkarmıştı. Hüsâmeddîn Râşidî çalışmasını yaparken esas aldığı yazma nüshanın dışında temin ettiği diğer bir yazma nüshada kayıtlı olan bu olay zincirine dipnot olarak yer vermiştir. Bkz. Faḥrî-i Herevî, *Tezkire-i Ravzatu's-Selâtîn ve Cevâhiru'l-'Acâyib*, s. 14.

onun evlatlarının elindeydi. Kirmân saltanat yönetimini amcasının oğlu Sultan Şâh Kavurd'a verip Şâm'ı onun erkek kardeşi Tutuş'a hediye etti. Hârezm topraklarını onun Türk kölesi olan Bûşenkîş'e bağışladı ve o aslen Hârezmşâhlılardandır. Halep diyarını atabeglerinden olan Kâsımü'd-devle'ye verdi.

Sultan Melikşâh b. Alparslan b. Cafer Bey'in⁴⁶⁵ yaşam süresi otuz sekiz yıla ulaşınca ebedî diyara göç ettiler. *Târih-i Celâl* onun eseridir. Her yıl yirmi bir bin rükni kızıl altın onun gelirdiydi. Ona Rükneddîn Sultan Melikşâh diyorlardı. Her zaman kırk bin savaştı onun rikâbında bulunurdu. Halk arasında eksiksiz bir teveccühe sahipti. Emîr Muizzî onun yardımıyla son derece kıymetli ve saygıdeğer olmuştur.

Rivayet edilir ki; bayramın akşam namazı vakti ahâli aya bakıyordu. Sultanın gözleri aya ilişti. Emîr Muizzî'ye gösterdiler ve o doğaçlama bu rubâîyi söylemiş:

Rubâî:

Ey ay! şehriyarın yayı gibisin ya da sanki o sevgilinin kaşlarısın

Sanki saf altından bir nal giymişsin ve sanki gökyüzünün kulağında küpesin

Ve oldukça fazla bahşiş ile onurlandırılmış.

Sultan Melikşâh'ın ömrünün sonunda Hâce Nizâmülmülk'e karşı yaklaşımı olumsuz yönde değişti ve Tâcülmülk Fârisî'yi vezir yaptı. Hâce Nizâmülmülk'ü Bağdat yolculuğunda Nihâvend sınırı içerisinde Hasan Sabbah'a bağlı olan kavim şehitlik makamına erdirdi. Ve ölüm mahallinde bu kıt'ayı yazıp sultanın huzuruna gönderdi.

---

⁴⁶⁵ Metne bağlı kalmak için isim bu şekilde tercüme edilmiştir. Metnin Paris Milli Kütüphanesi'nde bulunan yazma nüshada Sultan Melikşâh b. Alparslan b. Çağrı Bey olarak kaydedilmiş olduğu Hayyâmpûr'un çalışmasında dipnotta belirtilmiştir. Bkz. Fahrî-i Herevî, *Tezkire-i Ravzatu's-Selâtin*, s. 12.

Kıt'a:

*Ey talihli şah! senin ikbalinle kırk yıl zamanın çehresinden zulüm çanını yok ettim⁴⁶⁶
İyi adlılık tuğrasını ve adalet menşurunu senin fermanınla meliku'l-arşa götürdüm
Biçilen yaşam sürem doksan altı olduğu için Nihâvend sınırında bir yarayla öldüm
O pek çok eskiye uzanan hizmeti evlada bıraktım, onu Allah'a ve padişaha emanet ettim*

Melikşâh da aynı ay içerisinde Bağdat civarında hakkın rahmetine kavuştu. Sultan Muhammed b. Sultan Melikşâh babasının yerine geçti ve on üç yıl saltanat sürdü.

Sultan Sencer

Ondan sonra Sultan Sencer b. Sultan Melikşâh padişah oldu ve kırk yıl padişahlık yaptı. Öyle ki, tüm dünya sultanları Hitay (Çin)'dan Rûm (Anadolu)'un, Mısır'ın, Şam'ın Irak'ın ve Yemen'in en uzak noktasına kadar onun hâkimiyeti altındaydı. Ve son derece talihli, derviş mertebeli, âdil, güzel huylu ve iyi ahlâklıydı. Şiir yazma konusunda iyi bir zevke sahipti. Bu taifeye çok saygı duyardı. Onun yanında şair ahâlisinden çok iyi üstadlar bulunmuşlar ve onun adına fasih kasideler yazmışlar.

Sultan'ın kızı ebedî aleme göç ettiği zaman zûl bahreyn (aruzun iki bahri ile okunabilen) olarak Hz. Yûsuf (a.s.)'in hikâyesini nazmetmiş olan Am'ak-i Buhârî ile ilgili söylemi Reşîdüddîn Vatvât *Hadâiku's-Sihr* adlı eserinde istişhâd etmiştir: Sultan onu mersiye söylemesi için Buhara'dan Merv'e davet etti. Am'ak yaşlı ve güçsüz olduğu için gelemedi. Mersiyeyi yazıp gönderdi ve bu iki beyit o mersiyedendir:

---

⁴⁶⁶ İlk beyit İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi'nde bulunan yazma nüshada bulunmakta ve Hayyâmpûr'un çalışmasında yer almaktadır. Bkz. Faḫrî-i Herevî, *Tezkire-i Ravzatu's-Selâtin*, s. 13.

Nazım:

Bostanda çiçeklerin coşacağı vakit o açmış çiçek soldu ve toprakta yok oldu

Ağaç dallarının buluttan ıslanacağı vakit o yeni açmış kırmızı nergis susuz kaldı

Büyük bahşışler verildi. İsimleri alemde ün kazanmış Enverî, Edîb Sâbir, Reşidüddîn Vatvât, Abdülvâsî-i Cebelî, Ferîd Kâtib, İmâd-i Zûzenî, Seyyîd Hasan-i Gaznevî ve Mehsetî gibi diğer büyük üstadlar onun maiyetindeydiler.

Söylenenlere göre, bir gece Mehsetî sebilde serinlemek için sultanın meclisinden dışarı çıktı. Kar yağmış olduğunu gördü. Geri döndükten sonra sultan havanın nasıl olduğunu sordu. Mehsetî irticalen bu rubâîyi söyledi:

Rubâî:

Ey şah! felek senin saadet atını eyerledi, cümle padişahlar arasında seni övdü

Altın nallı çevik atın hareket ettiğinde toprağa basmasın diye yeryüzünü gümüşe çevirdi

Ve sultan Mehsetî'ye iltifatta bulundu.

Ama hadiseler yağmuru Sultan Sencer'in devletini hezimete uğrattığı için onun talih güneşi haşmetin zirvesinden düşüşe mecbur kıldı. Ona yaraşmayan birkaç şey zuhur etti. Bunlardan bir tanesi şöyledir: Alimlere ve zahitlere maaş akışını durdurdu. Bunun üzerine bir kavim ona başkaldırdı. Sultan Sencer de onların üzerine yürüdü ama mağlup olup esir düştü. Bir müddet onların elinde tutsak kaldı. Horasan, Mâverâünnehir ve Irâkeyn'in çoğu vilâyetleri o mücadelede harap oldu. Öyle ki Hâkânî-i Şîrvânî o hadise için şöyle söyler:

Nazım:

Senin gördüğün o Mısır ülkesi viran oldu, senin gördüğün o Nil yöresi serap oldu

Felek Muhammed ve Yahyâ'nın canını aldı, mihnet, köleler sahibi Sencer'in rakibi oldu

Sultan Sencer hapisten kurtulduğunda yaşlanmıştı. 11 Rebîüssânî 551 (10 Haziran 1156) tarihinde Merv vilâyetinde hakkın huzuruna kavuştu ve ölüm anında bu beyitleri söylemiştir:

Nazım:

Aklın hâkimi olduğum için dünya fetheden kılıç darbesi ve kale kıran gürzle cihan bana itaatkâr oldu

Bir el hareketiyle birçok kaleler zapt ettim, bir ayak basmayla birçok orduyu mağlup ettim

Ecel gelince hiç faydası olmaz, ebediyet ebedî olan Allah'ındır mülk de mülk sahibi olan Allah'ındır

Sultan Tuğrul

Sultan Tuğrul Bey b. Arslan Bey b. Tuğrul b. Muhammed b. Melikşâh padişah oldu. Son derece iyi ahlâklı ve hoş tabiatlıydı. İç ve dış güzelliklerle süslüydü. Çok güzel şiir söylemiştir. Bu rubâî ona aittir ve büyük bir şöhreti vardır.

Rubâî:

Dün canı şenlendiren öyle bir vuslat, bugün âlemi yakan böyle bir firak

Yazık ki ömür defterime felek bir gün onu yazdı bir gün bunu

Sultan Alâeddîn Cihânsûz

Sultan Alâeddîn Cihânsûz hakkında *Târîh-i Mir* adlı eserde şöyle nakledilmiştir. Bazıları adının Alâeddîn Hüseyin olduğunu derler. Ve bu beyit ona istişhad edilir.

Beyit:

Ben şayet Gaznîn'i yerle bir etmezsem, Hasan b. Hüseyin b. Hasan değilim

Nihayetinde taç ve taht değiştiğinde onun kız kardeşinin evladı olan Seyfeddîn Sûrî Gaznîn'e⁴⁶⁷ yöneldi ve o memleketi kendi hâkimiyetine geçirdi. Bir kış mevsimi ki şiddetini anlatmaya ve ifâdeye gerek yoktur. Bu hususta şöyle yazmıştır:

Nazım:

Dey ayı buzdan vuslat planı yaptı, yeryüzünü ve gökyüzünü birleştirdi

Tüm yolcuları zincire vurdu, taş ve toprak arasında birlik ortaya çıkardı

Âzer ayının payına da takatsizlik düştü, söğüt ağacının yaprağı gibi suda titredi

Behrâm Şâh b. Mesud b. Sultan Mahmûd Gaznevî büyük bir orduyla Hindistan'dan Gaznîn'e doğru hızla harekete geçti. Seyfeddîn Sûrî ve onun arasında büyük bir savaş vuku buldu. Bu savaşın galibi Behrâm Şâh oldu. Behrâm Şâh onu bir sığira bağlayıp Gaznîn etrafında dolaştırdı ve öldürdü.

---

⁴⁶⁷ Arkeolojik kazılarla millâttan önce kurulmuş olduğu anlaşılan bu şehir adı İslâmî kaynakların bazılarında Gazne bazılarında ise Gaznîn şeklinde kaydedilmektedir. Yâkût el-Hamevî halkın bu şehre Gazne dediğini söylemektedir. Ulemâ nezdinde de Gaznîn olarak bilindiğine ve doğrusunun bu olduğunu ifade etmektedir. Bkz. Enver Konukcu, "Gazne", *İslâm Ansiklopedisi*, C.13, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1996, s. 479.

Bu haber Sultan Alâeddîn'e ulaşır ulaşmaz intikam almak için Gûr'un yiğitlerinden oluşan çok büyük bir orduyla harekete geçti. Bir rivayete göre derler ki, Sultan Alâeddîn Gaznîn'e varmadan evvel Behrâm Şâh ölmüştü. Başka bir rivayete göre de her iki taraf birkaç kez karşılıklı savaştıktan sonra Sultan Alâeddîn muzaffer oldu. Tüm bunların sonunda Alâeddîn Gaznîn'e girdi. Yapıların harap edilmesi, yağmalanması ve yakılması için emir verdi. Gûrlular yedi gün yedi gece zulüm ateşini yakıp Gaznîn halkının hepsini öldürdüler ve yaktılar. Sultan Mahmûd'un kabri haricinde Sebük Tegin Gûrlu'nun kabri dâhil olmak üzere kabirleri ateşe verdiler. Bundan dolayı Alâeddîn'in lakabı dünyayı yakan anlamına gelen "Cihânsûz" oldu.

Ve intikam ve yağma işlerini bitirince kibir bayrağını kaldırıp mağrur ordusuyla Horasan istikametine yöneldi. Aynı şekilde haber Sultan Sencer'e ulaşınca savaşmak niyetiyle yola koyulmuş. Herat'ın doğusunda yer alan nehir kıyısında ikili arasında savaş yapıldı. Sultan Sencer savaşı kazanıp Alâeddîn'i esir aldı.

Ve birkaç gün sonra Sultan Sencer onun iyi tabiatını keskin zihne sahip olduğunu anladı. Bunun üzerine Alâeddîn'in günahlarını affedip onu özel meclisinin nedimi yaptı.

Günlerden bir gün sultana bir tabak dolusu yakut getirdiler. Sultan onu Alâeddîn'e bağışladı. Alâeddîn doğaçlama bu rubâiyi yazıp sundu:

Rubâî:

*Kin güttüğü saflarda kesinlikle öldürülmesi gerekenlerden biri olduğum halde
şah beni yakaladı ama intikam güderek öldürmedi*

*Üstelik çok değerli bir tabak dolusu mücevher verdi, bana böylesine büyük
bağışta bulundu ve öylesine bahşişler sundu⁴⁶⁸*

Başka bir mecliste Sultan Sencer'in ayaklarını bastığı yere gözleri ilişince
müsaade istedikten sonra o yeri öptü ve bu rubâîyi yazdı:⁴⁶⁹

Rubâî:

*Atının ayağının toprağı başımın tacıdır, kölelik halkan benim ziynetimdir
Senin ayağının toprağını öptüğümden beri ikbal benim başımı öper*

Bundan sonra Sultan Sencer def ve bayrak hediye edip Gûr vilâyetine gönderdi.
Alâeddîn kendi memleketine varınca bir müddet yaşamış. Onun saltanat süresi altı yılı
bulmuş olup hicrî beş yüz elli bir senesinde hayata veda etmiş.

**4.1.2. İkinci Bâb: Nazımla Beyanda Bulunan Özbek ve Moğol Hânlarının
Ahvâli**

Muhammed Hân Şeybânî

Bu cümleden Muhammed Hân Şeybânî -mekânı cennet olsun- saadet taçlı Şâh
Budâk'ın oğlu ve Ebû'l-Hayr Hân'ın torunuydu. Ve onun büyüklüğü ve adaleti
dönemin halkı için âşikârdır. Bunları anlatmak ile başlamak yerinde olmayacaktır.

---

⁴⁶⁸ Bu rubâî İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi'nde bulunan yazma nüshada bulunmakta ve
Hayyâmpûr'un çalışmasında yer almaktadır. Bkz. Fahrî-i Herevî, *Tezkire-i Ravzatu's-Selâtîn*, s. 19.

⁴⁶⁹ Bu paragraf İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi'nde bulunan yazma nüshada bulunmakta ve
Hayyâmpûr'un çalışmasında yer almaktadır. Bkz. Fahrî-i Herevî, *Tezkire-i Ravzatu's-Selâtîn*, s. 19-20.

Cesur, âdil, yüce tabiatlı ve alçak gönüllü bir padişahı. İleri görüşlü ve mizacı güzeldi. Türk olduğu için Türkçeyi iyi derecede biliyordu. Bu yüzden kendiliğinden zaman zaman kendisinden bir şiir zâhir olurdu. Ve Meşhed-i Mukaddes'te Hazret-i İmâm Mûsâ Alî Rızâ -selam ve senâlar üzerine olsun- adına bir kaside söylemiştir. Bu iki beyit o kasidedendir:

Nazım:

Ṭūs u Meşhed kim dirler luṭf u iḥsân andadur / Ravza-i Sulṭân 'Alî Şâh-i Ḥorâsân andadur

Günbediniḡ ḳubbesi 'âlemḡa boldı nūr-baḡş / Gök irür kim pertev-i ḥürşid-i tâbân andadur

Ona ait olan bu Farsça matla' da meşhurdur:

Matla':

*Tatlı sözlerini dile getirdiḡinde sen canıma bülbülleri getirdin*⁴⁷⁰

Ubeydullah Hân

Ubeydullah Hân, Sultan Mahmûd'un oğlu ve Muhammed Hân Şeybânî'nin yeğeni idi. Hoş tabiatlı bir padişahı ve yüce yaradılışlıydı. Ancak Horasan eyaletinin alınmasında çok zahmet çekti. Sonunda elde etti ve önemli bir güce ulaştı. Her şeyden daha ilginç olanı zamanın eşsizi ve dönemin benzersiz âlimi Hilâlî'yi, Ubeydullah Hân şehadete ulaştırdı. Ancak Türkçe ve Farsça şiir yazmakta iyiydi ve bu Türkçe matla' ona aittir:

---

⁴⁷⁰ Hüsâmeddîn Râşidî'nin çalışmasında ilk mısra metin içerisinde yer almaktadır. Beyitin tamamı ise dipnotta belirtilmiştir. Bkz. Faḡrî-i Herevî, *Tezkire-i Ravzatu's-Selâtin ve Cevâhiru'l-'Acâyib*, s. 23.

Matla‘:

Bir bir aytiᅇ dostlar ᅇālirmi dildār allıda / Aytıb aytıb yıᅇlaᅇız zinhār zinhār allıda

Ona ait olan bu Farsça bu matla’ da meşhurdur:

Matla‘:

O servi endamlı ᅇül renkli kıyafetiyle bir afettir, canıma ateş düşürmüş bu nasıl boydur?

Onun bu iki beyti de oldukça mükemmeldir:

Beyit:

Ey güzeller siz temiz yürekli şâhsınız biz ise sizin dilenciniz, size dua etmekten başka elimizden ne gelir?

Sizin ayaᅇınızın topraᅇına yüzümü sürmektir muradım, sizin ayaᅇınızın topraᅇından başka muradım yoktur

Yûnus Hân Moᅇol

Yûnus Hân Moᅇol, Yûnus Bûkâ Hân Moᅇol’un oᅇludur. Derler ki, keremden saltanat işlerinden el çekerek dervişlik kisvesi içerisinde dolaşp bir süre Rûm (Anadolu) vilâyetlerinde ikamet etti. Kalemtraşlık zanaatında usta olması ve kaşık yaparak geçimini sağlamasından ötürü o beldelerde Kaşıktraşcı Yûnus Usta derlerdi. Bir müddet sonra vatanına döndü. Moᅇolistan’da Moᅇol padişahlarından kimse kalmamıştı. Halk kendisini zorla hân olarak seçti. Şeyh Nizamî Hazretleri’nin de söylediᅇi gibi:

Beyit:

Nasip olan şeyden az vermezler, almazsan da zorla verirler

Bazıları derler ki, Anadolu yolculuğundan dönünce Semerkand'a geldi ve merhum Mîrzâ Sultan Ebû Sa'îd kendisine yardım etti. Moğol saltanatına hükümdar oldu. Öyle ya da böyle sultan oldu. Padişahlık hususunda iyiydi. Öyle ki tüm halk ona minnettar kaldı. Şiir söyleme yeteneği son derece iyiydi. Bu Türkçe matla' ona aittir:

Matla':

*Munuñca ħüsñ ü cemâliñ göreşe târ ile gül / Kilür yüzüñ hevesi birle bürsâr
ile gül*

Bu Türkçe matla' da ona aittir. Her ne kadar Türkçe olsa da yine de şairlik hususunda sanattan yoksun değildir:

Matla':

Ķaz u Ķımız u Ķuzı vü Ķız u Ķazı kirek / Ķeng ü rebâb u berbuĶ u 'ūd âvâzı kirek

Ve Moğolistan'da Algû vilâyetinde padişahlık tahtında vefat etti.

Sultan Mahmûd Hân

Sultan Mahmûd Hân, Yûnus Hân'ın oğluydu. Görünüş ve huy açısından benzeri yoktu. Bir süre Taşkent vilâyetinin hükümdarlığını yaptı ve sonunda da Hucend Denizi'nin kıyısında Muhammed Şîbânî tarafından öldürüldü. Ve Mîr Meneş adında yakınlarından biri bu tarihi söylemiştir:

Beyit:

Dudakları susuzluktan kurumuş vaziyette Hucend Denizi'nin kıyısında öldürdüler, vefat tarihi dokuz yüz on dört yıldır.

Bu matla‘ Sultan Mahmûd Hân’a aittir:

Matla‘:

Bu basit ve küçük yürek önemsiz bir şeyden fazla değil, bu değersizden hasıl olan baş ağrısından fazla değil

Sultan Sa‘îd Hân

Sultan Sa‘îd Hân, Olca Hân Moğol’un oğluydu. Hüsnü cemalde zamanın bulunmazıydı, fazîlet ve kemalde ise çağının benzersiziydi. Onun bütün letafetine, cesaretine ve yürekliliğine rağmen Arap diyarından çok az kişiyle geri dönmüştü ve şiirleriyle şöhret bulmuş olan Ebû Bekir Alef’i yenerek memleketi kendi yönetimi altına aldı. Ayrıca şiir söylemeye büyük bir ilgisi vardı ve bu Türkçe matla‘ ona aittir:

Matla‘:

Ƙaysı gülşenniñ yüzüñ yañlıg gül-i ra‘nâsı bar / Ƙaysı gülniñ hem miniñ tek bülbül-i şeydâsı bar

Reşîd Hân

Reşîd Hân, Sultan Sa‘îd Hân Moğol’un oğludur. Son derece zarif ve hoş tabiatlı bir padişahdır. Bu Türkçe beyitler ona aittir:

Nazım:

Yüzüñgñi görgeli dīvānedür-min / Cihānnıñg ehlidin bī-gānedür-min

Dimen kim lāle vü gülni görüp-min / Ki devletlerğa min ħod yanadur-min

Budāk Hân

Budāk Hân, Süyüncîg Hân'ın⁴⁷¹ oğludur. Ve asıl adı Nevruz Ahmed'dir. Bu münasebetle Nevruzî mahlasını kullanır. Çoğu hatları iyi yazar. Görünüş ve kişilik bakımından beğenilir. Bahşış verme ve adalet üzerine kâinatta ünlüdür. İlim de talep etmiş olup şiir zevki hayli iyidir. Bu matla' ona aittir:

Matla':

*Ayağımız sevgili elde peşinde ama sevgili yürekteymiş, bizim gayemizin hasılı
hasılı elde etmek içinmiş*

Kendi göz ağrısı için söylediği bu matla' da ona aittir:

*Gözümüz tahammül edilemez şekilde ağrıdıysa ağrıdı, bizi visalinden mahrum
eden bu dert bize daha ızdırıp verdi*

Muhammed Emîn Hân

Muhammed Emîn Hân Kazân vilâyetinin hükümdarıydı. Derviş gönüllü, hoş tabiatlı ve zarif bir sultanı. Ve Muhammed Hân Şeybânî'nin Horasanı fethettiği yerde ve adı zikredilen Hân neşeli bir köle ile çok güzel öten bir bülbül gönderdi. Ve o onlara

---

⁴⁷¹ Bu isim Şeybânîname'de Süyünc Bey olarak geçmektedir.

tam anlamıyla riayet etti. Söylemiş olduğu bu eşsiz matla‘ Muhammed Emin Hân’a aittir:

Matla’:

Bahçede Nergis’in dalı altın taçtan daha vakurdur, altın taç her şeyini yitirmiş derviş için baş ağrısıdır

Pûlâd Hân

Pûlâd Sultan,⁴⁷² Timur Sultan’ın oğludur. Muhammed Hân Şîbânî’nin de torunudur. Ve Özbek sultanlarının arasında hüsn ve cemalde, cömertlikte, latif tabiatta, ahde vefada, yumuşak huylulukta, ağır başlılıkta ondan iyisi yoktu. Daima meclisinde hoş tabiatlı kişilerden bir grup bulunurdu. Öylesine yüce mizaçlıydı ki günlerden bir gün şaklabanına şöyle dedi: Sen böyle çirkin suratla gençleri kendine nasıl ram ettin? O da düşünmeksizin bu mısrayı söylemiştir:

Mısrâ:

Pûlâd’ın başına altın koyarsan yumuşacık olur

Sultan da övünülen ve beğenilen huyları üzere tebessüm ederek onu affetti. Ve bu matla‘ ona aittir:

Matla’:

---

⁴⁷² Hüsâmeddîn Râşîdî’nin çalışmasında metin içerisinde isim Pûlâd olarak geçmektedir. Dipnotta ise Fûlâd olarak da kaydedilmiş olduğu belirtilmiştir. Bkz. Faḥrî-i Herevî, *Tezkire-i Ravzatu’s-Selâtin ve Cevâhiru’l-‘Acâyib*, s. 28. Hayyâmpûr’un çalışmasında metin içerisinde isim Fûlâd olarak geçmekte, dipnotta ise Pûlâd olarak da kaydedilmiş olduğu belirtilmiştir. Bkz. Faḥrî-i Herevî, *Tezkire-i Ravzatu’s-Selâtin*, s. 12.

Ne vakit bir kimseye çokça güzellik yaparsın, beladan kapıları benim üzerime açarsın

Abdülazîz Hân

Abdülazîz Hân, Ubeydullah Hân'ın oğluydu. Çocuk yaşına rağmen Esterâbâd⁴⁷³ mülkünü ona layık gördüler. Kendisine eşlik eden babasının emirlerini, ordusunu ve birkaç adamını zarar verici gördü. Attan inip eşeğe bindi. Elindeki kırbacı eşeğine vurarak dedi: Niyetim kaçmak değil. Her kim mertlik yaparsa devlet bulur ve kim yapmazsa bozguna uğrar, cezasını bulur. Ve büyük savaş olmuş ve sonunda zafer elde edip hayli insan öldürmüştü. Onun bu işi meşhurdur ve eğitim de almıştı. Babasından sonra tahta çıktı. Mizacı şiire uygundu ve bu matla' ona aittir:

Matla':

Yine bir gülün aşkından cana ateş düşmüştür, benim işim cefâkâr dilbere düşmüştür

Sultan Sa'îd

Sultan Sa'îd, Ebû Sa'îd Hân b. Kucem Hân'ın oğluydu. İyi huylu ve beğenilmiş tavırlarla tanınmaktadır. Şiirdeki zevki son derece iyidir ve Kuhken mahlasını kullanırdı. Bu kaç beyit ona aittir:

---

⁴⁷³ Çok eski metinlerde Cürcân olarak kaydedilmiş olan ve günümüzde Gurgân adıyla anılan İran'ın kuzeydoğusunda tarihî bir şehir adıdır. Bkz. Tahsin Yazıcı, "Esterâbâd", *İslâm Ansiklopedisi*, C.11, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1995, s. 437-438.

Nazım:

Senin sokağından her sabah bana bir rüzgâr gelir, onun olan o gömleğin kokusunun gelmesinden mutluyum

Hotan tarafından gelen her bir misk kokusu, senin sokağının toprağına oran olarak denk tutulamaz

Şirin sözlüm! kuhken senin sokağına gelirse, sakın gönlünü kederlendirme

4.1.3. Üçüncü Bâb: Şiire Meyletmiş Emîr Timur Küregen Sülalesinden Semerkand ve Horasan Sultanlarının Ahvâli

Halîl Sultan

Mîrân Şâh Mîrzâ'nın oğlu Halîl Sultan (1405-1409) bu cümledendir. Semerkand tahtında bulunan Emîr Sâhibkırân'ın ölümünden sonra hükümdar olmuştur. Oldukça hoş tabiatlı, zarif ve nükte yapan biriydi. Her zaman onun meclisinde hoş tabiatlılar hazır bulunurlardı. Kendileri de güzel ve olgun şiirler söylerdi. Öyle ki, Hâce İsmet onun şiir divanını tanıtırken şöyle demektedir:

Matla':

Gönül kendisinden tuz çıkarılan bir kebaptır ve Halîl'in tuzluğundan onun üzerine tuz dökerler

Görkemli makam ve kudretli ordusu Bağdat'ta bulunan Sultan Ahmet'in mahfilinde bu kıt'ayı yazmış ve Emîr Timur Sâhibkırân'a göndermiştir:

Kıt'a:

Feleğin cevrine niçin boyun eğelim, kısa süreliğine geçim için niçin minnet edelim

Denizi, dağı aşalım ve geçelim, Simurg gibi kuru ve yaşı kanadımızın altına alalım

Ya muradımız için feleğin arzusuna ayak uyduralım, ya er gibi himmet yoluna baş koyalım

O hazret bu kıt'ayı dinledikten sonra ruh hali oldukça değişti ve teessüf içerisinde şöyle dedi. Nasıl oldu da şiir yazma kabiliyetini benden saklayabildin. Umulur ki, bunun açıklamasını bana yazasın. Ve ekledi: Çocuklarımızdan kim sorunun cevabını tertip etmeye güç yettirebilir. Halîl Sultan fermana karşılık bu kıt'ayı yazıp göndermiştir.

Kıt'a:

Zamanın cevrine boyun eğ ve isyan etme, büyük iş önemsizleştirilemez

Simurg gibi Kaf Dağı'na erişmeyi niçin istiyorsun, kuyruksallayan gibi akıllı ol ve kolunu kanadını aşağı indir

Boş hayallere dalma ki kafanda yüzbinlerce arzu olmasın

Ve Türkçe şiirle de meşgul olmuştur. Bu Türkçe matla' ona aittir.

Matla':

Ey Türk-i perî peykerimiz terk-i cefâ kı1 / Kâm-i dilimiz la'l-i revânbağş devâ kı1

Ve Halîl Sultan'ın şiir divanı halkın elinde bulunmaktadır.

Sultan İskender-i Şîrâzî

Sultan İskender-i Şîrâzî, Mîrzâ Ömer Şeyh b. Sâhibkırânî'nin oğluydu. Şîrâz hükümrânlığı yaptı. Saltanatının ihtişamı o zamanın hiçbir sultanında yoktu, derler. “*Mahzen-i Esrâr*” ve “*Gül u Nevrûz*” adlı eserlerin sahibi Mevlânâ Haydar-i Türkî Gûy, Sultan İskender-i Şîrâzî'nin övgücüsü idi. Duyguları okşayan o iki kitabı onun adına yazmıştır. Ve Sultan İskender-i Şîrâzî hoş tabiatlı olup güzel Türkçe şiirler de söylemiştir.⁴⁷⁴

Gül u Nevrûz 'da yer alan sabır içerikli bu Türkçe beyit ona aittir:

Beyit:

Tiler busaṅg künkül maḫsudın ey gül / Taḫammül kıl taḫammül kıl taḫammül

Tecnîsli olan bu Türkçe şiir de ona aittir:

Matla‘:

Tolun ayğa nisbet ittim yâr demi / Ol ḫucâletdin kem oldı yâr dumi

Târ-ı müyüṅniṅ zekâtin min birey / Yâ Mıṣırni yâ Ḥalebni yâ Rûmi

Ebû Bekir Mîrzâ

Ebû Bekir Mîrzâ, Sultan Ebû Sa‘îd Mîrzâ'nın oğluydu ve valideleri Bedehşân şahlarının neslindendi. Bahadırlığı ve kılıcının mütekâmillîği Çağatay mücahitleri arasında malumdur. Yiğitliği ile birlikte husn-ü cemâlde de eşi ve benzeri yoktu. Türkçe, Farsça şiir yazmadaki üslubu gayet güzeldir.

---

⁴⁷⁴ Hüsâmeddîn Râşîdî'nin çalışmasında bu paragrafın son cümlesi ve aşağıda yer alan şiirler dipnotta yer almaktadır. Bkz. Fahrî-i Herevî, *Tezkire-i Ravzatu's-Selâtîn ve Cevâhiru'l-'Acâyib*, s. 35.

Derler ki; kardeşi Sultan Mahmd Mîrzâ'dan incinip Mâverâünnehir'den Horâsân'a geldi. Merhum hükümdar Sultan Hüseyin Mîrzâ onu kendi çocuklarından daha üstün tuttu. Saltanat bahçesinden bir çiçeği onun ile nişanlayarak onu damadı olarak belirledi. Ama o, bir gece icâzet almaksızın Mâverâünnehir tarafına gitti. Mamafih orada babasının pek kıymetli emirlerinden biri olan Emîr Seyyîd Mezid Argûn'u kendi talihsizliğinden dolayı katlettirdi. Orada kalamazdı. Tekrar Horasan'a geldi ve Sultan Gâzî'nin yoldaşlığına müşerref oldu. O hazret onun işlediği suçtan ötürü onu cezalandırmaktan vazgeçti, onu gözetmeye gayret gösterdi. Melik Timur da ona ihsanda bulundu. Kısa bir süre sonra aslen Türkmen olan iki fitneci emir Semerkand'tan kaçıp ona ilhak oldular ve onu merhum hükümdar hazretlerine muhalif yaptılar. Sonunda bu fitne nedeniyle o hazretin eliyle öldürüldü. Bu Türkçe şiir ona aittir:⁴⁷⁵

Şiir:

İr kirek örtense yansa yalına / Yare yip yatsa atınıñ yalına

İt ölümü birle olsun nâ-merd / İr atanıp düşmeniğa yalına

Uluğ Bey Mîrzâ

Şâhruh Mîrzâ'nın oğlu ve Sâhibkırân Emîr Timur'un torunuydu. Emîr Alî Şîr kendi “*Tezkiretü 'ş-Şu'arâ*” adlı kitabında onun ahvâli hususunda şöyle yazmaktadır: O bilgin bir padişahı. Birçok erdeme sahipti. Fazîletlerinden biri Kur'ân'ı Kerîm'i yedi kıraate göre ezberlemiş olmasıydı. Astronomi ilmini ve matematiği çok iyi bilmekteydi.

---

⁴⁷⁵ Hüsâmeddîn Râşidî'nin çalışmasında şiir dipnotta yer almaktadır. Bkz. Faḥrî-i Herevî, *Tezkire-i Ravzatu's-Selâtin ve Cevâhiru'l-'Acâyib*, s. 36.

Nitekim onun astronomi ile ilgili yaptığı tespiti, gözlemi ve yıldız falı herkesçe bilinmektedir. Bütün mükemmelliğinin yanı sıra kimi zaman şiir ile de ilgilenmiştir. Bu matla‘ onun engin dünyasındandır:

Matla‘:

*Her ne kadar güzellik mülkü senin hükmün altında ise de hafife alma çünkü
kem gözler senin karşında pusudadır.*

Bâysungur Mîrzâ

Bâysungur Mîrzâ da Şâhruh Mîrzâ'nın oğluydu. Hoş tabiatlı, hünerli, cömert, eğlence seven ve merhametliydi. Birçok eşi benzeri olmayan hüner ve fazilet sahibi, hattat, şarkıcı, ressam, müzisyen onun himayesinde yetişmişlerdir. Onun dost meclisinde olan Bâbâ Sevdâî bu cümledendir. Mevlânâ Şerefeddîn Alî Yezdî⁴⁷⁶ “Zafernâme” adlı eserini onun ihtimamı uhdesinde yazmıştır. İhsanı o kadar büyüktü ki; Meclis içinde Bâbâ Sevdâî ne kadar şaka yapsa alçak gönüllülük ile bağışlardı. O cümleden bir tanesi üzerine derler ki, günlerden bir gün Mîrzâ, hamama gitmiş.

---

⁴⁷⁶ Mevlânâ Şerefeddîn Alî Yezdî (ö.858/1454) İran'ın meşhur tarihçi, âlim ve şairlerindedir. Ancak asıl şöhretini tarihçiliği ile elde etmiştir. Doğum tarihi bilinmemektedir. Timur dönemini konu alan ve çok tanınan eseri Zafernâme'dir. Ünlü eseri Zafernâme'yi yazmaya 824/1420 yılında başlamış ve dört yıl süren bir çalışmanın ardından tamamlamıştır. Eser sade ve anlaşılır bir dille yazılmış olsa da süslü ve sanatlı ifâdelerden uzak değildir. Kendi şiirlerini de yer yer bu eserinde kullanmıştır. Bkz. Rızâzâde Şafaq, *Târîh-i Edebiyât-i İran*, (Tsh. Muhammed), İntişârât-i Muhammedî, Tahran, 1321/1942, s. 362; Hândmîr, *Târîh-i Habîbü's-Siyer*, C.4, İntişârât-i Kitâbhâne-i Hayyâm, Tahran, 1333/1954, s. 15-16; Devletşâh-i Semerkandî, *Tezkiretü'ş-Şu'arâ*, (Tsh. E. G. Browne), İntişârât-i Esâtîr, Tahran, 1382/2003, s. 378-381; Muhammed Takî Bahâr, *Sebkşinâsi*, C.3, İntişârât-i Emîr Kebîr, Tahran, 1389/2010, s. 193-194; Nimet Yıldırım, *Fars Edebiyatında Kaynaklar*, Atatürk Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Yayınları, Erzurum, 2001, s. 154-155; Kaan Dilek, “Şerefeddîn Alî Yezdî”, *İslâm Ansiklopedisi*, C.38, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2010, s. 550-552.

Hamamın bir köşesinde elbisesini yamamakla haşır neşir olan Bâbâ Sevdâî'yi görmüş ve demiş: Derviş ne garip bir peştamalin varmış öyle? Bâbâ Sevdâî cevap vermiş: Dervişlerin şahı karşınızdadır. Mîrzâ'nın hükümranlık gayreti harekete geçince elinde bulunan altın tası küçük bir nişane olarak Bâbâ'ya fırlatarak dedi: Ey pişmeden hamlıkla irfan yoluna giren nezaketsiz! Sözün kısası kazara Bâbâ'nın kafasına ondan bir darbe geldi ve bir damla kan ortaya çıktı. Mîrzâ hamamdan dışarı çıkar çıkmaz pişman oldu. Özür dilemek için elinde olan aynı altın tasını maiyetinde olanlardan biriyle kabul etmesi ve geçmişte olanları affetmesi için Bâbâ'ya bu hediyeği gönderdi. Bâbâ Sevdâî şöyle cevap verdi: Kendileri bizim peştamalimizi beğenmediler, biz de onun hediyesine razı olamayız. Mîrzâ güldü, ona çokça iltifatta bulundu. Ve bu iki beyit de Bâysungur Mirza'ya aittir.

Matla‘:

Şimdi ikisi ay olan o iki yüzü görmedim, fakat ruhumuza onun sevgisi kafidir

Onun semtinin dilencisi Şâh Bâysungur, güzellerinin semtinin dilencisi padişahdır

Bâbür Kalender

Bâbür Kalender, Bâysungur Mîrzâ'nın oğluydu. Derviş hasletli, hoş ahlâklı, cömert ve teveccühü yüksek bir padişahtı. Derler ki; günlerden bir gün onun huzuruna varıp söylemişler: Hâtim⁴⁷⁷ kırk kapıdan oluşan bir ev yapmış ve ihtiyaç sahibi bütün

---

⁴⁷⁷ Cahiliye döneminin zenginlerinden biri olan Hâtim-i Tâî. Tay kabilesinin lideridir. Cömertliği ve misafirperverliği ile şöhret bulmuştur. Bkz. Süleyman Tülücü, "Hâtim et-Tâî", *İslâm Ansiklopedisi*, C.16, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1997, s. 472-473.

kapıya gelip bir istekte bulunsa dâhi Hâtim ona güler yüz ile ihsanda bulunur. Bunun üzerine Bâbür Kalender Mîrzâ, ilk kapıda misli ile verilmelidir ki diğer kapıya ihtiyaç hasıl olmasın, demiş.

Tasavvuf risalelerinden “*Lema ‘ât*” ve “*Gûlşen-i Râz*” ile iştilal etmişler. Mizacı şiir yazma hususunda oldukça iyiydi. Tasavvuf konulu bu rubâî ona aittir:

Rubâî:

Şarap ve kadehi birbirine eriştirirsen, meydan şüphesiz ki yiğidindir
Şeriat kadehtir, hakikat ise onun içindeki içki, eğer kadehi kırarsan tehlikeli sarhoşsun

Ve onun güzel ve benzersiz söylediği bu gazeli de meşhurdur:

Gazel:

Zamanımızın eski süvarilerden biri meydîr, her vakit durmaksızın nefes isteyip kabul eden şey neydir

Bu saltanat ki biz onu dilencilik ile elde ettik, Dârâ'nın hiçbir zaman yoktu Kâvûs'un ne zaman oldu

İyilerin keman kaşları niçin siyahtır bilir misin? çünkü onun gönül dumanının köşelerinden halk güç almaktadır

Onun zülfü ile gönül kemerimiz bağlı bulunmaktadır; küfür, kafirlik ve çokça yapılan iyilik sevdası ondadır

Kulak ver ey sevgili! Bâbür senin yakarışına yetişti, Mecnun'un bu hay içinde olmasından gece haberdar oldu

Bu üç beyitte onun bir gazelindedir:

Gazel:

O ay parçası gibi güzel yüze âşık olmayan her gönül, sana gönül denmez çünkü taş parçasından geri kalır yanın yok

Dedim: ey sevgili! senin gamının karşısında ne yapayım? Dedi: burada öldürülmekten başka hiçbir çare yok

Nevruz ve ilk bahar, gül ve kadeh ve dilberler, dünyaya ikinci kez gelinmediği için Bâbur yaşamı güzel geçirme çabasındadır

Abdüllatîf Mîrzâ

Abdüllatîf Mîrzâ, Uluğ Bey Mîrzâ'nın oğludur. Bilgili ve astronomi ilmine sahipti. Âşık tabiatlı, karışık mizaçlı, delice biriydi. Birkaç günlük saltanat için kendi âlim babasını öldürmesi yaptığı hoşa gitmeyen işlerinden biridir. Ve çok geçmeden babasının yakınlarından biri de ona tuzak kurup ok ile vurmuş, sadakatini göstermişti.

Ve Abdüllatîf Mîrzâ bu kasâvetli aklına rağmen kimi zaman şiir de söylemiştir:

Matla‘:

Bir bakışıyla gönle ve cana yüzlerce bela saldı, ona şükretmek için ne söyleyeyim Yarab! gözleri dert görmesin

Şâh Bedehşân

Derler ki, Şâh Bedehşân son derece hoş tabiatlı, inançlı ve takva sahibiydi. Bedehşân saltanatı onun sülalesinde olduğu hayli yıldan beri hiçbir padişah o tasarrufa sahip olamamıştı. Sonunda Sultan Ebû Sa‘id Mîrzâ o memleketi hükmü altına aldı. Ve

onu ebedî aleme gönderdi. Güzel şiir söylemiş ve “La‘lî” mahlasını kullanmıştır. Bu birkaç matla‘ ona aittir:

Matla‘:

Biz, senin sevdandan ötürü canımızı ve başımızı terk edeceğiz, sonunda dudağın ile canımızın ağzını şekerle dolduracağız

Matla‘:

Can memleketine saldıran ve can memleketini ele geçiren senin şuh bakışın; zafer sarhoşu Türk'tür, çünkü saldırmak ve ele geçirmek Türklerin âdetidir

Matla‘:

Kanlı gönlümün türlü yaraları apaçık ortadadır, sevgilinin dudağı yardımcı oldu ama hemen ardından dişleri ile ısırıldı ve kopardı

İbn La‘lî

İbn La‘lî, Şâh Bedehşân'ın oğluydu. Hoş tabiatlı ve himmeti yüksek bir şehzâdeydi. O da babasının katilinin eliyle öldürülmüş. Söylediği bu ustalıkla gazel ona aittir:

Gazel:

Harlı gönülde ateşli dudağın kanlı gözyaşındır, ey hilekâr sevgili! gönül çalmaktan başka bir işin yok mu?

Gönül yükünü ne zamana kadar çeker yaralı sinedeki can; ümit edilir ki, onun huzurunda bir kez kabul izni elde etsin

*Yüzünün o keman kaşını aniden gösterirse, Mısırlı Yûsuf pazarda âciz kalır
Huzursuz ruhun üstüne sevinç sarhoşluğu müşkül yaratır, sevgili ayık gözbebeği
ile gözlerini mahmur etti*

*Her ne kadar o gül renkli yanağından kimseye fayda olmasa da Ibn La'li'ye
vuslat bağındaki meskenden hisse ver*

Seyyîd Ahmed Mîrzâ

Seyyîd Ahmed Mîrzâ, Şeyh Ömer Mîrzâ b. Emîr Tîmûr Sâhibkırânî'nin oğluydu. Sağlam bir tabiatı vardı. Türkçesi ve Farsçası iyiydi. Bu Türkçe matla' ona aittir:

Matla':

Şayd itti firâkıñgî mini murğ-i seherî dik, kıl âdemîlik kılma nihân yüzni perî dik

Bu Farsça matla' da ona aittir:

Matla':

*Güzel yüzlü sevgilim bundan daha fazla gizlenirse bir kişi hayatta kalacak olsa
şaşırmalı*

Sultan Ahmed Mîrzâ

Emîr Tîmûr Sâhibkırânî'nin hangi çocuğunun oğlu olduğu bilinmemektedir. Emîr Alî Şîr'in *Tezkiretü's-Şu'arâ* adlı kitabında meclisin emsalsizlerinden olduğu kaydedilmiştir. Şöyle derler; O, Sultan Hüseyin'nin babasının hükmündeydi. Öyle ki; Sultan Hüseyin Mîrzâ'nın büyük kız kardeşi onun sarayındaydı. Güzel ahlâkı ona

mirastır. Herat şehir yönetimini Mîrzâ ona bağışlamışlardı. Lezzetli şaraplar yerine esrara meyletmişti. Günlerden bir gün şöyle bir şey vuku bulmuş: Günün ilk saatlerinde siyaset (idam) suçu işlemiş bir kişiyi getirdiler. Öğlen namazı vakti esrar onun beynine tesir edince “Ne günah işlemiş ki?” diye sormuş. Bu meseleyi padişaha buyurduklarında yönetimden muaf tuttular. Bizzat kendileri cüzî ve küllî önemli işlerin davacısı olmaya karar verdiler. Bu Türkçe matla‘ ona aittir:⁴⁷⁸

Matla‘:

*Sin kibi şûh-i sitemger dünyada peydâ kanı / Sihr bâbında közüñ dik kâfir-i yağmâ
kanı*

Mağfûr Hâkan Sultan Hüseyin Mîrzâ

Mağfûr Hâkan Sultan Hüseyin Mîrzâ, Sultan Mansûr b. Baykara b. Şeyh Ömer b. Timur Sâhibkırânî'nin oğluydu. O hazretin saltanat işleri üzerine zamanın bilginleri ve akıl sahipleri iki yüz mektup yazmışlardır. Alimler arasında güneşten daha parlaktır. Bu hususta hadsizlik yapmamışlardır. O hazretin şiirlerinden bu gazeli o sayfalardan onun aziz hatırası adına ortaya çıkardık ve bu gazelini yaşlılık döneminde yazmıştır:

Gazel:

*Senin aşkının gamı bende ne ten bıraktı ne de can, biri bir hayale dönüştü biri
bir zan olarak kaldı*

---

⁴⁷⁸ Hüsâmeddîn Râşidî'nin çalışmasında şiir dipnotta yer almaktadır. Bkz. Faḥrî-i Herevî, *Tezkire-i Ravzatu's-Selâtin ve Cevâhiru'l-'Acâyib*, s. 42.

*O keman kaşlı sevgilinin ayrılık acısı bedenimi iki büklüm bıraktı, (bedenim)
kemanım gibi onun peşinde bir deri bir kemik kaldı*

*Kemiğimin sızısı iki kaşının arasındaki ben gibi, her biri o güzel yüzlü sevgilinin
okundan olan bir iz kaldı*

*Ey sevgilinin semtinin yöresinde izimi arayan bedenim toprak oldu ve başım
eşikte kaldı*

*Yaşlılık zamanımda kendimi Hüseyinî gibi geri isterim, kendinden geçmiş başım
güzel bir gencin secdesinde kaldı*

Ebû Bekir Mîrzâ

Ebû Bekir Mîrzâ b. Cevkî Mîrzâ, Şâhruh Mîrzâ'nın torunuydu. İyilikte, ihsanda, fazîlette, olgunlukta eşi ve benzeri yoktu. Emîr Devletşâh-i Semerkandî *Tezkiretü'ş-Şuarâ* adlı eserinde şöyle kaydetmektedir: Adeta toz parçacığı gibi ahâli, ordu, taraftarlar, devletin gücünden faydalanmak isteyenler hükümdarın evreninin güneşi gibiydiler. Uluğ Bey Mîrzâ saltanat işleri için düşündü. Ona ant içirerek, ağır ve büyük yeminler ettirerek kandırıp ele geçirdi ve sonra bâki olan âleme yollamak için Semerkand kalesindeki Gök Sarayı'na gönderdi. O bu rubâîyi yazmış ve Uluğ Bey Mîrzâ'nın huzuruna göndermiştir:

Rubâî:

Beni ilk olarak kendi tuzağına düşürdün, fazlasıyla yüz türlü vefa ve naz ettin

Gönlün senin tutsağın olduğunu anlayınca, bana büsbütün yabancılık ettin

Bundan sonra Uluğ Bey pişman oldu ve ona zulmetme işini sonlandırdı. Her zaman hasret ve nedamet duyarak bu beyiti okurdu:

Beyit:

Şayet ecel vakti gelmişse bir fayda getirmez, öldükten sonra panzehri Sohrâb'a verirler

Sultan Mahmûd Mîrzâ

Sultan Mahmûd Mîrzâ, saadet taçlı Sultan Ebû Sa'îd Mîrzâ'nın oğludur. Timur'dan Kündürî'ye muhârebe ve savaşlar yapmış olması sebebiyle Mâverâünnehir'de ona Mahmûd Gâzî derlerdi. Mâverâünnehir ve Bedehşân vilâyetlerinin birçoğu onun şemsiyesi altında müreffeh bir durumdaydı. Ve daima erdemli süslü düşünceleri fazîlet ve kemal ehli kişilerle paylaşmaya özen gösterirdi. Sihirli şayialar söyleyen şairler ve hüner sergileyen fazîlet sahibi kimseler her vakit onun cennet misali meclisini etkileyici düşünceler söz cevherleriyle tezyin ederlerdi. Sultan Mahmûd Mîrzâ da kimi vakit hoş tabiatlılarla beraber şiirle uğraşırđı. "Zillî" mahlasını kullanırdı. Bu eşsiz matla' ona aittir:

Matla':

Gümüş kerpiç ve altın kerpiçten meydana gelen feleğın kubbesi, kalp gözü açık olanların huzurunda bir kül yığındır

Baykara Mîrzâ

Baykara Mîrzâ, Alî Şîr Nevâî *Mecâlisü'n-Nefâis* adlı eserinde onun hakkında şöyle kaydetmektedir: Sultan Hüseyin Mîrzâ'nın büyük erkek kardeşidir. Uzun yıllar Belh'te Kubbetu'l-islâm'da saltanat sürdü. Ahâliye tevâzu ve ahlâkî erdemlerle muamele ettiler. Şiirde de hoş tabiatlıydılar. Bu matla' ona aittir:

Matla‘:

Senin güzelliklerinin nice tecellisi dünyada  şik rdır, onun bu tecellisi bizim  şık canımızı öldürmekte

Sultan Mes d M rz 

Sultan Mes d M rz , Sultan Mahm d M rz 'nın oğludur. Babasından sonra vekildi. Nihayet değişiklik olması sebebiyle Horasan'a geldi ve Horasan'da rahmetli H k n Hazretleri Sultan Hüseyin M rz 'ya evlatlık olma Şerefine erişti. Saltanat hazinesinin cevherlerinden birini onun ile nişanladı. Ama sonra aklına ne geldiyse o hazretten izin almaksızın görüŐmeye gizli saklı bir Şekilde hızla gitti. Ama orada babasının emirlerinden Em r Husrev Ő h onu yakaladı. Dünyayı gören gözlerine mil çekti. Sultan Mes d M rz  olay mahallinde bu rub iyi söyledi:

Rub i:

*Gören gözümün mihengi olan nuru, gözlerimden kem g zli felek çaldı
Feryad edip imdat dilesem de bir yere ulaşmadı, eyvahlar olsun ki fayda
sağlamadı*

Ve bunu da o olay esnasında söylemiştir:

Matla‘:

*Sonunda gam neşteri gözümüzü altüst etti, bahtiyar olma Őansını felek bizden
esirgedi*

S n  M rz 

Sânî Mîrzâ, Sultan Mesûd Mîrzâ'nın kardeşıydî. Yüz güzelliğinde, birçok fazîlet ve olgunluk hasletlerinde eşi ve benzeri yoktu. Nestâlik hattıyla öylesine güzel yazardı ki hattat Mevlânâ Sultan Alî beğenilerini defalarca övgülerle belirtmişler. Şiirdeki mizacı son derece uygundur. Şiirlerinde Âdilî mahlasını kullanırdı. Bu matla' ona aittir:

Matla':

Keşke o sevgilinin aşkından bir kimse divane olsaydı da âlemi terk edip virane olsaydı

Gazel:

Gönlümde yüzü parlayan güzelin sevgisi öylesine fazladır ki yüreğimde kanlı kor değil ateş parçası vardır

Dinin afeti belası, kafiri ve kan alıcısı benden sebatımı, sabrımı, aklımı, dinimi ve gönlümü alıp götürdü

Divanelikten ölmüşüm herkesten kaçıyorum, çünkü benim sevdalı gönlümde bir peri yüzlü vardır

Âdilî'ye sevgilinin sokağında kim vardır diye sorarsan dert sahibi, kendinden geçmiş, kimsesiz ve biçare vardır

Emîr Hüsrev Şâh, kardeşi Sultan Mîrzâ gibi onun gözlerine de mil çekip kardeşi Emîr Velî'ye emir vermiş. Boynuna ok atıp şehit ediniz. Bu kederden ötürü ilkbahar yağmurları gibi gökyüzünün gözünden kanlar akar. Ama Muhammed Hân Şeybânî, Emîr Hüsrev Şâh'ı kılıçla öldürdü. Ve Emîr Velî'nin öldürülmesini kardeşine emrettiler. Bir duvara delik açtılar. Onun başını o delikten çıkardılar. Bir halatı boynuna taktılar. Halatın diğer ucunu bir çift sığırın boynuna bağlayıp sürdüler. Sonunda başı bedeninden

ayrıldı. Ahâli intikamın alınması münasebetiyle Bâysungur Mîrzâ'yı takdir ettiler. Bu beyit ona aittir:

Beyit:

Ey dostlar halim aşktan ötürü berbat oldu, gönlümde sabır ve akıl tamamen yok oldu

Sultan Ali Mîrzâ

Sultan Alî Mîrzâ da Sultan Muhammed'in oğluydu. Babasından sonra Semerkand tahtına oturdu. İyilik ve ihsan üzerine Mâverâünnehir'de tam bir şöhrete sahipti. Şiirde yeteneği son derece güzeldir. Bu matla' ona aittir:

Matla':

Bahar mevsimi kadehsiz ve sevgilisiz müşküldür, şayet sevgili ve kadeh olmazsa işler haraptır

Hân Mîrzâ

Hân Mîrzâ, Sultan Muhammed Mîrzâ'nın oğluydu. Son derece hoş tabiatlı ve dost yaradılışlıydı. Asıl adı Sultan Üveys'tir. Validesi Moğol hânlarından olması münasebetiyle Hân Mîrzâ olarak anılmaktadır.

Matla':

Cefâ etmeyi meslek edinmiş o güzelin gamı beni mutlu eder ama ne beni anımsar ne de hatırımdan çıkar

Süleyman Şâh Mîrzâ

Süleyman Şâh Mîrzâ, Hân Mîrzâ'nın oğludur. Sipâhîlikte çokça üne sahiptir. Şiir hususundaki mahareti de güzeldir ve bu Türkçe matla' ona aittir:

Matla':

Ger tuyuñlıg ға müstain ne aytar uşbu / Gün yâ tañgla dur kim fitne-i ekber aytar

İbrahim Mîrzâ

İbrahim Mîrzâ, Süleyman Mîrzâ'nın oğludur. Yiğitlikte, cesaretle onun hakkında çokça şeyler işitilmektedir. Bu matla' ona aittir:

Matla':

Kimi zaman yakınlarımızın hali ve ahvâli sorulabilir; dertli mi, elden ayaktan düşmüş mü, şikâyeti var mı?

Kiçik Mîrzâ

Kiçik Mîrzâ, Sultan Ahmed Mîrzâ'nın oğludur. Sözleri buradan evvel “*Esrâr*” adlı eserde geçmiştir. Sultan Hüseyin Mîrzâ'nın yeğenidir. Son derece derviş tabiatlı ve mütedeyyindir. Sultanın güveni ona karşı o kadar büyüktü ki Sultan Hüseyin'e “Uluğ Mirza”, ona da “Kiçik Mîrzâ” derlerdi. Ömrünün sonunda müsaade alarak Haremeyn-i Şerifeyn'i -Allah şanını artırsın- ziyaret etme şerefine ulaştı. Şöhret bulan bu rubâiyi ona aittir. Şöyle söylemiştir:

Rubâî:

Bir ömür kendi salâhiyetlerimi senâ ettim ve kendimi zühd yolunda gösterdim

Aşk zuhur edince ne zühd kaldı ne salâh, Allah'a hamd olsun ki kendimi sınıdım

Sultan Bedüzzamân Mîrzâ

Sultan Bedüzzamân Mîrzâ, merhum Hakan Sultan Hüseyin Mîrzâ'nın evlatlarının en büyüğüdü. Fiziksel ve ahlâkî güzelliklerle süslüdü. Cengâverlikte işinin ehli, bağıştta ve ihsanda methedilen eşsiz biriydi. Yaradılıştan şiire uygun bir mizacı vardı. "Bedî'" mahlasını kullanırdı. Türkçe olan bu iki beyit ona aittir:⁴⁷⁹

Beyit:

Ey şabâ ger sor hâlim şemmeî ol serv-i nâz, ivrülüb başığa min ser-geştedin yitkür niyâz

Beyit:

Ey Bedî' hûblarğa çün haqîkat yoqturur, bes durur bu bî-haqîkat il bile aşk-ı mecâz

Bu Türkçe beyit de ona aittir:

Beyit:

*Sinka könglüm vefâ eyler közüng gayrı cefâ kılmâs / Köz ol görmâsa âhîr
köngülñi mübtelâ kılmâs*

Oğlu Muhammed Mû'min Mîrzâ'nın başından geçen olay üzerine söylediği bu matla' da ona aittir:

Matla':

---

⁴⁷⁹ Hüsâmeddîn Râşidî'nin çalışmasında aşağıda yer alan Türkçe şiirler dipnotta yer almaktadır. Bkz. Faḥrî-i Herevî, *Tezkire-i Ravzatu's-Selâtin ve Cevâhiru'l-'Acâyib*, s. 49.

Ey Sabâ rüzgârı estin güzel gülleri baş aşağı ettin, bir de yeni bitmiş gül dallarımızı kırdın

Şâh Garîb Mîrzâ

Şâh Garîb Mîrzâ, Sultan Hüseyin Mîrzâ'nın oğluydu. Şairliği ve hoş mizacı ile alemde şöhrete sahipti. Türkçe ve Farsça güzel şiirler söylerdi. Divanındaki şiirleri halk arasında meşhurdur. Onun bu Türkçe gazeli herkes tarafından bilinmektedir:

Gazel:

Bir qaragöz bağrı taşnıĝ ğubârı min yine / Girsâ meydân içeri raĝsnıĝ ħâksârı min yine

*Yıĝladım çendanki sîlî her sârî buldu ‘ayân / Gülsruhum hicrida ebr-i nevbahârı min yine
‘Âşık oldum zühd ehlidin özü dikla ğünĝül / Min ki vav-ı heyli kem ‘aşq ser sârîmin yine*

Nâl dik kad birle sin siz nâle kılmaktadır işim / Nâle din bezm gamıĝdın ceng ü târî min yine

Ey Garîbî aqsâ bağrım kanı gözdin ne ‘aceb / Bir qaragöz bağrı taşnıĝ ğubârı min yine

Ona ait olan bu Farsça matla‘ da herkes tarafından bilinmektedir:

Matla‘:

Ey dostlar! ne vakit benim mezarımın yanından geçerseniz, beni yüceltmek yerine sevgilimin ruhuna dua ediniz

Ferîdûn Hüseyin Mîrzâ

Feridun Hüseyin Mîrzâ da Sultan Hüseyin Mîrzâ'nın oğluydu. Son derece edepli ve hürmetli bir gençti. Kesinlikle saltanatı göz önünde bulundurmazdı. Bununla birlikte ahâlinin hepsine dostane bir yaklaşım gösterirdi. Nîşâbûr ve Sebzvâr vilâyetlerinde yiğitliği dillere destandır. Rüstem ve İsfendiyâr'ın kahramanlıklarını halka hatırlatmıştır. Cengâverliğinin ve yiğitliğinin büyük bir şöhreti vardır. Yayının ağırlığı elli batman⁴⁸⁰ veya on batmandı. Şiirdeki mahareti oldukça beğenilirdi. Ona ait olan bu gazel meşhurdur:

Gazel:

Gönlü daima cefâya meyilli olan bir sevgilidir, değerli ömrümüzdür ama ne yazık ki vefasızdır

Onun yüzünün hayaliyle müptela olan sadece ben değilim, her kim bakarsa bu kedere müpteladır

Şayet Hoten misk kesesi senin kokunla iddialaşırsa, onda bir gariplik yok çünkü onun aslı kusurludur

Nergis senin gözünün işvesinden söz ederse, ahâli diyor ki acaba kör müdür yoksa hayasız mıdır?

Senin zevki sefan, huzurun ve vuslatın sınırsızdır, eziyetin, cefân, mihnetin ve hicranın nasibimizdir

Ey Ferîdûn! kimsesizsin diye gönül zayıflığından inleme, çünkü kavî gönülleri gözeten kimsesizler kimsesi Allah'tır

Ona ait olan bu matla'yı Emîr Alî Şîr kaydetmiştir:

---

⁴⁸⁰ Farklı bölgelerde varlık göstermiş olan bu kelime eski bir ölçü birimi olmakla birlikte ağırlığı bölgeden bölgeye değişkenlik göstermektedir.

Matla‘:

*Senin ok gibi olan kirpiklerin gönlümü nişan aldı, ey ay yüzlü tirkeş (ok atan)
artık bırak bahaneyi*

Muhammed Hüseyin Mîrzâ

Muhammed Hüseyin Mîrzâ, Ferîdûn Hüseyin Mîrzâ'nın kardeşidir. Rahmetli Hakan hazretlerine baş kaldırıp muhaliflik yaptı. Babası ondan razı değildi. Bu matla‘ ona aittir:

Matla‘:

*Divaneyim, saçlarım karışık, gömleğimin önü açık; ne beni öldürmenden yana
ne de birinin kanını dökmenden yana korkum var*

Sultan Muhsîn Mîrzâ

Sultan Muhsîn Mîrzâ⁴⁸¹ da Sultan Hüseyin Mîrzâ'nın oğluydu. Kibek Mîrzâ olarak şöhret bulmuştur. Son derece güzel yüzlü ve beğenilen bir ahlâka sahipti. Mevlânâ Mânî-i Kâseger ve Mevlânâ Dervîş Rûganger onu yetiştirmiştir. Her ikisi de onun meclisinin nedimleriydiler. Hoş sohbet, edebiyatla uğraşan ve eğlence düşkünü bir padişahı. Şehriyar adlı bu ahenkli gazel ona aittir:

---

⁴⁸¹ Hüsâmeddîn Râşîdî'nin çalışmasında metin içerisinde Sultan Muhsîn Mîrzâ olarak geçmektedir. Sultan Muhammed Muhsîn Mîrzâ olarak da kayıtlı olduğu dipnotta belirtilmiştir. Bkz. Faḫrî-i Herevî, *Tezkire-i Ravzatu's-Selâtîn ve Cevâhiru'l-'Acâyib*, s. 52; Hayyâmpûr'un çalışmasında metin içerisinde isim Sultan Hüseyin Mîrzâ olarak geçmektedir. Sultan Muhammed Muhsîn Mîrzâ şeklinde kayıtlı olduğu ise dipnotta belirtilmiştir. Bkz. Faḫrî-i Herevî, *Tezkire-i Ravzatu's-Selâtîn*, s. 49.

Gazel:

Onu gördüğüm gün işim gücüm berbat oldu, ağlayıp inlememden gözlerim perişan oldu

Gül yanaklı aşk eleminden onun eşiğinde toprak oldu, sonunda âşıklıktan ötürü işim gücüm alaca bulaca oldu

Ey ay yüzlü! sabahtan akşama kadar hasedinden derde gark ettin, işin sonunu ağlayan gözlerle bekledim

Sonunda âşıklıktan ötürü senin sokağının dilencisi oldum, şahlık tacından ve tahtından binlerce utanç duydum

Ay yüzlü sevgili olmaksızın Muhsîn bütünlenemezdi, işim gücüm şahlık ve âşıklıktır

Sultan Muhsîn Mîrzâ, Meşhed-i İmâm Mûsâ Alî Rızâ'da -selam ve senâlar üzerine olsun- Özbek eliyle şehadete ulaştı. Kabri İmâm Hazretleri'nin türbesine yakındır.

Muhammed Mümin Mîrzâ

Muhammed Mümin Mîrzâ, Bedüzzamân Mîrzâ'nın oğluydu. Hüseyin mîrzâ'nın evlatlarının muhalefetleri ona reva olmayan kanının dökülmesine neden oldu. Mevlânâ Gülhânî bu ateşten arınıp bu kıt'ayı Sultan Hüseyin için söylemiş:

Kıt'a:

Dinin Mümin'ini şehadete ulaştıran o kafir, Yezîd'in işini dünya üzerinde ziyadeleştirdi

Oraya Yezîd gelip Hüseyin'nin işini bitirdi, buraya Hüseyin gelip Yezîd'in işini yaptı

Ve Muhammed Mümin yüz güzelliğinde ikinci Yûsuf'tu. Hoş tabiatlıydı. Şiiri son derece güzeldir. Amcası Muzaffer Mîrzâ ile savaşıp yenildiği yerde bu matla'yı söyledi:

Matla':

Kılıç darbesiyle vurdular beni orman kahramansız kaldı; ey dostlar! felek bana yarenlik etmedi ve düşman muzaffer oldu

Bu hadiseden sonra şehadete ulaştı. Ona ait olan bu matla' meşhurdur:

Matla':

Ey tabip! bela çeken bedenim ateşler içinde yanmakta; git, hemen git ki sen de ateşimle yanmayasın

Mevlânâ Câmî'nin gazeline muhammes yapmış olduğu bu ahenkli şiir de ona aittir ve meşhurdur:

Muhammes:

Bir ay ki gökten inen şan ve şöhrat sahibi iyilik nişanıdır, gönlümü benden aldı vaziyetimden büsbütün gafil kıldı

Onun gönlünde vefa ehline doğru bir meyil görmüyorum, ey Müslümanlar! o taş kalpli şuh sevgiliye karşı ne yapayım

Çünkü hem dudağının arzusu zordur hem yüzüne sabır ağırdır

O hoş yürüyürlü servi benim yanımdan geçmedi, ümit yolunda benim arzularım tükendi

Uğruna çokça yol kat ettim ancak vuslatına eremedim ve eğer onun firakına canımı adarsam ömür ziyan olur

Şayet gönlümü onun visaline adarsam tefekkürüm hâsıl olmaz

Her ne kadar dostların vefasından ümidimi kesmesem de yapabiliyorken vefa sokağının başından geçemedim

Aşk yolunda gönlümün dermanının peşinden bir an bile durmadım, ama aşk devâsının seferi kalktı diyorlar ne anladım

Bu sebeple her menzilde gönülde var olan o güzelin sevgisi her menzilde artacaktır

İşret evinin köşesinden o sevgili çıktığı zaman onun firakının ateşinden ağlayışım her dem mumun gözyaşı gibi fazlalaştı

Evin her tarafı Ceyhun gibi lale renginde gözyaşı oldu, o kıymetli inci ile nasıl yol alayım nasıl sona varayım

Gözyaşımın denizler bizim ve onun arasında engeldir

Onun huzurunda şarap içen ve gülen o yâr güzeldir, Mümin için sevgilinin yüzü olmaksızın şarap ve mutrib gerekmez

Her ne kadar bostanda olsam da yârsiz bostan zindan olur, ey felek işret erbabının gönlünü hoş eden şarabı ver

Câmî gam kadehinden solayı şimdi sarhoş ve kendinden geçmiş

Zahîrüddîn Muhammed Bâbür Şâh

Zahîrüddîn Muhammed Bâbür Şâh, Ömer Şeyh Mîrzâ'nın oğluydu. Emîr Timur Sâhibkırânî'nin şeref sahibi hükümdar evlatlarındandır. Ondan ve Sultan Hüseyin

Mîrzâ'dan sonra anlayışlı, ferâsetli ve kılıcı keskin bir padişah yoktu. Küçük bir orduyla Hindistan diyarını ele geçirmesi sadece işlerinden biriydi. Zamanın sipahileri nezdinde hayranlık uyandırmaktaydı.

Musiki ilminde benzersizdi. Türkçe ve Farsça şiir söylemede, aruzda ve kafiye de yetkin bir maharete sahipti. Fıkıh konulu “*Mübeyyin*” adlı eseri telif etmiştir. Çok iyi olmuştur.

Her ne kadar Farsça akıcı ve sağlam şiirler söylemişse de Türkçe şiirler söylemeye daha düşkünmüş. Nitekim şiir divanı halkın elinde çoktur. Ona ait olan bu matla‘ şans ve uğur getirsin diye kaydetmiş:

Matla‘:

*Tekellüf her niçe şûretğa andın artuğ sin / Sina cān dirlar ammā bî-tekellüf cāndın artuğ
sin*

Bu Farsça matla‘ da ona aittir:

Matla‘:

*Biliorum senin firakın beni yerle yeksan eder, yoksa bu şehirden gitmeyi
bilirdim*

Muhammed Nâsır Mîrzâ

Muhammed Nâsır Mîrzâ, Ömer Şeyh Mîrzâ'nın oğluydu. Keskin bir zekaya ve pek sağlam bir mizaca sahiptir. Özellikle etkileyici güzel şiirler söylemiştir. Hoş mizacının neticesi olan bu gazel ona aittir:

Gazel:

İlkbahar geldi ama âşîğın yanında bir sevgili yok, lale bahçesinin takati ve ilkbaharın dermanı yok

Lale sahrasını ne yapayım senin gamınla kanlı göz yaşı dolmuş eteğimin lale bahçesinden pek bir farkı yok

Dünyada pek çok fitne gördüm lâkin bu öylesine bir fitneci ki dünyada benzeri yok

Senin gamın bedenime yüz türlü sıkıntıdır, benim için yalnızca mezar taşının bir ağırlığı yok

Senin gül bahçende Nâsır gibi hoş öten bir kuş yok, böylesine bülbül hiçbir köşede yok

Muhammed Hümâyun Pâdişâh

Muhammed Hümâyun Pâdişâh'ın ahvâli izah etmekten müstağnidir. Onun vasıfları âlemde güneşten daha parlak olduğu için o konuda başlamaya gerek yoktur. İlâveten bu rubâide kendisi buyurmuştur:

Rubâî:

Senin firakından bu yana her nefes bir sıkıntıdır benim için, senin hicranından bu yana her gün bir yıldır benim için

Gurbette bir ahvâlim var ama söylemeye mecalim yok, Süphânallah! ne garip bir haldir benim için

Bu rubâî de onun mizacının bir neticesidir:

Rubâî:

Savaş safında bir köle çocuk gördüm, onun güzel yüzü ateşten gül renkli şarap gibiydi

Dedim a güzel o lâl renkli dudağınla beni bahtiyar kıl, gülüp dedi ey Hümâyun taş gibi dudakla mı?

Kâmrân Mîrzâ

Kâmrân Mîrzâ sağduyulu ve adaletli bir padişah olup işinin ehli bir sultandı. Dünyanın gülistanı onun renginden ve onun kokusundandır. Saltanat bahçesi onun sayesinde itibar kazanmıştır. Bu yüzyıllarda Hz. Yûsuf (a.s.) mesnetli, Hz. Muhammed (a.s.) ahlâklı ve adalet arzulayan saadet taçlı onun gibi bir padişahın adım atmadığı malumdur. Savaş meydanlarında şecaat kılıcıyla konuşan ve yiğitçe ata binen bir şahtır. Latif bir mizaca sahiptir ve şiirleri beğenilmektedir. Türk bir hükümdardır. Gazelden müteşekkil bir divan tertip etmiştir. Divanı ahâli arasında yaygın olup ahenkli ve akıcıdır. Bu gazeli Mevlânâ Câmî'ye nazire ederek söylemiştir. Güzel de olmuştur:

Matla‘:

Benim gül yüzlü sevgilim sahrada çadır kurmuş, kıpkırmızı lalenin gönlünde sevda ateşi yakmış

Ve son derece meşhur olup bu gazelde dervişlik ruhu sezilmektedir:

Gazel:

O şuh sevgili eteğini yine yukarı kaldırmış, yoksa birisi onun eteğini mi arzulamaktadır?

İşim sevgilinin zülfü gibi karmakarışıktır, ciğerimde yüzlerce deniz uyumakta ama gözlerim yaşsız

*Hızır hattıyla çizilmiş olan dudağın hayat suyudur, Hz. İsa'nın mucizesi gibi söz
söylersin*

*Ne zamana kadar bizi ayıplayacaksın San'ân'ın hikâyesini dinle, bir işveyle
Hristiyan kızın atını alırsın*

*Ey Kâmrân! hangi sebeple aklını sâkî çocuğa verdin, çünkü sadece muğlar
mabedinde şarap içmez*

Mahlasını kullanmadığı bu gazelde ona aittir:

Gazel:

*Kendi güzel cemalini süsleyip gelmekteisin, zühtlük yolunda yenilmişsin ama
aşkı arttıyorsun*

*Çehreni süsleyip yanaklarını parlatıyorsun, sen kendin söyle sabrın merasimi
nerede kalsın?*

*Başımı önüme koymuşum güzelleri seyrediyorum, sinemde sen saklısın gözüme
sen görünürsün*

*Yanağının her noktasından yüzlerce nükte akla gelir, yüzünü süslediğin o güne
eyvahlar olsun*

*Dedin ki kovsam da çağırsam da seni taniyorum, her ne emredersen fermanına
köleyim*

*Karmakarışık kalbim yine birine âşık oldu, bu söz dinlemeyen gönlüm yine bir
yere heves etti*

*Meyhaneyi mesken tutsan da yola koyulsan da Ey sevgili! bizde sana erişecek
mecal yok*

Muhammed Askerî Mîrzâ

Muhammed Askerî Mîrzâ hoşgörüde ve ferâsette çok iyidir. Şiirdeki üslubu son derece beğenilirdi. Bu rubâî ona aittir:

Rubâî:

*Ey Askerî! daima sarhoşsan neşeli ol, şaraba ve kadehe inanıyorsan neşeli ol
Dedin ben bu meyhanede onsuz olamam, yâr ile bu mekândaysan neşeli ol*

Bu iki matla' da ona aittir:

Matla':

*Senin dostluğunu kendime öylesine huy edindim ki senin ayrılığının sıkıntısı beni
helak etti*

Matla':

*Meyhanenin köşesi gönül çelen bir yer olmuştur, abartısız meyhane köşesi bir
yer olmuştur*

Muhammed Hindâl Mîrzâ

Muhammed Hindâl Mîrzâ bahadırılıkta ve yiğitlikte âlemin meşhurdur. Güzel huylulukta ve zihnî istikamette onun gibisi azdır. Bu matla' ona aittir ve zarafetten yoksun değildir:

Matla':

*Senin servi boyun niyaz ehline meyilli değil, sen de öyle bir naz var ki servi de
bu naz yoktur*

Nâsır Mîrzâ

Nâsır Mîrzâ yiğit, savaşçı ve himmeti yüce bir padişahı. Tahta oturma arzusu çok vardı ve neticede bu yola baş koydu. Bu matla‘ ona aittir:

Matla‘:

*Sevgili bizden uzak düşmüş biz sevgiliden uzak düşmüşüz, biz neredeyiz o nerede
çok uzağa düşmüşüz*

Haydar Mîrzâ

Haydar Mîrzâ Kâşgar mirzalarındandır. Babasına Muhammed Hüseyin Gürgân derlerdi. Haydar Mîrzâ son derece kabiliyetli ve hoş tabiatlıdır. Bütün zanaatlardan bir meziyete sahipti. Hümâyun Pâdişâh'ın hükümetinin inkılâbında kendisini Keşmîr vilâyetine yöneltti. Orada halk kendisine muhalefet etti. Haydar Mîrzâ ordu kurdu. Onların üzerine yürüdü ve şehit düştü. Bu rubâî ona aittir:

Rubâî:

*Âşık olmuşum gama esir olmak gerekir, zulüm vadisinde sıkıntı çeken olmak
gerekir*

*Ya sevgilinin sokağının başından gitmek gerekir ya da sevgilin sokağının
köpeğinden düşük seviyede olmak gerekir*

4.1.4. Dördüncü Bâb: Kimi Zaman Şiire Meyletmış Irak ve Rûm Sultanlarının

Ahvâli

Şâh Şücâ‘-i Kirmânî

Şâh Şücâ‘-i Kirmânî – Allah yattığı yeri nurlandırsın- Muzafferîler Hânedanlığı (718-795/1318-1393) ailesindedir. Babası Emîr Mübârizzüddîn’den sonra Irâk-ı Acem, Fars ve Kirmân’da bağımsız olarak saltanat sürdürdü. Adaletli, âlimlerin büyüğü ve şairlere dost bir padişahı. Derler ki, Mevlânâ Kutbüddîn-i Şîrâzî (ö. 710/1311)’nin gözetiminde matlaların şerhini yapardı ve iyi öğrenmişti. Devleti için şeref sahibi Hâce Hâfız-i Şîrâzî⁴⁸² kafidir. İsimleri Hâce Hâfız’a ait olan bu beyitte kayıtlıdır:

Matla‘:

*Seher vakti gaip çağırıcıdan kulağıma müjde ulaştı, dedi; Şâh Şücâ‘ devridir
şarap al ve iç*

Şâh Şücâ‘’nın şiirdeki üslubu güzeldir. Rivayet edilir ki, babasının vefatından sonra kardeşi Şâh Mahmûd ile taht için mücadele etti. Şâh Mahmûd’a ecel tecelli edince Şâh Şücâ‘ duruma münasip düşen bu şiiri söylemiş:

Rubâî:

*Aslan gibi pusu kuran kardeşim Şâh Mahmûd; taç ve taht peşinde düşmanlık
güdüyordu*

*Halk huzur bulsun diye ikiye taksim ettik, o toprağın altını talip aldı ben ise
toprağın üstünü*

Sultan Üveys-i İlhânî

---

⁴⁸² Hem Arapça hem de Farsça güzel şiirler söylediği bilinen Şâh Şücâ‘ Hâce Hâfız-i Şîrâzî’yi divanında görevlendirmiştir. Bu sebeple ünlü şair ömrünün son yıllarını Muzafferîler sarayında geçirmiştir. Bkz. Rıza Kurtuluş, “Muzafferîler”, *İslâm Ansiklopedisi*, C.31, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2006, s. 420.

Sultan Üveys, Şey Hasan Noyân'ın oğludur. İlhânî lakabına sahiptir. Annesi Dilşâd Hatun'dur. Hâce Selmân-i Sâvecî (ö. 778/1376) onun meddahıydı. Derler ki, kâmiş kalemiyle öylesine resim çizerdi ki devrin ressamı hayrete düşerdi. Resim sanatında adı dönemin sayfalarında kayıtlı olan ressam Hâce Abdülhay, Sultan Üveys'in öğrencisidir. Letafeti ve yüz güzelliği öylesine fazlaydı ki ne vakit yolculuk yapsa Bağdat halkının çoğu onu görmek için yolların üzerine gelirdi ve onu götürmek için beklerdi. Mûsikî ilmîne ve mûsikîye özel bir mahareti vardı. Saltanatı Rey'den Rûm (Anadolu) sınırına kadar ulaşmıştı. Şiir söylemeye tam anlamıyla ilgisi vardı. Hâce Selman-i Sâvecî'den bu işin yordamını öğrenmişti. Rivayet ederler ki, Şâh Şücâ'nın Şâh Mahmûd için söylediği şiiri işitince onun hoşuna gitti ve bu rubâîyi cevap olarak söyleyip gönderdi:

Rubâî:

Ey devletin, milletin ve dinin önderi Şâh Şücâ', kendini cihanda Sultan Mahmûd'un varisi görme

Her ne kadar toprağın üzerinde iki üç gün (fazla) kalsan da billâhi toprağın altında birbirinize kavuşacaksınız

Ve bu sebepten ötürü onların arasında çokça kinayeli sözler geçti. Ama Sultan Üveys gençlik yıllarında fânî dünyadan ebedî âleme göçtü. Hayat veda ederken bu beyitleri inşa etti:

Nazım:

Günlerden bir gün can evimden tenin şehrine gittim, burada birkaç gün garip kaldım vatanıma gittim

*Hâce kuluydum hâce ile rastlaşmamaya çalıştım, sonunda onun huzuruna mahcup bir şekilde kılıç ve kefenle gittim*⁴⁸³

Ey bu menzilden mahrum olan meclis dostlarım! hoş hayat ve mutlu gönül sizin olsun ben gittim

Bu hadisenin oluşu hicrî yedi yüz altmış beş yılının aylarına denk gelmektedir.

Sultan Ahmed-i Bağdâdî

Sultan Ahmed-i Bağdâdî, Sultan Üveys'in oğludur. Derler ki, babasından sonra Bağdad'ta saltanat tahtına oturdu ve ülke topraklarını kardeşi Sultan Hüseyin'in tasarrufundan da çıkardı. Kudreti arttı. Hükmü Anadolu'ya kadar ulaştı. O ve Emîr Timur Sâhibkrân arasında da birbirlerine karşı meydan okumalar olmuştur. Bunlar *Zafernâme*⁴⁸⁴ adlı eserde anlatılmaktadır. Bu muhtasar eserde bundan fazlası münasip değildir.

Sözün kısası sanatkâr bir padişah'tı. Arapça ve Farsça şiirler söylemiştir. Tasvirde, tezhipte, hakkâklıkta eşi ve benzeri yoktu. *Hutût-i Şeş Kalem*'i iyi yazmıştır. Mûsikî ilminde zamanın emsalsiziydi. Çırakları ve öğrencileri çoktu. Adalette ikinci Nûşirevân⁴⁸⁵ idi. Öyle ki Hâce Hâfız onu vasfederken şöyle söyler:

---

⁴⁸³ Hüsâmeddîn Râşidî çalışmasında bu beyitin tam haline dipnotta yer verilmiştir. Bkz. Faḥrî-i Herevî, *Tezkire-i Ravzatu's-Selâtin ve Cevâhiru'l-'Acâyib*, s. 65.

⁴⁸⁴ Timurlular döneminin ünlü edip ve tarihçilerinden olan Nizâmeddîn Şâmî veya Mevlânâ Şerefeddîn Alî Yazdî'nin Timurlular konu edinen eserinden bahsedilmektedir. Her iki müellifin de *Zafernâme* adlı eseri vardır.

⁴⁸⁵ Nûşirevân, hicrî 531-579 yılları arasında hüküm sürmüş adaletiyle ün salmış Sâsânî hükümdarıdır. Kaynaklarda Nûşirevân-i Âdil olarak zikredilmektedir. Ahlâk ve öğüt içerikli eserlerde adaleti ile dillere destan kahraman bir hükümdar olarak yer almaktadır. Bkz. Şemseddîn Sâmî, "Enûşirvân" *Kâmûsu'l-*

Gazel:

Sultan Ahmed Şeyh Üveys Hasan İlhânî'nin adaletperverliğinden Allah'a hamd ederim

*Han oğlu han, şehinşah sülalesinden şehinşah, ona cihanın canı denilse yaraşır
Senin yüzünü göz görmeden sana iman etti, ey böylesine Allah'ın lütfuna layık olan! bârekallah*

Ay sen olmadan doğacak olursa iki yarıya bölünür, sen Ahmedî bir devlet ve sultanî bir mucizesin

Güzelliğinin tecellisi şahtan ve yoksuldan gönlü alır, hem can ve hem de canan olan senden kem göz uzak olsun

Senden uzak olsak da seni anıp kadeh kaldırırız, ruhanî yolculukta suretin uzaklığı olmaz⁴⁸⁶

Ama sonunda afyona meyletti. Nihayetinde akıl muvazenesini yitirdi ve Emîr Timur'un muzaffer ordusunun içindeki çekişmeler sırasında babasının muhafızlarından Yûsuf Kara Türkmen eliyle şehadet makamına ulaştı.

Mizacı şiire son derece uygundu. Şiire ve rindâne kimselere meyilliydi. Kalbine doğan manevî hitabı zevk ve sefadan uzak değildi. Ona ait olan bu matla' meşhurdur:

Matla':

A 'lâm, C.6, 1316/1896, s. 4621; Harun Tolasa, *Ahmet Paşa'nın Şiir Dünyası*, Sevinç Matbaası, Ankara, 1973, s. 72-73; İskender Pala, *Ansiklopedik Dîvân Şiiri Sözlüğü*, C.2, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1989, 247.

⁴⁸⁶ Bu şiir Hâfiz'in dört yüz yetmiş ikinci gazelidir. Bkz. Muhammed Rızâ Berzger Hâliki, *Şâh-i Nebât-i Hâfiz*, İntişârât-i Zevvâr, Tahran, 1393/2014, s. 1041-1042.

Ey gönül! dilencilik ve rindlik padişahlıktan daha iyidir, gönlünün bir an huzur bulması istediğin her şeyden daha iyidir

Sultan Ya'kûb

Emîr Alî Şîr *Tezkiretü's-Şu'arâ* adlı eserinde rivayet etmiştir ki, sultanlar arasında onun gibi beğenilen bir genç, övülen bir zat, güzel huylu, derviş görünümlü bir fâni azdır. Bu rubâî ona aittir:

Rubâî:

Dünyada sebatı az görüyorum, her sevinçte binlerce gam görüyorum

Eski bir kervansaray gibidir her bir yanından yokluk çölüne bir yol görüyorum

Gerçekten Emîr Alî Şîr'in kaydettiği şekilde olmuştur.

Derler ki, onun saltanat günlerinde adalet isteyen biri onun huzuruna varmış. Hadise aynen şöyle olmuştur: Emîr Alî Şîr divanın bir yıllık hayır işlerini ahâliye bırakmış ve ertesi yıl da böyle yapmayı düşünmekteymiş. Ahâli Sultan Ya'kûb'un atına bindiği mekânın yol güzergâhının üstünde medet dilenip durumu anlatıp arz etmişler. Mallarda azalma olduğunu söylemişler. Sultan Ya'kûb, şükürler olsun ki size herhangi bir yerden zulüm ve saldırı vaki olmamış. Sizin gözetiminizde ambarda bulunan tahılı ihsan olarak size bağışladım. Daha sonra devlet erkânına eksilen tahıl ahâliyi sıkıntıya düşürmesin diye kendisine ait olan tahıldan ambara koymalarını emretti. Bu gazel ona aittir:

Gazel:

*Göz yaşından ordu kurar, ah ile bayrak kaldırım, yeryüzünü bu ordu ile
alacağım*

*Kemer bağını Mısır şahlarından almışım, Kayser benim hizmetkârımdır yaratan
benim sığınağım*

*Murad şahı canı gönülden bizim muhibbimizdir, Semerkand tahtını otağım
yapacağım*

*Eğer Hind padişahı ve Zengbâr sultanları buyruğumuza baş kaldırırsa yüzlerini
siyah yapacağım*

*Ya 'kûb gibi Yusûf'un yüzünü görmeyi beklerim, Mehdî'nin kölesiyim ve şahın
kadehinin ise sarhoşuyum*

Cihânşâh Mîrzâ-i Türkmen

Cihânşâh Mîrzâ-i Türkmen de hoş tabiatlıdır. Güzel şiir söylemiş ve Hakîkî mahlasını kullanmıştır. Gerçek manada şiiri dervişanedir ve tasavvufa yakındır. Onun bu matla'sı kendisini yansıtmaktadır:

Beyit:

İtaat ve minnet olmaksızın Hakîkî dostun lütfü ile gönül muradını buldu,

Pîr Budâk Mîrzâ

Pîr Budâk Mîrzâ, Cihân Şâh Mîrzâ'nın oğludur. Bahadırılıkta ve cesurlukta tam bir şöhreti vardır. Derler ki, Tebriz vilâyetindedir. Babasının desteğiyle on altı gün Herat saltanatında bulundu. En sonunda Sultan Ebû Sa'îd Mîrzâ başarı elde edip barış

yaptı. Pîr Budâk Mîrzâ tekrar Tebriz'e döndü. O vilâyette hoş tabiatlı pek çok kişiye yoldaş oldu. Güzel şiir söylemiştir. Şiirlerinden bu beyit meşhurdur:

Matla‘:

Adım Budâktır ve Haydar'ın ateşli kuluyum, Husrev'in tacından İskender'in tahtından fâriğim

Şâh İsmâil

Adalet nişanlı Firdevs mekânlı (mekânı cennet olsun) Şâh İsmâil

Köhne kademli bu dünya ömründe görüşü mübarek bir şah görmedi

Gençlik zamanında cihân oldu, Nûşirevân'ın adaleti unutuldu

Cihânı aydınlatan kılıcı ile dağın gönlü kan oldu ve halis lâl oldu

O hazretin azameti ve yetkinliği öylesine fazladır ki anlatmaya gerek yoktur. Nitelikleri güneşten daha parlaktır. Maksada ve konuya dönmek daha münasiptir. Farsça ve Türkçe şiirde hoş bir üslubu vardır. Şiirleri meşhurdur. Bu iki Türkçe matla‘ o hazrete aittir ve iyi de söylemiştir:

Matla‘:

Ey cemâlinġ âyeti ‘ünvân-ı dîvân-ı kadîm / Kaşlarınġ tuġrâsı bi’smi’llâhi’r-rahmâni’r-rahîm

Matla‘:

Ger minġ gice baş olsa ve bir yahşi kızılbaş / Hanum nigerân bâş ki minġ karġaya bir taş

Hâce Hâfız'ın gazeline nazire yaptığı bu muhammesi son derece şairane söylemiştir:

Muhammes:

Sen öyle bir gülsün ki gül çehreli güzeller sana meftundur, kemendinin bağının esiri şahsüvarlardır

Yem ve tuzağının bağında benim gibi binlerce kişi vardır, sarhoş nergisinin kölesi de taç sahipleridir

Senin lâl renkli şarabının meftunları bilgelerdir

Sen işve ve nazın acz ve niyazın gedâsısın, ey güzellik sahibi güzelliğinle nazlan Sırrın mahremi sana rakip oldu bana ise göz yaşı, fitneci sana meltem esintisi sundu bana ise göz yaşı

Yoksa âşık ve maşuk sırdaş değil mi?

Gül mevsimi geldi eğlen ve mutlu ol, değerli ömrümüz geçiyor bana doğru yönel Gücün yettiğince hilekâr zahidin karşısında dur, meyhaneye gel ve çehreni erguvan rengine dönüştür

Tekkeye gitme çünkü orada günahkârlar var

Senin beninin ve hattının ordusu dini yağmalamaktadır, kaşın ve gözüün oturmuş pusuda beklemektedir

Hatâ'dan Rûm'a Çin ordusu saf tutmuş, Sâbâ rüzgârı gibi menekşelikten geç de gör

Zülfünün cevrenden dolayı nice matemliler var

Oğlanın hoş görünen zorbalığından, kabalığından, sözüünü tutmamasından aşığın erimiş gönlü vatanından kaçmaktadır

*Bu kez Hatâ ve Hoten'den Lâr'a gidiyorum, ey hızır! talihimin peşinde olan
bana yardım eli uzat*

*Ben yürüyerek gidiyorum, yol arkadaşlarım ise süvaridirler
Güneş battı batı da ay yok, baştan aşağı serkeş servi boyunu önüne koymuş
Ey peri yüzlü! senin yüzünün güzelliği gibisini göz görmemiş, iki tane olan
zülfünün altından bakarken tetkik et*

*Sağında ve solunda ne müteredditler var
Bak da gör senin gözlerinin bebeği bir ceylan avcısı gibi beninin yeminden ve
zülfünün zincirinden tuzak kurdu*

*Beni ve yemi ile Hatâî öylesine pusu kurdu ki o ışıldayan zülüften kurtuluş yok
Hâfiz*

Oysa senin kemendine bağlı nice kurtulanlar var

Ebû Muzaffer Şâh Tahmasb

Alimleri gözeten, adalet timsali Ebû Muzaffer Şâh Tahmasb'ın nasıl büyük bir hazret olduğu bütün âlemde âşikârdır. Zamanının sultanlarından kimse ülke topraklarını onun gibi koruyamamıştır. Üç⁴⁸⁷ yıl müddetince hem doğunun ve hem de batının kindar ordusuyla savaşmıştır.

---

⁴⁸⁷ Hüsâmeddîn Râşidî'nin çalışmasında metin içerisinde üç olarak geçmektedir. Üç yerine otuz olarak da kaydedildiği dipnotta belirtmiştir. Bkz. Faḫrî-i Herevî, *Tezkire-i Ravzatu's-Selâtîn ve Cevâhiru'l-'Acâyib*, s. 71; Hayyâmpûr'un çalışmasında ise metin içerisinde otuz olarak geçmektedir. Dipnotta ise üç olarak kayıtlı olduğu belirtilmiştir. Bkz. Faḫrî-i Herevî, *Tezkire-i Ravzatu's-Selâtîn*, s. 70.

Birçok padişahlık meşguliyetine karşın kimi zaman o hazretin temayülü şiire olurdu ve bu taifeye iltifatla nazar edip ihsanda bulunurdu. O hazretin söyledikleri bu matla‘ meşhurdur:

Matla‘:

*Sevgilini gözü gönlü yaralı aşığı öldürmek için yılanın dili gibi kirpiklerinden
kılıç çekmiş*

Bu rubâiyi Irak’tan Horasan’a vardığı mahalde Horasanda bulunan Ubeydullah Hân için söylemiştir:

Rubâî:

*Biz Allah’a tevekkül ederek gelmişiz, dinin düşmanıyla gaza etmeye gelmişiz
Ey hasım! sen de bir adım öne çık, bak da gör nereden nereye kadar gelmişiz*

Ebû Nasr Sâ’m Mîrzâ

Ebû Nasr Sâ’m Mîrzâ şiirde güzel bir zevke sahiptir. Bu iki matla‘da onun üslubunun güç ve letafeti açıktır:

Matla‘:

*Niyaz ve fakr bizden mülk ve makam ile saltanat sürmesi sendendir, hem bizim
için hem de senin için dünya ebedî değildir*

Diğer bir matla‘:

*Sabır olmadan hiçbir sevgiliden murat elde edilmiyor, sabrın elinden de bir iş
gelmediğini gördük*

Bu rubâî de ona aittir:

Rubâî:

Hepimiz yurtıcı aslan gibi avdayız, hepimiz kendi nefis ve arzumuz uğrunda yılanız

Eğer bu işlerin üzerindeki perdeyi kaldırırlarsa, hepimizin nasıl işlerin peşinde olduğu malum olur

Behrâm Mîrzâ

Behrâm Mîrzâ şiir ve yazı yazma işlerinde son derece maharete sahiptir. Bu rubâî ona aittir:

Rubâî:

Ey yeryüzünün şahı! zamanın devri sensiz olmasın, dünyada sensiz benden ad ve nişan kalmasın

Cihanın maksûdu sensin cihan sensiz olmasın, canın huzuru sendedir can sensiz olmasın

Bu rubâî de ona aittir:

Rubâî:

Ne yazık ki, hayal ve uykudayız hepimiz, yolunu kaybetmiş günahkârlarız hepimiz

Karanlık işlerin örtüsüyüz hepimiz, nefsin kademsizliği ile azaptayız hepimiz

Sultan Selîm

Kâinat sultanlarının sultanı, rakiplerin ve ümmetin maliki Sultan Selîm Bahâdır Hân zeki, âdil, fazîletli, yetkin ve gözü pek bir padişahı. Fetihlerinde zorluk yaşamıyordu. Şiir söylemeye aşırı derecede eğilimi vardı. Şairlerin ve âriflerin çoğu onun şiirine tutkundur. Özellikle Farsça şiir söylerdi. Divan şiirlerinin tamamını gördüm. Bu birkaç gazel ve matla‘ o azametli padişahın tabiatının neticelerindedir:

Virane çölün muhafızı olan Mecnun geldiğinde şehrin çocukları divanenin geldiğinden haber veriyor

Senin gamın gönül ehline her vakit bir bağdır, ruhunun bağı kuğu kuşunun peykânına başka bir bağdır

İnleyen ve düşkün ben gibi aşık kimse olmasın, zira şuh bakışlı ve zalim birine aşık olmuşum

Gazel:

Bizim sefere çıkmamız ve bu perişanlığımız, bu muztarıpliğimiz toplulukların huzuru içindir

Av eğer duyarsa bizim sultanlığımızın sırasındır; dağ, kaçan ceylanın peşinden feryat ederdi

Her ne kadar bize kolay gelen sana zor görünse de zamanın ülkesini kolayca ele geçirdik

Altın çevganı ay olan güneş görünümlü Türk, bizim kapımızın kölesi olmaya layıktır

Bela oklarından korunmak için cismimiz cevşen taktı ki koruyucumuz hıfz-ı ilâhî olsun

Ey Selimî! felek ve cümle cihan senin aşk sofrandır, keşke bütün ahâli bizim mihmanımız olsa

Gazel:

Her ne kadar yorgun mecnun bela çölünün şahnesi olsa da ay yüzlülerin sevgisine kimse benim gibi müptela olmamıştır

Daha önce hiçbir şeye karşı hasetlik yapmadım ama bu âlemde aşkın resmi benden önce neden var olmuştur diye haset ederim

Ey Allah'ım! Leyla Mecnun'un gönlüne cefâ okunu attığında benim divane gönlüm o vakit neredeydi

Keşke başım gitseydi ve aşkın sırrını anlatmasaydın, güzel yüzlülere muhabbetini göstermen bile bela olarak yeter

Ey Selimî! gam vadisinden şahlık tahtına düşmüşsün, ezelde Allah'ın takdiri böyle olmuştur bu içlenme neden?

Gazel:

Benim iki gözüm âşıklıktan ağladığı için güzel yüzlülerin hepsi utanıp kan ağladılar

Benim halimi gördüklerinde kederden yandılar; onlar ki Mecnun'u kınıyorlardı, ağladılar

Güzel yüzlüler mektubumu gülerek okudular, ama asıl mefhumu fark edince ağladılar

Benim derdime taş kalpli rakipler acıdılar, dostlarımdan daha fazla Ceyhun gibi ağladılar

Ey Selimî! sanırım şarap renkli kırmızı dudaktan ayrı kalanlar cezbe gark olunca ağladılar

Gazel:

*Sonunda hicran gecem sona erdi benim güneş ve ayım nerededir? gam
gününden yandım yeryüzündeki gölgem nerede?*

*Onun parıldayan çehresi olmadan sarhoş oldum oturacak takatim bile kalmadı,
ey sevgilinin sokağının köpekleri! Söyleyin benim yatacak yerim nerede?*

*Onun aşkının harcı değilim benim maşuğum o değil, ben en zavallı bir köleyim
benim padişahım nerede?*

*Ey ay yüzlü güzel! beni günaha girmeden şefkatsizliğin ile öldürdün, beni asla
hatırına getirmedin benim masum sevgilim nerede?*

*Selîmî gibi eğer senin ayağın yeryüzünü inletirse Allah için lütufta bulun ve
söyle benim yolumun toprağı nerede?*

Sultan Süleymân

Sultan Süleymân, Sultan Selîm Hân'ın oğludur. Derler ki, hoş mizaca sahip olup şiire karşı dikkate şayan bir ilgisi vardı. Üslubu sıradan değildir. Farsça ve Türkçe gazel söylerdi. Divan da tertip etmiştir. Farsça ve Türkçe gazellerinde Muhibbî mahlasını kullanırdı.⁴⁸⁸ Bu birkaç gazel ve matla' o namlı padişahın güzel şiirlerindedir:

Gazel:

*Senin güzel kokunun hasretinden yine perişanım, yay kaşına bağlanmışım canım
ve gönlüm kapanmış*

---

⁴⁸⁸ Bu cümle ilk gazelden sonra yer almaktadır. İlk gazelde de Muhibbî mahlası geçtiği için bu paragrafta yer verdik.

*Haberini kimden sorayım, kime sual edeyim, nasıl edeyim? daha ne yapayım
onun sokağında avare olmuşum*

*Ah bu gönüle ki o siyah zülfün müptelası olmuş, vah o göze ki onun yüzü
sayesinde bakmasını öğrenmiş*

*O yüz türlü nazla cilveleriyle gönlümün derinindedir, ben ise her tarafa bakan
bir divaneyim*

*Ahâli der ki, Muhibbî'nin canını ve gönlünü kim silip süpürdü, yemin ederim ki
gönül çelen dudaklarının efsunlarıyla o yaptı*

Gazel:

*Yutuşub 'aşk âteşine dün gece nâgâh şem' / Çıkdı başından duhâni eyledi bir âh şem'
Dökdi yaşlar giceler tâ şubh olunca ağladı / Oldi bu derd-i derûnumdan meger âgâh
şem'*

*Yandüğınca âteş-i 'aşka gügül handân olur / Nitekim kendü ziyânına güler hergâh şem'
Yok dime inkârı şu zâhid sakın reşk yanar / Sinesini ehl-i 'aşkın yağıdı çün Allâh şem'
Âhım ile gördüler dilde Muhibbî ateşim / Didiler olmak 'acebdur bādla hemrâh şem'*

Matla':

*Gönül ateşinden ötürü gözler suya gark etti beni, bu çeşmenin işi membanın
başında harap etmektir beni*

Gazel:

*Sâger ü mey kıymetün mest ü harâbiler bilir / Lâcerem meyhânenün kadrin şerâbiler
bilir*

Nice yıldur behr-i 'aşk içere şinâverdur gügül / Şanemin ancak suda yüzen

murğâbîler bilür

Meykede âdâbını şüfî ne bilsün sor bana / Hürmetin ol dergâhun ‘âlî-cenâbîler bilür
Âteş-i hicrânı münker hîkemî olsa mudde‘î / Dûzahın aḥvâlini ancak ‘âzâbîler bilür
Döne döne yanimin bilmez nedir aḥvâli ‘aşḡ / Ey Muḥibbî ḥâlünü baḡrı kebâbîler
bilür

Gazel:

Dirsem şarâba lâyıḡ gencine-i nihâni / Meyḥânenün olubdur her ḡamı ḡusrevâni
Bir derd-i serdür ancak ‘âlemde padişâlık / Besi ḡussa kem gedâdur bil şâh-ı kâmrâni
Teblini çeldi mecnûn nevbet bana gülübdür / Her padişâh-ı ‘aşrın lâbüd olur zamâni
Dünyâyı iki günlük başına şatun almış / Vâ‘iz riyâzet için hengâme-i cihâni
Bu kışsa-i derûnem tâ ḡaşr olunca yazsam / Olur Muḥibbî âḡir bu kışsa-i dâstâni

4.1.5. Beşinci Bâb: Şiire Meyletmiş Hindistan Sultanlarının ve Meliklerinin Ahvâli

Sultan Gıyâsuddîn-i Bengâl

Sultan Gıyâsuddîn bu cümledendir.⁴⁸⁹ Hoş tabiatlı ve iyi huylu bir padişahdır. Veziri ona Gassâle derdi. Onun Servi, Gül ve Lâle adında üç oğlu vardır. Her zaman yanında hizmetindeydiler. Sultan onlara sonsuz bir sevgi ve ihtimam gösterirdi. Onlar güzellikte mükemmellerdir. Çocukluktan itibaren hanedanlık işlerinde ve sultanın hizmetinde büyümüşler. Günlerden bir gün sultanın has meclisinde bu mısra söylenmiş:

Mısra:

---

⁴⁸⁹ Sultan Gıyâsuddîn ile ilgili verilen bilgilerin tamamı Hüsâmeddîn Râşidî'nin çalışmasında dipnotta yer almaktadır. Bkz. Fahrî-i Herevî, *Tezkire-i Ravzatu's-Selâtin ve Cevâhiru'l-'Acâyib*, s. 82-83.

Ey Sâki! Servi'den Gül'den ve Lâle'den söz ediliyor

Sultanın kulağına bu mısra güzel gelmiş. Ertesi gün o mısrayı gazel olarak tamamlaması için Hâce Hâfız'a hediye ve armağan ile birlikte vezirlerinden birini Bengâl'den Şîrâz'a göndermiş. Gönderilen o elçi deniz yoluyla Şîrâz'a doğru yol aldı. Çok şiddetli fırtına olmuş. Gemi alabora olmuş. Elçi bin bir güçlük ve sıkıntıyla bir yıl sonra Şîrâz' varıp Hâce Hâfız'ın hizmetine varmış. Hediye ve armağanları vermiş. Durumu arz edip müsaade istemiş. Hâce Hâfız gece o gazeli tamamlayıp sabah elçiyi uğurlamış. O gazel şöyledir:

Gazel:

*Ey Sâki! Servi'den Gül'den ve Lâle'den söz ediliyor, bu bahis Gassâle'nin
üçlüsüne iyi gider*

*Şarap iç zira çimenliğin taze gelini güzelliğin en yüksek seviyesindedir, bu
zamanın işi yol gösterenin yaratıcılığı ile hallolur*

*Bütün Hint papağanları şeker yiyen olur, bu Fars şekeri ki Bengâl'e götürülür
Şiirin yol almasındaki zaman ve mekânın mesafeyi aşmasına bak, bu bir gecelik
çocuk Bengâl'e gider*

*Dünyanın işvesinden ötürü yoldan çıkma yoksa bu kötü huylu kocakarı oturur,
hilekâr kalkar*

*Şahın gül bahçesinden bahar rüzgârı esiyor, çiyden Lâle'nin kadehine şarap
akıyor*

Ey Hâfız! Gıyâsuddîn'in meclisinin şevkinden gafil olma, zira senin işin inlemekle geçiyor⁴⁹⁰

Firûz Şâh

Firûz Şâh adaletli, bilgili ve hoş tabiatlı bir padişahdır. Bu birkaç gazel onun şiirlerindedir ve şiirleri letafetten uzak değildir.

Gazel:

Ne letafet sahibi kimsedir ki o kimse bizim yârimizdir, hem hoş bir güzelliğe sahiptir hem de vefalı

Acaba yüzüne güneş ışıltısı mı düştü yoksa böylesine ışık saçan bir yüzü nasıl olsun?

Her daim kendinden geçmiş âşık ölümsüz olur, niçin maşuk senin gibi güzel yüze sahip olmasın?

O gül yanaklının endamına canım ve gönlüm feda olsun; zira hoş, ahenkli ve gönül çelen bir boyun vardır

Fîrûz! senin lâl dudağın hikâye anlatıyor, işte bu sebeple hoş ve cana can katan sözün vardır

Gazel:

Sevgiliden küçük bir haber gelen o gün ne güzel gündür, zira bu gamlı gönül sevgiliden yana arzusuna erişir

---

⁴⁹⁰ Bu şiir Hâfız'ın iki yüz yirmi beşinci gazelidir. Bkz. Muhammed Rızâ Berzger Hâlikî, *Şâh-i Nebât-i Hâfız*, s. 550.

*Eğer ayrı kalmış yârdan bir selam gelirse ve eğer boynu bükük can dirilirse
şaşacak ne var*

*Ey peri çehreli ay sen eğer evimin damına gelersen işlerim yüzünün ışığından
düzene girer*

*İnciler yağdıran o yakuttan bana bir haber gelirse, benim kulağıım o gün halis
olan sedefle dolar*

*Sana kavuşma iddiasına kim sahiptir Firûz, zira bu yolda bir makama erişmek
üzeresin*

Gazel:

*Biz bütün âşıklar tek bir rengiz, güzelin ve şuh bakışlı sevgilinin zülfüne bağılyız
Biz meyhane pîrinin müritleriyiz, şandan, şöhretten vazgeçmişiz ve hayadan
ârîyiz*

Zâhidler rindlere düşmandır, bu sebepten ötürü onlarla her vakit savaştayız

Sevgilinin aşkı, yüzü ve saçının gamından dolayı kâh Rûmdayız kâh Zengde

İyi huylu güzellerin arzusundayız, gönlü daraltan zâhitleri makbul görmüyoruz

Tahtımızın tacı kötü anılsa da Firûz gibi senin yolunun toprağı oluruz

Gazel:

*İskender'in mülkünden fazlasını dilencilikte bulduk, fakirlik libasında
padişahlık hazinesini bulduk*

*Âşıklık yolunda kendimize yabancı oluncaya kadar biz sakinler onda yakınlık
bulduk*

*Rızamız olmadan bizden pek çok şey ortaya çıktı, kendimize layık olanı
rızasızlığımızda bulduk*

*Onun firakından gece gündüz inlemekteyiz, zira kapısının eşiğinin toprağında
ayrılık bulduk*

*Firûz'a dudağından bir öpücük verirse derim ki, kendi varlığımızı
çaresizliğimizde bulduk*

Gazel:

*Senin aşkının izleri canımıza tesir ettiğinde her bir küçük izin arkasında pek çok
hadise geçti*

*Ey sevgili! hadiselerimize kendi bakışınla bak, senin baygın şuh bakışından
başımızdan neler geçti*

*Eğer iddiacı senin sokağından bize doğru gelirse, bizim inleyişlerimizden
buradan geçemez*

*Göz pınarından yabancı gibi gittin, yeter artık bu dostun başından geçen
maceraya bak*

Firûz'u kölelik makamına kabul et ki göresin onun mertebesi nereden geçti

Melik Şemseddîn Pûzhân

Melik Şemseddîn Pûzhân⁴⁹¹ son derece derviş tabiatlı bir padişahı. Halkı koruyan ve fazîlet sahibi bir kimseydi. Allah'ın kelamını her daim anması onun bütün

---

⁴⁹¹ Metinde Melik Şemseddîn Pûzhân olarak geçmektedir. Hüsâmeddîn Râşidî çalışmasında Melik Şemseddîn Bûrhân şeklinde de kayıtlı olduğuna dipnotta yer vermiştir. Bkz. Faḥrî-i Herevî, *Tezkire-i Ravzatu's-Selâtîn ve Cevâhiru'l-'Acâyib*, s. 83; Hayyâmpûr'un çalışmasında bu isim metin içerisinde Melik Şemseddîn Pûrhân olarak geçmektedir. Dipnotta ise Melik Şemseddîn Pûzhân şeklinde verilmiştir. Bkz. Faḥrî-i Herevî, *Tezkire-i Ravzatu's-Selâtîn*, s. 80.

fazâletleri arasında yalnızca bir tanesidir. Onun mizacı şiirinden anlaşılmaktadır. Bu şiir ona aittir:

Gazel:

Sen gittin ama arzun gönlümden gitmiyor, senin hayalin gözümün önünden gitmiyor

Ey tanıdık sevgili! gel de gör derin suda kalmışım, bu kırık dökük gemi sahile gitmiyor

Hiçbir zaman latif bir çiçek balçıktan yetişmiyor, nitekim zamanın gül yüzlüsü de o balçıkta yetişmiyor

Beden tükendi, yürek yandı ve ciğer kan oldu, ama hâlâ yüzünün hayalinin tesiri candan gitmiyor

Her meclis ve mahfilde senin güzelliğinin ve Pûzhân'ın aşkının macerasından başka hiçbir söz anılmıyor

Melik Hüsâmeddîn

Melik Hüsâmeddîn, Sultan İbrâhîm'in erkek kardeşidir. Hoş bir tabiatı vardı. Şairlere güzel sözler söylerdi. Bu taifeye saygı duyar ve onları hürmetle ağırlardı. Son derece gönül ehli ve iyi huyludur. Hüsâm mahlasını kullanırdı. Bu gazel onun mizacının neticesidir.

Gazel:

Ömrün hâsılı birkaç gündün ibarettir, bundan başkası değildir; güvenli bir köşe bulalım ve birkaç gönle huzur veren sevgili

Sûfî, dergâh ve mavi giyenlerle sohbet; bizim başımız, meyhânenin kapısı ve birkaç dolu kadeh

Gözlerimi uykudan açtığımda birkaç gönle huzur veren güzelin yüzünden başka bir şey görmediğim o gün ne kutlu gündür

Dergâhın kapısında yüreği yanık birini gördüm, dedi: bu birkaç ham yüzünden ömrü zayi etme

Senin duanın karşılığı nedir diye sorarsan Hüsâm, senin yakut renkli dudağından birkaç küfür işitmek derim

Gazel:

Bir gönül ehli yok mu ki bizim halimizi sorsun, zavallı gariplerin ahvâlini sual etsin

*Bu diyarda garibim ve kimse bilmiyor; zira o, lütuf ve ihsanla garipleri sorar
Sen padişahsın ve padişah âlicenaplıkla dilencinin halini sual etse şaşacak ne var?*

Senin derdin her gönlü yanık olanı rahatlatır, deva bulmak için niçin tabibe gitsin ki?

Senin gamın gözüümüzden kan akıttı, gel de bak sen olmadan bu macera bizden sorulur

Her ne kadar göz bebeğim kanla dolmuşsa da tanıdık sevgiliye danışmak hala dada kolaydır

Hüsâm senin gamzenin oku ile ölürse ve kan parası isterse yiğitlik yapmış olmaz

Ebû Hasan-i Lingâh

Ebû Hasan-i Lingâh, Mûltân sultanlarının soyundandır. Hükümdarlığa temayülü olmamıştır. Fazîletli ve manevî hasletlere eğilim göstermiştir. Sözleri de son derece tesirlidir. Hâce Hâfız'a nazire yaptığı bu gazel ona aittir:

Matla‘:

Yillardır gönül Cem kadehini bizden talep ediyordu, kendisinde olan şeyi yabancidan arzu ediyordu⁴⁹²

Gazel:

Felek gerekli olan her şeyi yarattığı o gün, senin aşkının mührünü gönlümüze yerleştiriyordu

Sevgilini yanağının güzelliği bir ışıktır, nur hüzmeleri ki Tûr'da tecelli ediyordu

Düşünce zulmünden akıl baştan gitmiş, ağzını açınca muamma çözüyordu

Senin yanağının çukurundan gönlümüz boğuluyordu, senin zülfünün ipi en sağlam kulpa tutunuyordu

Canımız o dudaktan letafetle söz ediyordu, konuşma gücünü ruhumuzda hazırlıyordu

Âşıkları öldürmek için akıl her ismi tanımlıyordu, tanımlanan ismi senin şuh gamzen belirliyordu

Kutsî ruh yardım için öğüt veriyordu, Ebû Hasan'ın dudağından söz inşa ediyordu

Melik Fahreddîn Tûrân Şâh

---

⁴⁹² Bu matla‘ Hâfız'ın yüz kırk ikinci gazelidir. İlgili gazel için bkz. Muhammed Rızâ Berzger Hâliki, *Şâh-i Nebât-i Hâfız*, s. 362; Gazelin tam Türkçesi için bkz. Kırancı, *Hâfız Divânı*, s. 143.

Melik Fahreddîn Tûrân Şâh Hindistan meliklerindendir. Hoş bir tabiatı vardı. Sözleri son derece mizahlıdır ve bu gazel ona aittir:

Gazel:

Dudağının yanında abıhayat çeşmesi ara, senin gibi güzel yüzünün yanında cennet bahçesi ara

Âşık eğer cennette senin yüzünü görürse, onda bütün hurileri, sarayları ve gılmanları ara

Eğer Züleyhâ Mısır'da senin güzel yüzünü görseydi ve satın almasaydı, onun yüzlercesini Kenanlı Yûsuf'tan ara

Dedim: ey sevgili! canımı vereyim sen bir buse ver, dedi: bir öpücüğe cihanı ver yüzlerce can ara

Senin kavuşmanın gülşeninden her kim bir yaprak koparırsa, onun yanında gül bahçesinin çiçeklerinin harmanını ara

Fahr eğer senin hükmettiğin devlete nail olursa, onun yanında Cem'in kadehini ve Süleymân'ın mülkünü ara

Âdil Şâh

Derler ki, Gurgîn Milâd'ın evlatlarındandır. Gerçekten kendi zamanında o diyarda onun gibi âdil bir şah yoktu. İşlerinin başlarından sonuna kadar ondan hep iyi şeyler duyuluyordu. Hoş tabiatlılıkta, musiki ilminde ve akli bilimlerde âlemde meşhurdur. Bu gazel tam bir şöhrete sahiptir. Bundan daha makbul gazel söylenmemiştir:

Gazel:

Benim cefâkâr sevgilim her ne kadar vefasız olsa da her kim ondan uzak kaldıysa hiç sefası olmadı

Dün gece sevgilinin kirpiği daralmış gönlümde yoktu, dilsiz zil gibi hiçbir ses belirtisi yoktu

Her ne kadar Mesih'in üflemesiyle ölüler dirilse de aşkın derdine ve gamına hiçbir deva yoktur

Sensiz rakipler bağda çeng çalıp şarkı söylediler; ney âhenkli sesini sakınmıştı, çengin de bir sesi yoktu

Âdil'i öldürmek senin için fayda sağlamaz, ihtişamlı şahın yanına yaklaşan bir dilenci yoktu

4.1.6. Altıncı Bâb: Şiire Meyletmiş Saltanat Emirlerinin Ahvâli

Emîr Yûsuf

Emîr Yûsuf bu cümledendir. Sultan Ebû Sa'îd Mîrzâ'nın emiriydi. Büyük itibara sahipti. Emîr Sultan Argûn ile iş birliği yapıp Mâverâünnehir sınırları içinde Sultan Ebû Sa'îd Mîrzâ'ya karşı muhalefet sancağını kaldırdı. Büyük bir ordu ile Horasan'dan Buhara'ya doğru yöneldi. Sultanın haşmetli ordusuna karşı savaştan vazgeçip Şâhruhiye kalesine sığındı ve canını kurtardı. İşin sonunda karşılıklı anlaşma sağlandı. Şiirdeki üslubu güzeldir. Bu matla' ona aittir:

Matla':

Bu diyarda senin gönül okşayıcılığın yeter bize, göz ucuyla sana niyaz etmemiz yeter bize

Emîr Muhammed Sâlih

Emîr Muhammed Sâlih ki divanı şöhrete sahiptir ve Emîr Ebû Sa'îd'in oğludur.

Emîr Ahmed-i Câmî

Emîr Ahmed-i Câmî, Emîr Sultan Kâşgârî'nin oğludur. Herat merkezinde on yıl süresince saltanat sürdürdü. Hayatının diğer kalan zamanında Semerkand beldesini bağımsız bir şekilde yönetti. Yaşamını zevk ve sefa içinde geçirdi. Bu matla' ona aittir:

Matla':

Güzel yüzlülerle her gün bir elimizde şarap kadehi diğer elimizde şarap testisi oturmuşuz

Matla':

Ey muhtesip! bugün sarhoşum elini çek benden, uyanık bulduğun gün hesap sor

Emîr Seyyîd Hasan Erdeşîr-i Gilânî

Emîr Seyyîd Hasan Erdeşîr-i Gilânî öyle bir mertebeye sahiptir ki Emîr Alî Şîr Nevâî onun adına risale yazmıştır. Mevlânâ Hüseyin Vâ'iz de *Bedâyi'u'l-efkâr ve Senâyi'u'l-eş'âr* adlı eserini onun adına tertip etmiştir. Sultan Hüseyin Mîrzâ'nın himayesinde yetişmiş olmasına rağmen devlet işlerini bırakıp Mevlânâ Muhammed Tebâdekânî'nin hizmetine girmiştir. Birkaç kez kırk günlük riyazette bulunmuş ve manevî maksada erişmiştir. Ama rintlik çağında rintlerle birlikte meyhaneye gitmiştir ve hatta hiç kimse bu işi ondan daha arzulu yapmamıştır. Bu beyiti o vakitler söylemiştir:

Beyit:

Gönle huzur veren sevgiliyle şarap kadehinden dudak dudağa şarap içmek ne güzeldir

Emîr Alî Şîr

Emîr Alî Şîr'in ahvâlini anlatmak öylesine fazladır ki onu anlatmak buraya sığmaz. Rahmetli Hakan hazretlerinin sınırsız lütfuyla devlet işlerini nihayete ulaştırdı. Daha sonra Mazenderan'ın başkenti olan Esterâbâd vilâyetinin idaresinden el çekip şiire ve şiir sanatına yöneldi. Onun büyüklüğü güneşten daha belirgindir. Saltanat işlerini terk etmiş olmasına rağmen onun hazinesine köy ve vilâyetlerin mahsül gelirinden her gün on beş bin dinar aktarıldı. Yardımların yarısını aş evi, tekke, zaviye, mescit, köprü imar işlerinde fakir ve fukaraya harcardı. Dünyadan göçünceye üç yüz altmış hayır yeri yaptı. Doksan tekke ve geriye kalan diğer hayırlar bu cümledendir.

Nazım ve nesir telif eserleri çoktur. Beş mesneviden müteşekkil Türkçe hamse kaleme almıştır. Dört Türkçe divan tamamlamıştır. Birinci divanının adı *Garâibü's-Sıgar*, ikinci divanının adı *Nevâdirü's-Şebâb*, üçüncü divanının adı *Bedâyi'u'l-Vasat*, dördüncü divanının adı *Fevâidü'l-Kiber*'dir. *Mahbûbü'l-Kulüb*, *Nazmü'l-Cevâhir*, *Nesâimü'l-Muhabbe*, *Kisse-i Şeyh Sen'ân*, *Münşe'ât-ı Türkî*, *Halât-ı Seyyid Hasan Erdeşîr*, *Halât-ı Pehlivân Muhammed Sa'id*, *Mufredât*, *Mecâlisü'n-Nefâis Kafiye ve Aruz*, *Tevârih-i Pâdşâhân-i 'Acem*, *Tevârih-i Enbiyâ*, *Mantıku't-Tayr-i Türkî*, *Nefahâtü'l-Üns*, *Tercüme-i Sed Kelime-i Türkî*, altı bin beyitten oluşan *Farsça Divân-ı* onun diğer eserlerindedir.

Bu küçük hacimli kitapta o hazretin Türkçe şiirinden bir gazel ve Farsça şiirinden bir matla‘ kaydetmek münasiptir. Farsça şiir söylemede de iyidir. Bu gazel onun *Nevâdirü’ş-şebâb* adlı ilk divanında yer almaktadır:⁴⁹³

Gazel

Ey şafha-i ruhsârîng ezel haţtîdın inşâ / Dîbâce-i hüsnüngde ebed noqtası tuğrâ
Zerrât ara her zerre ki bâr zikriñge zâkir / Emtâr ara her kaţre ki bâr hamdıñga gûyâ
Meşşâta-i şu‘nuñg durur ol kim nefes içre / Kün közgüsin aḡşâm külidin kıldı mücellâ
Kün şekli yüzüñg secdesidin boldı müşekkel / Tün turesi zülfüñg yilidin boldı muţarrâ
Muhtâc siniñg dergehiñge ḡusrev ü dervîş / Perverde siniñg ni‘metiñge câhil ü dâñâ
Gül yüzide bülbül siniñg esrârîñga nâţık / Şem‘ otıda pervâne siniñg ḡüsniñge şeydâ
‘Uşşâk ara yâ Rab ki Nevâyi’ğâ maḡâmî / Bir gil ki siniñg medḡiñge bolğây tili gûyâ

Deryâ-i Ebrâr’a nazire yapılmış olan bu kasidenin matlası ona aittir:

Matla‘:

Ateşli lal rengi ki şahların tacına süstür, boş hayal kurmak için de bir kıvılcımdır

Emîr Hüsâmeddîn

Emîr Hüsâmeddîn Gilan valisidir. Hoş bir tabiata sahiptir ve bu matla‘ ona aittir:

Matla‘:

---

⁴⁹³ *Nevâdirü’ş-şebâb* müellifin kendisinin de belirttiği gibi Emîr Alî Şîr’in ikinci divanıdır. Kaydedilen eser adı *Garâibü’s-sıgar* şeklinde olmalıdır.

Gönlümde siteminden başka bir şey olamayan güzel yüzlü bir sevgilim var, hiç nasihat dinlemeyen miskin bir gönlüm var

Hâce Hâfız'ın şiirlerinden bazısına nazire yapmıştır ve bu matla' ona aittir:

Matla':

Bu gönül değil ki benim belaya katlanan inleyişim var, senden ötürü sinemde ateş parçası var

Dünya ehli insanlardan kurtuluşu ve kaçıışı konu edinen bu matla' ona aittir:⁴⁹⁴

Matla':

İçinde hiç kimsenin olmadığı bir dünya isterim, içinde insanların cefâsından ötürü gam olmayan bir dünya isterim

Emîr Hâce Kelân

Tacikler arasında bu zamana kadar Emîr Hâce Kelân gibi bir yiğit görülmemiştir. Zamanın bütün Türklerinin arasında Bâbür Şâh onun önderliğinde Hint memleketine yönelmeyi kararlaştırdı. Gerçekten övülmeye değer büyük bir zattır. Güzel bir meclisi ve rağbet edilen bir sohbeti vardı.

Türkçe ve Farsça şiir söylemede iyidir. Onun hoş tabiatı şiirlerinden anlaşılabilir. Bu Türkçe matla' ona aittir:

Matla':

---

⁴⁹⁴ Bu cümle Hayyâmpûr'un yer almaktadır. Bkz. Fahrî-i Herevî, *Tezkire-i Ravzatu's-Selâtin*, s. 90.

Vefâ va‘de eylab cefâ eylediñg / Cefâ va‘de sıga vefâ eylediñg

Şiirdeki yetkinliği aşıkâr olan bu iki Farsça rubâi de ona aittir:

Rubâi:

Yarab! gönlümden geçen şeyleri kabul buyur, sarhoşluk vadisinde beni sona ulaştır

Siyah gözlü sâkilere beni sarhoş kıl, Ahmed-i Câmî'nin kadehinden bir yudum nasip eyle

Emîr Abdülkerîm

Emîr Abdülkerîm, Mazenderan valisidir. Soyu sahih kimselerdendir. Büyük bir şöhrete sahiptir. Onun birçok övülen tutum ve beğenilen mizacı anlatılmaktadır. Şiirdeki üslubu güzeldir. Bu matla‘ ona aittir:

Matla‘:

Güzel yüzlülerin vefasızlığı bana öyle göründü ki, gönlüm ayrılığa meyletti ama rıza da göstermez

Mevlânâ Gîlânî'ye nazire yapmıştır.

Matla‘:

Sevgili kendi suretini gösterdi ve gönlümü çaldı, felek ise acayip suretini yeniden gösterdi bana

Mîrâm Bey

Mîrâm Bey, Belh valisidir. Belh vilâyetinde uzun bir müddet valilik yapmıştır. Onun kadar mütevazi kimse yoktur. Şiirdeki üslubu güzeldir ve bu Türkçe matla‘ ona aittir:

Matla‘:

*Yüz üzrâ her kaçışınġ bir bayram āyı dik mûkerrem dur / Belli bu vech-din bir ay başıda
bayram olur*

Mîrâm Hân

Mîrâm Hân, Kandehâr valisidir. Son derece derviş tabiatlı, takva sahibi ve halkını seven biriydi. Kandehâr valiliġi ona kolayca nasip olduġu için hiç kimse onun adaletinden başka bir şey dile getirmemiştir. O vilâyetin refahı için elinden geldiğince çaba göstermiştir. Bu vilâyette onun divanı herkes tarafından tanınmaktadır. Türkçe ve Farsça şiirleri güzeldir. Bir gazelinde yer alan bu üç beyit ona aittir:

Nazım:

*Ey gönül! sevgilinin gamına sahip değilsen, çağın hızırı olsan da bir cana sahip
olamazsın*

*Eğer kalbin lale gibi paramparça olmuyorsa, aşk ateşinden bir işarete sahip
olamazsın*

*Mânâ diyarında Mîrâm ‘a nazar kıl, çünkü onun gibi nükte bilen bir aşığa sahip
değilsin*

Emîr Şâh Şücâ’-i Argûn

Emîr Şâh Şücâ'-i Argûn, Emîr Zünnûn Argûn'un oğludur. Eyaletin yönetimi ona miras kalmıştır. Argûn'un kıblesinin güneş ışığıdır. Ona nasip olan talih ve bahtiyarlık emirlerden çok az kimseyi bulmuştur. Sultan ve emirlerin başşehri olan Bâhter topraklarını kırk yıl müddetince usulünce hükmetmiştir. Öyle ki, hiçbir padişah o topraklara müdahale etme fırsatı bulamıyordu. Bazı yerlerde o zamanın iktidar sahibi sultanlarına karşı gelip savaşmıştır. Sind topraklarını da Yüce Allah'ın ihsanı sayesinde kılıç gücüyle eski meliklerin tasarrufundan çıkarıp kendi fermanı altına almıştır.

Bütün sultanlık ve toprak genişletme işlerine rağmen ilim tahsil etme ve fazîletli, kemal sahibi kimselerin yetişmesine önem göstermiştir. Nahiv ilminde *Mevsim* adlı eseri kaleme almıştır.

Kandehâr'da medrese, tekke ve hayır evleri inşa edip civardaki müderrisleri ve aydın zümreyi kendi lütfu altına toplamıştır. Şimdi bile o diyar o hazretin devleti sayesinde zamanın sultanlarının gıpta ettiği ve rağbet gösterdiği bir yerdir. Hayırlı işlerinin sonucu şöyle olmuştur: Onun temiz ruhu kuş gibi dikenli dünyadan cennetin gülistanına gitti. Lütuf ve ihsanla mayalanmış olan bedeni, Allah'ın lütuf eşliğiyle toprağı cennet ravzası nitelikli ve gılmanın gözünün sürmesi olan Beytullâh'ta yatmaktadır:

Şiir:

O güzel huylunun ahvâli üzerine söz söylemek istesem, konuşan dilimin söz söyleme mecali ne kadar olur ki?

Onun latif tabiatı şiirle süslüdür. Nefsî mahlasını kullanırdı. Öyle ki, Mevlânâ Muhammed Tâlib o hazretin mahlasını ortaya koyan bu beyiti söylemiştir:

Beyit:

Sen Kande hârdasın ve etraftan şeref ehli kimseler senin ayaklarını öpmeye gelir

Deryâ-i Ebrâr adlı kasideye nazire yaptığı bu beyit o hazrete aittir:

Beyit:

*Kendinden vazgeç ve kendini kendinden geçmiş başka birine bağla, zira
aşılanmış dalın meyvesi daha tatlıdır*

4.1.7. Yedinci Bâb: Hazreti Nevvâbın Ahvâli, O Hazretin Günden Güne Büyüyen Devletine Dua ve Kitabın Tamamlanması

Hasan Şâh Argûn

Padişah nişanı ve muzaffer talihi ile âşikâr olmuş ünlü ve kudret sarayındaki azametti de zeki akıllarda gizli kalan yüce makamlı bir kişidir:

Nazım:

*Öylesine kifayetlidir ki bilge birini gördüğünde, onun gözündeki güneş zerresi gibi
ortaya çıkıyor*

Her ne kadar hayal denizine dalsam da o büyük hazretin niteliklerini vasfedecek inciye bulamıyorum.

Rubâî:

*Cennet nitelikli meclisinde ya onu vasfeyleyim, veyahut şeker tadında sözlerini
anlatırım*

Her ne kadar gece gündüz bunun hayalinde olsam da Süphânallah! onun kusursuzluğu üzerine ne söyleyebilirim

Haşmeti ve azameti ile zamanın sığınağıdır. Adalette ve ihsanda Hâtim-i Tâî ve Nûşirevân sıfatlı sultandır.

Şiir:

O iyi amel sahibi ki o dergâhın hizmetini yapar, yapılacak işleri salih kişilerin usulince yapar

Eğer endişe yeryüzünde onun yoluna ayak basarsa, kadrince yedi göğ serzenişte bulunur

Hükmü öylesine büyük ki dile getirilemez, kazâya boyun eğip tamam der kadere de aynı şekilde

Adalet baharı için Şâh Hasan zamanının Cemşîd'i, her an köhne cihanı yenileyip genç yapar

Onun ihsan ve adaleti karşısında şüpheye düşmek hata ve gaflettir, bilen kimse Hâtim ve Nûşirevân'dan söz eder

O padişah ki zafer ve zafer güneşi için savaşa başlamıştır. Onun kılıcının ışığından Rüstem ve Efrâsiyâb'ın adı devran sayfasından silinmiştir.

Beyit:

Elinde kılıçla dünyanın sayfalarından, silmiştir Rüstem'in ve Efrâsiyâb'ın adını

Bu sebeple Sîpâhî mahlasını kullanırdı. Onun âlicenap mizacı öylesine bilinirdi ve civanmertliği öylesine yayılmıştı ki yaptıkları Mekke ve Medine – Yüce Allah her ikisinin şerefini arttırsın- sakinlerine kadar ulaşmıştır.

Beyit:

Oraya ihsanla bağıştta bulunur, yabancıya ve tanıdıklara eşittir

Nitelikleri beğenilen, fazîlet ve kemal sahibi kimseleri bir araya toplayan bir zattır.

Mesnevi:

Sözün yaratılıştan gelen kıymetini tanıttı ve o şiirin değeri fazlalaştı

Söz cevherine öylesine kulak verdi ki şehrin mücevher satıcısı şair oldu

Yüce Allah'ın rahmetiyle azametli gök onun iyiliği vesilesiyle kâinatı yarattı

Şiirde ve nesirde zamanın eşsizi, devrinin benzersizi; birçok fen bilimleri ve güzel sanatlar sahasında övgüye layık ve pay sahibidir.

Nazım:

Gönül ehli olanların yanında topluluğun en ileri gelen lideridir, basiret sahibi olanların yanında idrak edenlerin en ileri gelen önderidir

İlimde, fazîlette, hünerde zamanın biricik cevheridir, öyle ki hiçbir deniz böylesine şahlara layık iri taneli bir inci tanesine sahip olmamıştır

Ve o hazret birçok saltanat işine rağmen kimi zaman genellikle gazel söylerdi. Türkçe ve Farsça şiirleri beğenilmektedir. Bu nüsha da uğur getirsin diye birkaç gazel ve rubâîsi kaydedildi. Bu sayfa güzel yüzlü sevgilinin yüzü gibi inci saçan şiir cevheri ile süslenmiştir. Bu şiiri Emîr Şâhî'nin bu gazeline nazire ederek söylemiştir:

Şiir:

*Yasemin yaprağından senin taze sebzen yeşerince, gönle kasteden binlerce fitne
pusudan ortaya çıktı*

Gazel:

*Amber kokulu hattı onun ateşli yanağından yükseldi, ateş cana vurdu ve gamlı
gönülden duman yükseldi*

*Bir arada olan amber kokulu saçlarını yüzüne savurdu, din ehlinde bu yüzden
küfür şiarı yükseldi*

*Ay yüzlü güzeller arasında naz ve işve ile oturdu, binlerde fitne ve itaatsizlik
pusudan çıktı*

*Akçakavaktan yapılmış her ok ki Sîpâhî'nin gönlüne attın, ok isabet edince senin
küştibanından aferin nidası yükseldi*

Bu bahir ve kafiye ile Hâce Hâfız söyler:

Matla':

*Allah'im öyle bir sebep yarat ki yârim selametle geri gelsin ve beni melamet
pençesinden kurtarsın⁴⁹⁵*

Eskilerden birçok üstad onun şiirine nazire yaparak şiir söylemiştir. Sonradan gelenler de o hazretin şiirine nazire yapmışlardır:

Şiir:

---

⁴⁹⁵ Bu matla' Hâfız'ın seksen dokuzuncu gazelidir. İlgili gazel için bkz. Muhammed Rızâ Berzger Hâlikî, *Şâh-i Nebât-i Hâfız*, s. 241; Gazelin tam Türkçesi için bkz. Kırlandıç, *Hâfız Divânı*, s. 94.

Senin aşkın ki selamete erişme sermayesidir, ancak senden bize melametten başka hiçbir şey hasıl olmadı

Her kim ki senin cefâ kılıcından nasıplendi, onun kıyamete kadar yaşama hevesi kalmadı

Ey servi! bir ömür oldu salına salına yürüyüp gittin, o boyun ve endamın gözlerimden yitip gitmedi

Ey şah! sen naz sarayında ikamet etmekteisin, bizim ise senin sokağının başında ikamet etme isteğimiz var

Ey ay yüzlü! hindu renkli saçlarındaki düğümü çöz, doğu sultanı sevgisinden senin kölen olsun

Senin ayak öpen köpeğin eğer Sîpâhî'ye biat etmezse, yaşadığı müddetçe parmağını dişleyecek

O hazretin şiirlerinin çoğunu nazire yaparak yazdığı söylenebilir. Şöyle buyurmuşlardır:

Gazel:

O mahmur gözüyle attığı nasıl bir oktur, can ve gönül kuşumu ıztıraba sürükledi

Yârim güneş gibi olan yüzüne peçe taktı, o sebepten dünya gözüme karanlık oldu

Ezel günü onun vasfını duyunca inci utancından kendisini suya attı

Sîpâhî kendi köpeğine iyilikle ihsanda bulundu, lütfundan onun boynuna ip taktı

Gazel:

Meyhaneyi mesken tutmam şarap kokusundandır, bu makamda perişanlık yoktur mesken tutan haraptır

Sâki gel oruç geçti ve yeni ay geldi, şarap al çünkü meyhanenin kapısı açıldı

Aşk yolunda güzel yüzlü yârimden el çektim, senden vefa ve sevgi tahayyül etmek serap görmek gibidir

Ey şaraptan cemali güller gibi al al olan neredesin? gel de gör gönlümün kuşu senin ateşinden kebaptır

Bilge vaiz cehennem ve azabından bahsetti, senin ayrılığın cehennemdir ve rakibi görmek azaptır

Bu sebeple Sîpâhî dünya işine gönül bağlamamıştır, yakın dostlar görmüştür ki dünya baştanbaşa haraptır

Gazel:

Kılıcın keskin, okunun başı sivri, kirpiklerin delici; sanki âşıkların kanı için ceng peşindesin

Dün gece seher yeli zülfün ve beninle hemdem olmuş olmalı, çünkü sabah vakti anber ve misk kokun bize geldi

Ey servi naz! senin iyilik gülistanını seyrettim, âleme cilve yaptın ve her bir tarafı mahşere çevirdin

Sabahleyin dokuz feleğin sakinleri vardı hem durmaksızın inci saçtılar hem de yoluna göz yaşı döktüler

Ey Sîpâhî eğer eline sürahi ve şarap geçerse bir ay yüzlü güzel ile gül ağacının altına otur ve kadehe şarap dök

Rubâî:

Gözlerim her gün senin hayalin ile nemlidir, eğer geri gelirsen son derece lütuf ve cömertliktir

Gözlük takayım ki gözlerim dört olsun, yoksa senin güzel cemalini görmek için iki göz azdır

Rubâî:

Bekli gözlerim senin kaşın ile aydınlanmıyor ve belki burnum senin güzel kokunu koklamıyor

Belki yolum senin sokağına düşmüyor ama gönlümü cezbeden senin tarafından başka bir yer de yoktur

Rubâî:

Ey sen ki benim ahımdan haberin yoktur, benim ömrümü mahfeden cefâdan da korkun yoktur

İyi de olsam kötü de olsam meylim yine de sanadır, doğrusu senin kapından başka sığınağım yoktur

Kaside:

Ey sâki! kalk çünkü yıldızların şahı geldi, şarap ver çünkü eğlenmek için bundan daha bir iş yoktur

Eğlenmek ve kadeh götürmek için endamınla salın, şarap gibi olan güzel yüzünü göster ve geçmişi bırak

Eyden bir tek gömleğinle çimenliğe doğru naz ile revan ol, kır ve dağların eteği lale ile dolmuş

Senin güzelliğin ki güzellikte senden daha güzel kimse yoktur, ey sen! hüsnü cernalde güzellerin hepsinden daha güzelsin

E ay yüzlü güzel senin hayalini zapt etmek için savaş ilan ettim, gece ki kendi çevresinde fitneyi mesken etmiş

Eğer sen geri gelirsen ve ihtiyar halimi sorarsan, değerli geçmiş ömrüm gelecek olur

Kıymetli cana ödölsün ve eşin benzerin yok, şerefli ömre mükafatsın ve yerini kimse tutamaz

Senin kaşını aksi hilâl gibi kadehe düşerse nasıl olur bilir misin? eğer düşerse canın aynası parlar

Sarhoşun derdinden eğer arif kimsenin başı ağrırsa ham şarabın içindeki tortudan başına süremez

Hiçbir vakit zalim feleğın gamını yememişse saf ve halis şaraptan elini geri çekemez¹⁰

Özellikle çimenlik bahar ile alışveriş yaptı, ağaçların hepsi pamuk gibi beyaz kumaştan çiçekle büründüler

Gerçi bir süre sonra rüzgâr esti ağaçlar da yeşillendi, ama sonra önceki hallerine dönerek fakirler gibi çıplak ve yapraksız kaldılar

Seher yeli kıştan son derece haşın sözler getirdi, bağın gönlüne düğüm bağıladı ve çimenler harap oldu

Çimenlikte Behmen ve Dey aylarında gizli olan her ne varsa yeniden hileden uzak bahar ayında işe başladı

Yeniden gül bahçesi saray alanına döndü, hoş kokulu taze gelinler bezenip süslandiler¹⁵

Çimenlikte yeniden bülbülün şakıması yükseldi, dağların zirvesindeki kekliğin kahkahası her tarafta duyuldu

Bütün kuşların ötüşlerini nağmeli kılıncaya dek yeniden servi ağacının üzerinde kumru ötmeye başladı

Yeryüzü tavus kuşunun tüyleri gibi çiçekten dolup taşıdı, yüce Allah'a kanat açarak hamd etti

*Otlar yeniden uyandı, çimenler bahtiyar ve rüzgâr çiçek kokusu getirdi,
bülbüller ağaç dallarında ötmeye başladı*

*Henüz açmamış çiçek bağda zümrüt sürahisini gösterdi, hoş endamlı nergis
çiçeği koynunda altın kadehi çıkardı²⁰*

*Bahar bulutundan o kadar cömertlik damlıyor ki nemin fazlalığından sert taşın
üzeri aşındı*

*Sanki rengarenk çimenlik dört levhalı oldu, her tarafta gümüş gibi beyaz
nehirlerden sular akar*

*Bir arada olan yeşillikler güzeldir gül bahçesine git de gör, her çiçek kudret
kaleminden bir izle mesken tutmuş*

*Bostan sana öylesine güzel bir elbise dikti ki çerh-i atlas yırtılmasın diye
giymiyor*

*Zamanın kötü gözünden aksaklıklar görmüş olduğu için bostanın zirvesinde
kavak ağacı titriyor*

*Öylesine bir ilkbahar mevsimi ki bostan letafetten Halil'in bağ ve bahçesi gibi
kusursuz görünüyor²⁴*

*Komutan çiçekler serpinsin diye emir verdi, tahtın üzerine ve saray kapısının
önüne kıpkırmızı laleler bitti*

*Çimenlik alanda Sabâ rüzgârı bohçasında getirdiği kırmızı ve beyaz renkli her
ne varsa hediye olarak saçtı*

*Tıpkı padişahın ve ahâlinin eğlence meclisi gibi Kâfur ağacı gülün başına beyaz
renkli bir çadır kurdu*

*Celal zirvesinin yıldızı ve kemal denizinin incisi, sanki Cemşîd padişah ve sanki
ay ve güneş*

Zamanın cümle sultanlarının gıpta ettiği Şâh Hasan, yüce ve azametli Allah'ın lütuf ve kereminin özüdür

Kemal ehli bütün herkes senin eğlence meclisinin düşüncesindedir, devlet sahiplerinin hepsi senin hizmetindedir

Ülke muhafızları senin hükmün altındadır, istikrarlı atlılar senin için zamanı hükümsüz kılar

Takdirinin kudreti bulutu alaşağı etti, ...

Senin devletinin talihi ve ikbali itibarlıdır, merih ve zuhal yıldızının fitratından uğursuzluğu kaldırdı³⁰

Sen İskender, Dârâfer ve Hurşîd'e müsâvîsin, senin ayinen sayesinde felek ve yeni ay parlar

Tekdir etmek dışında birinin ona müdahale etmesi olanaksızdır, devletinin düzeni bütün işlerde böyledir

Hasminin yok olması için kılıcının parıltısı ve ecel kılıcının şulesi hemen hemen farksızdır

Şahların adını minbere götüren akıldır, evvela künyelerini söylemek evlâdır³⁴

Senin ordun karşısında kaza ve kader savaşa çıkar, seninle savaşmaya kim cesaret eder

Senin kılıcının vasfı ülker yıldızının kulağına kadar gider, hedefe ulaşınca çocukarın boynundaki nazarlığa benzer

Elin ve kılıcın yeryüzünü gül rengi gibi kıpkırmızı eder, hançerinin sivri ucu feleğin gözüne sürme çeker³⁵

Şayet savaş meydanının çevresinde iksir yok ise düşmanın çehresi hangi sebepten ötürü sarıya dönüştü³⁶

*Şayet korku salan heybetin azarlayarak feleğe seslenirse olup biten hadisenin
çocuklar gibi özüne dönmesine şaşacak ne var*

*Şayet sen emir verdiğinde dağ cevap vermezse azap verici vasfın karşısında
kasırğa hemencecik perişan hale bürünür³⁸*

*Senin kadrin Kâf Dağı gibi öylesine yüce ki yüzlerce kişi temaşaya kaldı Keyvân
Yıldızı en aşağıya düştü*

*Kervanındaki develer hint yağı bitkisi gibi yüklüdür, baş kaldıranların hepsi
senin savaşın karşısında boyun eğer*

*Şayet ülkenin korunması için senin tedbirin olmazsa dünya işeri fitneden ötürü
baştanbaşa karışır*

*Kanun ve nizam bekçilerinin yakasına yapıştığı herkes senin dehşete düşüren
heybetin karşısında ecelin eteğine düşer*

*Şen ve taze çimenlik senin murat bostanındaki adımındandır, emel dallarının
meyveleri senin kerem elindedir*

*İhsanının yanında Hâtem'in kerem eli nedir ki zambak çiçeğinin tomurcuk dolu
pençesinin kalemi az kalır⁴⁴*

*Lütfunun şebneminden bir damla toprağı istila ederse ve eğer Hanzal
nebatından hayat suyu damlarsa şaşacak ne var*

*Lütfunun hidayeti üzerine değen herkesin maksut Kâbesi'ne ulaşması için birkaç
merhale kalır*

*Saadet veren herkesin içinde en mutlu edensin, fazîlet sahibi olan herkesin
yanında en fazîlet sahibisin*

*Aklın senin huzurunda anlatacağı bir sorunu, vaziyet anlatılmadan senin lütuf
bakışınla hallolur*

Senin bir sözün can alemine feyz verir, senin bir bakışın cihanın işini neticeye ulaştırır

Senin huzurunda gamlı bir bahttan bahsetmek istedim yine, aklım dedi ki bu nahoş düşünceden geri dön

Onun nurlu bakış aynasında aydınlık var, ezel gününden ebediyete kadar bütün her şey resmedilmiştir

Fahrî gibi senin duan ile sözümü bitiriyorum, nasıl olduğunu demiyorum ki dua yerini bulsun

Allah'ın açıkça ortaya koyduğu âyetlerine ve Allah'ın bütün gönderdiği emin peygamberleri üzerine hürmetle

Dünya var oldukça senin ömrünün olmasını ümit ederim, muradın için bahtın en mükemmel olsun

Her kim ki senin padişahlı fermanını kabul etmezse eceli veren Allah'ın emriyle ona ölüm olsun

4.2. CEVÂHİRÜ'L-'ACÂYİB (TEZKİRETU'N-NİSÂ) ADLI ESERİN TÜRKÇESİ

Benliğimi senin için yok saydım, bütün gamdan ve musibetten kurtuldum

Baktım ve hürmet hareminin zemininde arş gibi Cevâhiru'l-'Acâyib gördüm

Padişahın sarayında perde arkasında oturup kulakları süsleyen aklın ve zekanın gücü *Cevâhiru'l-'Acâyib* öylesine kudretli bir hamd ü senâdır ki onun güçlü mimarının eli dönen feleğin lacivert renkli kiblesini şah kapılarına sabit ve hareketli parlak gezegeni döndürmekte ve mânâ âleminin tanziminin gönül hallerinin hoş vasıtası olan saçılmış mücevherleri düzenlemektedir. Sınırsız selam ve ebedî salavat edilen kişi bir

seyyiddir. Onun haremının hoş kokulu havasının zerresi dünyaya ışık saçan güneşe ulaşmış. Allah'ın selam ve salavatı ona ve ailesine olsun.

Kureyş lakaplı Resul-ü Emîn, Yesrib'in ayı ve Arap'ın güneşidir

Cebrail-i Emîn onun hizmetinde olmak için, gökyüzünden yeryüzüne geldi

Ama daha sonra: Manevî maksatlar taliplerinin ayaklarının toprağı olan Faḫrî b. Emîrî el-Herevî mertebesi yüce güzel söz söylemesini bilen akıl sahiplerine ve fazîlet sahibi ahâliye ulaştırır. Devlet saadetinin intizam günlerinde dünya sultanlarının sultanı ve muazzam hakanı Türk, Arap ve Acem hükümdarlarının efendisi Şâh Tahmasb Hüseyinî:

Gök gibi yüce olan Şâh Tahmasb'in toprağını öpenlerin en değersizleri güneş ve aydır

Kapısında sıralanan perdedarlar şüphesiz hepsi padişah, sultan ve hândır

Yüce Allah mülkünü ve saltanatını baki kılsın, Haremeyn-i Şerifeyn'i (Mekke ve Medine) ziyaret etme amacıyla, Allah oranın yüceliğini arttırsın, yolum Sind diyarına düştü. Hasbelkader eserleri mutluluk veren o diyarda bir müddet oturmak nasip oldu. Sonunda o mübarek günlerde şahlık gül bahçesinin taze fidanı, ilâhî lütfun cihanı aydınlatan güneşi, zamanın sultanlarının kıskandığı, murat alan hakanların gıpta ettiği, yücelik tahtın ve tacın varisi Sultan Celâleddîn Muhammed Ekber Şâh Gazî -Allah mülkünü ebedî kılsın- Hint memleketinde padişahlık tahtına oturdu. Etraftan ve çevreden herkes nisâr vermek için saraya armağanlar ve hediyeler gönderiyordu. Süleyman ile karınca kıssasındaki gibi ben fakir de o hazreti güzel anlatan bir övgü kasidesi inşa ettim ve bu birkaç beyit ondandır.

*Davulunun sesi gökyüzünün kulağına der ki, Sultan Celâleddîn Muhammed
Ekber'in sırasdır*

*Felek mertebeli o şahlar şahı şerefliğin şereflişidir, onun sarayının eyvanının
şemsesi doğunun güneşidir*

*Sakîsinin derdi Câm-i Cem'in temiz kadehidir, şahlanmış atının nalı İskender'in
aynasıdır*

*Kapısının eski kölesi Erdeşîr-i Bâbekân'dır, ikbal kapısına çıktığı zaman
Novzer'in güneşidir*

*Savaş meydanının cengaverleri Rüstem ve İsfendiyâr'dır, ordugahının
koruyucuları Erdûvân ve Sencer'dir*

Zamanın Dilşâd'ı, devranın Gevherşâd'ı, Belkıs mertebeli -yüce gölgeleri uzun
olsun- mehd-i ulyâ hazretleri Mâhım Begüm'ün cennet nitelikli merasimin şerefli
meclisine layık bir hediye de aklıma geldi.

Soylulardan ... vs

Cennetmekân (mekânı cennet olsun) Mîrzâ Hüseyin Şâh -Allah onun delilini aydınlık kılsın- fâni dünyadan ebedî dünyaya göç etti. “Emîru’l Kebir” ünvanlı kardeşi, güneşe benzer âlem fatihi, sultan alametli ve bağışlayan Allah’ın rahmetinin lütuf gölgesi Mîrzâ Muhammed Îsâ Tarhân -Allah padişahlığını ebedî kılsın- Sind memleketinin eyalet tahtına oturdu. Bazı zamanlar yüce mekânlı zamanın Belkıs’ı, devranın Hümâ (talih kuşu)’sı, zamanın Dilşâd’ı ve şanı yüce Kaydâfe’si, hikmetinden sual olunmaz Allah’ın rahmetinin gölgesi ve Argûn kabilesinin ikbal ışığı Hacı Begüm’ün -Allah onun ömrünü ve devletini teyit etsin- hizmetine varıyordum ve o hazretin sonsuz lütuflarından nasipleniyordum.

Kaside:

*Kapısı iyi insanların kiblegâhidir şeriflilik makamına sahip olması sebebiyle,
Çerh-i Atlas’ın eşiği önemini kaybetmiş*

*Makamı ebedî cennet gibi ruhu besler, sözleri de Ruhu’l-emîn’in nefesi gibi feyz
dağıtır*

*Huzurunda müşteri ve zühre yıldızları birliktedir, o cenabın önünde devlet ve
ikbâl yan yanadır*

*Hizmet sunmak için köleler gibi mutluluk ve saadet etrafında pusuda
beklemektedir*

*İnsanların çoğunun onun anmasına şaşırılmamalıyım, çünkü yeryüzünde ve
gökyüzünde iyilik hususunda onun gibi kimse yoktu*

*O cenabın devletinde dönemin dilencileri, bütün herkes onun bağışlarıyla
mutluydu*

*Onun bağışının yanında Hâtem’in adını kim anabilir, Hâtem de kimdir? Hâtem
gibi yüzlerce kişi onun ikbâlinin harmanını harmanlar*

Ey Allah 'ım bu nasıl bir eldir, nasıl bir gönüldür? onu gören herkes onun eline ve gönlüne sağlık derdi

Biri şükranını dua ederek dile getirirse, diğerleri âmin ya rabbel'âlemîn derdi

O gittiği vakit cennet hurisinin gelip ve hoş kokulu saçıyla onun yolunu süpürmesine şaşırmmamalı

Gönlünde salih insanların halvetinin mutluluğu, işinde halvetinde oturan salih insanların duası vardır

Benim gibi yüzlerce kişi yıllarca oturup kalemle onu övse de ahirete kadar onu anlatmada âciz kalır

Günlerden bir gün o cihanın cennet nitelikli meclisinden vakarlı ve ihtiyatlı bir şekilde döndüm. Küçük evimin köşesinde *Tuħfetu'l Ĥabīb* mecmuasını önüme koydum. İçindeki güzide şiirlere göz gezdiriyordum. Ansızın gözlerim Hâce Hâfız hazretlerinin gazeline nazire yapılmış olan Mihrî'ye ait bir gazele ilişti.

Matla':

Hatırlar mısın senin sokağının başında konaklardım, gözlerim senin kapının toprağından aydınlanırdı⁴⁹⁶

Son derece güzel söylemiştir. Öyle ki bazı insanlar güzelliğinin mükemmelliğinden dolayı Hâce Hâfız'ın sanıyorlar ve o gazel şudur:

Gazel:

---

⁴⁹⁶ Bu matla' Hâfız'ın iki yüz yedinci gazelidir. İlgili gazel için bkz. Muhammed Rızâ Berzger Ĥâlîkî, *Şâh-i Nebât-i Hâfız*, s. 513; Gazelin tam Türkçesi için bkz. Kırlangıç, *Hâfız Divânı*, s. 209.

Akıl pirine müşkül olan her nüktenin çözümünü bir yudumluk şarapla elde edildiğini sınıadık

Dedim; şarabın taziminin sebebini medreseden sorayım, kapısını çaldığım herkes kendinden geçmiş ve akıl ermez durumdaydı

Sabahleyin çimenlikte ağlamamdan ve inlememden ötürü bağı yanık lalenin gönlü kanlıydı ve ayağı da balçıktaıydı

Bâbil ve Hârût'tan rivayet edilen şeylerde, senin hepsini kapsayan gözlerini gördüm

Mihrî için senin yüzünü görmek bir mutluluktu, yazık yüzlerce kez yazık ki bu mutluluk geçiciydi

Sonunda iç dünyama ışık saçtı ve aklıma o hazretin yüce gönlünün açılması için oldukça ilginç olan -nazım libasına zâhir olan kadınlar taifesinin eserlerini- toplamaya karar kıldım.

Daha sonra onu tertip etmek için çalıştım ve bir araya getirdim. Onların madenlerinden böyle latif cevherler şaşılacak bir şey olduğu için bittikten sonra bu muhtasarın adını *Cevâhiru'l-'Acâyib* koydum. Allah'ın ismet ve tevfiği üzerine olsun.

Dilârâm

Tarihçiler şöyle rivayet etmişlerdir, Behrâm-i Gûr oldukça görkemli ve güçlü bir padişahtı. Hiç kimse onun cesaret pençesinin kudretine sahip değildi. Avcılıkta yaban eşeği avlamaya merakı vardı. Bu sebeple ona Behrâm-i Gûr derlerdi.

Güzellikte devrin nadidesi, anlayış ve ferâsette zamanın şöhretlisi olan Dilârâm adında bir sevgilisi vardı. Behrâm'ın ona sevgisi tamdı. Öyle ki, bir an ondan uzak kalsa huzur bulamazdı. Her nereye gitse kendisini onunla bulurdu. Behrâm'ın söylediği her

hoş söze karşı o da münasip edayla bir şeyler söylerdi. Derler ki, günlerden bir gün ormana gitti ve büyük bir aslan Behrâm'a saldırdı. O atından indi, onun her iki kulağını tuttu ve birbirine bağladı. O yiğitlik üzerine övünmek için bu mısra Behrâm'ın dilinden dökülüverdi:

Mısra:

O yırtıcı aslan benim ve o güçlü kaplan benim

Sonra Dilârâm'ın yanına yöneldi ve dedi: Bu söze ne cevap verirsin? Dilâram hemen bu mısrayı söyledi:

Senin adın Behrâm ve babanın adı Bûcebele

Bu nefsi ve lafzi tarz Behrâm'ın oldukça hoşuna gitti. Arkadaki ordusu ve yardımcıları vardıklarında Behrâm faziletli kimselere olan biten macerayı anlattı. Onlar düşündüler. İki mısra daha eklediler ve çehargâni* adını verdiler. Bu anlatımdan kasıt Dilârâm'ın şiir söylemesidir.

Hız. Âişe

Kendisine Ebû Hanîfe-i Sâni denilen fakir Ebû Leys'in *Bostan* adlı bir kitabı vardır. Orada rivayet edilmiştir ki, Günlerden bir gün Âişe'yi akrabaları hacca davet ettiler. Kâinatın efendisi o hazretten -salat ve selam üzerine olsun- bu isteği için icâzet istedi. Onayını aldıktan sonra kendileri onun lütuf göstermesinin haklı sevincinin manevî yüceliği üzerine bu beyiti inşâ etti:

---

* چهارگانی şeklinde yazılı olan bu kelimeye rubâi ya da dörtlük olarak karşılık verilebilir.

Beyit:

Size geldik size geldik bizi selamlayın biz de sizi selamlayalım, bu kara hurma olmasaydı sizin vadinize gelmezdik*

Oradan dönünce Hz. Peygamber sordular: Misafirlikten ne getirdin? Dedi: Ya Resûlullah! Bu beyiti akrabaların evinde söyledim deyip bu beyiti okudu. Müteakiben Hz. Peygamber düşündükten sonra buyurdular. Eğer mısranın sonunu böyle söyleseydin daha iyi olurdu.

Beyit:

Rahman'a itaat olmasaydı zaten sizin vadinizde olmazdık**

Hayrunnisâ Fâtımetüzzehrâ

Rivayet etmişler ki, İnsanoğlunun ileri geleni Meheşti fâni âlemin sıkıntı sarayından ebedî dünyaya göç edince Hayrunnisâ Fâtımetüzzehrâ hazretleri o musibet karşısında beyitler yazdı. Bu beyit oradandır.

Beyit:

Musibetleri bardağına döktü, onu da günlerimize döktü günlerde gece oldu***

Hz. Züleyhâ

---

* Metin içerisinde bulunan bu şiir Arapçadır.

** Metin içerisinde bulunan bu şiir Arapçadır.

*** Metin içerisinde bulunan bu şiir Arapçadır.

Rivayet etmişler ki, Hz. Züleyhâ aleyhisselâmın* Hz. Yûsuf aleyhisselâma iştiyakı galip gelip mihnetle sonuçlanan aşkın cezbesiyle saltanat makamından düşerek güçsüzlüğünün mihnet hanesinin köşesine yerleşti ve sonsuz ilahi inayet Yûsuf'un padişahlık sancağını en aşağı yerden göklerin zirvesine yükseltti, Züleyhâ şu beyiti inşa etti.

Beyit:

Felek köleyi krala çevirdi, aşk ise kralı köle eyledi*

Bu nüsha ve şiir ehli için bu manevî yücelik kafidir. Zira böylece insanlar şiire teveccüh etmişlerdir.

Mehsetî

Mehsetî mertebesi yüksek halkın soyundandır. Sencer-i Mâzî'nin yüce meclisinde izzet ve ikramını tamamladı. Mehsetî ve Emîr Ahmed hakkında anlatılan şeyler gerçek dışıdır. Mehsetî de Sultan Sencer'in ikbali uhdesinde mal ve makam bolluğuna müyesser olmuştur. Selçuklu Hânedanlığı'nda Sencer'in azametine ulaşan bir padişah yoktu. Rum, Şam, Kirman, Harezm memleketlerinden Delhi'ye kadar onun buyruğu altındaydı. Onun maiyetinde (Rikâb-ı Cenibet) her daim kırk bin savaşçı hazır bulunurdu ve o oldukça hoş tabiatlıydı ve şiir ehline teveccüh gösterirdi. Kendisi de kimi zaman şiirle ilgilenirdi. Bu üç beyit onun şiirlerindedir.

---

* Züleyhâ'nın Müslüman olup olmadığı hususu net olmasa da metinde Hz. ve aleyhisselâm kullanıldığı için Türkçeye aktarımı bu şekilde yapılmıştır.

* Metin içerisinde bulunan bu şiir Arapçadır.

Beyit:

Cihan fatihinin kılıç darbesi kaleyi fethettiği zaman, görüşünün esiri olan insan gibi cihan benim itaatkârım oldu

Beyit:

Bir el hareketiyle birçok kaleler zapt ettim, bir ayak basmayla birçok orduyu mağlup ettim

Beyit:

Ecel gelince hiç faydası yok, ebediyet ebedî olan Allah'ındır mülk de mülk sahibi olan Allah'ın mülküdür

Söylenenlere göre, bir gece Mehsetî sebilde serinlemek için sultanın meclisinden dışarı çıktı. Kar yağmış olduğunu gördü. Tekrar geri döndüğünde sultan havanın nasıl olduğunu sordu. Mehsetî düşünmeden doğaçlama bu rubâîyi söyledi:

Rubâî:

*Ey şah! felek senin saadet atını eyerledi, cümle padişahlar arasında seni övdü
Altın nallı çevik atın hareket ettiğinde, toprağa basmasın diye yeryüzünü gümüşe çevirdi*

Ve sultan Mehsetî'ye iltifatta bulundu.

Pâdişâh Hâtûn

Pâdişâh Hâtûn, Gâzân Sultan'ın devleti zamanında yaşamış olan Kutbuddîn Muhammed Sultan'ın kızıdır. Derler ki; Pâdişâh Hâtûn karakterli, adaletli, güzel

yaradılışıydı. Türlü fazîlet ve mükemmelliklerle süslüydü. Çoğu vakit Kur'ân tezyînleri yapar ve kitaplar yazardı. Bu rubâî ona aittir:

Rubâî:

*Ezelde mühürledikleri o gün, âşıkların ruhunun huzurunu onun ile sağladılar
Şeker; sevgilinin dudağı ile dava göttü, o sebeple onun ağzının içine üç tıkaç
taktılar*

*Dayanağım iffet perdesinin altıdır, nefis yolcuları için bile geçit müşküldür
Kadının başı her vakit baş örtüsünün altında olsun, zira onun manevi varlığı
iffet için güzel bir ameldir*

*Kimi zaman gördüğün yakut misk ile yazılıdır, misk ile yapılmış ilaçla nasıl
çalım atılır*

*Ey sevgili! dudağının üzerindeki siyah benin izi hem karanlık ve hem de ab-ı
hayattır*

Hükümrânlık tahtına oturunca teveccüh ışığını fazîletli ve bilgili kişilerin üzerine yansıttı. Onların nizamının irfan nuru oldu.

Cihân Hâtûn

Cihân Hâtûn⁴⁹⁷ Şiraz'ın ünlü şairlerindendi. Güzellikte eşi ve benzeri yoktu. Onun huzurunda toplumun dünyevî ihtiyaçları eksiksizdi. Nitekim her zaman onun

---

⁴⁹⁷ Ünlü Hâfız-i Şîrâzî ve Ubeyd-i Zâkânî'nin çağdaşlarından olan ve 784/1382 yılından sonra vefat ettiği düşünülen Cihân Hâtûn'un gazel, kaside, rubâî ve kıt'adan oluşan bir divanı vardır. Eserin eksiksiz olduğu kabul gören yazma nüshalarından biri Topkapı Sarayı Kütüphanesindedir. Daha fazla bilgi için

meclisinde nezaket sahibi kimseler ve nedimler bulunurdu. O da bu topluluğu himaye ederdi. Herkes onun zarif ve ince tabiatından, hoşgörüsünden emindi.

Derler ki, dünyada fazîlet ve ferâseti ile meşhur olan Ubeyd-i Zâkânî günlerden bir gün Ebû İshâk Şâh'ın meclisine gitmek istedi. Yakınlarından bazıları, soytarı bir grup onun huzurundadır. Bugün görüşme yapmak güçtür, dediler. Ubeyd bu nedenden dolayı incindi. İlimî ve fennî tahsilini terk ederek alay, mizah, nükte ve hicve yöneldi. Ve bu rubâîyi söyledi.

Rubâî:

Azizlerin huzurunda benim gibi hakir olmamak için, ilim ve hünerde benim gibi marifet sahibi olma

Zamanın mülk sahipleri kabul buyursun istersen, maskaralık yap hayasız ol ve çalgıcılık yap

Ve bu kıt'ayı da bu vesileyle inşa etti.

Kıt'a:

Ey Hâce! yapabilirsen ilim talep etme, nasip her günün içinde saklıdır

Kihter ve mihterden hakkını almak için, Git! soytarılığı meslek edin ve çalgıcılık öğren

Hiciv, mizah, nükte de öne çıktı ve bu tarzda şöhret buldu. Nükteleri ve hicivleri meşhur oldu. Kazvin'den Şiraz'a gittikten sonra Cihân Hâtûn'un meclisine yöneldi.

---

bkz. Dominic Parviz Brookshaw, "Cihân Mülk Hâtûn", (Çev. Mustafa Hüseyinî), *Mecelle-i Kâravân*, Yıl 5, Sayı 20, 1398/2019, s. 124-134.

Orada bütün hoş tabiatlı nezaket sahibi kimseler ve nedimler bulunuyordu. Onun ve Cihân Hâtûn arasında büyük bir şiir yarışması oldu. Doğaçlama söylediler. Atışmalar, münazaralar ve incelikler geç vakte kadar devam etti. O gün Cihân Hâtûn galip geldi, derler. Başka bir gün de söz meclisine niyetlenerek Cihân Hâtûn'un evinin kapısına gitti. Kapının önünde duran birçok at ve her yerde seyretmekte olan halkı gördü. Olup bitenleri sorunca, dün gece vezir Hâce Kıvâmuddîn Cihân Hâtûn'u kendi nikahına aldı, dediler. Ubeyd hemen latifeli bir kıt'a inşa etti. O kıt'anın son mısrası budur:

Mısra:

Yârab! Cihân için dünya uçsuz bucaksızdır

Ve evin içine gönderdi. Hâce okuyunca Cihân Hâtûn ferâsetiyle Ubeyd'in kendisi hakkında incelik yapmış olduğunu anladı. İrfanî açıdan kıt'ayı okudu ve coşkuya gelerek onu huzuruna çağırdı. Sohbet ettiler. Himayesi altına aldılar. Bu matla' Cihân Hâtûn'a aittir:

Matla':

Sureti su ile yapan sanatkâr, toprağın zerresinin zerresinden güneş yapar

Bîbî Heyât

Bîbî Heyât zamanın nüktedan ve ariflerindendi. Hâce Kıvâmuddîn onun hüsnünü nikahına aldı. Cihân Hâtûn'un evlendiği haberini işitince incinip bu beyiti inşa ederek Hâce'ye gönderdi:

Beyit:

Cihanın gamını çeken kimse hayattan nasıl meyve yesin, var git sen cihanın gamını yeme ki hayattan meyve yiyebilesin

Rivayet etmişler ki, Cihân Hâtûn Hâce Hâfız ile görüşmüş ve Hâce bu gazelini ona okumuştur:

Matla‘:

Derdim yârdendir ama dermanım da yârden, gönlüm ona fedâdır ve canım da fedâ⁴⁹⁸

Bu beyite vardığında:

Cihanın işine güven olmaz ve hatta dönüp duran feleğe de⁴⁹⁹

Cihân Hâtûn doğaçlama bunu söyledi:

Ey Hâfız! bu şarap sevicilik ne zamana kadar? şarap da senden bizâr sarhoşlar da

Hâce Hâfız da bu beyiti buyurdular:

Beyit:

Bu köhne cihandan biz de geçelim, nitekim dilenci de geçti sultan da⁵⁰⁰

Bîbî Mihrî

---

⁴⁹⁸ Bu matla‘ beyit Hâfız’ın üç yüz altmış üçüncü gazelidir. İlgili gazel için bkz. Muhammed Rızâ Berzger Hâlikî, *Şâh-i Nebât-i Hâfız*, s. 829; Gazelin tam Türkçesi için bkz. Kırlandıç, *Hâfız Divânı*, s. 362-362.

⁴⁹⁹ Bu beyit de Hâfız’ın üç yüz altmış üçüncü gazelindedir.

⁵⁰⁰ Bu beyit Hâfız’ın gazelleri arasında yer almamaktadır. Bununla birlikte beyitin Hâfız’a ait olup olmadığı hususunda net bir şey söylemek de imkân dâhilinde değildir.

Şâhruh Mîrzâ'nın ikbal zamanında Gevherşâd Begüm'ün -Allah toprağını nurlandırın- yanındaydı ve özel bir yeri vardı. Hâce Abdulazîz Hekîm'in zevcesiydi. İyilikte ve güzellikte o zamanın nadir kişilerindendi. Bu muhtasarın yazılış sebebi olmuş olan o gazelin dışında da güzel beyitleri vardır. Bu matla' onlardan biridir ve tam bir şöhrete sahiptir.

Matla':

Benim toprağında biten her dikenin kökü ile zahid misvak yaparsa mest ve akılsız olur

Derler ki, onun Begüm'ün kız kardeşinden doğma Sultan Mesut Mîrzâ'ya ilgisi vardı. Gelenek gereğince bir bayram günü kutlaması için onu görmeye gitmişti. Sultan Mesut Herat'ta olan İhtiyâruddîn Kalesi'nin burcuna oturmuştu. Görüşme yapıldıktan sonra her yerde hikâyeler dolaştı. Mihrî'nin eşi olan o yörenin Hâkim'i uzaktan o kalenin altında geçiyordu. Sultan Mesut tebessüm ederek onu Mihrî'ye gösterdi ve Mihrî doğaçlama bu beyiti inşa etti:

Beyit:

Burcun en üst noktasına kendi ayımı doğdurdum, Ey hekim hân! benim bahtiyar talihime bak

Bu rubâî* irticalen söylediği güzel nüktelerindedir ve böyle olmuştur: Mihrî, Begüm'ün yanında oturmuştu ki Hekîm uzaktan göründü. Begüm birini onu karşılamaya göndererek acilen huzuruna getirilmesini buyurdu. Hatırının büyüklüğü ve

---

* Metinde rubâî olarak ifâde edildiği için rubâî şekilde kullanıldı.

tanınmışlığı hasebiyle esasını vurarak dua ediyordu. Her adım attığında hareketler yapıyordu. Begüm bu esnada Mihrî'ye, irticalen bir şeyler inşa et, dedi. Hekîm meclise varınca Mihrî bu şiiri söyledi:

Nazım:

Ben için senin yârin olacak güç kalmamış, sevgi dolu ve vefakâr bir gönül de kalmamış

Sen için kocamışlığın takatsizliği ile birlikte öyle adım atacak güç ve kuvvet kalmamış

Günlerden bir gün Mihrî'nin sokağının seyir mahalline zamanın ahâlisi baharı temaşa etmek için gelmişlerdi. Mihrî köşede oturmuş bakıyordu. Sabır harmanının pirini, sevgi ateşi ile yanmış ve tahammül gömleğini yırtarak muhabbet nazarını cemaline dikmiş olduğunu, gördü. Mihrî onu çağırarak nasılsın diye yeniden sordu. Pir, ne diyeyim ey güzel genç, dedi:

Matla‘:

Âşikâr olanı anlatmaya ne hâcet

Mihrî tebessüm ederek bu rubâîyi söyledi:

Rubâî:

Yârab! yaradılışım hangi sudan ve hangi çamurdandır, meylim her zaman gül yüzlü gönül çelenlere taraftır

Şayet meylim kocamışlara olsaydı, gücü olmayan zayıf yaşlıya karşı neden sızlanayım

Hekîm için söylediği bu iki rubâî de ona aittir:

Rubâî:

Asla seninle yatıp uyuma arzumu yerine getirmiyorsun, gece seninle konuşuyorum bana cevap vermiyorsun

Ben senin dudaklarına susamışım sözde benim için vaktin hızsın, Allah için ne oldu ki bana su vermiyorsun?

Rubâî:

*Benim için gerekli olan şey senin evinde yok, ürkek gönlümdeki bağı çözecek yok
Güya mala ve mülke her şeye sahibim, evet! her şey var ama olması gereken şey yok*

Bu rubâî de ona aittir:

Rubâî:

Eğer genç kadının kocası yaşlı olsaydı, yaşlı olduğu için her zaman yüreği sızlardı

Evet kadınların söylediği bu şey misâldir, kadının yüreğine ok değmesi yaşlıdan daha iyidir

Derler ki, bir gece Hekîm ve Mihrî ikisi de Bâysungur Mîrzâ'nın meclisinde oturmuşlardı. Hususî meclisi latifelerle, nazirelerle ve atasözleriyle süslüyorlardı. Saf şarabın keyfiyeti nihayete ulaştığı ve şahın sofrasını canlandırmak için Mihrî'nin latifelerinin uzadığı o meclisin sonunda Hekîm ayağa kalkarak Mihrî'den, onun sayesinde can bulmuşum ama o evde oturmaz diye şikâyet etti. Mîrzâ latifeyle dedi: Şimdi eve gidince onun ayağına künde⁵⁰¹ bağla! Hekîm meclisin sonunda eve gitti,

---

⁵⁰¹ Geçmişte kullanılan bir kelime olup suçlu veya esir bir kimsenin ayaklarına bağlanan ağaç kütüğünden bir tür ayak bağıdır. Günümüzde kullanılan prangaya vurmak deyimini karşılamaktadır.

sarhoşluktan onun ayağını kündeğe bağladı. Mihrî sabahleyin uyanınca bu rubâîyi söyledi ve Mîrzâ'ya gönderdi:

Rubâî:

*Yüzlerce boyuna iki dal olan ayakların kündeneden örselenmesi yazık değil mi
Şah künde vurdu gümüş tenli serviye, bu olaydan ötürü kadın erkek
matemdedir*⁵⁰²

Mîrzâ okuyup güldü. Yazıların her ikisini beğendi. Özür dileyerek onu onurlandırdı.

Moğol Hânım

Mehd-i ulyâ Moğol Hânım, muhterem Muhammed Hân Şeybânî'nin zevcesi ve Muhammed Rahîm Hân'ın validesiydi. Akıl ve ferâsette kendisine benzer kimse yoktu. Fıtratı şiir cevheriyle süslenmiş olduğu için ondan kimi zaman bir şiir zuhur ederdi. Ubeyd Hân'a⁵⁰³ karşılık olarak söylediği bu Türkçe matla' ona aittir:

Matla':

Dime kim derdiñni izhâr eyle dil-dâr allıda / Qaysı bir derdimni eyle-min yâr allıda

Moğol Hânım'ın karşılık verdiği Ubeyd Hân'a ait olan matla' budur:

Matla':

---

⁵⁰² Kalküta Nüshasına göre ise rubâî şöyledir: *Şah künde vurdu gümüş tenli serviye ve yüzlerce boyuna iki dal olan ayaklara; Kündeneden örselenmesi yazık değil mi bu olaydan ötürü kadın erkek matemdedir*

⁵⁰³ Şeybânî hükümdarı Ubeydullah Hân (ö. 946/1539) metinde Ubeyd Hân olarak geçmektedir.

Bir bir aytnġ dostlar derdimni yār allıda / Aytıb aytıb yġlaġız zinhār zinhār allıda

Ubeyd Hân'ın Emîr Alî Şîr Nevâî'yi örnek alarak yazdığı Alî Şîr Nevâî'nin matla'sı budur:

Matla':

Kimse ger ġalimni izhār eyle-mas yār allıda / ġatırım kimdin melül olsun kimim yār allıda

Alî Şîr Nevâî'ye nazire yaparak çoġu kimse şiir söylemiştir. Türkçe söyleyen Kasım'ın oġlu Emîr Rüstem Alî şöyle söylemiştir:

Matla':

Can birürda secde koydum ol cefākār allıda / Şükr kim başımı koydum 'akibet yār allıda

Ve yine devrin meşhurlarından olan Emîr Muhammed Sâlih de nazire yaparak söylemiştir. Bu iki beyit ona aittir:

Beyit:

Ney köġgül kim derdimni izhār allıda / Ney köġgül sizliġ ġamin aytur kim allıda

Beyit:

Ey saba derdimni yġlab yġlab aytur min allıda / Aytıb aytıb yġlaġaysin sin taġi yār allıda

Mevlânâ Şevkî de bu hususta söylemiştir ve bu matla' ona aittir:

Matla':

Eyledim feryād aġyār ilgidin yār allıda / Şükr kim 'aşıklıġımnı kıldım izhār allıda

Emîr Bey Yağmur'un oğlu Velî Bey de şöyle söylemiştir:

Beyit:

*Hicriniñ endühıdın başımnı ağıyâr allıda / Taşka vurdum kim niçün baş koymadım yâr
allıda*

Âfâk Bîge Celâyîr

Emîr Alî Celâyîr'in kızı ve Sultan Bağdâdî'nin soyundan lakabı İlhânî olan Sultan Üveys'in babası, Dilşâd Hâtûn'un kocası Mîr Hasan Alî Celâyîr'in kız kardeşiydi. Ve Hâce Hâfız Şîrâzî'nin onu methettiği bir gazeli vardır. Gazelin matla' beyti budur:

Matla':

*Sultan Ahmed Şeyh Üveys Hasan İlhânî'nin adaletperverliğinden Allah'a hamd
ederim⁵⁰⁴*

Ve Afâk Celâyîr hoş tabiatı ile âlemde ünlüdür. Yıllarca İslâmın merkezi Belh vilâyetinde bulunmuş ve Emîr Alî Şîr'in kardeşi olan Emîr Dervîş Alî Kitabdar'ın zevcesidir. Afâk Celâyîr güzel şiirler söylemiştir. Halk arasında tam bir şöhrete sahiptir ve bu matla' ona aittir:

Matla':

---

⁵⁰⁴ Bu matla' beyit Hâfız'ın dört yüz yetmiş ikinci gazelidir. İlgili gazel için bkz. Muhammed Rızâ Berzger Hâlikî, *Şâh-i Nebât-i Hâfız*, s. 1041; Gazelin tam Türkçesi için bkz. Kırlandıç, *Hâfız Divânı*, s. 468.

Ah o zülûf ki onda sevgilinin ızdırıp bağı vardır, vay o yakut renkli dudak ki her an ondan kan içiyorum

Bu matla‘ da ona aittir ve çok iyi ve güzel söylemiştir:

Matla‘:

Gözümün köşesinden başını çıkararak gözyaşı, benim yüzüme oturur ve kan davası güder

Ve bu matla‘yı şaraba tövbe ettiği, Bedüzzaman Mîrzâ’nın yanında oturduğu ve Mîrzâ’nın bir kâse şarap içtiği bir vakit söylemiştir.

Matla‘:

Ey uzun boylu servi! ben şaraba tövbe etmişim, bu tövbeyi sen kendin etmemişsin ki bana şarap vermiyorsun

Ve bu matla‘ da ona aittir:

Matla‘:

Senin güzel yüzün aydan aya görülmez, zaten güneşe bakmak kolay olamaz

Ona ait olan bu rubâî de meşhurdur:

Rubâî:

*Feleğin dudağımıza damlattığı bir damla su, kara ve denizde bizi avare koşturur
Keşke bizi bir menzile ulaştırsa ve sonra kendi varlığı ile tekrar bizi kurtarsa*

Nihânî

İsmet Bânî-i Nihânî, Hâce Efzel'in kız kardeşidir. Hâce, Kirman vilâyeti eşraflarındandır. Ve birkaç yıl bağımsız olarak Sultan Hüseyin Mîrzâ'nın vezirliğini yaptı. Fasih şiir söylerdi. Güzel şiirleri vardı. Birçok fazîletli kimseden faydalanmıştır. Nihânî de fazîletliydi ve hoş tabiatlı idi. Güzel şiirler söylemiştir. Şeyh Kemâl-i Hucendî'nin gazeline nazire yapmış olduğu bu gazel ona aittir:

Gazel:

*Ölçülü bir şekilde boy atan bin servi, bin yıl geçse de senin boyuna ulaşamaz
Güneş bile Allah'ın takdiri ile bitimsiz uzasa, bin yıl geçse de benim ayıma ulaşamaz*

Beyce

Beyce zamanın ender bulunan zarif ve arif müneccimiydi. Müneccimlik ilmi hususunda onun gibisi yoktu. Dünyevî ilimlere de büsbütün hâkimdi ve fazîletlerin çoğunu öğrenmişti. Emirlerin ve sultanların ilgisini mazhar olmuştu.

Derler, o ve Hazretî Mahdûmî Mevlânâ Nureddîn Abdurrahman-i Câmî arasında incelikler olmuştur. Öyleki, Hazretî Mahdûmî hamam yaptırdılar o da hamam yaptı. Onlar medrese yaptırdılar o da medrese yaptırdı. Onlar mescit yaptırdılar o da mescit yaptırdı. İleri gelenleri namaza çağırdı ve tekellüfler yaptı. Ama Mevlânâ Abdurrahman-i Câmî gelmedi ve bir beyit yazdı:

Beyit:

Senin mescidinde ben namaz kılamam, çünkü senin mihrabında ibadet yoktur

O duydu ve muztarib bir halde dedi: Kendileri ne buyururlar! Nitekim onlar her ne yaptılarsa ben de yapmışım. Sahip oldukları fazîletlere ben de sahibim. Onlar şiir yazıyorlar ben de yazıyorum. Onlar her neye sahiplerse ben de sahibim. Molla buyurdular ki: Biz onun sahip olmadığı bir şeye sahibiz. O cevap verdi: Biz de onun sahip olmadığı bir şeye sahibiz. Belki onun için bize ihtiyaç vardır. Bu söz Hazretî Mahdûmî'nin son derece hoşuna gitti ve onun evine teşrif ettiler. Bütün ileri gelenler geldiler. Müneccim Beyce o mecliste beğenilen hizmetler yaptı. Eşinin vefatında inşa etmiş olduğu bu matla' ona aittir:

Matla':

Onun ile gökyüzünü aydınlatan bahtımın yıldızı, ey ay bak! artık senin ayrılığından şu anda yerlerdedir.

İsmetî

İsmetî ya da Bîbî İsmetî Hâf vilâyetindedir. Orada bir süre bulunmuş bir erkek kardeşi vardır. Bu münasebetle Hâkimî mahlasına sahiptir ve divanı halk arasında meşhurdur. Bu matla' ona aittir.

Matla':

Keman kaşlım düşüncemi belaya katlanan zâr eyle, göğsüme bir ok at ve onun peykânını ateşe sal

İsmetî son derece salih ve dindardı. Kendi tabiatına uygun mahlas seçmişti. Bu matla' ona aittir:

Matla':

*Düşkünler için Kâbe'ye gidip gelme isteği müşküldür, ele geçen kâbe gönül
kâbesidir*

Bîdilî

Mevlânâ Şeyh Abdullah Divâne'nin zevcesidir. Mevlânâ Şeyh Abdullah Herat şehrinin hoş tabiatlı meşhurlarındandı. Onun bu matla'sını Emîr Alî Şîr, Tezkiretu's-şuarâ adlı kitaptan nakletmişler:

Matla':

*Ben miskin senin sokağının başına ne kadar koştuyسام, gönülde acı ve gözde
gözyaşından başka bir şey görmedim*

Bu matla' da Bîdilî'ye aittir:

Matla':

*O hoş yürüyen serviyi seyretmek için, başa gideyim ve nergis çiçeğinden iki göz
borç alayım*

Nihânî-i Şîrâzî

Nihânî-i Şîrâzî, oranın halkı tarafından çok güzel yüzlü, anlayışlı ve ferâsetli olarak tarif ederler ve derler ki, o diyarda fesahatte ve belâgatta kadın sınıfından onun gibi kimse azdır. Bu matla'nın ona ait olduğunu söylerler:

Matla':

*Gece onun sokağının köpeğinin yattığı her yeri, gündüz olunca güneş o yeri öper
ve yüzünü oraya koyar*

Bu gazel Hazreti Mahdûm Mevlânâ Abdurrahman-i Câmî'ye nazire yapılmıştır:

Beyit:

*Öğretmene söyle o peri yüzlüye zulüm öğretmesin, zira güzel yüzlüye güzel
huydan başkası yakışmaz*

Mevlânâ Besâtî gibi söyleyen başka azizler de vardır:

*O gönül çelen servinin muhafızı zinciri neden bulundursun, zincir bana
gereklidir çünkü ben onun divanesiyim*

Mevlânâ Nergisî şöyle söyler:

*O şuh bakışlı cefâ arayanın gönlünde zinhar vefa bulunmaz, onun iyiliğini ve
kötülüğünü kimse benden daha iyi bilemez*

Mevlânâ Ahî şöyle söyler:

*Köpeğine yâr dedim gözünü kaşına düğümledi, ben miskin ne bileyim onu adam
sandım*

Mevlânâ Hayretî şöyle söyler:

*Benim ayım bayram akşamı kaşını köşeden göstermedi, onu bulsun diye felek
pek çok kandil yaktı*

Mîr Hâdî Meşhedî şöyle söyler:

O cefâ arayanın kılıcı altın suyundan bir işarete sahiptir, bu sebeple her kimin kanını dökse kimse ona sormaz

Mevlânâ Kâsım Kâhî şöyle söyler:

Yaratıcı o peri yüzlüye nispetle çehre yapınca, onun çehresini duvar üzerinde görmeyi istemiyorum

Ve bu fakir de hadsizlik etmiştir:

O peri yüzünün köpeklerini gözümün içinde görmek isterim, zira onun köpeğini ben herkesten çok daha iyi bilirim

Ve Nihânî şöyle söyler:

O peri yüzlüyü rüyada görünce divane oldum, şayet biri onu uyanık görse hâli nasıl olurdu

Kadı Semerkandî'nin Kızı

Çok ince düşünceliydi. Onun ahvâli malum değildir. Ama tabiatının letafeti şiirinden anlaşılmaktadır. Bu matla‘ ona aittir ve âşıkâne söylemiştir:

Matla‘:

Söyleme aşk rüsvasının âlemde bir gamı vardır, âşık öldürmenin ve rüsva etmenin de bir âlemi vardır

Fahrünnesâ

Horasan diyarının sahih nesepli seyyitlerinden Emîr Yâdigâr'ın kızıdır. Doğduğu yer Kûmbed ve Duğâbâd vilâyetidir. Esasen mizacı şiir cevheriyle süslenmiş ve bezenmiş olduğu için onun ortaya çıkmasında tercih söz konusu değildir. Adı Fahrünnesâ'dır. Bu sebeple Nesâî mahlasını kullanmıştır. Bu gazel ona aittir. O gazele cevap olarak üstat şöyle demiştir:

Beyit:

Derdim artar lakin azalmaz, dedim; sabır ile çare bulayım o da olmaz

Gazel:

Gönlüm senden dolayı tasasız olmasa da mutluyum, sözün kısası senin gamın gönlümden azalmaz

Ey tabip! benim her derdime merhem yapma, zira bu âşıklık derdidir merhem ile olmaz

Ey vefasız! gönlüme bir ateş bıraktın nitekim ömür geçti yine de onun acısı azalmaz

Senin kaşının mihrabını görünceye kadar secde etmek için vücudum eğilmez

Zavallı Nesâî hicran acısına dayanır, zira gönlü senin vuslatın ile mutlu olamaz

Bu matla' da ona aittir:

Matla':

Bir ebru kemendlinin endamına âşık olmuşum, bütün zilletlere yüce bir temennada bulunmuşum

Bu matla' da ona aittir ve Kadı Semerkandî'nin kızına cevaben söylemiştir:

Matla‘:

Dünyada her kimi görürsen gönlünde bir derdi ve gamı var, ey gönül! gamın elinden inleme zira gamın da bir âlemi var

Esasında bu bahir ve kafiye üzerine Mevlânâ ‘İlmî-i Kânûnî’nin de vardır ve meşhurdur:

Matla‘:

Dünyada her kimi gördüysem senin cefân ile bir gamı var, cefâya ne zamana kadar güç yeter vefanın da bir âlemi var

Ve Emîr İsâ Bey Tarhân ümerasından birisi olup şiirde güzel örnekleri vardır. Bu meyanda şiir söylemiştir. Güzel de olmuştur ve ünlüdür:

Matla‘:

Dünya ayıklardan her kimi gördüysem bir gamı var, ey gönül! divane ol zira divaneliğin de bir âlemi var

Âlemin güzelleri hakkında bir başka şiirinde şöyle söylemiştir:

Dünyanın nevruzu sanma şarap için herkesin bir gamı var, zira şarap olmasada yalın afyonun da bir âlemi var

Bu rubâî de Emîr Yâdigâr’ın kızına aittir:

*Rüyada bir an sevgilimle hemdem oldum, bu hadiseden sonra mutluluk ve gam
ile yâr oldum⁵⁰⁵*

Hânzâde-i Türbetî Hânım

Hânzâde-i Türbetî, Fahrunnisâ'nın kız kardeşidir ve Emîr Yâdigâr'ın kızıdır. Hoş tabiatı üzerine eşi benzeri yoktur. Şiirleri letafetten hâli değildir. Bu matla' ona aittir.

Matla':

*Bir gece kulübemizde misafir olmak ister misin yoksa istemez misin, bu
zavallının en yakını olmak ister misin yoksa istemez misin*

Pertevî

Tebriz diyarındandır. Ahvâlinin nitelikleri belli değildir. Ama tabiatının letafeti ile bu taifenin ünlülerindendir. Onun bu matla'sı ünlüdür:

Matla':

*Gül renkli elbiseli sarhoş geldi malikâneme, kalk ey hemdemim! çünkü evimin
içine bir ateş düştü*

Şâh Mülk Seyyîd Begüm

---

⁵⁰⁵ Rubâinin tamamı verilmemiştir.

İffet sahibi Seyyîd Begüm, Seyyîd Hüseyin Kârakî'nin kızıdır. Esterâbâd adı ile şöhrete sahip olan ve Mazenderan'ın başkenti Cürçân⁵⁰⁶ vilâyetinin mezhebi köklü yüce seyyîdlerindendir. Bu diyarın halkı ismet perdesi ve itibar menziline tariften müstağnidirler.

Asıl adı Şâh Mülk'tür. Şiir üslubu üzerine tabiatı oldukça mülayimdir ve zevki kabul görmüştür. Adından ötürü Mülk mahlasını kullanırdı. Ve bu dönemde kendi taifesinin meliklerindendir. Bu çevrede ona “Şair Begüm” derler. Doğrusu divanını gördüm, güzeldi. Bu gazeli kendi haline uygun söylemiştir:

Gazel:

*Gönlümde bir dert var sevgilimin hicranından huzursuz, dertsizlerin yanında
kendi derdimin huzursuzluğu üzerine ne diyeyim*

*Kendi yârim ve diyarı ben sersemim aklına gelince gönül derdime öyle ağlarım
ki en sert taşın gönlü kan olur*

*Bağlandığımdan dolayı dünyada böylesine sersem gezerim, hatta onun saçları
gibi kendi hayatımı perişan görürüm*

*Her ne kadar kendi ümitvar gönlümü gonca gibi kanlı gördüysem de gönül
muradım üzerine onun vuslat bahçesinden bir çiçek koparmadım*

*Onun yanında inleyen halimi yüz kere anlatsam da o, cefâyı meslek edinmiş
istiğna olduğu için bir kere bile dinlemez*

*Kendi işime öyle hayranım ki sevgililerin aşkından ötürü ben miskin kendi
işimde bir türlü huzur bulamam*

---

⁵⁰⁶ Metinde “حرجان” olarak yazılı olan bu vilâyet günümüzde İran sınırları içerisinde yer alan Gurgân şehridir.

Onun aşkından dolayı bende var olan bu ateş ile öldükten sonra, ey mezar taşımın maliki tekrar yanmak isterim

Gazzâlî'nin Kızı

Gazzâlî-i Yezdî'nin kızıdır. Derler ki, yüz ve ruh güzelliğinde süslüdür. Şiirde tabiatı çok coşkuludur. Bu birkaç matla' ona aittir:

Matla':

*Dağ kazan dünyada beyhude bir gürültü çıkarmış, birkaç tane taş koparmış
zann ediyor ki dağı delmiş*

Matla':

*Sâbâ rüzgârı gibi devamlı sarayının etrafını dolanayım, sen dışarı çıktığında
senin ayağının altındaki toprak olayım*

Matla':

Islak gözlerim ciğer kaniyle doldu, yüz parça olan göğsümü dünyaya rüsva etti

Bibî Ârzû-i Semerķândî

Semerķand diyarının sağlam tabiatlı hoş söyleyenlerindendir. Her ne kadar az söylemişse de şiirleri güzeldir. Bu matla' ona aittir:

Matla':

*Her arzudan ruhuma onun aşk sızısı kaldı; arzu, aşk coşkusudur ve ben baştan
aşağı aşkla doluyum*

Ze‘îfî

Bîbî Ârzû-i Semerkândî'nin çağdaşıdır. O da şiir söylemiştir ve letafetten uzak değildir.

Beyit:

Gönlümde her arzudan daha fazla senin arzun vardı, o yüzü gördüm ve arzu üzerine arzum çoğaldı

Derler ki, yaşlı bir eşi vardı ve o da anlayışlı bir adamdı. Kimi zaman birlikte latifeleşirlerdi. Bu rubâîyi eşi için söylemiştir:

Rubâî:

Ey adam! seni sevmem için hiçbir sebep yok hem yaşlısın ve hem de zayıfsın ve senin bir şeyin yok

Buna rağmen vurmakla korkutuyorsun, halbuki ayağa kalkmaya bile kuvvetin yok

Eşi cevaben söyler:

Rubâî:

Ey kadın! o ki artık benimle bir samîmiyetin yok, senin işin fitne atmaktan başka bir şey değil

Söylediğin bütün ayıplar ben de var, ama biçarelikten daha beter bir ayıp yok

Heyât

Derler ki, Heyât Herat şehrindedir. Letafetli tabiatı dışında yüz güzelliği ile de süslenmiştir. Bu gazel ona aittir:

Gazel:

*Hayret şirin dudaklı ayva tüylü bir leyla bulmuşum, bu günlerde bahtiyarım zira
bir yâr bulmuşum*

*Lâl dudaklı Şirin'in hatırına dağ delen gibi ölürcesine kazarım, Ferhat gibi
kendim için bir iş bulmuşum*

*Nasıl edeyim Yârab! hicran üzüntüsünden elden ayaktan düşmüşüm ki bu
üzüntüyü bir güzelin elinden bulmuşum*

*Mecnun gibi yüzümü onun sokak köpeğinin ayağının altına yüz koyarım, ben
divane güzel bir üzüntü bulmuşum*

*Ey Hayât! hayatımda bulduğum her şeyi bir nefeste o yabancıya benzer
sevgilinin yoluna sarf etmişim*

Bîbî Âtûn

Bîbî Atûn⁵⁰⁷, Mevlânâ Bekâî'nin zevcesiydi. Mevlânâ'yı anlatmaya ihtiyaç yoktur. Her ikisi Ubeydullah Hân'ın yakını ve nedimiydiler. Gönlü ferah kılmak için birlikte latifeleşirdiler. Mevlânâ Bekâî bu rubâîyi zevcesi için söylemiş ve şöhret bulmuştur:

Rubâî:

O güzel yaşlı kadın beni öldürdü yine, ondan ötürü ney gibi sırtımın içi boş

---

⁵⁰⁷Metinde “بى بى حاتون” olarak kaydedilmiş olan bu ismin aslen “بى بى اتون” olması muhtemeldir.

Şayet bir an sırtımı ona çevirip uyursam, parmağıyla vurarak beni uyandırır

Atûn cevaben bu rubâîyi söylemiş:

Rubâî:

*Ey molla! bütün nazların ve gamzelerin öldürdü beni, ne zamana kadar
parmağını sallayıp bana serzenişte bulunacaksın*

*Geceleri hep bana sırtını çevirerek uyursun, bırak artık çünkü gönlüm senin
sırtından sıkılmış*

Hicâbî

Fazîlet ve kemal gökyüzünün âlemi aydınlatan yıldızı yani Mevlânâ Bedreddîn Hilâlî'nin kızıdır. Mevlânâ anlatımdan müstağnidir. Hicâbî'nin letafetinin inceliği onun şiirinden anlaşılabilir. Bu gazel ona aittir. Bu bahir ve kafiye ile çok söylemiştir:

Gazel:

*Bahar, yeşillik ve gül sevgililer için güzeldir, bunlardan biri olmazsa ruhun afeti
olur*

*Aşk goncasına gül nasıl bağlanır ve nasıl açar, kan olmuş bir gönül dikenden
dolayı hicran dikenidir*

*Ey bahçıvan! beni kendi gül bahçenden aşağılayarak sürme, zira beş gün sonra
tüm dünya yerle bir olacak*

O güzelin gönül çelen zülfinü bu gece sorma bana, zira gönlüm darmadağındır

*Ey Hicâbî beyaz tenlilerin huzurunda şiir söyleme, zira binlerce beyit ve gazel
güzellerin önünde hayrandır*

İffetî -i Esferâyenî'nin Kızı

Hazreti Şeyh Azerî'nin -Allah'ın bağışlayıcılığı üzerine olsun- hizmet ehliendir. Güzel şiirleri vardır. Ancak ona ait bu matla' elde edildi:

Matla':

Suda görünen servinin boyu yârin boyuyla iddiaya kalkıştı ve ters yüz oldu

Fâtıma Hâtûn-i Dustî

Fâtıma Hâtûn, Dervîşzâde Pîr Dervîş Kıyâm Sebzvârî'nin kızıdır. Oldukça hoş tabiatlıydı. Güzel şiir söylemiş ve Dustî mahlasını kullanmıştır. Bu gazel ona aittir:

Gazel:

O ay yüzlü her nerede dağınık zülfüyle geçerse, onun zülfünün küfrünü gören herkes imandan çıkar

Ey sevenler! âşıkların derdi şaşılacak bir derttir, bunun eteğine düşen herkes derdine dermandan geçer

Her kim âşık olursa onda artık huzur arama, zira âşık aklını kaybeder ve huzurdan geçer

Dustî senin fırakınla ilkbahar bulutu gibi ağlar, onun inleyerek ağlamasını görünce yâr ağlamaktan geçer

Bu matla' da ona aittir ve güzel söylemiştir:

Matla':

Seni tanıdıktan sonra akıbet ayrılıktı, yazıklar olsun bana bu nasıl bir tanışıklıktır seninle

Bîbî Yezdî

Bîbî Yezdî, Meymene ve aysâr⁵⁰⁸ vilâyetindedir ve Mevlânâ Âhî'nin akrabalarındandır. Oranın bütün ahâlisi Türk olduğu için kendi üsluplarınca şiir söylerler. Tabiatı letafetten uzak değildir. Bu Türkçe matla' ona aittir ve zamanına uygun söylemiştir. Derler ki, Kîbek Mîrzâ ikâmetgâhına vardığında söylemiştir:

Matla':

*Sabr itip devrân ara devlet telâş itmek kirek / Meyde ister il küñg birle ma'âş itmek
kirek*

Nesâî

Nesâî vilâyetindedir ve bu sebeple Nesâî mahlasını kullanmıştır. Bu matla' ona aittir:

Matla':

*Senin ay yüzün ve güneş her ikisi birdir, senin yanağının hattı ve kokusu her ikisi
birdir*

Ayrıca bu latif tabiatlı taifeden başkaları da vardır. Fakat bulduklarımı topladım ve o hazretin devletinin uzun ömürlü olması duasıyla bu kasideyi tamamladım.

---

⁵⁰⁸ Meymene ve aysâr günümüz Afganistan sınırları içerisinde yer almaktadır.

Kaside:

*Ey azametli baş örtüsü baştaki taçların iftiharı olan, senin buyruğun ile zamanın
Hüsrevleri hüsrân oldu*

*Seni ay ve güneş ile nasıl bir tutayım zira yüceliğinden güneş ve ay senin başının
üstünde iradesizce döner*

*Hatâ Hâni senin yüce sarayının perdedarındır, Zengîbâr padişahı senin sarayının
zencisidir*

*Sağ tarafındaki yardımcıların senin savaşçı kölelerindir, sol tarafındaki
koruyucuların ise senin pusudaki cariyelerindir*

*Su ve toprak libası ile parlak bir nur zâhir oldu, zâhirde ve batında letafetle
kutsi bir ruh doğdu*

*O felek mertebeli padişah tabiatlının buyruğunun karşısında parlak güneşin bir
zerresinin itibarı yoktur*

*Belkıs mertebeli Mâhım'ın devlet ve ikbal muradı onu bir padişahın yanında
hükmeden kıldı*

*Muhteşem gökyüzünün bütünüyle parlayan dolunayı senin buyruğundadır ve
öyle bir ay ki güneş onun ayna tutanı oldu*

*Senin pak cevherin rahmet denizinden gelmiştir, böylesine bir olay denizlerde
dahi ortaya çıkmaz*

*Herkes canı gönülden sabah akşam sana dua eder, cümle şah ve şehriyar senin
ferman ve buyruğuna tâbidirler*

*Hâtim-i Tâi eğer senin ihsanını rüyasında görseydi, bir an utanmasın duymasın
diye gözünü açmazdı*

*Ey güneş mertebeli olan ay senin gölgenin düştüğü her yerde mutluluk, yaşam ve
dinçlik kök salar*

Eğlence yeri için senin hizmetkarların baştanbaşa altın yaldızlı olan hazan mevsiminin bahçesine geldi

Senin sokağının tarafından esen rüzgâr hem sonsuz amber kokusudur ve hem de sabâ rüzgârı senin eşiğinin toprağını öptüğünden misk gibidir

Senin ayağının tozu toprağı hem ehl-i nazarın sürmesidir ve hem de gönül açıcı kelamın can kulağının küpesidir

Hasret acısı gül yanaklı sevgililerin yüzündeki ben gibi senin devletinin düşmanının gönlüne ve canına hoş gelir

Senin vasıflarının sınırı ve ölçüsü yoktur ve sözün kısası daha makbuldür o halde konuyu kısa tutayım

Huzurunuzda arz etmem gereken bir nüktem var, evet evet! şairlerin böyle şiarları olmalı

Allah'ın kulları nezdinde seninle ilgili yeterince güzel sözler işittim, dünyada senin duandan daha iyi bir iş bilmem

Sohbet ikliminde nazeninlerin isimlerini zikrettim, benden sana hatıra bir hediye olsun istedim

Fahrî gibi benim işim en azından senin varlığına bir duadır, sadık kulunuz bundan daha iyi bir uğraş bilmez

Lacivert gökyüzünde güneş ve ay var oldukça, gece ve gündüz de birbirini takip ettiği sürece

İnsanoğlunun bağının gülleri renkli ve kokulu oldukça, bu kutlu gül bahçesinde su ve sıcaklık devam ettikçe

Bu dünyada dostların gül gibi olsun, düşmanların yüzü mihnet duvarına doğru sararsın

SONUÇ

Faḥrî b. Mevlânâ Muhammed Emîrî Herevî (ö. 16. yy. sonları), Timurluların son dönemine tekabül eden 903/1498 senesinde bugün Afganistan sınırları içerisinde yer alan Herat'ta doğmuştur. Ülkemizde tanınmayan, İran'da dâhi çokça bilinmeyen müellif için “Herevî”, “Heratî”, “Faḥrî” ve “Emîrî” mahlaslarının kullanıldığı görülüyorsa da “Faḥrî-i Herevî” olarak şöhret bulmuştur. Hicrî onuncu asrın kudretli ediplerinden olan Faḥrî-i Herevî'nin şahsiyeti, hayatı ve edebî kıymeti hakkında çok az bilgi bulunmaktadır. Bundan dolayı Faḥrî-i Herevî'nin kendisinden sonrakilerin gönül dünyasına tesir ettiği hususunu aydınlatmak pek mümkün gözükmemektedir. Herat'ın ileri gelen emirlerinden Mevlânâ Emîrî-i Horâsânî'nin oğludur. Annesi ile ilgili hiçbir bilgi yoktur. Döneminin güçlü mütercim, usta şair ve ediplerinden Faḥrî-i Herevî'nin tasavvuf neşvesine sahip eski üstadlardan Hâfız-i Şîrâzî, Sa'dî-i Şîrâzî gibi önemli kimseleri rehber edinerek yazdığı şiirlerinin bulunması ve ahlâki öğütler içeren bir eser kaleme almış olması onun mutasavvıf bir şahsiyet olduğunu özünde barındırmaktadır.

İran ve Hint edebiyatının meşhur şahsiyeti olarak anılan Faḥrî-i Herevî'nin kökeni ile ilgili bir bilgi bulunmamaktadır. Doğduğu ve yaşadığı dönem Türklerin yoğunlukta olduğu ve Türkçenin ivme kazandığı fakat bilim dilinin Farsça olduğu bir devirdir. Bölgede Türkmenlerin egemen olması, Safevî Devlet'nin hükmü altında Herat'ın idare ve düzeninin Türk asıllı “Şamlu” boyunun uhdesinde bulunması ve Faḥrî-i Herevî'nin babasının da bölgede emir olarak sorumlu olduğu yönünde bilgiler onun Türk asıllı olabileceğini akıllara getirmektedir. Ancak bu hususta kati bir kanaat mevcut değildir. Alî Şîr Nevâî'nin *Muhâkemetü'l-Lügateyn* adlı eserinde Fars kökenli ediplerin sağlam bir Türkçeye vakıf olmadıkları bilgisi doğrudan olmasa da dolaylı olarak öngörülen savı destekler niteliktedir. Zira Faḥrî-i Herevî'nin çalışmaları arasında

Tercüme-i Mecâlisü'n-Nefâis de vardır. Türkçeden Farsçaya aktardığı müellifin bu çalışması kendisinin çok iyi bir derecede Türkçe bildiğini göz önüne sermektedir. Tüm bu hususlar Faḫrî-i Herevî'nin soylu bir aileye mensup bir Türkmen olduğunu ortaya koymaktadır.

Timurluların son yıllarında Herat'ta doğan Faḫrî-i Herevî, Safevî Devleti ve Hindistan topraklarında varlık göstermiş Türk devletlerinden Argûn Hânedanlığı ve Bâbü'r Devleti'nin önemli sîmâlarından. Doğduğu yer olan Herat'ta takribî olarak kırk yıla aşkın bir süre geçirmiştir. Çocukluk yıllarının tamamını ve gençlik zamanının bir kısmını burada geçirdiğini söylemek mümkündür. Herat'ta iken Emîr Durmuş Hân'ın ve veziri Hâce Kerimüddîn Habîbullah Sâvecî'nin himayesine intisap ettikten sonra Habîbullah Sâvecî'nin methiyecisi olmuştur. Faḫrî-i Herevî, Hâce Kerimüddîn Habîbullah Sâvecî'nin ardından Şâh Tahmasb'ın methiyecisi oldu ve Tahmasb'ın hükümranlığı döneminde bir müddet Herat'ta kaldı. Kendisinden bahseden kaynakların hiçbirinde Herat'tan ne zaman ayrıldığı üzerine herhangi bir görüş bulunmamaktadır. Onun Herat'tan çıktığı yıl yaklaşık olarak 944-945/1537-1538 seneleri olmalıdır. Doğduğu topraklardan Hac vazifesini yerine getirmek maksadıyla ayrılıp Sind'e gitmiş ve bir daha doğduğu topraklara geri dönmemiştir. Hacca gidip Herat'a döndükten sonra mı yoksa Hac vazifesini yerine getirdikten hemen sonra mı yoksa doğrudan Sind'e yöneldiğı konusu ihtilâflıdır. Fakat kendisinin vermiş olduğu bilgiye göre, hac niyetle yola çıktığı fakat yolunun Sind'e düştüğü, niyetine ulaşmadan Sind'e vardığı anlaşılmaktadır. Takribî olarak on yedi yıl burada kaldığı bilinen Faḫrî-i Herevî'nin 946/1539 senesi dolaylarında buraya vardığı tespit edilmiştir.

Faḫrî-i Herevî Sind'e ulaştığında tanışıklıkları Herat'ta başlamış olduğu belirtilen Argûn Hânedanı hükümdarlarından Ebû Feth Hüseyin Şâh Argûn'un ilgisine

mazhar olup onun himayesine girmiş ve onun methiyecisi olmuştur. Ebû Feth Hüseyin Şâh'ın 1554'te aklî melekelerini yitirmesinin ardından Türk asıllı Hindistan ümerasından Muhammed Îsâ Tarhân 1555 senesinin Şubat ayında tahta geçmiştir. Faḥrî-i Herevî taht değişikliğinin ardından Muhammed Îsâ Tarhân'ın lütuf ve ihsanına mazhar olmasına rağmen Sind'ten ayrılıp 1556 yılının Şubat ayında henüz yeni tahta geçmiş olan Bâbü'r hükümdarı Hümâyün Şâh'ın oğlu Ebû Feth Celâleddîn Muhammed Ekber Şâh'ın cülûs merasimine katılıp övgüde bulunmuş ve himayesine girerek onun methiyecisi olmuştur. Faḥrî-i Herevî'nin Ekber Şâh'ın cülûs merasimine tesadüf ettiği ve burada söylemiş olduğu övgü dolu sözler neticesinde saraya intisap etmiş olduğu anlaşılmaktadır. Onun Muhammed Îsâ Tarhân'ın yanında ne kadar süre kaldığı tam olarak belli değildir. Ancak Faḥrî-i Herevî'nin Ekber Şâh'ın cülûs tarihinde Agra'da olabilmesi için aylar öncesinden yola çıkmış olması gerekmektedir. Çünkü onun cülûstan evvel Agra'ya varmış olması lazımdır. Hülâsa Faḥrî-i Herevî'nin kesin olmamakla birlikte Ebû Feth Hüseyin Şâh'ın ölümünden birkaç ay sonra Tatta'dan ayrıldığını söylemek mümkündür. Feyzî-i Hindî, Örfî-i Şîrâzî, Nazîrî-i Nîşâbûrî, Zuhûrî Tûrşîzî gibi önemli isimlerle çağdaş olan Faḥrî-i Herevî'nin ölüm tarihi tam olarak bilinmemektedir. Ancak onun yaşadığı yüzyılın son çeyreğinde vefat ettiğini söylemek mümkündür.

Çalışmanın ana temasından biri Faḥrî-i Herevî'nin telif ettiği *Tezkire-i Ravzatu's-Selâtin* üzerinedir. Bu eserde şair sayısı toplamda seksen altıdır. Ancak şiirin tanımı, Behrâm-i Gûr'un ahvâli ve Fars şiirinin başlaması başlıklı birinci bölümde özel bir aktarımla isimlerini kaydettiği ve örnek beyitlerini sunduğu devrin büyük şairleri de yer almaktadır. Ayrıca eserde, hükümdar ve devlet adamları ile ilgi bilgiler verilirken kimi zaman metin içerisine menkıbeler eşliğinde devrin büyük şairleri ve örnek beyitleri zikredilmekte, kimi zaman ise sadece isimlerini andığı şairlerin adları bulunmaktadır.

İran'ın ilk büyük şairleri arasında anılan üstad Rûdekî ve Firdevsî başta olmak üzere Sultan Mahmûd Gaznevî zamanında şöhret bulmuş şairlerden Ebû Ferec-i Secezi, Pindâr-i Râzi, Ascedî özel olarak yer almaktadır. Bu bağlamda eserde toplam kişi sayısı en az doksandır. Yapıtın sadece hükümdar ve devlet adamlarına ayrılmış olması, özellikle başka kaynaklarda bulunmayan Türkçe şiir söyleyen hükümdar ve şehzâdelerin yer alması, Selçuk'un çocukları ve torunları üzerine bilgiler içermesi eseri oldukça değerli kılmaktadır. Söz konusu diğer eser ise *Cevâhiru'l-'Acâyib*'tir. Bu eserde ilimden uzak kalmamış, edebiyatın inceliklerine ve güzelliğine hâkim şiirleri ile gönüllere dokunan otuz bir kadın şairlerin hayatı hakkında bilgiler bulunmaktadır. Biyografilerinde onların temiz ahlâkları, güzellikleri, hazırcevap ve hoş sohbet oluşları ile ilgili malumat vardır. Eserde Farsça şiirlerin yanı sıra Arapça ve Türkçe şiirler de yer almaktadır. Hicrî onuncu yüzyılda yazılmış olan ve sadece şiir söyleyen kadınları konu edinen bu eser aracılığıyla Türkçenin edebî bir dil olması yolunda kadın şairlerin de önemli katkılar sağladıkları sonucuna ulaşılmaktadır.

ÖZET

“Şair ve Tezkire Yazarı Olarak Faḫrî-i Herevî” başlıklı bu çalışma Faḫrî-i Herevî tarafından kaleme alınmış olan *Ravżatu’s-Selâtin* ile *Cevâhiru’l-‘Acâyib* adlı iki tezkireyi konu edinmektedir. Bu tezkirelerin ilkinde şair sultan ve şehzâde biyografileri ve örnek şiirleri bulunmaktadır. Şair sultan ve şehzâdelere yer vermesi açısından değerli bir tezkiredir. Diğer ikincisinde ise kadın şairlerin biyografileri ve örnek şiirleri yer almaktadır. Yalnızca kadın şairlerden bahseden, bilinen ilk tezkire olması bakımından önem arz etmektedir. Her iki eserde de hemen hemen hiçbir yerde hakkında bilgi bulunmayan şairler ve şiirler yer almaktadır. Söz konusu bu iki tezkire üzerine bazı başlıklar eşliğinde araştırma ve inceleme yapıldı. Aynı zamanda başvuru kaynağı olan çalışmaya konu iki tezkire özenle tercüme edilerek Türkçeye kazandırıldı.

SUMMARY

This study, entitled “*Fakhrî-i Herevî As a Poet and Tadhkirah Writer*” is based on two different tadhkirah named *Ravżatu’s-Selâtîn* and *Cevâhiru’l-‘Acâyib* which penned by Faḥrî-i Herevî. In the first tadhkirah, there are biographies of poet sultans and princes and some samples of their poems. In terms of encapsulating poets and princes it is a precious tadhkirah. The latter one includes biographies of poetess and some samples of their poems as well, This tadhkirah has a considerable importance by being the first tadhkirah which mention only poetess. In both studies there are poets, poetess and their poems about that any information hardly known. Under certain topics several researches and analysis were carried out on these two aforementioned tadhkiras. At the same time, these two tadhkirah which are reference sources in the field, are translated into Turkish meticulously.

KAYNAKÇA

A. Reed, Elizabeth, *Persian Literature Ancient and Modern*, S. C. Griggs and Company, Chicago, 1893.

Abdünnebî Fahrüzzamân-i Kazvînî, *Tezkire-i Meyhâne*, (Haz. Ahmed Gülçîn-i Meânî), İntişârât-i İkbâl, Tahran, 1028/1619.

Abû'l-Farac, *Abû'l-Farac Tarihi*, (Çev. Ömer Rıza Doğrul), C.1, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1987.

Adalar, Subaşı Derya, *Klasik Arap Edebiyatında Şair Tezkireleri*, Engin Yayınevi, Ankara, 2016, s. 63.

Ahmed Gülçîn-i Meânî, “Tuḥfetu'l Ḥabîb”, *Neşriyye-i Ferheng-i Horasan*, Yıl 5, Sayı 3-4, 1343/1964.

Ahmed Gülçîn-i Meânî, *Târîḥ-i Tezkirehâ-i Fârsî*, C.1, İntişârât-i Dânişgâh-i Tahran, Tahran, 1348/1970.

Ak, Coşkun, “Süleymân I Edebî Yönü”, *İslâm Ansiklopedisi*, C.38, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2010.

Aka, İsmail, “Hândmîr”, *İslâm Ansiklopedisi*, C.15, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1997.

Aka, İsmail, *Timurlular*, *İslâm Ansiklopedisi*, C.41, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1995.

Alan, Hayrunnisa, “Sâhibkîran”, *İslâm Ansiklopedisi*, C.Ek-2, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2016.

Algar, Hamid – Alparslan, Ali, “Hüseyin Baykara”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C.18, 1998.

Algül, Hüseyin, “Himyerîler”, *İslâm Ansiklopedisi*, C.18, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1998.

Alî Şîr Nevâî, *Mecâlisü'n-Nefâis*, (Çev. Hekîm Şâh Muhammed Kâzvînî, Nşr. Ali Asgar Hikmet), *Bank-i Millî-i İran*, Tahran, 1323/1944.

Alî Şîr Nevâî, *Muhâkemetü'l-Lügateyn*, (Nşr. Ahmed Cevdet), İkdâm Matbaası, 1315/1898.

Ateş, Ahmed, *İstanbul Kütüphanelerinde Farsça Manzum Eserler I (İstanbul ve Nuruosmaniye Kütüphaneleri)*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1968.

Augustus, Frederick, *The Emperor Akbar*, (Çev. Annette S. Beveridge), C.1, Forgotten Books Publisher, London, 1890.

Avfî, Muhammed, *Lübâbü'l-Elbâb*, (Nşr. E. G. Browne), C.1, İntişârât-i Leiden, Tahran, 1361/1982.

Ayan, Kamer, “Vîjgîhâ ve Menşe'-i Peydâyiş-i Sebk-i Meşhûr be Hindî der Seyr-i Tehevvel-i Şîir-i Fârsî”, *Mecelle-i Dânişkede-i Edebiyât ve Ulûm-i İnsânî-i Meşhed*, Sayı 2, 1352/1974.

Aydoğmuşoğlu, Cihat, *Safevî Devleti Tarihi*, Kimlik Yayınları, Ankara, 2015.

Bahâr, Muhammed Taqî, *Sebkşinâsî*, C.3, İntişârât-i Emîr Kebîr, Tahran, 1389/2010.

Bartold, V. V., *Mîr Alî Şîr ve Türkmen Halkının Tarihi*, (Çev. İlhan Arslan), Post Yayınları, İstanbul, 1920.

Barutçu Özönder, F. Sema, *Muhâkemetü'l-Lügateyn İki Dilin Muhakemesi*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1996.

Barutçu, F. Sema, *Alî Şîr Nevâî Mu'hâkemetü'l Lügateyn*, A.Ü. Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, 1983-1984 Öğretim Yılı Türk Dili Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 1984.

Bayatlı, Necdet Yaşar, *Irak Türkmen Halk Kültürü Araştırmaları*, Berikan Yayınevi, Ankara, 2011.

Bayur, Yusuf Hikmet, *Hindistan Tarihi: Gurkanlı Devletinin Büyüklük Devri*, C.2, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1947.

Bilgen, Abdüsselam, "Muhammed 'Avfi'nin Lubâb Al-Albâb Tezkiresi ve Üslup ile İlgili Görüşleri", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, C.4, 1985.

Bilgen, Abdüsselam, *Muhammed 'Avfi'nin Lubâb Al-Albâb Tezkiresindeki Sebki (Üslubu) ve Sebk ile İlgili Görüşleri*, (Danışman Prof. Dr. Meliha Anbarcıoğlu), Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, AÜ DTCTF, Ankara, 1982.

Bridge, Henry, *A Comprehensive History of India Civil, Military and Social*, Associated Publishing House, New Delhi, Tarih Yok.

Brookshaw, Dominic Parviz, "Cihân Mülk Hâtûn", (Çev. Mustafa Hüseyinî), *Mecelle-i Kâravân*, Yıl 5, Sayı 20, 1398/2019.

Ceferzâde, Ezize, *Azerbaycan'ın Âşık ve Şair Kadınları*, (Haz. Cengiz Alyılmaz), Belen Yayınları, Ankara, 2006.

Çetin, Osman, “Horasan”, *İslâm Ansiklopedisi*, C.18, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1998.

Çınarcı, Mehmet Nuri, Söz Meyanında İki Hükümdar: Kanuni Sultan Süleyman ve Şâh Tahmasb'ın Müşâ'aresi, *Tarih Okulu Dergisi*, Yıl 8, Sayı XXIII, 2015.

Çiçekler, Mustafa, “Na‘t”, *İslâm Ansiklopedisi*, C.32, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2006.

Devletşâh-i Semerkandî, *Tezkiretü'ş-Şu'arâ*, (Tsh. E. G. Browne), İntişârât-i Esâtîr, Tahran, 1382/2003.

Dilek, Kaan, “Şerefeddîn Alî Yezdî”, *İslâm Ansiklopedisi*, C.38, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2010.

Durak, Neslihan, *Hindistan'a Kuzeyden Yapılan Seferler*, ASAM Yayınları, Ankara, 2000.

Durmuş, İsmail, “Tevârüd”, *İslâm Ansiklopedisi*, C.40, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2011.

Emîn Ahmed-i Râzî, *Tezkire-i Heft İklim*, (Tsh. Seyyîd Muhammed Rızâ Tâhirî), C.1, İntişârât-i Surûş, Tahran, 1378/1999.

Eraslan, Kemal, “Çağatay Edebiyatı”, *İslâm Ansiklopedisi*, C.8, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1993.

Eraslan, Kemal, “Mecâlisü’n-Nefâis”, *İslâm Ansiklopedisi*, C.28, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2003.

Faḥrî-i Herevî, *Divân-ı Faḥrî-i Herevî*, (Haz. Ahmed Keremî), İntişârât-i Tâlâr-i Kitâb Tahran, 1366/1987.

Faḥrî-i Herevî, *Heft Kişver*, (Tsh. İrec Afşâr, Mihrân Afşârî), Neşr-i Çeşme, Tahran, 1394/2015.

Faḥrî-i Herevî, Munşî Ahmed Hüseyin Seherkâkûrûy, *Tezkire-i Zenân-i Şâire der İrân ve Hind: Cevâhiru’l-‘Acâyib (Tezkiretu’n-Nisâ) ve Âyîne-i Heyret*, (Tsh. Mînâ Ağâzâde -Zehrâ İbrâhîmoğlu), İntişârât-i Sefir, Tahran, 1392/2013.

Faḥrî-i Herevî, *Tezkire-i Cevâhiru’l-‘Acâyib*, Yz., National Library of Kalkûta, No: 482.

Faḥrî-i Herevî, *Tezkire-i Eş‘âr-i Zenân-i Vilâyeti-i İrân ve Ğayrihu: Musemmâ Cevâhiru’l-‘Acâyib*, Yz., Harvard Library, No: 40-99011565065203941.

Faḥrî-i Herevî, *Tezkire-i Ravzatu’s-Selâtîn ve Cevâhiru’l-‘Acâyib*, (Tsh. Hüsâmeddîn Râşidî), Haydarâbâd, 1388/1968.

Faḥrî-i Herevî, *Tezkire-i Ravzatu’s-Selâtîn*, (Tsh. Hayyâmpûr), İntişârât-i Mu‘essese-i Târîh ve Ferheng-i İrân, Tebriz, 1345/1966.

Faḥrî-i Herevî, *Tezkire-i Ravzatu’s-Selâtîn*, Yz., İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, No: 4097, 1038/1628.

Fayda, Mustafa, “Kahtân” *İslâm Ansiklopedisi*, C.24, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2001, s. 201-202.

Ferîver, Hüseyin, *Tarih-i Edebiyat-ı İran ve Tarih-i Şu'arâ*, İntişârât-i Emîr Kebîr, Tahran, 1341/1962.

Ferşîdverd, Hüsrev, *Derbâre-i Edebiyyât ve Nağd-i Edebî*, C.2, İntişârât-i Emîr Kebîr, Tahran, 1373/1994.

Fîrûzyân, Mehdî, “Peyvendhâ-i Beynâmetnî-i Dîvân-i Faḥrî-i Herevî ve Ḥâfız-i Şîrâzî”, *Nâme-i Ferhengistân*, No. 3, Tahran, 1393/2014.

Furugi, Muhammed Ali, *İran Tarihi*, (Çev. Ömer Halis Bıyıktay; Yayına Haz. Saadettin Yağmur Gömeç), Berikan Yayınevi, Ankara, 2020.

Ḥândmîr, *Târîḥ-i Ḥabîbü's-Siyer*, C.4, İntişârât-i Kitâbhâne-i Hayyâm, Tahran, 1333/1954.

Gömeç, Saadettin Yağmur, Müslime Melis Çeliktaş, *Hindistan'da Türkler*, Berikan Yayınevi, Ankara, 2019.

Gömeç, Saadettin, “Terken Ünvanı Hakkında”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Türkoloji Dergisi*, Sayı 17, 2010.

Güzelyüz, Ali, “Sebk-i Irakî ile Sebk-i Hindî Arasında Geçiş Dönemi Üslûbu: Mekteb-i Vuku”, *Söz ve Anlamda Farklılaşma Sebk-i Hindî*, (Haz. Hatice Aynur, Müjgân Çakır, Hanife Koncu), Turkuaz Yayınları, İstanbul, 2006.

Gündüz, Tufan, “Safevîler” *İslâm Ansiklopedisi*, C.35, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2008.

Gündüz, Tufan, “Şâh İsmâil” *İslâm Ansiklopedisi*, C.38, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2010.

Gündüz, Tufan, “Tahmasb” *İslâm Ansiklopedisi*, C.39, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2010.

Gündüz, Tufan, *Son Kızılbaş Şâh İsmâil*, Yeditepe Yayınevi İstanbul, 2013.

Hâfız, *Hâfız Divânı*, (Çev. Hicabi Kırılancı), Kapı Yayınları, İstanbul, 2013.

Hamdullah-i Müstevfî, *Târîh-i Güzîde*, (Tsh. Abdülhüseyn-i Nevâî), İntişârât-i Emîr Kebîr, Tahran, 1362/1983.

Hasan Nisârî-i Buhârî, *Müzekkir-i Aḥbâb*, (Haz. Necib-i Herevî), Neşr-i Merkez, Tahran, 1377/1998.

İbnü'l Kalânîsî, *History of Damascus*, (Ed. H. F. Amedroz, E. J. Brill), Leiden, 1908.

İpekten, Haluk, *Türk Edebiyatının Kaynaklarından Türkçe Şu'arâ Tezkireleri*, AÜ Fen Edebiyat Fakültesi Yayınları, Erzurum, 1988.

İsen, Mustafa, *Kühü'l-Ahbâr'ın Tezkire Kısmı*, Atatürk Kültür Merkezi Yayını, Ankara, 1994.

Kafalı, Mustafa, *Çağatay Hanlığı (1227-1345)*, Berikan Yayınevi, Ankara, 2005.

Kafeoğlu, İbrahim, “Mahmud Gaznevî”, *Umumî Türk Tarihi Hakkında Tespitler Görüşler Mülâhazalar*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2017.

Kafesoğlu, İbrahim, “Alparslan”, *İslâm Ansiklopedisi*, C.2, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1989.

Kafesoğlu, İbrahim, “Selçuk’un Oğulları ve Torunları”, *Türkiyat Mecmuası*, Sayı 13’ten ayrı basım, 1958.

Kanar, Mehmet, “Fırdevsî”, *İslâm Ansiklopedisi*, C.13, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1996.

Kanar, Mehmet, “Hülâsatu’l-Eş’âr”, *İslâm Ansiklopedisi*, C.18, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1988.

Kanar, Mehmet, “Muhammed (Fars Edebiyatı)”, *İslâm Ansiklopedisi*, C.30, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2005.

Kânûnî Sultan Süleymân, Muhibbî Dîvânı, (Haz. Kemal Yavuz – Orhan Yavuz), Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, İstanbul, 2016.

Karaismailoğlu, Adnan, “Hâce İsmet-i Buhârî”, *İslâm Ansiklopedisi*, C.23, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2001.

Karaismailoğlu, Adnan, “Muizzî”, *İslâm Ansiklopedisi*, C.31, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2006.

Karaismailoğlu, Adnan, “Üslûp”, *İslâm Ansiklopedisi*, C.42, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2012.

Karaismailoğlu, Adnan, *Klasik Dönem Türk Şiiri İncelemeleri*, Akçağ Yayınları, Ankara, 2001.

Karasoy, Yakup, Mustafa Toker, *Türklerde Şecere Geleneği ve Anonim Şibanî-Nâme*, Tablet Yayınları, Konya, 2005.

Kasımzâde, Muhammed, “İzzü’-d-devle Deylemî” *Dâiretü’l Me’ârif Teşeyyu’*, C.11, 1391/2012.

Kaya, Önal, “Alî Şîr Nevâî’nin Divanları”, *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, C.4, Sayı 1, 2007.

Kırlangıç, Hicabi, “İran Şiiri İçin Bir Değerlendirme”, *Nüsha Şarkiyat Araştırmaları Dergisi*, Yıl 1, Sayı 1, 2001.

Kızılbaşlar Tarihi (Târîh-i Kızılbaşan), (Notlar ve çev. Tufan Gündüz), Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2015.

Konukcu, Enver, “Begüm”, *İslâm Ansiklopedisi*, C.5, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1992.

Konukcu, Enver, “Gazne”, *İslâm Ansiklopedisi*, C.13, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1996.

Konukcu, Enver, “Hüseyin Şâh Argûn”, *İslâm Ansiklopedisi*, C.19, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1999, s. 12.

Konukcu, Enver, “Kâmrân Mîrzâ”, *İslâm Ansiklopedisi*, C.24, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2001, s. 287.

Konukçu, Enver, “Ekber Şâh”, *İslâm Ansiklopedisi*, C.10, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1994.

Korkmaz, Zeynep, *Türkiye Türkçesinin Temeli Oğuz Türkçesinin Gelişimi*, Türk Dil Kurumu Yayınevi, Ankara, 2013.

Köprülü, Mehmed Fuad, “Çağatay Edebiyatı”, *İslâm Ansiklopedisi*, C.3, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1945.

Köprülü, Mehmed Fuad, “Heratlı Fahrî ve Tezkiresi”, *Hayat Mecmuası*, C.1, Sayı 52, 1927.

Köprülü, Mehmed Fuad, “On Altıncı Asra Ait Edebî Menbalar Müzekkir-i Ahbâb”, *Hayat Mecmuası*, C.2, Sayı 29, 1927.

Köprülü, Mehmed Fuad, “Sâm Mîrzâ ve Tezkiresi”, *Hayat Mecmuası*, C.2, Sayı 27, 1927.

Köymen, Mehmet Altay, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi; İkinci İmparatorluk Devri*, C.2, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 2011.

Kurtuluş, Rıza, “Muzafferîler”, *İslâm Ansiklopedisi*, C.31, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2006.

Ûtî, Sepîde, “Tezkire Nivîsî-i Fârsî der Âsyâ-i Miyâne”, *Dânişnâme-i Edeb-i Fârsî*, C.1, 1380/2001.

Levend, Agâh Sırrı, *Alî Şîr Nevâî Hayatı, Sanatı ve Kişiliği*, C.1, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1965.

Levend, Agâh Sırrı, *Türk Edebiyatı Tarihi*, C.1, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1973.

Mansûr Restgâr Fesâî, *Envâ-i Neşr-i Fârsî*, İntişârât-i Simet, Tahran, 1380/2001.

Mengi, Mine, “Sehl-i Mümteni”, *İslâm Ansiklopedisi*, C.36, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2009.

Merçil, Erdoğan, “Âdilşâhîler”, *İslâm Ansiklopedisi*, C.1, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1988.

Merçil, Erdoğan, “Gazneliler”, *İslâm Ansiklopedisi*, C.13, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1996.

Merçil, Erdoğan, “Mahmûd-ı Gaznevî”, *İslâm Ansiklopedisi*, C.27, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2003.

Merçil, Erdoğan, *Müslüman Türk Devletleri Tarihi*, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul, 2013.

Minhâc-i Sirâc el-Cûzcânî, *Tabakât-ı Nâsirî: Gazneliler, Selçuklular, Atabeglikler ve Hârezmşâhşar*, (Tercüme ve Notlar Erkan Göksu), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2015.

Mînovî, Muctebâ, *Firdevsî ve Şiiri*, (Çev. Nimet Yıldırım), Demavend Yayınları, İstanbul, 2017.

Mucmelü't-Tevârîh ve'l-Kaşaş, (Tsh. Meliku'sşuarâ-i Bahâr), Çaphâne-i Hâver, Tahran, 1318/1939.

Muhammed Ahmed Penâhî-i Simnânî, *Şâh İsmâil-i Safevî Murşid-i Sorh Kulâhân*, İntişârât-i Numûne, Tahran, 1371/1992.

Muhammed Alî Hâzin-i Lâhîcî, *Tezkiretu'l-Mu'âşirîn*, (Tsh. Ma'sûme Sâlik), Tahran, 1375/1996.

Muhammed b. Omar ar-Râdûyânî, *Kitâb Tercumân al-Balâgâ*, (Nşr. Ahmed Ateş), İbrahim Horoz Basımevi, İstanbul, 1949.

Muhammed Haydar Mîrzâ Duġlat, *Târîh-i Reşîdî*, (Tsh. Abbas Kulî Gaffârî),
C.1, Neşr-i Mirâs Mektûb, Tahran, 1383/2005.

Muhammed Rızâ Berzger Hâlikî, *Şâh-i Nebât-i Hâfiz*, İntişârât-i Zevvâr, Tahran,
1393/2014.

Muhammed Tâhîr-i Naşrâbâdî, *Tezkire-i Naşrâbâdî*, (Haz. Vahîd-i Destgirdî),
İntişârât-i Kitâbfurûşî-i Furûġî, Tahran, 1361/1982.

Mum, Cafer, “Sebk-i Hindî’de Beyit Yapısı, Paradoksal İmajlar ve Çoklu
Duyulama”, *Söz ve Anlamda Farklılaşma Sebk-i Hindî*, (Haz. Hatice Aynur, Müjgân
Çakır, Hanife Koncu), Turkuaz Yayınları, İstanbul, 2006.

Musalı, Namıġ, “I. Şâh İsmâîl’in İdarî-Askerî ve İctimaî-İktisadî Politikaları
Üzerine Bazı Notlar ve Deġerlendirmeler”, *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, No.
5/14, 2018.

Münferîd, Efsâne, “Tezkire Nivîsî-i Fârsî”, *Dânişnâme-i Cihân-i İslâm*, C.6,
1380/2002.

Naaman, Erez, *Literature and Islamic Court: Cultural Life Under Sahib Ibn
‘Abbad*, Routledge Publishing, London and New York, 2016.

Nacî, Muhammed Rızâ, “İzzü’-d-devle Bahtiyâr”, *Dânişnâme-i Cihân-i İslâm*,
C.2, 1375/1996.

Nefisî, Sa’îd, *Târîh-i Nazm u Neşr der İnan ve der Zebân-i Fârsî*, C.2, Çâphâne-i
Mîhen, Tahran, 1344/1965.

Nimet Yıldırım, “Fırdevsî ve Şâhnâme”, *İran Kültürü: Zerdüş'ten Fırdevsî'ye Sadî'den Şamlû'ya İran'ın Sözlü ve Yazılı Kaynakları*, Pinhan Yayıncılık, İstanbul, 2019.

Rudekî-yi Semerkandî, *Rudekî-yi Semerkandî Divânı*, (Haz. ve çev. Nimet Yıldırım), Dergâh Yayınları, İstanbul, 2020.

Nizâmî-i Arûzî, Çehâr Maqâle, (Tsh. Muhammed Kazvînî), Çâp-i Leiden, Tahran, 1327/1948.

Oruç, Züriye, “Sultan Sencer'in Esâreti”, *Selçuklu Üniversitesi Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, Sayı 12, 2020.

Öz, Mustafa, “Meşhed”, *İslâm Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C.29, 2004.

Öz, Yusuf, “Tezkire”, *İslâm Ansiklopedisi*, C.41, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2012.

Özaydın, Abdülkerim, “Argûn”, *İslâm Ansiklopedisi*, C.3, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1991.

Özaydın, Abdülkerim, “Arslan b. Selçuk”, *İslâm Ansiklopedisi*, C.3, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1991.

Özaydın, Abdülkerim, “Melikşâh”, *İslâm Ansiklopedisi*, C.29, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2004.

Özaydın, Abdülkerim, “Nizâmülmülk”, *İslâm Ansiklopedisi*, C.33, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2007.

Özgüdenli, Osman Gazi, “Moğollar”, *İslâm Ansiklopedisi*, C.30, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2005.

Öztürk, Mürsel, Ebû Tâhir-i Hâtûnî, *İslâm Ansiklopedisi*, C.10, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1994.

Pala, İskender, *Ansiklopedik Dîvân Şiiri Sözlüğü*, C.2, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1989.

Râşidî, Hüsâmeddîn, “Faḥrî-i Herevî ve Se Eser-i U”, (Çev. Muhammed Muzaffer), *Mecelle-i Dânişkede-i Edebiyyât ve Ulûm-i İnsânî-i Meşhed*, Sayı 2, 1387/2008.

Râvendî, *Râhat-üs-Sudûr ve Âyet-üs-Sürûr*, (Çev. Ahmed Ateş), Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1957.

Rızâ Kûlî Hân Hidâyet, *Mecmau'l-Fuṣâḥâ*, (Haz. Müzâhir Musaffâ), C.1, İntişârât-i Emîr Kebîr, Tahran, 1336/1957.

Rızâ Kûlî Hân Hidâyet, *Mecmau'l-Fuṣâḥâ*, (Nşr. Müzâhir Musaffâ), C.2, İntişârât-i Emîr Kebîr, Tahran, 1339/1960.

Rızâî, Hamîd – İrecpûr, Muhammed İbrâhîm, “Mu‘arrifî, Berresî ve Tashîh-i Nushe-i Senâyiu'l Hüsn Te‘lîf Faḥrî-i Herevî”, *Heştomîn Humâyîş-i Pejûheşhâ-i Zebân ve Edebiyyât-i Fârsî*, 1394/2015.

Sâm Mîrzâ Safevî, *Tezkire-i Tuḥfe-i Sâmi*, (Haz. Rukneddîn Ferruh Hümâyun), İntişârât-i Esâtîr, Tahran, 1384/2005.

Sevgi, H. Ahmet, “Hilâlî-i Çağatâyî”, *İslâm Ansiklopedisi*, C.18, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1998.

Sevim, Ali, “Çağrı Bey”, *İslâm Ansiklopedisi*, C.8, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1993.

Seyyîd Alî Rızâ Nağâvî, *Tezkire Nivîsî-i Farsî der Hind ve Pakistan*, Mu‘essese-i Metbû‘ât-i İlmî, Tahran, 1347/1968.

Sıddıqui, İqtidar Husain, “Alâeddîn Cihânsûz”, *İslâm Ansiklopedisi*, C.7, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1993.

Solmaz, Sefer, “Selçuklu Tarihinin Kronoloji Problemine Bir Örnek: Selçuk Bey’in Cend’e Göç Tarihi Meselesi,” *Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Sayı 22, 2019.

Sümer, Faruk, “Selçuklular”, *İslâm Ansiklopedisi*, C.36, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2009.

Sümer, Faruk, *Oğuzlar (Türkmenler) Tarihleri-Boy Teşkilatı-Destanları*, Ana Yayınları, 1980.

Sümer, Faruk, *Safevî Devletinin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1999.

Şafağ, Rızâzâde, *Târîh-i Edebiyât-i İran*, (Tsh. Muhammed), İntişârât-i Muhammedî, Tahran, 1321/1942.

Şâh Tahmasb-ı Safevî, *Tezkire-i Şâh Tahmasb-ı Safevî*, (Giriş ve çev. Hicabi Kırlangıç), Anka Yayınları, İstanbul, 2001.

Şahin, Hüsne Hilal, Orta Çağ Hindistan'ında Yönetim: Bayram Han'ın Ekber Şâh'a Etkisi, *GAUN JSS*, C.18, Sayı 3, 2019.

Şanda, H. Avni, "İbni Battûta, Hind Padişahının Sarayında" *Hayat Tarih Mecmuası*, C.1, Sayı 5, 1966.

Şemîsâ, Sîrûs, *Sebk Şinâsî-i Neşr*, İntişârât-i Mîtrâ, Tahran, 1392/2013.

Şemîsâ, Sîrûs, *Sebk Şinâsî-i Şi'r*, İntişârât-i Mîtrâ, Tahran, 1393/2014.

Şemseddîn Sâmî, "Ascedî", *Kâmûsu'l-A'lâm*, C.4, 1311/1894.

Şemseddîn Sâmî, "Emîrî", *Kâmûsu'l-A'lâm*, C.2, 1306/1888.

Şemseddîn Sâmî, "Enûşîrvân" *Kâmûsu'l-A'lâm*, C.6, 1316/1898.

Şemseddîn Sâmî, "Mevlânâ Fahrî b. Muhammed Emîrî", *Kâmûsu'l-A'lâm*, C.5, 1314/1896.

Şemseddîn Sâmî, "Pindâr", *Kâmûsu'l-A'lâm*, C.2, 1306/1888.

Şemseddîn Sâmî, "Rûdekî", *Kâmûsu'l-A'lâm*, C.3, 1308/1891.

Şengül, İdris, "Kıssa", *İslâm Ansiklopedisi*, C.25, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2002.

Taḳiyuddîn Evḫadî-i Belyânî, '*Arafâtu'l-Âşîḳîn ve 'Araşâtu'l-Ârifîn*, (Tsh. Zebîhullâh-i Sâhibkârî – Âmine Fahr Ahmed), C.1, Merkez-i Pijûhiş-i Mîrâs-i Mektûb, Tahran, 1389/2010.

Tolasa, Harun, *Ahmet Paşa'nın Şiir Dünyası*, Sevinç Matbaası, Ankara, 1973.

Turan, Osman, “Terken Ünvanı, Türkan değil Terken”, *Türk Hukuk Tarihi Dergisi*, C.1, 1944.

Tülücü, Süleyman, “Hâtim et-Tâî”, *İslâm Ansiklopedisi*, C.16, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1997.

Uslu, Recep, “Herat”, *İslâm Ansiklopedisi*, C.17, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1998.

Utbî, *Târîh-i Yemînî*, Çaphâne-i Muhammed Alî, Tahran 1334/1955.

Uydu Yücel, Mualla, “Ubeydullah Han”, *İslâm Ansiklopedisi*, C.42, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2012.

Veliyeva, Zülfiyye, “Safevîler Devrinde Türkmenler ve Yayıldıkları Bölgeler”, (Çev. Leyla Aksüt Kuzucular), *Yurt Kitap-Yayın*, Ankara, 2014.

Wynbrandt, James, *A Brief History of Pakistan*, (Foreword Fawaz A. Gerges), Fact on Files Publishing, New York, 2009.

Yazıcı, Tahsin – Yelkenci, Dilek, (Yay. Kur.), “Kuyruksallayan, Kuyruksallayangiller”, *Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedisi*, C.14, 1986.

Yazıcı, Tahsin, “Am‘ak-i Buhârî”, *İslâm Ansiklopedisi*, C.2, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1989.

Yeniçeri, Celal, “Bâc”, *İslâm Ansiklopedisi*, C.4, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1991.

Yıldırım, M. İbrahim, “Abdullah Hâtifi’nin Hayatı ve Bir Tarih Kaynağı Olarak Timurnâme’nin Değeri”, *Türk Mecmuası*, C.28, Sayı 2, 2018, s. 233.

Yıldırım, Nimet, *Fars Edebiyatında Kaynak Bilim*, Fenomen Yayınları, Erzurum, 2012.

Yıldırım, Nimet, *Fars Edebiyatında Kaynaklar*, Atatürk Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Yayınları, Erzurum, 2001.

Yıldırım, Nimet, Rûdekî-yi Semerkandî, *Doğu Esintileri*, Sayı 3, Erzurum, 2015.

Yılmaz Anıl, Adile, “Şâh İsmâil”, *İslâm Ansiklopedisi*, C.38, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2010.

Yiğit, İsmail, “Sebe”, *İslâm Ansiklopedisi*, C.36, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2009.

Yücel, Yaşar, *Muhteşem Türk Kânûnî ile 46 Yıl*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1987.

Zebîhullâh-i Safâ, *İran Edebiyatına Genel Bir Bakış*, (Çev. Hasan Almaz), Nüşa Yayınları, Ankara, 2003.

Zebîhullâh-i Şafâ, *Târîh-i Edebiyyât der İran ve der Kalemrov-i Zebân-i Fârsî*, C.5/3, İntişârât-i Firdevs, Tahran, 1373/1994.

GENEL DİZİN

A

Abdurrahman-i Câmî, 8, 46, 92, 95, 98, 213,
327, 329
Abdülazîz Hân, 108, 168, 231
Abdüllatîf Mîrzâ, 108, 239
Abdülvâsî-i Cebelî, 96, 161, 220
Âdil Şâh, 109, 285
Âdilşâhîler, 11, 359
Âfâk Bige Celâyîr, 194
Afganistan, 37, 93, 197, 340, 344
Alî Şîr Nevâî, 9, 10, 12, 18, 19, 20, 21, 24, 35,
36, 39, 45, 46, 48, 62, 63, 72, 80, 81, 82, 83,
112, 115, 116, 120, 122, 123, 124, 125, 126,
127, 129, 130, 131, 138, 139, 140, 196, 197,
244, 287, 323, 344, 351, 352, 358, 359

Am'ak-i Buhârî, 93, 95, 161, 219, 366
Argûn Hanedanlığı, 40
Ascedî, 95, 106, 107, 168, 215, 347, 365
Askerî Mîrzâ, 60, 109, 260

B

Bâbü Şâh, 16, 19, 55, 56, 57, 78, 79, 80, 81, 94,
108, 109, 112, 114, 130, 256, 291
Bahâristân, 8, 10
Baykara Mîrzâ, 108, 244
Bayram Hân, 59, 60, 183
Bâysungur Mîrzâ, 108, 168, 236, 237, 247, 322

Behrâm Mîrzâ, 109, 272
Behrâm-i Gûr, 3, 4, 86, 91, 95, 108, 209, 210,
346
Belh, 16, 163, 244, 292, 325
Beyce, 194, 326, 327
Bîbî Ârzû-i Semerkândî, 194
Bîbî Âtûn, 194, 337
Bîbî Heyât, 194, 317, 318
Bîbî Mihri, 194, 319
Bîbî Yezdî, 194, 195, 197, 198, 340
Bîdilî, 193, 194, 328
Bostân-i Hiyâl, 35, 36, 62, 65, 66
Budak Hân, 108

C

Câm, 46, 307
Cevâhiru'l-'Acâyib, V, 2, 4, 5, 8, 14, 26, 37, 40,
42, 49, 50, 52, 70, 74, 77, 81, 82, 85, 89, 92,
93, 94, 95, 97, 98, 99, 101, 102, 103, 104,
105, 107, 114, 115, 116, 117, 118, 119, 120,
121, 122, 123, 124, 125, 126, 127, 128, 129,
130, 131, 132, 135, 136, 137, 138, 139, 140,
141, 143, 147, 148, 149, 152, 155, 156, 157,
158, 159, 160, 161, 162, 163, 164, 165, 166,
169, 171, 172, 173, 174, 175, 178, 180, 181,
182, 184, 185, 187, 188, 189, 190, 192, 193,
196, 197, 198, 201, 202, 203, 213, 216, 217,

225, 230, 234, 235, 242, 249, 252, 264, 270,
278, 282, 347, 348, 349, 354

Cici Anagâh Begüm, 58, 183

Cihân Hâtûn, 194, 195, 315, 316, 317, 318

Cihânşâh Mîrzâ Türkemân, 109

Cürcân, 231, 334

Ç

Çağatay Hân, 18

Çehâr Maqâle, 7, 101, 149, 362

D

Delhi, 16, 60, 167, 314, 352

Deylemliler, 5, 92, 211

Dilârâm, 3, 4, 95, 194, 210, 211, 310, 311

Duğâbâd, 331

Durmuş Hân, 17, 23, 27, 38, 39, 44, 51, 53, 54,
65, 73, 80, 345

E

Ebû Bekir Mîrzâ, 108, 112, 123, 124, 168, 234,
243

Ebû Ferec Secezi, 95, 103, 104, 214, 215, 346

Ebû Feth Hüseyin Şâh, 27, 29, 40, 41, 43, 44,
55, 56, 57, 73, 76, 77, 85, 207, 345

Ebû Hasan-ı Lingâh, 109, 284

Ebû Muzaffer Şâh Tahmasb, 26, 109, 270

Ebû Tâhir-i Hâtûni, 7, 88

Edhem Kûkeh, 58, 183

Edîp Sâbir, 96, 161, 220

Ekber Şâh, 27, 29, 41, 42, 43, 44, 57, 58, 59, 60,
61, 179, 181, 182, 183, 184, 185, 186, 306,
346, 358, 364

Emîr Abdülkerîm, 110, 291

Emîr Ahmed-i Câmî, 110, 287

Emîr Alî Şîr, 94, 110, 112, 126, 138, 139, 141,
196, 197, 235, 242, 252, 266, 287, 288, 289,
323, 325

Emîr Hâce Kelân, 110, 290, 291

Emîr Hüsâmeddîn, 110, 290

Emîr Muhammed Sâlih, 110, 197, 287, 324

Emîr Muizzî, 95, 149, 150, 218

Emîr Seyyîd Hasan Erdeşîr-i Gilân, 110

Emîr Yusuf, 110, 286

Enverî, 95, 103, 161, 214, 220

Esterâbâd, 45, 139, 231, 288, 334

F

Fahrî-i Herevî, IV, V, VI, 2, 4, 5, 8, 9, 10, 14,
15, 16, 20, 24, 26, 28, 34, 35, 36, 37, 38, 39,
40, 41, 42, 43, 44, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 55,
56, 57, 62, 63, 64, 65, 66, 67, 68, 69, 70, 71,
72, 73, 74, 75, 76, 77, 78, 79, 80, 81, 82, 85,
87, 89, 90, 91, 92, 93, 94, 95, 96, 97, 98, 99,
101, 102, 103, 104, 105, 107, 114, 115, 116,
117, 118, 119, 120, 121, 122, 123, 124, 125,
126, 127, 128, 129, 130, 131, 132, 135, 136,
137, 138, 139, 140, 141, 143, 144, 145, 147,
148, 149, 152, 155, 156, 157, 158, 159, 160,
161, 162, 163, 164, 165, 166, 168, 169, 170,

171, 172, 173, 174, 175, 176, 178, 179, 180,
181, 182, 184, 185, 186, 187, 188, 189, 190,
192, 193, 194, 196, 197, 198, 199, 200, 201,
202, 203, 204, 205, 213, 216, 217, 218, 219,
224, 225, 230, 234, 235, 242, 249, 252, 253,
270, 282, 344, 345, 346, 348, 349, 354, 355,
363

Fahrünnesâ, 194, 331

Fâtıma Hâtûn-i Dûstî, 194

Ferîd Kâtip, 96, 162

Ferîdûn Hüseyin Mîrzâ, 109, 251, 252

Ferîdüddîn Attâr, 6

Firdevsî, 95, 96, 100, 101, 102, 103, 214, 346,
357, 360, 361

Firûz Şâh, 109, 279

G

Garcistan, 16

Gâzî Hân, 17

Gazzâlî'nin Kızı, 194, 335

H

Hâce Kerimüddîn Habîbullah Sâvecî, 16, 27,
29, 39, 44, 54, 55, 64, 65, 73, 80, 345

Hâce Nizâmülmülk, 108, 146, 150, 151, 152,
153, 154, 155, 217

Ḥâf, 328

Hâfız-i Şîrâzî, 30, 34, 40, 41, 42, 68, 69, 74,
185, 195, 262, 316, 355

Hâkânî-i Şîrvânî, 73, 96, 163, 220

Halil Sultan, 108, 112, 119, 121, 168, 232, 233

Hâmide Bânû Begüm, 58

Hân Mîrzâ, 108, 126, 168, 247, 248

Ḥâneķîn, 5, 92, 211

Hânzâde-i Tûrbetî Hânım, 194, 333

Harezmi, 19, 21, 314

Hargird, 46

Hasan Şâh Argûn, 78, 87, 110, 294

Haydar Mîrzâ, 109, 140, 261, 360

Hayrunnisâ Fâtımetüzzehrâ, 194, 312

Hayyâmpûr, V

Heft İklim, 9, 11, 353

Herat, 15, 16, 17, 18, 20, 21, 23, 24, 26, 27, 30,
34, 35, 36, 38, 39, 40, 41, 45, 46, 51, 53, 55,
56, 63, 65, 71, 76, 77, 80, 115, 126, 127, 138,
159, 163, 193, 223, 242, 267, 287, 319, 328,
337, 344, 345, 366

Heyât, 194, 337

Hicâbî, 194, 338, 339

Hindâl Mîrzâ, 60, 109, 260

Hindistan, 11, 16, 17, 19, 25, 27, 28, 30, 32, 33,
34, 39, 42, 43, 55, 57, 58, 59, 61, 66, 68, 87,
93, 111, 130, 157, 166, 167, 181, 182, 183,
185, 201, 202, 203, 209, 222, 256, 277, 285,
345, 346, 352, 353, 355, 364

Horasan, 13, 15, 16, 17, 18, 19, 21, 22, 24, 27,
34, 37, 39, 42, 45, 46, 49, 51, 54, 65, 80, 87,
91, 93, 103, 104, 111, 112, 115, 124, 146,
159, 162, 182, 209, 211, 217, 220, 223, 225,
232, 235, 245, 271, 286, 331, 350, 353

Hülâşatu'l-Eş'âr, 9, 11, 357
Hümâyün Şâh, 16, 42, 55, 56, 57, 58, 60, 61,
346
Hüseyn Baykara, 12, 19, 20, 21, 45, 46, 63, 76,
78, 115, 351
Hz. Aişe, 194
Hz. Züleyhâ, 189, 194, 313

I

Irak, 5, 13, 46, 87, 105, 111, 143, 145, 156, 209,
216, 219, 262, 271, 352

İ

İbn La'li, 108, 168, 240, 241
İbrahim Mîrzâ, 108, 248
İffetî-i Esferâyenî'nin Kızı, 194
İmâd Zûzenî, 96, 162, 220
İran, 2, 3, 4, 7, 8, 11, 12, 18, 20, 22, 23, 24, 25,
26, 30, 33, 34, 35, 36, 37, 38, 39, 40, 42, 57,
61, 64, 65, 67, 68, 77, 81, 83, 91, 96, 100,
101, 102, 103, 105, 107, 111, 114, 146, 167,
171, 179, 181, 214, 217, 231, 236, 334, 344,
346, 351, 354, 355, 358, 361, 364, 367
İsmetî, 194, 327, 328
İzzü'd-devle Deylemî, 5, 357

K

Kâbil, 57, 60
Kadı Semerkândî'nin Kızı, 194

Kalkûta, V, 39, 179, 200, 201, 203, 205, 322,
354
Kâmrân Mîrzâ, 56, 58, 60, 109, 258, 358
Kandehâr, 51, 55, 57, 61, 292, 293
Kaşr-ı Şîrîn, 5
Kaşsâr, 197, 340
Kiçik Mîrzâ, 108, 248
Kirman, 314, 326
Kümbed, 331

L

Le'âifnâme, 9, 39, 55, 62, 64, 72
Lübâbü'l-Elbâb , 3, 7, 8, 74, 83, 88, 91, 92, 97,
101, 165, 170, 351

M

Mağfûr Hâkan Sultan Hüseyin Mîrzâ, 108, 112,
242
Mâhım Anagâh Begüm, 58, 59, 183
Mazenderan, 139, 288, 291, 334
Mecâlisü'l-Mu'minîn, 9, 12
Mecâlisü'n-Nefâis, 9, 10, 12, 20, 35, 36, 39, 45,
46, 49, 55, 62, 63, 64, 72, 74, 80, 81, 82, 83,
91, 92, 112, 113, 116, 120, 122, 123, 124,
125, 126, 127, 129, 130, 131, 139, 170, 244,
288, 345, 351, 354
Mecma'u'l-Havâş, 9
Mehsetî, 96, 161, 194, 195, 198, 220, 313, 314
Melik Fahreddîn Tûrân Şâh, 109, 285
Melik Hüsâmeddîn, 109, 282

Melik Şemseddîn Pûrhân, 109, 281, 282

Menâkıbü'ş-Şu'arâ, 4, 7, 88

Mes'ud Sa'd Selmân, 68, 74

Meşhed, 9, 16, 40, 76, 113, 114, 181, 182, 225,
253, 351, 362, 363

Mevlânâ Abdullah Hâtîfî, 26, 38, 44, 46, 73

Mevlânâ Emîr-i Horâsânî, 37, 38

Mevlânâ Emîrî-i Horâsânî, 34, 344

Mevlânâ Hilâlî-i Çağatâyî, 26, 37, 44, 45, 72,
115

Meymene, 197, 340

Mir'âtu'l-Ĥiyâl, 9

Mîrâm Bey, 110, 292

Mîrâm Hân, 110, 292

Moğol Hânım, 194, 195, 196, 198, 322, 323

Moğolistan, 18, 117, 118, 227

Muhammed Avfî, 3, 7, 91, 97

Muhammed Emîn Hân, 108, 229, 230

Muhammed Hân Şeybânî, 108, 112, 113, 115,
224, 225, 230, 246, 322

Muhammed Humâyûn Pâdişâh, 109, 257

Muhammed Hüseyin Mîrzâ, 78, 109, 252

Muhammed İsâ Tarhân, 27, 41, 43, 44, 56, 57,
179, 180, 181, 184, 185, 186, 308, 346

Muhammed Mümin Mîrzâ, 81, 109, 127, 253,
254

Muhammed Nâsır Mîrzâ, 109, 168, 256, 257

Muhammed Râvendî, 7

Muhteşem-i Kâşânî, 32

Müzekkir-i Aḥbâb, 9, 10

N

Nâsır Mîrzâ, 109, 261

Nesâî, 194, 331, 332, 341

Nihânî, 194, 326, 329, 330

Nizâmî, 7, 95, 101, 102, 149, 198, 214, 362

Nizâmî-i Arûzî, 7, 149, 362

O

Osmanlı Devleti, 16, 48, 53, 61

P

Pâdişâh Hâtûn, 194, 315

Pencap, 60

Pertevî, 194, 333

Peşt, 16

Pindâr Râzî, 95, 105, 215, 347

Pîr Budâk Mîrzâ, 109, 267

Poşt, 16

Pulad Hân, 108

R

Ravzatu's-Selâfîn, V, 2, 4, 5, 8, 9, 10, 26, 37,
40, 42, 49, 50, 52, 65, 66, 68, 70, 72, 73, 74,
76, 77, 78, 79, 80, 81, 82, 84, 85, 88, 89, 90,
91, 92, 93, 94, 95, 96, 97, 98, 99, 101, 102,
103, 104, 105, 107, 110, 111, 114, 115, 116,
117, 118, 119, 120, 121, 122, 123, 124, 125,
126, 127, 128, 129, 130, 131, 132, 135, 136,
137, 138, 139, 140, 141, 143, 145, 147, 148,

149, 152, 153, 155, 156, 157, 158, 159, 160,
161, 162, 163, 164, 165, 166, 168, 169, 171,
172, 173, 174, 175, 181, 182, 184, 187, 188,
189, 190, 192, 193, 194, 196, 197, 198, 199,
201, 202, 203, 208, 213, 216, 217, 218, 219,
224, 225, 230, 234, 235, 242, 249, 252, 253,
270, 282, 346, 348, 349, 354

Reşid Hân, 108, 112, 119, 228, 229

Reşidüddin Vatvât, 96, 220

Rum, 46, 313

S

Sa'dî-i Şîrâzî, 31, 68, 74, 103, 214

Safevîler, 6, 15, 16, 17, 22, 23, 32, 37, 40, 45,
51, 53, 63, 79, 80, 115, 355

Sâm Mîrzâ, 9, 10, 17, 23, 39, 44, 46, 47, 49, 51,
52, 53, 54, 78, 79, 80, 81, 82, 109, 127, 129,
271, 359, 363

Sânî Mîrzâ, 89, 108, 168, 245, 246

Selçuklular, 22, 142, 151, 157, 360, 364

Semer kant, 18, 63, 87, 91, 96, 111, 112, 118,
119, 124, 147, 163, 209, 217, 227, 232, 235,
243, 247

Seyyid Ahmed Mîrzâ, 108, 112, 125, 168, 241

Seyyid Hasan Gaznevî, 96

Seyyid Hüsameddîn Râşidî, V

Sind, 27, 39, 40, 41, 43, 55, 57, 61, 68, 77, 80,
171, 176, 179, 181, 184, 293, 306, 308, 345

Sultan Ahmed Bağdâdî, 109, 264

Sultan Ahmed Mîrzâ, 94, 108, 112, 125, 126,
168, 241, 248

Sultan Alâeddîn Cihânsûz, 94, 108, 168, 221,
222

Sultan Ali Mîrzâ, 108, 168, 247

Sultan Bedüzzemân Mîrzâ, 109

Sultan Gıyâsuddîn-i Bengâl, 109, 277

Sultan İskender Şîrâzî, 94, 108, 112, 122, 234

Sultan Mahmûd Gaznevî, 93, 96, 106, 107, 108,
143, 144, 157, 159, 165, 166, 168, 216, 222,
346

Sultan Mahmûd Gökeltaş, 41

Sultan Mahmûd Hân, 108, 227, 228

Sultan Mahmûd Mîrzâ, 89, 108, 124, 244, 245

Sultan Mesûd Mîrzâ, 108, 245, 246

Sultan Muhammed Muhsîn Mîrzâ, 109, 252

Sultan Sa'id Hân, 108, 112, 118, 228

Sultan Selîm, 109, 134, 272, 273, 275

Sultan Sencer, 93, 108, 150, 156, 159, 160, 162,
163, 164, 165, 168, 195, 198, 209, 216, 219,
220, 221, 223, 224, 313, 362

Sultan Süleymân, 109, 112, 134, 135, 275, 357

Sultan Tuğrul, 108, 165, 168, 221

Sultan Üveys İlhanî, 109, 263

Sultan Ya'kûb, 109, 266

Süleyman Şâh Mîrzâ, 108, 112, 126, 168, 248

Ş

Şâh Bedehşân, 89, 108, 240

Şâh Garîb Mîrzâ, 109, 112, 128, 168, 250

Şâh İsmâil, 9, 12, 13, 15, 16, 20, 23, 38, 39, 40,
44, 46, 47, 48, 49, 50, 51, 53, 64, 66, 109,
112, 131, 268, 355, 360, 367
Şâh Mülk Seyyîd Begüm, 194, 334
Şâh Şücâ, 55, 78, 109, 110, 262, 263, 293
Şam, 156, 219, 314
Şemseddîn Muhammed Atagâh, 58
Şeybânî Han, 16
Şi'r b. Sebe, 2, 108, 210
Şiraz, 52, 316, 317

T

Tabağât-i Ekberî, 9
Tatta, 40, 41, 56, 57, 77, 180
Tebriz, 2, 22, 23, 40, 47, 49, 77, 175, 181, 267,
333, 354
Tekelü, 17, 23
Tezkire-i Meyhâne, 9, 12, 46, 350
Tezkire-i Naşrâbâdî, 9
Tezkiretu'l-Mu'âşırîn , 9, 13, 360
Tezkiretü'l-Evliyâ 6, 83
Tezkiretü'ş-Şu'arâ, 4, 6, 7, 8, 9, 12, 27, 74, 91,
92, 94, 99, 100, 101, 102, 104, 105, 106, 107,
113, 126, 170, 236, 242, 266, 353

Timurlular, 18, 19, 20, 21, 37, 120, 264, 344,
345, 350
Tuḥfe-i Sâmi, 9, 10, 12, 46, 47, 50, 51, 53, 54,
78, 79, 80, 81, 82, 127, 129, 363
Tuḥfetu'l Ḥabîb, 42, 55, 62, 64, 65, 66, 68, 70,
171, 181, 182, 187, 309, 350
Türkî Gûy, 20, 63, 94, 122, 234
Türkistan, 18, 19, 61, 122

U

Ubeydullah Hân, 17, 45, 51, 53, 64, 68, 79, 108,
112, 115, 196, 225, 231, 271, 323, 338
Uluğ Bey Mîrzâ, 108, 235, 239, 243
Unsurî, 68, 74, 95, 97, 98, 103, 104, 107, 168,
212

Ü

Üstad Rûdekî, 92, 95, 96, 98, 212

Y

Ya'rub b. Kahtân, 1, 2, 108, 210
Yûnus Hân Moğol, 108, 112, 117, 118, 168, 226